

ІЛЛЯ ЖИРІЯК

СИНИ ЗЕМЛІ

ТОМ I.

Сини Землі

ПОВІСТЬ З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ
В КАНАДІ

Дар Читальні „ПРОСВІТА”
126
ТОМ I.
Вінніпег, Канада

НАПИСАВ
ІЛЛЯ КИРІЯК

*Даровано М. Костяком
до Товариства*

Дар Читальні
„ПРОСВІТА”
Вінніпег, Канада

EDMONTON, ALBERTA, CANADA

diasporiana.org.ua

Copyright, 1939.

Type Set by Alberta Printers and Ukrainian News
Printed and Bound by The Institute Press, Ltd.

Сини Землі

РОЗДІЛ I.

Старий Григорій Воркун сидів на порозі своєї старої хатини й вигрівав свої, як то він любив називати, старі кости проти теплого, весняного сонця. Убраний був по старомодному — у білій сорочці підперезаній поясом, у білих штанах, а на плечах мав старого овечого кожу-ха. Ця одіж разом з його лисою висохлою головою, що видно було, навіть не пробувала сміятися румянцями до сонішного світла; із його сивими, косматими бровами, що звисали мов стріха понад запалі глибоко в лоб очі; із його черствими мов щітина, попелястими вусами, що космиками звисали й закривали йому його беззубий рот; із його неголеним кілька тижнів лицем — все це разом виглядало на нім мов би на висохлому кістякові, що якимсь чудом устав із гробу, зібрався, схарактеризувався й сів на порозі, щоб погрітися на сонці. Сказати правду — це сидів не цілий Григорій, але — коли б його так був зміряв і зважив та й порівняв до його міри й ваги тих, що були його власністю, скажім, навіть десять літ тому, то ми певні того, що по обрахунку показалося б, що тепер сиділа тільки чвертка його, а три чвертки зниділи десь, випарували, мов вода з сушеного яблука.

Найбільше виснажила Григорія слабість, що положила його в ліжко ще з початком зими. Не була то якась відома лікарям недуга, а така собі, що звалить людину, держить і мучить — ні смерти, ні виходу. Нічого не болить, але й рушитися не можна. Кожен мускул, кожна кісточка відмовляється послуху й лежить людина мов пірвана гума з колеса авта. Більше як п'ять місяців лежав він півтрупом у цій слабості й навіть стратив був цілком надію, що вона вступиться, покине його й він побачить іще вісімдесяту весну. Приготований був на смерть, можна сказати, морально й матеріально, кожної хвилини. Сповідався й причащався

кожний раз, коли священник був ув околиці; прашався з сусідами майже кожний раз, коли відвідували його; розпис маєтку зробив зараз, коли заслаб і навіть трунву мав уже готову та й місце на цвинтарі вибране. Словом, усе було готове, тільки смерть не наворотала в його сторону.

Пролежавши отак майже цілу зиму, Григорій із приходом весни почав мов стара, всихаюча тополя, відживати. Назбирував іще звідкись трішки-потрішки життєдавчих соків і збирався випустити кілька зелених галузок на літо. І коли сонце на початку місяця мая почало ласкавіше обливати своїми проміннями землю і скріплювало ними напучнявіле життя рослин і тварин до буйного розросту, не оминуло воно і його. Кризь мале вікно кидало воно йому обильні снопи промінів, що підбадьорювали його й манили на світ Божий. Він набирав сил, уставав з ліжка, робив спробні проходи, держачись хатньої обстанови, по хаті, а сьогодні зробив був сильну постанову вирушити цілою силою пари на подвіря.

Але недалеко він зайшов на першу спробу. Відчинивши двері, він станув на порозі й жадібно хлипнув кілька разів свіжого повітря. Свіже весняне повітря відразу його опянило. Зробилось йому млісно, в очах потемніло і здавалось йому, що паде в глибоку пропасть. Але рятуючись інстинктивно, він держався одвірка й поволеньки спустився на поріг. Здавалось йому, що стрівув довгоожидану й довгосподівану смерть, але з кожною хвилиною, як відсвіжував свої виснажені недугою груди свіжим повітрям й набирався соняшного тепла, він відчував, що млість відходить а її місце займає поволеньки солодкий, легкий настрій. Любо робилося йому на душі і в серці — чув бажання, що коли б можна, то прожив би в такім настрою цілий вік.

Просидівши отак мовчки кілька хвилин насолоджуючись благодатними проміннями сонця, він, коли вже розігрівся трошки, якось нехотячи почав приглядатися своїм рукам. Оглядав їх з таким заінтересуванням, як

оглядає людина, а особливо малий хлопець, якусь дуже цікаву, а до того ще й смішну річ. Та й сказати правду, були вони дуже інтересні.

Колись, не дуже так давно, ось навіть десять-п'ятнадцять років тому, вони були грубі, мускулісті, жилаві й виглядали як дві грубенські собі довбенки. Вони могли провчити дисципліни навіть коня або вола, не то людину, хоч Григорієва натура була така, що вони ніколи не виконували такого діла. Але тепер смішно й жаль було дивитися на них. Покривлені, глибоко покарбовані пальці нагадували собою сухі лозові коріння; потріскані чорні долоні не відрізнялися від старої, сухої кори тополі; пооббивані сині нігті виглядали, мов би їх іржа повищерблювала; грубі чоколинки здавалось були всі вивихнені й коли б не чорна шкіра, то може були б розлетілися мов сухий біб із жмені. Загально кожучи, кожна їх частина втратила свою первісну форму й коли б їх кинуте було у купу сухого коріння, то не скоро був би їх знайшов.

— От, дрантя! — проворкотів навіть трішки глумливо Григорій, пробуючи стулити руки в п'ястуки. Не подобалися йому вони, бо замість п'ястуків виходили якісь чудернацькі ковіньки. — Скінчилася ваша днина, — шептав він далі напростовуючи пальці, чого також не міг доконати. — Ви ніби граблі, ніби якісь кривульки, але до пальців ніяк не подібні. Та й сили у вас так багато, як у сухому, спорохнавілому хворості. До чого ви здатні тепер? От...

Григорій хотів іще сказати щось на адресу своїх рук, але те "щось" мабуть не було приємне, бо він замість сказати, махнув мляво й дуже безнадійно правою рукою й затих. Впрочім він і не потребував до них говорити, бо вони самі за себе говорили — устами тих глибоких карбів, потрісканих долонь, вищербленими нігтями й вивихненими чоколонками шептали нечутно цілу майже сороклітню історію його життя в Канаді. Кожна закарлючка, кожний карб, кожна пропуклина — то були гієрогліфи що німо промовляли про кожний

корч, кожне дерева, кожний корінь, кожен камінь, що він зрубав чи витяг із землі. Там у них занотована була кожна пядь дикої землі, що він прочистив, відкрив для сонця і створив з них сотки акрів похучого поля. Шептали вони цю історію, а попри неї нашіптували її кінець. Він бачив у них останній пошарпаний життям листок, на що тільки й можна було махнути безнадійно рукою.

По кількох хвилинах мовчанки Григорій підніс на силу голову і глянув на сонце: — не довго будеш ти, Боже сонечко, гріти ці старі кістки, — шепеляв він, похитуючи головою. — Та й нащо їх гріти, коли вони нездатні до нічого? Сили в них не наллеш, життя в них не вдержиш, дірявої бочки не наповниш водою. Відслужили вони свою пайку й тепер належиться їм тільки відпочинок... вічний спокій у сирій землі, — додав він ледви чутно.

— Діду, я вам обід принесла, — почув він голос своєї вісімнадцятилітньої, ясноволосої та стрункої внуки Софії, що стояла побіч нього яку хвилину й слухала його розмови з сонцем.

— О-обі-ід? — спитав здивовано Григорій підтягаючи в гору брови. — А-а-а!, це ти, Софійко? Їсти дідові принесла? А я й не добачив. Сиджу собі та й мелькою до Божого сонечка. Воно, дитинко, так гарно гріє...

— Гріє, гріє... Але чому ви шапки не взяли? — сварила подитячому Софійка діда. — Обвіє вас вітер, перестудитесь і знов підете на кілька місяців до ліжка.

— Мені, дитинко, перестуда не пошкодить нічого, — взявся доказувати дід. — Що в мені перестудить? Зрештою вона й не пошкодила б, скоріше смерть прийшла би.

Так не говоріть, діду, бо то гріх, — завважала гнівню внука. — Ви вставайте, йдіть у хату й сядете до обіду. Ви ж сьогодні не снідали.

— Гріх, кажеш? — спитав немов переляканий, глянувши уважливо на дівчину. Слово "гріх" заглушило

всі інші слова — й він аж застидався перед внукою. — Так, так, Софійко, — виправдовувався він, схиливши голову, — воно гріх бажати собі смерти, бо вона — хоч чи не хоч — сама появиться, як прийде година.

— Прийде, прийде сама, — притакнула невдоволено Софія. Вона дуже не любила дідове пригадування про смерть. — Ви вставайте скоренько, бо обід вистигає, — додала нетерпеливо.

Григорій порушився, ніби попробував устати, але зараз таки змінив свою думку. — Давай, доню, мені тут на коліна, — шепеляв добрячо простягаючи дрижучі руки. — Тут так гарно, так тепленько, аж люблю. Я тут буду їсти.

— Нехай буде й тут, — згодилася Софія. — Але я винесу вам шапку, бо буде вам холодно в голову, — додала, положивши тацу на дідові коліна й просунулася попри нього в хату.

— Да ймені, Софійко, оту цивілізацію, бо без неї я й кусочка страви не зїм так, як належиться.

Софія винесла шапку й штучні зуби, які Григорій називав жартом цивілізацією. Корнило, його син, що йому він передав свою господарку, присилував його повіривати старі, дряхлі пні й закласти штучні зуби. Старий зпочатку противився, не приставав, але вкінці піддався переконанню, що така інновація конечна для його здоровля, і вволив бажання сина. — Нехай і я буду хоч у роті цивілізований, — говорив на сміх. Але пізніше, як призвичаївся до них, то бажав, щоб цивілізація дійшла до того, щоб можна закладати руки й ноги штучні, розуміється тоді, коли його власні почали ночами відзиватися глухим, тяжким болем. Цілу зиму він не вживав їх, бо годували його тільки росолом і кашами, але тепер почав вживати. Софія допомогла йому заложити їх, насунула йому на голову шапку, погладила пестливо по лиці, мов малого братчика й побігла до великої хати.

— Нехай тебе Господь щастям вкриває поки життя твого, — дякував він внучці, починаючи не дуже то

складно носити страву до уст. І так при їді не переставав бесідувати з самим собою. Кожну ложку, кожен кусень переплітав незв'язаними реченнями.

— Гріх великий був би, коли б я нарікав на них, — говорив мов би сварив себе, маючи на думці своїх дітей і внуків. — Слова лихохо не чув від жадного з них... Цілу зиму доглядали мене, як ока в голові... Кожної ночі одно з них не спало — стерегли, щоб я не вмер без свічки... Я до нової хати не хотів переноситися, бо не хотів бути завадою, а невістка сварила мене, як малого хлопця... Лікаря спроваджували кілька разів... До шпиталю хотіли відвезти, але я не пристав... Що шпиталь pomoже такому трупові, як я?... Гроші не приходять легко, а там треба платити, чи вийдеш ногами, чи в трунві... Смерть усюди знайде, пощо втікати від неї?... Софійка, то є собі дуже добра дитина, Боже, добру долю їй даруй... Вона вдалася точнісінько в свою бабку, мою покійну Єлену... Добра була покійна, дай їй, Боже, царство небесне... Не видержала довго... Погубила зуби, розсіяла молодість по фармі та й пішла скоро в могилу... Ніби це руки?... До чого вони здалися, коли ложки страви не понесуть до рота так як треба... Вам уже також час лягти коло Єлени... Щось Павло Дуб не невідує мене... (Це він про старого свого сусіда й свата, що разом з ним приїхав до Канади, згадав). Був він колись дуб, але тепер у стару, дрихляву вербу повернувся... Не знати котрий із нас перший ноги задре... Він старший за мене, то й першенство за ним... Може воно гріх таке ляпати язиком... Нехай Бог простить... Тимко Вакар уже давно зарився в землю... (Це також один з Григорієвих товаришів-піонерів). Набідився, покійник, не мав щастя... Стефан Соловій то мудрагель... Трунву зробив для мене з двоцалевих дощок... Говорять, що хто зробить для себе трунву перед смертю, той довго буде жити... Хто його знає, чи то правда, але я ще не вмер...

— Але дуже скоро можете вмерти, як будете виходити надвір розхрістані й босі, — почув він несподівано

голос невістки, що прийшла забрати тацу з начинням. — Ви вставайте і скоренько ходіть у хату, бо як би Корнило застав вас тут, то було б усім нам по бублику.

— А він дома? — спитав Григорій і в тій хвилині спробував піднятися. Та спроба не вдалася. Старі а дотого ще й затерплі ноги відмовили послуху, й коли б невістка на час не піддержала була його, то покотився б був старий на приспу як мала дитина, що вчиться ходити.

— От у мене дубові ноги, — усміхався він, коли невістка піднесла його, занесла в хату й положила в ліжку. Вона накрила його ковдрею і вийшла.

* * *

Того самого дня Григорій Воркун чувся дуже непосидючий. Сробувавши проходу перед обідом, він не міг уже вдержатися в ліжку. Замкнув був очі на кілька хвилин зараз по обіді, але коли пробудився, він відразу встав, підійшов до вікна й жадібними очима глядів на подвіря. Кортіло його вийти, лиш боявся Корнила, бо той наказував йому держатися лікарських приписів. Він же виразно казав йому вчора: “Тату, не виходіть на двір доти, доки цілком не виздоровієте, бо тепер весна, а на весні веремя дуже непевне. Здається ніби тепло, але частенько такий вам тоненький вітер повіє, що й здорового кидає в дрозж. А вам багато не треба, щоб знов пролежати в ліжку кілька тижнів.”

Але чим довше глядів він на двір, тим більше зростало в нього бажання вийти. Походити по господарстві й оглянути чи все впорядку — було в нього найбільшою насолодою. Він не довіряв що син (хоч той уже двадцять років господарив) веде господарку так як повинен. Здавалося йому, що без його догляду щось робиться не так, як треба. Вдодатку це була весняна пора і його кортіло довідатися, скільки поля засіяно, а скільки е ще до засіву; в якому стані знаходяться шпихлірі; як корови, свині, ну все, що належить до господарства. І думки про це все гнали в кут синову пересторогу. Він

вдягнувся в кожух і босий та простоволосий вийшов, оглядаючись мов дезертир, на двір.

Похнюпившись і підпираючись палицею він подався перш усього до шпихліра. Хотів переконатися, чи син унаслідив його натуру й держав старий хліб аж до нового. Оглядав засіки... Добрий син. Збіжжя було з на два роки на їду й на насіння. Потішився запасним збіжжям, він подрибуляв до загороди, де брикали кілька весняних телят. Гарні вони були. Червоно-білі кожушки вкривали їх — виглядали як подушки. Григорій полюбувавшись ними, похвалив їх, що добре виглядають та й потягнувся до череди свиней. — Час, щоб відвіз їх, — думав він приглядаючись кільканадцятьом пацюкам, що стояли здовж корита й чамкали намочену дерть. — Бо як переростять — буде страта. Скажу, щоб таки завтра відвіз, бо дармо хліб псують.

Полюбувавшись пацюками він із поспіхом попрі стайню, а там у ворота, вийшов на ферму й подався на невисокий горб, з котрого міг бачити майже всю свою шістьсотакрову ферму. Цей горб був уже засіяний і він кілька разів відпочивав поки знайшовся на його вершку. Тут він станув, сперся обидвома руками на палицю й повертаючи спривола головою оглядав широкі лани ріллі й руді поля рудої стерні. Бачив хлопців, що здовж найдалшої від нього межі розорювали ниву. Він мав дуже велику охоту бути коло них, подивитися чи не орять вони за мілко, чи коні добре футровані. Однак почував, що не втне такої довгої мандрівки. Він нагадував тепер птаха з полонаними крилами — рад би летіти, та сил не має. Він жадібно дивився в сторону хлопців і на його обличчі малювався сум і втіха. Сум за тим, що не має сил, а радість — що не промарнував свого життя даремно. Перед ним простягався широкий і довгий лан — доробок його тридцять і кілька літньої праці. Почувався гордим і ця гордість підносила його духа понад поле хоч і відчував, що його старе, спрацьоване тіло тиснулося в пухку землю, де знаходило спокій для себе. Стояв мовчки кілька довгих хвилин

і здавалося, зілявся був зо своєю землею в одну істоту. Його босі ноги накрила свіжа, пухка земля й подобав на старого, висохлого й облубленого верем'ям і часом тополевого пня, що ніби лишили його серед поля, щоб свідчив молодому поколінню про старий і густий ліс, що не так іще давно стояв тут дико і всевладно.

— Здається, що це останній раз оглядаю тебе, земле моя, — прошептав він по довгій надумі. — Моя роля вже закінчена. За день-два ти приймеш мене у свої обійми на вічний, належний мені спочинок, а управляти будуть тебе мої сини, внуки і правнуки. Я любив тебе й віддав тобі все, що мав найдорожчого — свою молодість, свою силу, своє життя. Нема на тобі однієї пяді, де не станула б моя нога, де не діткнулася б моя рука. Я й моя покійна Єлена розсіяли по тобі наші зуби і скропили тебе нашим потом від межі до межі. Але я не жалую за всім тим, бо в нагороду ти насичувала мене втіхою, щастям і гордощами. Як я орав тебе, йдучи босими ногами за плугом, то відчував, як твоя німа сила всисалася в мої п'яти і свіжою струєю бігла до серця, а воно розсилало її в кожную мою кісточку, в кожний м'яз. О, який сильний був я тоді! А який радий був я тоді, як на тобі сонце весною ткало зелені килими, а літом золотило їх. Тоді і я влітав у них рожеві надії, щастя, радість і втіху. А коли вже достиглі головки збіжжя згиналися мов до молитви, я почувався мов король над королями.

Григорій Воркун схилив голову, а далі й прихилився, набрав у жменю м'якої землі, приложив до уст і поцілував. — Оце маеш від мене на останнє наше прощання, — сказав пристрасно розсвіваючи землю з руки. — Нехай рознесе його вітер від межі до межі й нехай благословить тебе на віки. Лишаю тебе для моїх поколінь. І з гробу прокляну їх, коли б вони випустили тебе зо своїх рук, шукаючи щастя та розкошів поза твоїми межами, бо ти бездонне джерело всього добра і щастя й розкошів.

Він схилив повільно голову, положив її на оперті

на палицю руки й шептав нечутно. Він молився. Схилене на останній чвертці неба сонце обливало його своїми проміннями, а легкий вітерець збиточно бавився сивими жмутками його волосся.

— Тату! Чого ви стали там як страхопуд? — кликав здалека Корнило Воркун, йдучи в сторону батька. — Я думав, що смерть взяла вас у мішок та й потаскала на цвинтар, — говорив син, жартуючи. — Ціле обійстя перегляділи шукаючи вас, а ви аж тут застрягли, — додав, підійшовши ближче. — Але й неслухняні ви зробилися, — сварив він батька. — Говорив вам не виходити на двір, доки не куплю вам легкі полотняні черевики і теплий светер. Я ж тому й до міста їздив сьогодні. Думав — привезу, вбується, вберетеся як слід і тоді й на двір можете виходити. А ви тимчасом висмикнулися босі й простоволосі. Чи не забаглося вам почимчикувати вслід за сватом Павлом на той бік...

— Або що? Може він... — пучав було допитувати батько затрівожено. Слова “на той бік” якось дуже страшно звучали йому.

— Вмер сьогодні пополудні, — сказав Корнило. — Ось тільки післанця вирядив із хати, які ішов сюди, — пояснював він, і тут завважав, як батько сідав на землю, мов порожний міх.

Корнило підхопив батька і пробував поставити на ноги, але вони гнулися неначе тонкі лозові прутики. — Що вам, тату? — допитував стрівожений.

— Нічого, сину, нічого, — шептав Григорій. — Зівяли мені ноги й мусів сідати. Кажеш, Павло умер?

— Умер, — відповів син, приглядаючись батькові. І видно було, що ця вістка приголомшила старого. Очі померкли, уста дрижали і старий зблід іще більше як був. Узняв батька на руки немов дитину — й пустився до бійстя.

— Нехай з Богом спочиває, — шептав старий на синових руках. — Добрий був чоловік, дай йому, Боже, царство небесне. Засвіти, сину, свічку, й постав на стіл, —

шептав ледве чутно, як Корнило вніс його до хати, — хочу помолитися за його душу.

* * *

Довго, довго молився Григорій за душу покійного Павла Дуба. Як закінчив молитву, не пробував вставати і навіть очей не відкривав. Лежав спокійно мов мертвий. Смерть Павла вирвала останній клинок, на який він іще вішав свою надію пережити когось. Тепер він лишився краний — старших за нього людей ув околиці не було й на його рахунок він був тепер перший, до котрого смерть мала б прийти в гостину.

Але такий стан не турбував його — згадка про його скоро щезла, коли йому на ум насувалися численні спомини з його життя й усі вони звязані були з покійним Павлом. Ці спомини почали пересуватися в його мізку неначе образки кіна — один за другим, багато їх. І на цих образках він бачив свою покійну жінку Єлену і своїх дітей — Марію, Єлисавету, Павла й Корнила; він бачив Павла Дуба, його жінку Калину й дітей — Василя, Ольгу, Олену, Осипа і Єрину; він бачив Тому Вакаря, його жіку Тетяну й дітей — Андрія, Софію й Семена; бачив Степана Соловія і його жінку Теклю; бачив Дордія Поштаря, його жінку Анну й дітей — Івана й Катерину; бачив багато інших, що грали більші й менші ролі на сцені на протязі майже сорок літ часу й усі вони, здавалося йому, тільки доповняли драму, в котірй він і Павло Дуб грали головні ролі. Та й приємно йому було пересувати їх у памяти. Всі вони були такі свіжі, такі яркі, немов дійсність. І він у них, як то кажуть утопився тепер.

РОЗДІЛ II.

Григорій Воркун, лежачи спокійно в ліжку, не спав, як то думали син і невістка, що час-від-часу входили то одне то друге як вони казали — до дідової хати тихо й непомітно, щоб батька доглянути, але й не збудити. Він мов крізь сон чув, як вони шептали між собою про його, на їх думку, самовидно надходячу смерть; чув як вони жалували його, сварили себе за те, що не доглянули й дали йому нагоду вийти на двір; чув, як вони постановили не спускати його з очей і одно з них мало завсіди стерегти, щоб він не вмер без свічки. Але то не було інтересне для нього. Вістка про смерть Павла Дуба перенесла його в інший світ, ув інше оточення, що було для нього тепер багато більш інтересне, як це, в якому він знаходився. Вона стала для нього ключиком, котрим він розімкнув присипаний порохом часу альбом, і він з великою цікавістю переглядав його картка за картою. Очима своєї душі читав-переглядав він пережиту свою історію.

Перекинувши кілька карток свого абстрактного альбома, на котрих виднілися ще бліді спомини про рідну батьківщину, заглянув ув один, що представляв подорож океаном і Східньою Канадою, а далі приглядався все більш уважно на тії, що звязували його тісніше з Павлом Дубом та іншими приятелями в новопрібраній батьківщині.

Ось вони їдуть потягом — вони вже в Канаді. Минули непривітні онтерійські гори, їдуть степами. Але це ще не їх Канада — вона десь там, іще далеко. Вона багато гарніша від цієї, що простягалася широчезним і довжезним степом, що рівною лінією злучувався з небом на далеких обрїях. Непривітно виглядав для них цей степ. Виднілися тут-то-там господарські загороди, череди худоби, але виглядали вони дуже мізерно в

порівнани до його простору — він убивав їх своєю величчю.

— Та це така Канада? — питав півсонний Павло Дуб, що сидів побіч Григорія Воркуна і якось дуже безнадійно глядів крізь вікно потягу.

— Видно, що вона така, — відповів Воркун. — Але можливо вона ліпша там далі, — додав, потішаючи себе і свого сусіда.

— Скажу правду, що я дуже жалую тепер, що покинув старий край, — тягнув сумно Павло. — Незле було мені там, але чого забаг, те й маю, — додав з докором.

— Запізно вже жалувати, — радив йому Воркун. — Впрочім воно не так то й страшно, як показується. Якось живуть тут люди, то й ми дамо собі раду. Коби лиш здоровля.

— Не знати, чи має ця Канада денебудь кінець? — проворкотів невдоволений Тома Вакар, що сидів побіч Степана Соловія проти Воркуна, і глядів десь там далеко у степ, що, здавалося йому, біг великим колом вперед, мов ви перебігав потяга. — Вже п'ятий день їдемо, але кінця немає.

— Видно, що немає, — сказав посмішкуючись Соловій, що держав у руках книжку, перечитуючи її вже кільканацять разів за час подорожі. — Плотів тут не видно, а як їх нема, то й кінце нема.

— Щось шепче мені, що я дуже жалувати буду за панськими кіньми, — прошептав Вакар плаксиво. (Він був фірманом у фільварку). Як було, так було, але чоловік був певний за їду й за паливо.

— Не журись, не будеш жалувати, — потішав його Воркун. — Це ще не наша Канада, ми ще не доїхали до неї. Вона багато краща...

— В нашій Канаді плоти з ковбасів, а стріхи з солонини, — підхопив Соловій жартуючи. — Там будемо тільки лежати, плоти лизати і спати. А коли схочемо пирогів, то тільки тополлю потрясемо й уже вони є. Та й випити є що, тільки пальцем пошкробати кору берези,

а звідтам, що скажеш — горілка, пиво, вино — вже й тече. Підложиш горня...

— Або таки рот, — додав Воркун, — і лигаєш собі до схочу.

Ця маленька абсудна сміховинка прогнала сум. Навіть Павло Дуб засміявся щиро, а Вакар аж облизався на згадку горілки (вона була йому навіть дуже близька приятелька). Вона прогнала пригноблюючий настрій, вишпортала інші сміховинки, а тимчасом залізний кінь не дармував. Він із поспіхом, рівномірно викалатував своїми залізними копитами об вузько сталеві стежечки, час-від-часу іржав, приставав, сопів, сіпав і знов біг, мов скажений, все далі й далі, до плотоковбасяної Канади.

На другому боці воза, через коридор до чоловіків, сиділи їх жінки й діти. Ці останні, звичайно діти, вишукували собі ріжних забав, при чім сміялися, кричали, билися, плакали, але їх мами, перемучені їздою й журбою, більше часу сиділи по турецьки на розложених сідаках, що служили й за постіль, і гляділи стовбуром перед себе. Неінтересний був для них степ — навіть його самотна й понура велич не робила на них ніякого враження; впрочім, вони навіть не приглядалися йому. Виплакавши свої сльози, коли збиралися в подорож, а потім як прашали своїх рідних, своїх приятельок, знайомих і сусідів; свої городи, сади й левади; хати, поля й цілий любий їм круговид; тож тепер у клетоті біжучого потягу, що відвозив їх усе далі й далі від рідних гнізд, чулися неначе арештанти засуджені на безлюдний острів, порожні, без жалю й смутку, тільки одна велика туга, мов тяжкий камінь, тиснула їх тривожні за будучність серця. Ох, які раді вони були б, як би знайшовся був хтось такий, щоб із дійсності, яку вони тепер переживали, зробив із неї тільки сон.

Воркун поглядав час від часу на свою жінку й почував тяжкий докір з її сторони. Він бачив, що з молоді ще, круглолицької жінки зробилася за час подорожі стара, непривітна баба. З її повного, здорового й

веселого лица лишилися тепер тільки дві марненькі булочки, що підсунулися аж під мутні, синіми смугами обршовані очі. Це разом із чорною хусткою, яку вона мало коли здіймала з голови, робило її вигляд дуже мізерним. І за цей її вигляд він винував себе, бо він майже силою витягнув її сюди — в цей далекий світ. Правда, він не сварився, не лаявся, тільки намовляв і доказував та представляв і порівнював їх стан із вимріяним станом, що обіцяв йому в теорії новий світ. В них же були діти і для них вони зобов'язані були промощувати дорогу до кращого щастя, як самі мали. Задля дітей вона й згодилася покинути рідну стріху. І поїхали. Та й їдуть уже четвертий тиждень і чим ближче доїзджають до своєї мети, тим більший зростає в нього страх за її здоров'я, а навіть за її життя. Вона така добра жінка, така предобра мама, й коли б вона тут умерла...

На згадку смерті жінки Воркунові перебігала дрож по хребті. Від такої думки він потрясав головою, затискав п'ястуки й тупав ногами. Втирав рукою чоло, пробуючи стерти ту згадку зо свого ума.

Але він переборщував свій страх, бо сама Єлена навіть і не думала вмирати.

Перед нею й коло неї сиділи дві її доньки, а там далі між хлопцями, в сусідній лавці, борикалися два її сини. Найстарша, вісімнадцятилітня Марія, унаслідила риса-в-рису цілий її дівочий образ. Повні, свіжі, рум'яні, смугляві трошки, з пишними ямками щічки; червоні, аритстично викроєні ніжні уста; рвний ніс; чорні, мов дозрілі вишні, чаруючі очі; густі, довгі як шнурочки брови; чорне, як бурштин, буйне волосся й рівний, як виточений стан — це була Марія. Природа благословила її через маму й додала ще більше найкращих дорогоцінностей, які держить у своїй скрині для дівчат. І натурою не відрізнялася вона від мами — гарна була натурою так як і виглядом. Цвіла також буйною красою й шіснадцятилітня Єлисавета. Не лишалася й вона позаду своєї сестри — її невинна краса шіснадцятки

навіть ще більше маїлася, як Маріїна, без огляду на те, що наслідки подорожі витиснули на най свої значки. Не бракувало нічого й її синам. Чотринадцятилітній Павло виростав на поважного парубка, а восьмилітній Корнило, родинний пістун, виростав на ніщо інше, як лиш на те, щоб заступити місце свого батька. Єлена дула, як то кажуть, на них, і дуже боялася, щоб через їх переселення в невідомий світ її гарні діти-квіти, її надія, що виповнювала її серце вщерть щастям, не зовяли прибиті приморозками ще в раннім ранку їх життя. За це вона боялася й тільки про це побивалась. І не докоряла вона Григорієві так, як він припускав, за те, що віз їх десь, як вона казала — у безвістя, між диких людей; бо певна була, що він не бажає їм зла. Вона й сама повезла б їх на край світа, щоб посадити їх у більшому щастю, в більших матеріяльних достатках. І хоч вона була повним мішком туги за рідним гніздом, але ще більшим мішком любови була вона для своїх дітей. Для них і тільки для них жила й тільки ними журилася. Ця журба пригноблювала її прикрим голо-сом серця: “Що то буде, та й як то буде?” Ці питання пробувала вона розв'язати, хоч певна була, що та розв'язка була тепер неможлива.

* * *

У сусідстві Єлени, зараз таки в другій переділці, сиділа Калина Дуб зо своїми дітьми. Ця жінка держалася гордувано, хоч і часто-густо можна було побачити, як її обличчя кривилось до плачу. Воркун нераз їй приглядався й мимоволі усміхався, бо знав, що то не Павло а вона була причиною їх переселення в новий світ. Павло був у неї, як то кажуть, під п'ятою: що вона запорядила, те й мусіло бути виконане. І коли вона довідалася й то не від кого іншого, тільки від одного Воркуна, що в Канаді роздають задармо по сто тринадцять могів землі, на котрій росте буйна мов ліс шениця, а до того можна випасати сотки штук худоби, то вона не переставала вертати словами свого чоловіка,

щоб продавав свій маєток і переселявся на даровизну. А Павлові не конче треба було цієї даровизни. Він мав кільканадцять моргів доброго поля й навіть не обробляв усього сам. Обробляли для нього бідніші люди за третину збору, або за снопи; навіть сам Воркун був у нього сталим третинником. Але для Павлихи всього того було замало. Вона хотіла бути ще більшою багачкою або таки й дідичкою.

— Гей, гей, коли б не я, то ти давно вже пішов би з торбами жebraючи хліба! — сварливо хвалилася вона, коли намовляла Павла, щоб їхав до Канади. — Ти все роздав би отим голодникам (до них вона включала й Воркуна), що заздрісними очима дивляться на наш маєток і чигають, щоб щось урвати з нього. А то нема з чим і розчипірюватись так дуже. Діти підростають, приходять до людей — їх треба вивінувати, як подружаться. І з чим ти лишишся? Чи думаєш, що я на старість піду комусь за третину робити? Ой ні. Сама не піду й не хочу, щоб мої діти та й мої внуки ходили колись на зарібки. Та навіть стид був би, як би отой Воркун, панич Соловій і той панський фірман Вакар були в Канаді панами, а ми тут на жebraків зсувалися. Хоч і не зле тут нам — є хліб і є до хліба; але коли поїдемо туди з грішми і ти візьмеш одну ферму а Василь другу та як зібемо обидві ферми до купи, а можливо можна буде доточити до них ще й третю, о — тоді буде в нас гарний фільварчик. Построємо двір, стайні, стодоли, розплодимо худоби, коней, свиней, курей, наймимо наймитів та й зажиємо як у раю.

Павло слухав цієї промови й тільки головою похитував, а назгадку вимріяного Калиною раю дуже криво усміхався. Але противитися жінці він не мав сили: дуже мяку натуру мав. Все ж таки він одну річ поставив на своїм: він продав лиш половину свого поля, а другу половину лишив про запас, щоб, як би жінчин рай не дописав — було до чого вернутися.

Але до раю — який би він не був і де б він не був — так уже приписано людям, що до нього веде дуже тер-

нистий шлях. І Калина, що найбільше перлася до нього, вже в часі дороги ступила ногами своєї душі й серця на неодну колючку, але збирала всі свої сили, щоб не показати людям свого болю.

Калина від самого початку подорожі держалася здалека від інших жінок — для неї вони були наймичками, з котрими — на її рахунок — така поважна господиня, багачка, за яку вона себе вважала, не повинна заводити приятельство. На її думку вони могли приходити до неї за порадами, за поміччю, але ніколи на бесіду: бо що ж могли вони говорити з нею? Що доброго могла сказати їй Тетяна Вакар, жінка панського фірмана, що й сама зросла на панських? Про які речі могла говорити з нею Єлена Воркун, та сама жінка, що була її поденною робітницею й третинницею? Або про що могла говорити Текля Соловій, жінка радикала, що виступав проти панів і називав старих людей ходячими трупами за те, що міцно трималися старого способу життя? Та й познайомитися з другими жінканми-імігрантками, що їхали в тому самому вагоні, не приходило їй на думку. Тулилася в своєму тісному сімейному кружку і мріяла про будчий рай.

Не відступали від неї також її діти — передовсім дівчата. Вісімнадцятилітня Ольга, гарна, спокійна мов Мадонна, русявка, котру по думці матері міг би сватати тільки царевич, пересиджувала цілими днями побіч Калини й не мала, здавалося, найменшого поняття про те, що діялося кругом неї. На перемену з мамою держала вона маленьку свою сестричку Іринку, причепурювала її й загойдувала до сну. Це заповняло її час і проганяло нудоту. Не відступала від матері й Олена, два роки молодша від Ольги. Але ця була більш живішої натури й коли не дражнилася з Іринкою, то мала якісь порухунки з десятилітнім Осипом, за які не раз і до бійки доходило. Пробувала Калина держати при собі й двадцятилітнього Василя, але тому щось інше завертало голову і тягло до себе. Зпочатку рідше, а пізніше то

— коли б можна було — він і ночував би був коло Вор-

кунової Марії. Для Калини це поведення її сина було найбільшою колючкою на її дорозі до раю.

Але Василь не відчував тієї колючки. Противно, як мама сердилась коли він розмовляв з любою йому дівчиною, він почувався найбільш щасливим у світі. Хоч він знав Марію від маленької — вони разом зросли, разом бавилияс в дитячому віці, разом до школи ходили, а як повиростали, то траплялося навіть і таке, що він танцював із нею в селі на танці, одначе — як син багатих батьків, він уважав її не до пари собі: він мав багато інших дівчат з багатого роду й із ними він приятелював. Та тепер, у подорожі до нової землі, він навіть не спомятався як це сталася, що він так пригорнувся до цієї “наймички” що і в вогонь скочив би за нещ. Більше часу він пересиджував у переділі, де сиділа Марія зо своєю мамою; коли ж не сидів там, то постійно глядів у ту сторону.

Калина, як сказано вже, дуже сердилася на сина за той його, як вона гадала, прямо кримінальний вчинок.

— Синку, — шептала вона йому майже до вуха крізь плач, — не наноси нам такої ганьби! Та ж цілий світ не сміятись а реготатися буде, як почує, що ти, мій син і син Павла Дуба, лазиш за наймичками. Чи ж то нема вже ліпших дівчат від неї? Що сталося з тобою? Я вмру, бо не перенесу такого стиду. Та й усіх нас ти вбеш, як не покинеш тої відьми, що приворожила тебе до себе. Сплямиш наш рід, бо в ньому ніколи не було наймитів.

Василь слухав тих болючих маминих напімнень зо спущеною вниз головою; а як мама кінчала, він довго сидів мовчки і глядів крізь вікно. Це втішало трошки Калину. Думала — нарозумився син. Але ніхто не втерпить глядіти крізь вікно цілими годинами, а ще більше тоді, як у близькому окруженні є хтось дуже-дуже інтересний. Не видержував і Василь. Як глядів крізь вікно, як його зір блукав по невідомих просторах нової землі, його думки летіли до Марії і її образ все більше гарнішав. І коли він відвертався від вікна,

Його голова мимоволі, може й несвідомо, хоч і на злість матері, поверталася тільки в ту сторону й тільки в ту сторону, де сподівалася зустрінути чорні як вугіль, але й чарівні як лісової русалки — Маріїні очі й серце цілющий, скрито-розкішний усміх на малинових устах любої дівчини. Ці очі й цей усміх підносили великою, скритою силою в очах, у серці і в душі Василя Марію з наймички до найвищої людської гідности, яку лиш може надати палке, гаряче і чуйне для любови молоде й не зіпсуте ще серце молодого парубка.

І, як каже пословиця, що чим далі в ліс тим більше дров, таке було й із Василем. Без огляду на те, що Калина пробувала всіх сил зогидити йому його любу дівчину, він ще більше любив її, мов би приростав до неї. Вдійсності вона була дуже багата на все те, чим приковувала його до себе. Її жива натура, весела вдача, відтвертість у поведенні й відношенні до всіх, що там їхали, зблизили до неї серце кожного, не лиш Василеве. Навіть кондуктори відносилися до неї з якою особливою увагою й при перевірці білетів задержувалися коло її сідака довше як коло інших, щось говорили весело, а коли їх дивізії кінчилися, приходили попрощатися з нею.

Але хто найбільше заінтересувався Василем і Марією, то був ніхто інший, тільки Текля Соловій. Сама молода, ще й двадцять їй не минуло, й року ще не було як вийшла заміж, вона по кілька разів на день відвідувала переділки, де сиділи родини Воркуна, Дуба й Вакаря і розводила балачки. Вона завсіди мала якусь тему для розмови. Попри її чоловіка, котрого називали в селі книжником, бо все носився з книжками, привчилася й вона читати книжки та часописи. Це й піднесло її трішки понад рівень звичайної несписьменної селянки. Це збагатило її тематику в бесідах а також більшу сміливість між людьми.

— Але затя будете мати, як цукерок, — шептала вона Єлені за час одної візити, маючи на думці Василя й Марію. — Він видно не вдався в свою маму — до тата

свого похожий натурою. А ви знаєте, що старий Дуб, то золото не чоловік. А ти, — тут вона звернулася до Марії, — не забудь взяти мене в матки, бо мені покажуться, що він недовго житиме без тебе. І ти не втягайся, бо ліпшого турдно знайти.

На такі слова Єлена відповідала: “Що Бог дасть, те й буде”, а Марія, звичайно, по дівочому рожевіла, сміялася голосно й якимось не дуже то певним голосом говорила: “Я не дбаю; я ще не думаю виходити заміж”.

Не втерпіла Текля, щоб і Калині не спімнути про цю справу. — Дівчина як ангел, — щебетала весело пошепки й цим різала Калинене серце. — І здорова, і гарна, і розумна, і робітниця з неї першої кляси, кажу вам, ліпшої дівчини Василь не знайде, хоч би сходив свої ноги по коліна.

Коби хліб, а зуби знайдуться, — воркнула крізь зуби Калина й так поверталася, немов би сиділа на цвячку. — Так буде, як я скажу! — додала твердо й відвернулася від своєї гості.

Текля викривила насмішливо уста й лишила недобру сусіду з твердою постановою звінчати Марію з Василем, хоч би навіть прийшлося їй ставати на кулаки. Вона читала такі історії в книжках і знає, як то робити, щоб їх злучити.

* * *

Не треба нам забути й Тетяни, Вакаревої жінки. Сиділа вона день від дня у своїй переділці майже в одній і тій самій позиції, яку зайняла першого дня, коли сіла в потяг. Захорувавши на пароплаві, вона не то що не видужувала, але ниділа, як то кажуть, на пні. Сиділа, мов приголомшена, і держала на колінах дворічного хлопчика, Семенка, похитуючись рівномірно, мов би числила хвилини. Пробували жінки, а найбільше Текля й Марія розговорити її, підбадьорити, але без успіху. На їх розмови вона тільки дуже короткими хвилинами гляділа на них мутними очима й мов би не розуміючи їх мови пускала очі стовбуром перед себе й

похитувалася далі. І їла лиш тоді, коли її шіснадцятилітня дочка, Софія, на силу годувала.

Вже я дороблюся зо своєю жінкою, — нарікав пригноблений Вакар. — А як вона вмере, от тоді...

— Не говори дурниці, — перервав йому Воркун. — Ти ліпше зробив би, коли б сів коло неї та й розважував її. Вона добра жінка, тільки ти вдався такий, що своєю натурою й найздоровішу людину приголомшив би.

— Хіба ви хочете, щоб я провадив з нею романси? — питав Тома обуреним голосом. — Вона така скисла відколи я її знаю.

— Ні, ні, Томку, — втихомирював його Григорій, — коли б ти більше доглядав її й показував більше надійного житя, то й вона ожила б. Знаєш, і худобину доглянь гарно, а вона повеселішає.

— Чим же я буду її годувати?

— Не про їду розходиться, Томку, а про веселий настрій. Я не бачив іще, щоб ти заговорив до неї так, по людському, щоб душа і серце її радувалися.

— А хіба вона до мене інакше говорить? Та й наговорила вже вона. От через її мудре говорення я сьогодні їду з вами чорт знає куди майже голий і босий, бо ото все, що на нас, — шіфкарти все поїли.

— Але й добро ти покинув! — сміявся Воркун, підморгуючи на свого злісного сусіда.

— Я мав свою хату, город і панські коні, що годували мене, — я з голоду не пух, та й не ходив жебрати.

— Але твоя жінка, видно, дивилася на передні колеса, коли зарядила, щоб їхати до Канади.

— Коли б ви були менше з нею говорили, то тих коліс не було б.

— Можливо, але ти ще подякуєш мені за пораду.

— Як не поздыхаємо десь у корчах.

— Ще й слугу держатимеш.

— Щоб помагав мені воші бити.

— Е-е-е! — екнув Воркун і поплескав безнадійного

Тому по плечу. — Говориш таке, що ні пришити ні прилатати.

* * *

При таких настроях і при таких балачках їхали й доїздили наші переселенці до останньої стації, де кінчилася їх подорож залізницею. Виднокруг не був уже такий монотонний: чергувалися вже щораз густіше останки степу з гаями тополевого ліса, показувалися густо стави і фермерські загороди виглядали цікавіше зза тополь. Запам'ятав усе те Григорій Воркун і читав тепер свою стару пам'ять неначе дуже любу книжку.

РОЗДІЛ III.

— Слава Тобі, Господи, що вже кінець, — сказала Єлена й легко зідхнула, як потяг станув на останній стації. — Вже в голові крутилося від тої їзди — не вдержав би вже ніхто, як би треба була їхати ще далі.

— То ми вже дома? — питав півсонний Корнило, котрого Марії вбирала до виходу.

— Дома вже, дома, — потішала Єлена хлопця, хоч і знала, що неправду говорить, але маючи велике бажання бути вже дома який би він не був, втішалася бодай його назвою, а на згадку правдивого дому її очі зайшли сльозами; десь там зпід самого серця кілька останніх каплин сліз — що мабуть заховані були спеціально на цю okazji висідання — випали з очей і покотилися по змарнілому лиці. Але, щоб не показувати їх дітям і своїм посестрам, вона скоренько спрятала їх краєм своєї великої хустки.

Було вже близько півночі, як наші переселенці виладувалися з потягу. Вийшовши з теплого вагону, не дуже то приємно привітала їх прикінці-травнева ніч. Свіже й гостре нічне повітря сціплювало не лиш заспаних дітей, але й старших, передовсім жінок, і кидало в дрож. До того, немов би на те, щоб іще більше посолити пересолене, іміграційний агент не дуже спішився завести нових громадян Канади до іміграційного будинку, де вони, по іміграційних розпорядженнях мали мешкати доти, доки не знайдуть для себе іншого місця, а передовсім землі, де мали поселитися на сталий побут. Стояли вони гуртками коло своїх пакунків і дзвонили зубами, не знаючи що робити і куди йти. Вкінці з'явився агент. Він щось говорив, але зараз таки змінив свою бесіду на "міги" й цим примітивним експерантом показував їм, щоб брали свої клунки й ішли за ним. За кілька хвилин знайшлися вони в іміграційному домі, в

обширній кімнаті, та на середині стояла велика бляшана піч, а в ній дуднів вогонь. Цього тільки й треба було нови гостям, що не оглядаючись за вигідними ліжками, примістившись кожне коло своїх клунків засипляли скоро твердим, як камінь, сном.

* * *

Наступного ранку по сніданні наші нові господарі радили раду. Але не йшла їм ця рада плавно, бо не знали звідки її починати. Розуміється, що кожний із них знав, що вони мають іти шукати землі, але куди й де її шукати, то жаден з них не вмів сказати й як до такого шукання взятися. Заглядали крізь вікно, виходили на ганок і розглядали, як вона, ця їх Канада показується, але все те, що вони бачили, не давало нічого такого, щоб вказувало на розв'язку їх питання. Вкінці Воркун, що з них усіх був найбільш непосидючий, піддав думку вийти в місто.

— Підемо, — говорив він, — і коли ми не знайдемо нічого, то може нас щось знайде. Воно треба стукати, щоб щонебудь відтворилося.

— Ой, уже нам відтворилося, — проворкотів безнадійно Тома Вакар. — І ніхто інший, тільки ви це все нам настукали. Соловій нам читав, а ви казання казали про цю Канаду; а ми слухали дурнів та й самі дурнями стали.

— Маєш рацію, Томку, — сказав Воркун вдаючи веселого. — Але я маю сильну віру, що ти, як не за рік, то за два-три роки прийдеш до мене та й скажеш: “Пане Григорію Воркун, дякую вам зо щирого серця, що ви своєю бесідою й заохотою вивели мене з єгипетської неволі й завели в обіцяну, медом і молоком текучу землю. Простіть, що я через свою дурну натуру назвав вам во время оно дурнем.” А тепер, поки ми всі дурні, йдім скоренько до міста, та може знайдемо якийсь лік на нашу дурноту.

Ідіть, ідіть уже й не дуркайте собі взаємно, — підганяла чоловіка Єлена. — Весна проходить, здалося б

бодай огородину посадити, бо в зимі не буде що в рот узяти. Та й таки тепер треба хліба купити — діти їсти хочуть!

— Ти йди, купи коні й віз та й забирай нас звідсіль, — обізвалася Калина Дуб зпід вікна, де розчісувала свою Іринку. — Не будемо сидіти тут цілий рік, як цигани!

— Ой, коби трапилася тут яка циганка й поворожила нам, — заговорила, сміючись, Текля Соловій. — Ми відразу знали б, що нас чекає. Ідїть скоро в місто, може там знайдете яку.

При такій заохоті Воркуна й жінок, потяглися чоловіки шнуком у місто. Не було воно велике — от тільки завязок міста, і може й не снилось йому тоді, що воно має стати столицею провінції. Походили вони то сюди то туди хідниками, але що час був перед восьмою годиною рано, було воно безлюдне і спокійне. Крамниці були позапирані ще, тільки з приватних мешкан тут то там здіймалися стовпчики кучерявого диму, й чути було кудкудакання курок і п'яння когутів. І пройшовшись у тім спокою кільканадцять хвилин, вернулися вони — Воркун без хліба, Павло без коней і воза, а всі без циганки — до своїх жінок.

— Не знайшло нас щось і ми не знайшли нічого, — говорив насмішливо Вакар, ідучи позаду слідами Дуба. — Якими вийшли, такими й вертаємось — тягнув він далі, щоб допекти Воркунові. — Не знайшли ліку та здається й не знайдемо.

— Бо такому, як ти, ніякі ліки не допоможуть! — відізався Воркун. — Зіпсувала тебе панська служба, Томку! Ти навчився глядіти готовому, от — що дасть пан. — І тепер не хочеш, чи таки не можеш зрозуміти того, що хотівши мати щось своє власне, свою господарку, й не робити більше на панів, то треба побідувати, пожуритися а навіть поголодувати. Ніщо не приходить легко. А що легко прийде, те легко й піде.

— Ну, ну, вже я побачу що то воно прийде, — воркнув Вакар.

— Прийде, прийде, але ти мушиш знати те, що ти ще не приложував свої рук до того, щоб воно прийшло, — проповідував Воркнун широ. — Це, що ми тепер переживаємо, то лиш легенькі початки.

— А то ще гірше буде? — спитав перестрашений Томко.

— А ти думачш...

— Він сподівається плотів з ковбасів, а стріх із солонини, — перебив Воркунові Соловій і засміявся голосно.

Пригадка цієї сміховини змінила поважний тон бесіди з Воркунової сторони, а докірливий із Вакаревої на посмішки. З ними зайшли вони й до іміграційного будинку.

* * *

По проході належиться відпочинок. А що наші кандидати на господарів не мали що іншого робити, як лиш відпочивати, то вони й виповняли цей найбільш приемний для людської природи обов'язок — із примусу. Але через цей примус, цей їх відпочинок мучив їх більше, як тяжка праця. Кожний це знає, кому доводилося ждати на щось довго, а ще гірше тоді, коли те “щось” було дуже непевне й гальмувало всякий рух життя, до якого кожний призвичаений. За час подорожі вони не відчували нудоти, що вироджується з безділля, бо рух залізниці чи пароплава своєю силою, своїм розгоном уперед пересилали й у їх істоти задовляючу до якоїсь міри частину своєї акції, що приглушувала нудоту. Але тепер, коли рух життя залежав лиш від них і знов, коли спроба оживити й надати йому втоптаний уже думками шлях до певної цілі плуталася в незнанні де почати її, ставила їх у позицію неліпшу, як тих дітей, що заблукають і загубляться в густому лісі.

— Ти чого надувся й сидиш, мов сова на бантах?— сварила Калина Павла, свого чоловіка, що сидів на лавці і гриз задумливо суху стебелінку трави. — Манни з

неба ждеш, чи чого? День збігає, а ти сидиш, мов би дурману наївся.

— Сиджу і жду на твій рай, — сказав протяжно Павло. В його голосі дрижав басово-струнний докір і глухо вила розпука.

Калина якось дуже здивовано зиркала на свого чоловіка, коли почула змінений тон його голосу. Для неї той тон мав таке саме значення, як має далекий, ледве-чутний грім градової хмари для селянина. Вона запам'ятала вже один такий випадок у їх подружжю житті, що вона, викликавши своїми дошкульованнями такий тон і, не зважаючи на його вкриту суворість, вела дошкульну бесіду далі й довела до драстичного кінця, — Павло замахнувся на неї кулаком і хоч не вдарив, але вона мало що не вмерла зо страху. Той випадок вискочив тепер нагло в її пам'яті, і, щоб не довести знов до подібного, вона, хоч і приготована була прочитати йому довшу лекцію, замовчала. Її місце зайняла Єлена.

— Ти покинь робити ті свистала, — сказала Єлена до свого чоловіка, що сидів коло огрівача й виробляв для хлопців свистала з кори лозового прута, — і роби щось. Таж треба щось купити, поки поїдемо на ту нашу землю. З голими руками нічого не пічемо.

— Купити купимо, коби лиш було за що купувати, — сказав байдужно Григорій. — Але добре, що ти пригадала про купівлю — додав із більшим зацікавленням. — Справді варт подумати над тим, що ми можемо купити кожний про себе, а що спільно, — говорив він до чоловіків, передавши фабрику свисталів у руки хлопців. — Нам треба коней або волів до роботи; треба нам плугів, борін, возів, косарок, грабарок; нам треба корів, свиней, курей...

— Ге-ге-ге! Ти такого начитав, неначе ти касу з грішми привіз сюди, — засміялася Єлена. — Ти ж знаєш, що в нас тільки п'ятьдесяточка лишилася з нашого маєтку. Де то нам до коней та до машинерії!, коби їсти було що, — додала сумно.

— Я без воза і коней не поїду звідсіля, — сказала гордо Калина. — Та й кілька коров хочу мати, — додала ще більш гордо.

— Е-е-е! що вам! — промовила добродушно Єлена. — Ви, дякувати Богу, привезли з собою мішечок грошей і можете відразу поставити себе на ноги, а ми бідили в краю, та й тут нам не буде з медом.

— Ми можемо забрати вас на свій віз, — запропонувала, якимось дуже мяко, Калина.

— А я мабуть піду пішки, — відізався Тома Вакар, — бо в мене й пса нема за що купити.

— Не журіться тим, Томку, — потішав його Соловій. — Я вже маю план. Воркун купують воза а я коні, або навідворот, а тоді лишиться на вас місце на Дубовім возі.

— Це не зла думка, — годився Воркун, — лиш не знаю, чи зможу я купити воза, чи коней і всього того, що таки конче потрібне за тих п'ятьдесять долярів, що є десь там у жінки.

— Павло позичуть вам, а як вони не будуть мати до вас серця, то я вам своїх уділю скільки зможу, — говорив бадьоро Соловій і крадьки споглядав на Павлиху, щоб завважити, який ефект робить на неї його бесіда. Він певний був, що вона ніколи не згодиться на те, щоб позичити комусь грошей.

— Як треба буде допомгти, то поможеться, — сказав поважно Павло. — Ми тепер всі одної долі возом ідемо, — додав і кашельнув так, як то багачі кашляють, коли думають про добре діло або роблять його.

Калина тільки очима скліпала, коли почула Павлову згоду допомгти Воркунові грішми. І мала вже на язиці готовий протест, але скоро проковтнула його, як пригадала собі недавній Павлів злісний тон. Все ж таки не втерпіла, щоб не сказати дещо й цим “дещо” показати Павлові, що вона не зрезигнувала зо свого верховодства. — Воно треба допомгти, бо й сам Бог гнівається, як не помагається бідному в біді, але й убогий не пови-

нен спускатися цілком на чужу поміч, бо й за це Бог гнівається, — навчала вона своїх слухачів. — Треба робити як можеться, а не як хочеться, — додала твердче.

— Правду кажете, — годився несподівано Вакар. — Кожний повинен робити лиш те, що може й на чужу поміч не покладати надії, бо вона боком вилазить, якщо не дана пощирості, але на гонор, — закінчив він пенанвисним тоном, глянувши в сторону Павлихи не дуже то прихильним зором. Він пригадав, як то він одного разу пішов був до Павла взяти гелетку кукурудзи на відробок і поки Павло мовчки відміряв йому зерно, то Калина вичитала йому сто гелеток різних чеснот, що кожний бідний чоловік повинен мати. Відтоді він навіть не глянув у Павлове подвіря й зарікся, що хоч би й здох із голоду, то більше не покажеться їй на очі.

Павлиха зрозуміла, куди Вакар стріляє і збиралася відповісти йому, але в тій хвилині з'явився іміграційний урядовець і почав розпитувати присутніх про їх матеріальний стан ломаною українською мовою. Зпочатку трудно було зрозуміти чого він хотів, бо вимовляв тільки поодинокі українські слова, а решту своєї мови заповнював по англійськи. Але по довгих поясненнях “мігами” таких слів, як гроші, діти, їжа, Соловій, що розумів дещо по німецьки, висвітлив урядовцеві їхні обставини настільки, що на вечерю кожна родина одержала по мішкові бохонців хліба й по кілька бляшанок консервованого мяса.

* * *

Пізно того самого вечора, майже перед північчю, пустився дощ. Дощ ішов увесь другий день і перестав аж третього дня десь перед полуднем. Що діялося в серцях старших переселенців за весь той дощевий час, можуть зрозуміти тільки ті, що в своєму житті ждали дуже нетерпеливо, щоб перестав більше як однодневний дощ. Трудно описати їх почування, бо в звичайних випадках, коли навіть і втіху він приносить, то ви позіхаєте — аж вас хавки болять, спите — аж вас у

голові морочить і кваснієте мов вогкий овес зогрітий у шпихлірі. Але коли до цього болю, мороки і kwasу без утіхи ви ходите від вікна до вікна й виходите на двір і зазираєте на небо, чи не побачите бодай клаптика чистого блакиту, а вам на злість висуваються ізза виднокруга все більші й більші клуби сіротемних хмар; що ви витаєте їх безрадною розпукою, як тоді, коли вам кільчиться пшениця в купках слотавої осені; то, коли ви мали такий життєвий досвід, можете собі уявити, як вони почувалися.

— Бог, мабуть, карає нас за свідомі й несвідомі гріхи наші, — говорила покірно Єлена третього дощового дня. — Весною дні раховані — не посієш чогось сьогодні, то завтра буде вже запізно. А тут ми вже третій день марнуємо, аж серце болить.

— Не журіться й не беріть собі до серця цієї негоди, — розраджувала Текля Єлену. Бог знає, що робить. А ми, стмертники, повинні дякувати Йому за все те, що Він робить.

— Та я не нарікаю на Бога, — оправдувалась Єлена. — Я лиш кажу, що весна збігає, а в нас і зеренця нема посіяного. Вам не так зле, бо вас тільки двоє, а в нас, Богу дякувати, є кому їсти. І як не посієш та не посадиш для них, то з голоду попухнуть.

— Як ваш чоловік намовляв нас їхати сюди, то говорив, що ми будемо тут ходити по-панськи, їсти по-панськи й будемо більшими багачами, як був Павло Дуб, а то заноситься на таке, що будемо ходити в своїй власній шкурі і гризти кору з дерева, — вмшався до розмови Вакар. — Я весь час передчував і передчуваю, що до такого дійде.

В тій самій хвилині, коли Вакар висловлював свої чорно-безнадійні думки, розяснили кімнату дві плахті блілого світла кинені сонцем ізза хмар крізь вікно на підлогу. Воркун, що мав на думці збештати Вакаря за те, що він своїми словами мазав їх обставини ще чорніше як вони були, майже крикнув із радості, побачивши проміння. — Поглянь! Бачиш? — кликнув він і попро-

стував до вікна. — Хмари проріджуються, збиваються в білі руна, — говорив він утішно. — Клаптики синього неба видно вже тут то там.

На цю вістку, всі, що там були, підбігали до вікон і зазирали на небо. Сонця не видно вже було, заслонив його клопоть грубої хмари, але кілька більших і менших латок синього неба предсказували, що воно частіше буде вже заирати на землю і своєю силою прожене плаксиву атмосферу з землі й із них самих. Кожне з них повеселішало. Неясна, але веселіша надія осіяла їх. Почалася й веселіша балачка. Жінки стали оглядати свої клунки й переглядати насіння, що вони не забули взяти з собою. І показалося, що кожна з них, крім Тетяни Вакар, мала насіння всякої городини, а Єлена мала навіть добру мірку бараболь, що взяла з собою крадьки від чоловіка — на насіння.

— Я думав, що втечу від бараболь, — жартував Воркун, довідавшись про них, — а моя жінка везе їх, здається, на пам'ятку мені, бо хтось говорив, що люди тут не їдять бараболі, лиш саме мясо.

— Ти ще й лушпинки з них жадатимеш, — страхала вона чоловіка приязним тоном.

— Коли б скоріше осісти, — говорила весело Текля Соловій перечислюючи маленькі вузлики ріжного насіння квіток у платках, — то я собі такий квітник розведу, що аж душа радуватиметься.

— Запашно буде вам, — підкинув Вакар надутим голосом, — як шлунок думатиме, що рот повішився, що не їсть.

При такій балачці час минав скоро і при ній застав їх незнайомий чоловік, що — як він сам признався — прийшов перевідатись, чи не приїхав хто з його краєнів. Цей чоловік, як видно було по його мові й рухах, не належав до тих, що потребують церемоній знайомства: за кілька хвилин він знав уже звідки імігранти приїхали, їх імена і все інше. А вони знали, що він називається Дьордій Поштар, що приїхав до Канади три роки тому, що має ферму десь там шістьдесять миль від міста, що

має вже пару коней, пару волів, віз, кілька коров, дві льохы з поросятами, а його жінка розплодила вже багато курей та іншого дробу. Словом — на рахунок імігрантів він був уже багач на велику скалю й дивилися на нього як дивляться селяни на дідича.

— Сам Бог так, як би вас з неба зіслав, — сказала Єлена, коли вже вступна балачка скінчилася. — Сидимо тут та й не знаємо куди рушитися; а дотого ще й слота найшла. Ваша жінка, думаю, зможе вже продати бодай кілька курят на розплідок, — додала вона зажурено.

— Вона має їх десятки, — сказав недбало Поштар, — рахунку їм не має.

— А корови маєте на продаж? — запитала Калина Дуб поважно. — Нам треба купити бодай дві на початок, — додала трішки зухвало.

— Можу продати одну корову і дві телички, коли б кому дуже треба, — відповів Поштар.

— То не продайте нікому іншому — ми їх купимо, — замовляла серіозно Калина.

— А які там фарми коло вас? — питав Павло Дуб. — Добре було б осістися десь там близько, у вашому сусідстві.

— Як маєте охоту, то їдьте зо мною й самі огляньте, які то фарми коло мене, — відповів Поштар. — Полюбите — осядете, а ні — то підете десь ув іншу сторону шукати ліпших, — додав він недбало.

— А хто ж би допустив до того, щоб ми їхали десь далеко від вас шукати землі, — сказала похопливо Єлена. В неї виростав глухий страх перед тою “іншою стороною” нікому невідомою. — Коли ви так гарно доробилися на своїй фармі, то пощо нам шукати чогось ліпшого? — продовжала вона голосом повним згоди їхати якнайскоріше, без дальших переговорів.

— Та то так: де хто любить там і поселюється, — сказав Поштар ще більш недбало й таким тоном, що не дає ніякої заохоти, а так, “як собі хочеш, їдь або не їдь, але ліпше було б як би ти не їхав.”

Вдійности Поштар таки й не дуже любив, що така

балачка розвелася, бо мав він інші плани: сусідні фарми коло його він призначив уже був для своїх кривних, що мали б незадовго приїхати зо “старого краю”. Але їх не було, а тут ці нові імігранти готові забрати ту землю для себе, бо хто ж їм заборонить? Він жалував тепер, що так невважно виговорився, заохочуючи їх їхати з ним на оглядини землі. Тепер пробував направити помилку.

— Земля коло мене—почав він—дуже з лісом і треба вкласти дуже багато праці, щоб очистити її та й приготувати під рілля.

— О, то добре, що є ліс! — сказав Дуб урадувано. — Бо без ліса прикро. Самі знаєте, як то люди в краю бідують без свого ліса.

— Та коли б то був дійсний ліс, то була б із нього якась користь, а то паршива тополя та лози; трудно знайти доброго дерева на будівлю, — ганив Поштар свою околицю.

— Де ростуть лози й тополя, там земля мусить бути добра, — сказав Воркун, пробуючи доказати Поштареві, що він приготований осісти в його сусідстві без уваги на те, яка там земля.

— Земля чорна й урожайна, але вичистити один акер потребує більше праці, як в інших місцях двадцять акрів, — доказував Поштар. — І коли б я сьогодні шукав землі, то оминав би свою околицю якнайдалі. Як приїхав, то не знав у котрий бік іти, але тепер знаю, що є багато порожньої землі такої, що тільки закладай плуга й ламай цілину без жадного чищення.

— Але то мусить бути десь на безлюддю, — завважала Єлена. Вона дуже боялася, що Воркун із Павлом послухають Поштаря й таки підуть шукати поселища в іншій стороні. — Ви таки забирайте нас із собою й везіть до вашого села, а там ми вже якось дамо собі раду.

— А кілька номерів є там у вашому селі? — спитав Вакар наїсмішкувато, глянувши прижмуреним оком на Єлену, хоч і ставив своє питання Поштареві. Йому

дуже бажалося зареготатися з неї, що вона думала про якусь “село”.

— Я сам мешкаю в своїм селі, — відповів Поштар також смішком. — Є десь там фермері, що осіли ближче сюди, до цього містечка, але я поминув їх і осів на безлюддю.

— Коли осядемося там, то буде нас більше, — потішала Єлена. — Не буде ні вам ні нам скучатися. А є в вас діти?

— А як же в подружених людей без дітей? — відповів Поштар, усміхаючись. — Маємо їх двоє: хлопця й дівчину.

— А великі вже? — запитала нагло Калина й більшими очима, як звичайно, глянула на своїх дітей. Нова думка блиснула в її умі.

— Хлопцеві минуло двадцять, а старшій дівчині буде вісімнадцять, — відповів Поштар. — Можна б уже справляти весілля, — додав він, моргнувши весело в сторону молоді, що прислухувалася бесіді:

— Ти, старий, не мяцкай нічого, тільки забирай нас і вези в їх сторону, — говорила приязно Калина Павлові. — Воно гріх був би шукати чогось ліпшого, як те, що є там коло них, — додала, уявляючи молодого Поштаря своїм зятем, або молоду Поштарку своєю невісткою, або одно й друге, бо й таке можливе. Це ж був би не-аби-який гонор для неї подружити свої діти з дітьми такого великого багача, як на її думку був Поштар. Ця думка так пристала до її душі, що вона за всяку ціну постановила держатися її.

— Та їхати не штука, але вперед треба постарати, щоб було чим їхати, — сказав задумливо Павло. — Треба купити коні, віз та ще деякі речі, бо з голими руками нічого не вдіємо.

— Раджу вам не купувати коней, — сказав Поштар, — бо коні не здалі до тутешньої роботи. Їм треба вівсатий стайні теплої на зиму, в противному разі спаршивіють і поздыхають.

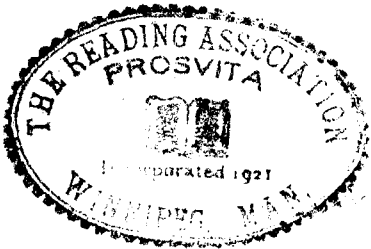
— А воли можна купити тут? — спитав Павло.

— Можна. Волів тут не бракує. Коли хочете, то ще й сьогодні можна як не купити, то бодай оглянути.

— Ідіть у місто таки тепер, — наглила Калина. — Ми повинні виїхати звідсіль завтра рано.

По годинній нараді що хто мав купити (розуміється при допомозі Дьордія Поштаря), вийшли чоловіки в місто полишаючи жінок мріяти про нові господарства, а найбільше про Поштареву оселю, що представлялася їм за осередок цілого світа. Для Калини лежало там щастя і ждало на її дітей; для Єлени лежав там запас всякого добра, котрого можна буде купити чи позичити й започаткувати своє господарство.

Так несподівано закислилася тут дальша історія всіх згаданих родин в нерозлучну пелюстку, котру Григорій розплітав тепер поволеньки на своїй постелі.

РОЗДІЛ IV.

жб

П'ятого дня потім, як наші нові переселенці закінчили свою подорож залізницею, — індіанською дорогою, що вела з містечка в сторону незаселених земель тяглася валка з трьох возів. Але лишім ми її — нехай вона котиться якийсь час, а ми познакомимось зо згаданою дорогою.

Сама назва “індіанська дорога” вказує на те, що вона не була міряна інженерами й не сипана та не доглядана шарварком. Притоптана була вона перш індіанами, їхніми підволоками, далі торгівцями шкір, а вкінці рідкими, піонірськими возами. Представляла вона себе двома вбитими глибоко в землю коліями, що бігли побіч себе шукаючи собі вигідних місць різними викрутасами так, що в просторі майже кожної милі ранне сонце ogrівало пасажирів зо всіх боків. До цих викрутасів силували її чисельні потоки й стави — по перших осталися тепер тільки сухі рови, а по більшості ставах і слід пропав. Оминаючи стави й мочари та стрімкі береги потоків виляся вона горбами, але дуже густо змушена була поринати в яри й доли де на споді були наповнені водою калабані, або пороблені дуже то примітивні містки.

Іхати цією індіанською дорогою було важко. Не позволяла вона навіть на кінський біг хіба десь-не-десь, де зона випорстовувалася на рідко стрінутій рівнині. Навіть із горбів треба було спускатися повільним ходом, бо інакше, з розгону можна було зломити карк на містку, або в калабані. Найбільше допікали подорожнім переправи через потоки, особливо весняною порою, коли вони були вщерть наповнені водою. Глибока вода й розмякла земля під водою були понад сили волів чи коней перетягти навіть порожнього воза. В таких місцях подорожні мусіли переносити свій товар, що не терпів води, на другий бік, потім переганяли самих волів, чи коней, чіпляли до дишля довгу линву й перетягали нею вози.

Така переправа забирала багато часу, а ще більше виснажувала сили з чоловіків, що мимоволі мусли бродити навіть по шию в зимній воді кілька разів при одній переправі. І не один відчував цю купіль до самої смерти.

От, такою то дорогою їхала наша валка. Воркун пригадав її тепер і хоч він не раз і не два їхав і йшов пішки цим примітивним шляхом, але перша подорож по ньому виступала в його пам'яті найбільш яскраво. Він бачив, мов на екрані, три вози, що поволі котилися десь у той бік, де він мав осістися. На переді їхав Дьордій Поштар своїми кіньми й попри свої покупки в містечку віз Тому Вакаря з його родиною. За Поштарем їхав він сам із Соловієм новим возом і чорними, великими волами, що вони обидва купили до спілки. За ними їхав Павло Дуб також новим возом і волами. Їхали вони, як то кажуть, воловим ходом, поволі, але певно. Це була засада Поштаря й він навіть не пробував підганяти своїх не дуже то жвавих коней.— Що рано переженеш, то до вечера не доженеш, — говорив він кожному, хто бажав прискорювати хід. Знали це й його коні, бо вони своїм ходом цілком годилися з його засадою.

Не зле воно їхалося до полудня, але пополуднішна подорож, по двогодинному попасі, була вже трудніша. Два рази застрягли вони були в баюрах так, що мусли закладати по дві пари волів до кожного воза, щоб їх витягнути з болота. А під вечір прийшлося їм робити переправу через вузький, але глибокий потік. В погідну пору переїздилося його без клопоту — вода ледви сягала помостину коша, але тепер, по дводневному дощі вона наповнила береги так, що не було й мови переїхати не замочивши всі речі на возах. Та й для худоби було б не можливо борсатися в глибокій воді й тягнути наладовані вози. Знав це Поштар із досвіду й без надумування зарядив переносини. Ця переправа найбільше вбилася Воркунові в пам'ять, він навіть і тепер, сорок літ пізніше, аж здригався на її спомин. Відчував різко-зимну воду на своїм тілі, відчував як грязли його ноги в намул, а там різали їх гострі каміння.

Та не обійшлося й без, можна назвати, комічно-тра-

гічного випадку при тій переправі. Як уже згадано, що через воду треба було переносити всі речі, котрим шкодила вода. Носились вони на плечах, або на голові, залежно від того як високо сягала вода. До цих промокальних речей належали також діти, дівчата й жінки. З дітьми не було клопоту й хоч декотрі плакали, боялися, але більшість із них навіть тішились ще й ногами воду бовтали, коли батьки несли їх на плечах. Але коли приходилося нести дівчат і жінок то тут було вже інше діло. Сідати своїм батькам на плечі було їм соромно. Навіть Воркунова Марія, сміливіша від всіх інших дівчат, відмовилася від такої переправи. Вона приготована була брести сама, але Василь Дуб, на перекір своїй матері, не допустив її до такого ризика. Хоч вона відмовлялася зпочатку, але коли глянула йому в очі, вона відчула, що їхала б на його плечах не лиш через воду, але й цілу подорож. З великою приємністю переніс Василь Марію, але ця приємність коштувала його досить дорого, бо крім неї він мусів переносити всіх дівчат. І можливо, було б обійшлося без клопоту, коли б не Калина Дуб. Інші жінки покорилися випадковій й далися перенести своїм чоловікам, але вона поставилася противно до того, щоб сідати своєму чоловікові на плечі. Це уважала вона нижче своєї чести й навіть постановила була вернутися пішки до містечка, а звідтіль до старого краю. Але її протест не мав успіху. Поштар порядкував переправою з практичним досвідом. Він переніс свої два мішки муки й інші покупки; поміг Вакереві перенести його клунки й навіть переніс його жінку, бо боявся, щоб вони обое не пірнули під воду. Наслідуючи Поштаря робили те саме Воркун і Соловій. Дуб також прийняв переправу досить терпеливо й навіть не звертав уваги на свою жінку, що до останньої хвилини не хотіла злізти з воза. Але коли до воза причеплено було линву й воли на противному боці почали тягнути його, вона зо страху наробила крику й майже злетіла з нього.

— Баба з воза, кобилі легче, — сказав сміючись Поштар приглядаючись сцені.

Калина лишилася одна-одинок на березі, і голосила аж гомін лунав по лісі. Її плач перенісся на другий беріг

до її дітей, що стояли купкою над водою й плачучи гляділи на свою опущену матір. А Дуб цілком не квапився, щоб принести дітям маму. Заперши в собі всяку злість, він, босий, без штанів, тільки в довгій білій сорочці, ладував при допомозі Василя перенесені речі на віз. Коли скінчив ладування, він перебрив потік, присів коло Калини й злісно прошипів, “сідай”. Тон цього “сідай”, як видно було, був дуже переконливий, бо вона без найменшого протесту сіла йому на плечі, обвилася своїми руками його шиї ще й очі зажмурила.

—От їхали ви, кумо, до Канади возами, залізницями, пароплавами, а тепер їдете ще й на плечах, — говорив Воркун в добрій вірі, що Калина візьме його бесіду за жарт. Але замість жарту вона відчула ці слова як найбільшу обиду — вони зачепили найдразливіше місце її гонору, і розпалили до синього огню її злість. З цієї злості вона, здається, аж за дуже стиснула Павлові шию, він пошпортався вже таки коло берега, стратив рівновагу й гепнув своїм скарбом у воду. Зчинився крик, вереск, Поштар реготався, а в тім замішані Воркун скочив у воду й поміг Калині видрапатися на беріг.

Просушивсь трохи коло вогню, що Поштар розпалив зараз коли почалася переправа, спорядивши вози так, як треба, покотилася валка вперед. І по кількох інших, несподівано навіть для самого Поштаря, переправах, третього дня подорожі десь близько півдня прикотилася вона до Поштареві оселі.

* * *

—Гостей тобі привіз, — кричав Поштар до своєї жінки, Ганни, що стояла на порозі хати, й як видно було, не приготована була приймати ніяких гостей, бо дуже якомось нервово поправляла на собі буденну одягу й прятала під хустку виставлене волосся. Але по її лиці видно було утіху з новоприбувчих гостей. Не знаючи у своїм заклопотанні що робити, вона стояла далі, усміхалася приязно й пальцями перебирала свою запаску.

—Та, чому не просиш гостей до хати? — кричав Поштар випрягаючи коні. — Скажи там Іванові нехай вий-

де й занесе муку до шпихліра, — додав випрягши коней і нагнавши їх у сторону ліса.

Тим часом гостям навіть і надумку не приходило вставати. Не лиш жінки й дівчата, але й непосидючі хлопці й чоловіки сиділи мов би приковані до своїх місць. Сиділи й якось дуже сумно дивилися довкола себе так, як би на похорон приїхали. Понура, низька, збудована з нетесаного дерева й покрита цілиною Поштарева хата з малими вікнами й великими дверми, що сягали аж під самий суфіт, разом із малими будиночками з копицями сіна замість дахів, не проявляли собою ніякої принади вставати. До того ж вони цілком змазали уяву Поштаревого багатства, що уявляли собі вони ще в містечку. Із того всього, замість утіхи, що повинна була проявитися хоч би навіть із тої причини, що скінчилася подорож, в їх душах хмарилося на великий, зливний плач. Треба було тільки маленького грому, щоб він потоками поллявся. І ніхто інший тільки Ганна запалила той громик.

Відчуваючи пригноблюючий настрій своїх гостей, вона спробувала розвеселити їх. Усміхнена, підійшла вона до Воркунового воза, що стояв найближче хати, і почала припрошувати гостей, щоб злізали та йшли в хату. — Гай, таки скоренько, — лебеділа вона щиро, — не стидайтеся. Зараз обід буде готовий, попоїсьте, відпочинете й будете інакше почуватися. Я знаю, як то тяжко було вам перебути подорож — ні виспатися, ні зісти так як треба... Скільки я зліз проляла! (Тут у неї збиралося на плач). Тяжко воно було покидати свій дім, (тут її плаксива хмарка робилася чорнішою), свою родину, своє село — серце крається, як згадаю, (тут її хмарка пустила кілька грубих крапель). Там так гарно — сади цвітуть, поля зеленіють, є з ким поговорити, повеселитися, а тут... (тут вона захлипала й не докінчила речення, бо урвалася її чорна хмарка).

І почалося те, що майже кожне з новоприбувших пробувало зо всієї сили не починати — тихе, нестримне, повне розпучливого хлипання, ридання. В одній хвилині плакали всі навіть і Василь шморгнув кілька разів носом,

бо Ганніні слова шкробнули й його трошки приспану тугу за рідною, цвітучою батьківщиною.

Але щиро-сердечний плач так, як і зливний дощ не триває довго. От хвилинку-дві він полетється й перестає, стративши силу на перший розгін. І, коли здається, що він не перестане падати, в той сам час десь ізза чорного берега хмари гляне усміхнене сонце й кінець йому. Махне ще раз-два своїм мокрим хвостом по проміннях сонця, заграє веселка, плаксивий настрої уступає веселому і світ стає такий гарний, такий любий, що життя аж пахне своїми солодощами й регочеться з відгуків далекого грому. Так воно сталося й із цим плачем.

Ганна, виливши зо свого серця те щось, що глухо давило її цілий час, від коли вона переселилася в свійому самотньому оточенні й тепер на появу гостей зворушилося, закипіло й розлялося, — перша схаменулася і зараз таки почала переконувати жінок, втираючи запаскою заплакані очі, що він, плач, нікому не помагає й на її думку ніхто не повинен плакати, бо від плачу очі болять. Ліпше буде як вони забудуть за все те, що було й примиряться з новим життям, що дає багато цвітучих надій в будучині. При цім переконуванні вона хлинула кілька разів і можливо заплакала б була знов, але Поштар попсував її м'який настрої.

Гей! — кричав він ідучи зо стайні. — Ви чому не розпакуєтеся з возів? Може ждете, щоб вам банда марша заграла? А ти чого стоїш тут, як сваха на весіллі? Чому не просиш гостей до хати? — питав він Ганну ніби сердито. — Від коли ми тут то ти плакала, що не маєш сусідів, а тепер, як я їх привіз тобі, то ти стоїш і слинишся. Проси їх, бо як візьму якогось дручка, то вони на миг ока поллітають із возів, — грозив він, удаючи дуже сердитого.

— Та ж я їх прошу, — боронилася заплакана Ганна, — й здається мені, що я не їх, але свою маму, батька, сестер, братів бачу. Йди, Катрусю, — звернулася вона до своєї вісімнадцятилітньої доньки, що стояла коло неї й цікаво розглядала приїзджих, — йди та застелюй стіл. Воно вже час обідати.

І не знати, чи то згадка про обід, чи Поштареві слова,

розбурхали життя гостям. В дуже короткій хвилині були вже всі на землі, воли були розпряжені й усі дивилися на світ якимось веселіше. Мами й старші дівчата поправляли на собі одержу, зачісувалися й зиркали десь там до хати, де мав бути молодий Поштар. Дивувало їх те, що він не показувався. А Ганна кокотала коло них як квочка коло курят і манила до хати.

—Ви вже й череду курей розплодили — завважала Єлена споглядаючи радісними очима на дійсно велике число курок і на кілька квочок із курятами, що проходжувалися й порпалися на обійстю.

—Воно не багато, тільки вісім вивели свої курята цієї весни, — відповідала скромно Ганна. — Дві здохли за час сидження, три не схотіли сидіти й застудили яйця, а зпід двох поїла льоха яйця, — додала вона тішучись, що має з ким поговорити про свої справи.

—Ой, шкода то, шкода, — жалувала Єлена страту.

—Та я й не дуже шкодую, бо є їх і так багато, — потішала Ганна свою розмовницю. — Я й сама не знаю, нащо я роплоджую їх так багато. Продати нема кому, тільки те, що собі на їду ріжемо, а решту їдять каюти, яструби та інша біда, від котрої годі обігнатися.

—Ц-ц-ц-ц, — зацикала Єлена.

—Як вже сядете на свою фарму, то дам вам он-ту сиву, — сказала Ганна, показуючи на сиву квочку. — Вона покищо ні одного курятки не згубила. Як я поставила під неї двадцять яєць, так вона й висиділа всіх і так їх водить. Дивіться, які вони грубенькі, як перепелиці.

—Ей, жартуйте собі здоровенькі, — лебеділа Єлена утішно, але не довіряла, щоб ця незнакома жінка була така щедра й за дармо дала їй такий грубий дарунок. Та ж квочка з курятами були для неї в краю цілим маєтком.— Ви як будете так роздвати, то вам нічого не лишиться,— додала Єлена не знаючи нічого іншого сказати.

—Є, дякувати Богу, що дати й собі лишити,—сказала побожно Ганна. — Але ходіть до хати. Я задержую вас тут, хоч знаю, що ви ледве на ногах держитесь голодні.

—А мені бодай одного когутика й дві курочки дай-те, — говорила Текля Соловій жартуючи.

—Всіх вас поділю, бо знаю, як воно тяжко на початках, — відповіла Ганна щиро.

Калину Дуб аж морозила бесіда нових приятельок.— О, — думала вона про Єлену й про Теклю, — які влізливі: вже й курей жебрають. Так масненько говорять, що готові ще й коров із телятами вижебрати. — І, щоб дати щирій Ганні пересторогу перед тими ніби, на її думку, жебраками, вона, похитуючи головою, представила її, що воно не варта бути дуже щирим, бо роздавати дуже легко, але щоб придбати, то треба дуже багато праці положити. Це вона висловила навіть досить голосно, щоб усі чули, але Ганна не розуміла, здається, її перестороги.

—Хто дає тим, що не мають, тому Бог в десятеро відплачує, — сказала Ганна щиро, не розуміючи ніяких мовних відтінків.

Ці слова добродушної Ганни вдарили трішки Калину по гордім носі. Вона покрутила ним і zarazом глипнула сердито на невинну жінку та й на її розмовниць. Почувала, що вона не матиме між ними місця, як сусіда й це заболіло її навіть і дуже. І, щоб хоч трішки поставити себе вище всіх, вона замовила в Ганни десять старих курок і когута, за що вона готова була заплатити, ще поки зайшла до хати.

Та Ганні не в голові були гроші. Вона кокотала й майже силою втягала жінок і дівчат до хати. — Якось то буде, — відповіла вона Калині, коли ця згадала про гроші, — а тепер сідайте скоренько за стіл та живіться тим, що Бог дав.

* * *

Хата Ганни була багато більш приємнішою з середини, як із надвору. Тимчасова так, як і в кожного піоніра в тих часах, мала вона маленькі хороми й одну досить обширну кімнату. Виліплена глиною й вибілена вапном, з великою печею в північно-західньому куті; з великим на стовпцях ліжком у північно-східньому куті; з довгим столом попри східню стіну й лавками попри східню й полудневу стіну; з коверцем попід стелю на північній стіні й образами святих обтиканих висохлими гвоздиками й васильком на східній стіні; нагадувала вона хату

бідного селянина, зарібника, з котрого обставинами кожний, хто там був зо старших, був навіть дуже добре знайомий. Це знайомство відразу, коли лиш гості увійшли в кімнату, витворило веселу атмосферу. Вся та обстановка й її порядок зблизив гостям рідний край — вони почувалися неначі в гостині в свого сусіда в своєму рідному селі.

Але інакше представлявся стіл Поштарів. Він творив уже відмінну атмосферу. Дві миски смаженого сала, дві великі миски сира зо сметаною, макітря варених яєць, збанок молока, білий, покраяний на грубі грінки, пшеничний хліб — говорили самі про себе, що це не була гостина в бідного селянина в старому краю, але справджували людську поговірку, що в Канаді плоти з ковбас, а стріхи з солонини. І гості тільки очима кліпали здивовані звідкіль того всього так багато набралося. А ще більше дивувалися, коли бачили, що Поштар без ніякої церемонії накладав дуже справно ложкою сир зо сметаною на грінку хліба, тягнув з миски великі кусні сала, переплітав їх яйцями, котрі розколював на половини й нищив їх із лица землі, неначе вони були дрібними сливками. Калина Дуб слідила за його пильною роботою й мимоволі числила яйця, — він зів вісім. Це, на її старокраєвий рахунок, вартувало три шустки й було нічим іншим, тільки марнотравамством.

— Ви не втягайтеся, але беріть, тягніть і їжте те, що є, — припрошував Поштар чоловіків завважуючи, що вони дуже якось то мляво споживали дар Божий. — Тут порядно не наївшись, нічого не вдієте, — додав напившись із великим смаком молока таки прямо зо збанка, не вживаючи горнятка, що стояло коло нього.

Воркун пригадав цей обід. Це був його перший обід у Канаді й був він найсмачніший зо всіх обідів, які він колинебудь їв. Описував він його в своїх листах до своїх кривних у краю й можливо цей опис заохотив неодного господаря їхати до Канади.

По обіді в Поштаревій хаті й на подвірі провадився живий рух, що зовсім нагадував собою малого ярмарка. Перш усього нагадували його подобу чоловіки, що здійма-

ли з возів менші й більші скрині, відчиняли їх і виймали з них сокири, пили, сверли, рискалі, сапи, серпи, коси та всяке інше дрібне господарське знаряддя, яке можна було забрати зо собою, а передовсім те, що кожний мав. Наприклад, Вакар, мало що привіз — сапа, сокира, серп, це було все, що він мав. Але за те Дуб попри менші речі привіз всі часті плуга, точило — він навіть і ступу та драбину забрав був зо собою, щоб завести їх у новий світ, але на превеликий його жаль урядники залізниці відмовилися прийняти їх до пакункового воза. Соловій, знаючи трохи будівництва, привіз зо собою майже все майстерське начиння й дуже жалував, що не приймили йому на залізниці майстерського варстата, що він сам собі дуже штурдерно змайстрував. А Воркун попри всі інші речі привіз зо собою завите в шмаття циганське ковало й цілий час потім уважав його смішком за дуже дорогоцінну родинну пам'ятку.

Оглядаючи, кожний із них відложував на бік те знаряддя, для якого треба було приправляти ручиці. Поштар так, як і його жінка Ганна, був доброго серця людиною. Він приглядався своїм гостям і рад був допомогти їм у всьому. Без згадки з їх сторони він поліз на стрих своєї хати і звідтам наскидав кільканадцять кавалків сухої берези доброї на топорища для сокир і на інші ручиці. Соловій аж посвистав із радости, побачивши матеріял і за хвилию він вже тесав, гладив вісним ножом все те, що треба було йому і його побратимам.

Та й жінки не дармували. Вони розпаковували свої клунки й виймали з них одяжу, різне насіння городини й квіток, а Єлена ще й вузлик землі привезла зо свого городу на пам'ятку. Вона показувала її Ганні мов би якусь дуже дорогоцінну річ, а Ганна не втерпіла, щоб не взяти в пушки кілька грудок “старого краю” й схвати їх, хоч сама не знала на що.

Тим часом, коли старші зайняті були своєю роботою, дівчата прали шмаття коло потічка, що плив недалеко Поштареві хати. При цій роботі знакомилася новоприбувша молодь із Іваном і Катериною Поштар. Катерина, самасобою, не мала особливих прикмет, щоб виставляти

її понад звичайні дівчата. Середнього, дівочого росту, трішки більше присадкувата, як їй пасувало, з повними лицями, з низьким чолом і з буйним чорним волоссям зачесаним взад, виглядала вона досить принадно й можливе була б вона таки й дуже принадна, коли б була більш стрункіша й мала менше підборіддя. Це підборіддя робило її багато старшою, як вона вдійсності була. Воно збивало пропорцію її носа й її уст — вони губилися в її повнім обличчі. Але що відносилось до її очей, то могла вона ними пришпилити кожного, що любить заглядати в дівочі очі. По натурі, як видно було з її рухів, не любила вона нянькатися — була шорсткою у своїм поведенні. З появою Василя Дуба вона вишукувала собі чогось такого, що давало їй можливість не ходити, але бігати попри нього й крадьки приглядатися йому. Коло обіду вона стоячи коло печі не спускала з нього своїх очей, і якесь дивне почуття відчувала тоді, коли він не задержував свій зір на ній, але частував ним, майже кожної хвилини, Марію. Припадково глянула в дзеркало й від тої хвилі почала ненавидіти себе. Ця ненависть не відступила від неї до смерти.

Іван Поштар відхилився від свого батька й натурою й поставою. Нагадував він більше свою сестру, Катерину, чорним волоссям і рисами лица, але на загал виглядав на дуже замкненого в собі хлопця. Глядів на людей із підлоба й це надавало йому недовірчивий вираз. Того ж дня, як приїхали гості, він від ранку збирав коріння десь там далеко на фермі і прийшов до хати як уже всі пообідали.

—Що то за люди?—запитав він своєї мами, коли входив до хати.

—Імігранти приїхали, — відповідала Ганна пошепки.

—А вони чого сюди, до нас, приїхали? — допитував син.

—Батько привіз їх сюди. Осядуться тут, коло нас, і будемо мати сусідів, — говорила Ганна утішно.

—Заберуть землю й не будемо мати де худоби пасти, — проворкотів невдоволено Іван, віддувши сердито губи.

—Буде, буде, синку. Землі є досить — стане тобі й я, коби лиш було що пасти.

—Ну, ну, буду я бачити, що з того сусідства вийде,— сказав він загадочно й потягся в хату.

Він скоро пообідав і зараз таки вийшов на двір. Станув під хатою й обсервував гостей. Заглянув дівчат над потоком і якось дуже несміло пішов у їх сторону. Він станув біля них і довго приглядався їм і їх роботі. І може без слова був би покинув їх, коли б не Воркунова Марія.

—То що за чоловік? — запитала вона пошепки Катерину.

—Мій брат, Іван.

—О-о, — окнула Марія й почала крадьки приглядатися парубкові.

Він був омураний і обдертий до крайності. Помята шапка ледве держалася його буйного, нерозчесаного волосся. Чорна, брудна сорочка ледве вкривала його плечі й груди, а з полинялих штанів також мало що лишилося. На ногах мав старі, подерті, індіянські постолі.

—Гарний із тебе парубок, що прийшов і навіть “Помагай Біг” не скажеш, — почала дрочитися Марія по своїй обсервації.

Іван мовчав.

—Стоїш і не допоможеш сестрі бодай одного ведра води занести до цебра, — дорікала вона ніби сердито.

Іван мовчав.

—Бери сокиру й нарубай нам дров, щоб було чим воду гріти, — заставляла вона його вже сварливо.

Іван мовчав, не рухався, тільки вперто глядів, спеціально на Марію.

Марія не видержала. Вона вхопила ведро, зачернула води з потоку, половину вилляла в цебер, а решту, замахнувши ведром, вилляла на Івана.

Дівчата зареготалися, а Іван стояв і тільки очима кліпав і злісно зиркав на Марію. — Я тобі це не подарую, — процідив крізь зуби й збирався відійти.

Але Марія не пустила. Вона, весело сміючись, підбігла до нього, вхопила його за руку й почала тягнути. Почалася тяганина, він виривався, але в неї було досить

сили подержатися хоч би й з наймоцнішим парубком, вона задержала його й силою притягла до вогню.

— Постій тут і зараз висушишся, — говорила йому й плескала долонею по його плечу. — Стидайся, не будь такий впертий. Такий гарний хлопець а такий впертий, — говорила вона гей би до свого маленького брата.

Іван стояв далі мовчки, але по його лиці видно було, що він був уже зломаний — пробував навіть усміхатися. Завважала цю зміну Марія й, щоб довести діло до кінця, вона з поспіхом вхопила двоє порожніх ведер, уткнула Іванові в руки й попхнула його до потоку. — Ти будеш гарний хлопець, як принесеш води, — приговорювала і знов ударила його легенько по плечу.

Це допомгло. Іван, без слова, виніс воду, виляв у цебер і вернувся, щоб знов набрати. Він обернув три рази і справився був нести й четвертий раз, але Марія спинила.

— Дякую тобі, — сказала приязно, — води вже досить. Нарубай нам іще дров, але сухих, бо ці патики, що ми натягали, сирі й не хотять добре горіти.

Іван послухав. Він мовчки взяв сокиру, скоренько пішов у ліс і за хвилину вернувся з оберемком сухих, лозових патиків. Не оглядаючись, він поперерубував їх на короткі кавалки, поставив кілька на ватру, станув і на привелике диво Марії й усім дівчатам запитав: — А тепер що?

— Тепер іди й натягни шнур, — командувала Марія. — Не бачиш, що він втягнувся аж до землі.

Іван пішов і натягнув шнура. Зробив він це скоро, вернувся до дівчат і знов запитав: — А тепер що?

— Почекай, зараз тобі скажу, — сказала Марія сама не знаючи, до якої роботи заставити його. Але вона швидко придумала. — Ставай тут, — говорила кокетливо й почала накладати на його плече випране шмаття. Накладаючи, вона навмисне гепала й притискала кожним кавалком так, що Іван аж погинався. — Гай, ходи за мною, — сказала, моргнувши до нього оком.

Покірно й мовчки пішов Іван у слід за своєю провідницею. І цілий час, як вона розстеляла шмаття на шнур, він не поступився без її розказу. Та й далі, до самого

кінця, поки дівчата не покінчили прання, він із якоюсь чудернацькою терпеливістю виконував всі потрібні й непотрібні Маріїні розкази. Був гей би загіпнотизований. Навіть і пізніше, коли дівчата пішли до хати, він не відступав від них далеко, але стояв коло порога і ждав на якісь доручення вже не лиш від Марії, але й від інших дівчат, а навіть від сестри Катерини, котрої він за ніякі гроші не послухав би був іншим разом.

Завважала тую зміну в Івана й Ганна. — Іванку, синку, принеси мені дров до хати, — попросила вона його неначе на те, щоб переконатися чи він дійсно став такий послушний і для неї як для дівчат. Бо вдійсності він ніколи не слухав ні її, ні Катерини. Гріх був би говорити, що він був лінивий — цього не можна було закинути йому, але він ніколи не вніс до хати дров, або води, або виповнив тую роботу, до якої його заставляли інші, розуміється, крім самого Поштаря. Він сповняв, навіть і добре сповняв всяку роботу по своїй власній волі й охоті. Але тепер на привелике диво Ганні він без вимовки приніс не лиш дров, але й двоє ведер води.

Побачив і Поштар, що його син занадто прилип до дівчат і зробив собі обідний відпочинок, аж над вечер не втерпів, щоб не запитати його дещо про господарські справи. Його самого не було вдома через цілих дев'ять днів — дощ задержав його в місті довше, як звичайно, — і хоч він знав, що Іван не дармував, але запитати треба було.

—Ти засіяв овес на тім кавалку коло озера? — запитав його аж надто урядово.

—Ще ні, — відповів Іван тихо.

—А то чому?

—Бо коріння не скінчив іще збирати.

—Як не скінчив збирати, то чого ж крутишся коло хати. Думаєш, що воно само визбирається?

—Визбираю завтра.

—Завтра? — кликнув сердито Поштар. — А сьогодні ти що робиш? Дівки тобі запахли? Я тобі зараз дам дівки. Ти ж знаєш, що на весні дні раховані й коли сьогодні не посієш, то завтра вже може бути запізно. Гони на

фарму, бо як візьму бука, то полетиш, як куля звідсіль.

— Та чого ж ти так розкричався? — гамувала Ганна свого чоловіка. Її стидно було перед чужими людьми, що він так якось не полюдськи поводить з сином тепер, коли чужі люди слухають. — Він так, бідний, працює, аж йому очей не видно, а ти ще й кричиш на нього, — оправдувала вона хлопця. — Дощ не дощ, він не сидів в хаті, а все порпався з тим корінням.

— Пильнуй ти своєї хати, — крикнув Поштар до жінок. — У тебе завсіди знайдеться щось на оборону. Забирайся й мовчи.

— Ой, йой, йой, які ви вуйку злосні, — вмішалася Воркунова Марія до тієї крикливої бесіди Поштаря.

— А тобі що до того, що я злосний? — grimнув Поштар їй у відповідь.

— Він такий послушний, а ви кричите на нього, мов на наймита.

— Послушний? Та ж він крока не поступить, поки не накришиш на нього.

— На нього не треба кричати. Ви самі не любили б коли б хтось кричав на вас так, як ви на нього.

— А ти звідкіль знаєш, що я не любив би? — питав Поштар прижмуривши очі. На його лиці можна було завважати смужки гумору.

— Бо ніхто, навіть худоба не любить, коли кричать на неї.

— Е, що ти знаєш, — сказав Поштар, махнувши в її сторону рукою. — З тобою кінця не дійдеш.

— Чому ні? Ми зараз підемо й все коріння визбираємо.

— Хотів би я бачити вашу роботу.

— Побачите, — сказала Марія й побігла до хати.

За кілька хвилин Поштар стояв і покліпував зо здивовання очима. Він бачив, як Марія йшла по-товариськи з Іваном, а за ними йшли й Єлисавета й Ольга й Олена й Катерина, ну й Василь прилучився до них, в сторону, де був свіжо-виораний клапоть поля.

— З вашої дівчини був би добрий офіцер, — сказав він до Воркуна, що плішив топориче в своїй сокирі.

— Вона мала вродитися хлопцем, але якась помилка

сталася й вийшла з неї дівчина, — сказав Воркун зайнятий своєю роботою й не дуже то прислухувався й приглядався, що на подвірі діялося.

* * *

Хто-як-хто, але Калина Дуб не спускала очей із молоді. Вона слідила за кожним рухом Івана, а найбільш за рухами Марії. Ця дівчина так дуже сердила її, що вона кілька разів збиралася йти й сказати їй, що воно не пакує дівчині бути такої дуже смілій. Але не мала вона відваги вмішуватися, бо, з одної сторони боялася Маріїної отвертості, а з другої, вона мала велике бажання, щоб її Ольга була не лиш така цікава як Марія, але й перевищувала її. Ходило їй про Івана. По її спостереженнях вона бачила, що Марія заволоділа Іваном до крайності. А це цілком не годилося з її планами. Та ж вона ще в містечку, коли почула від Поштаря, що в нього є син, постановила, що він має бути її зятем. А тут, як показувалося, справа оберталася хвостом до її постанови. Через це ненавиділа вона Марію ще більше, як за час подорожі й також була б щипала твердо з досади Ольгу, що вона не проявляла найменшої спроби причарувати Івана до себе. Та й Іван стратив у неї на вартості, — дурний, — думала вона. — Скоро дався зловити Маріїним витрішкам.

Але журба Калини не обмежувалася тільки про Ольгу й Івана — сердив її немилосердно й син, Василь, що, після її спостереження, не звертав найменшої уваги на Катерину, котру вона вибрала йому за жінку. Він, як за час подорожі так і тепер, липнув тільки до Марії, а Катерина для нього так, як би не існувала. Таке його поведіння сердило її, дуже сердило й вона, коли б була могла, мала велику охоту положити його на коліно й витраскати по задку, як малого збиточного хлопця. І сердилася думками й бігала вона ними шукаючи якогось виходу, а це, щоб вона не придумала, то в тій самій хвилині зявлялася Марія й псувала надумане. — Відьма, — називала її в думці, — але скоріше вмру як попущу, — потішала себе твердою постановою.

* * *

Сонце вже зайшло було, як молодь вернулася з поля. Розрухана роботою в полі, наробила коло хати багато веселого гамору, мов діти, що вийдуть зо школи. Вони милися, жартували, сміялися з тих збиточних пригод, що сталися за час роботи, звичайно, як молодь, вона скоро розпізналася й засвоїла себе в своє товариство. Навіть Дубові дівчата були багато більш сміливіші, як були перед тим, поки пішли в поле.

—А є якась признака з того, що ви там робили?— питав не звертаючись до нікого Поштар, лежачи на ліжку й приглядаючись молодим робітникам, як вони завзято теребили яйця й тягали пироги з мисок.

—Я попідпалював усі купи й вогонь горів аж до неба, — хвалився передовсім малий Павло Воркун.

—А коріння визбирали все?

—Навіть і спалили, — поскорив Павло з відповіддю, — ще й Іванова шапка згоріла, — додав і аж дзигав із утіхи.

Тут Марія дюгнула його в бік, бо сподівалася, що він виляпає все і скаже, що то вона вкинула шапку на горючу купу.

—Добре, що ви всі не погоріли, — сказав півсонний Поштар.

Скорше як за годину Поштарева хата потонула в спокійно-сонному настрою. Жінки, дівчата й малі діти примістилися в хаті на постелі й на підлозі (не була це підлога з дощок, але вибита з жовтої глини), чоловіки зробили собі ліжко в сінях, а Іван із Василем примістилися в стайні.

—То є собі дідько не дівка, — шептав Іван Василеві коли вони зарилися в сіно. — Моцна, як бик, — додав ніби зо сміхом.

—Небезпечна, — поправив Василь невдоволений з Іванових висловів.

—З нею можна скоро доробитися, коли б оженився з нею.

—Битиме свого чоловіка, — шептав Василь, пробуючи настрахати Івана, розуміючись, від женячки з нею. — Вона гірша відьми.

—Часом відьма ліпша ніж якась слинява, що з хати боїться вийти в ночі, — аргуменував Іван і тягнув далі: —Я з нею о десять разів скорше оженився б, як з тою білою (це він про Василеву сестру Ольгу), що виглядає неначе викисла в росолі з огірків.

—Ніхто не знає з ким одружиться, — шепнув Василь сердито. Він що далі почав ненавидіти свого товариша.

—Я це знаю, — сказав Іван певним голосом.

—Як знаєш то спи, — порадив йому Василь і сам обернувся до нього плечима.

РОЗДІЛ V.

Другого дня рано, ще перед сходом сонця, Поштареві гості й він сам були вже на ногах. Пізний, весняний час напірав їх своєю німою силою до праці, до руху й відогнав від них ранне півсоння. В них була вже певна ціль встановлена на сьогодні — чоловіки ще вчора врадили, що під проводом Поштаря підуть оглядати землі й вибирати фарми для себе. За його провідництво кожний із них згодився корчувати на його фармі. І зараз по сніданні, коли сонце ледве здіймалося понад ліс, ішли вони гусаком десь там на північний схід від Поштарєвої хати. Кожний із них ніс сокиру на плечі й виглядали на якихось новомодних індіанських смільчаків. Ішли мовчки, бо не могли вони йти побіч себе бодай вдвох — вони були перші, що своїми ногами притоптували стежку.

Та й тую стежку не так легко було притоптувати, як говориться. Іти було попри стави, то там лежала грубою верствою суха трава й покривала собою старі, повалені дерева, ломаки і пні, а вдобатку дуже густо стрічались глибокі рови, або ями, що були мов би навмисне накриті шуваром і травою, щоб у них падали несподівано люди. Ліс знов зарослий був різними зелами, горішком і травою й забитий був поваленими навхрест старими деревами. Пройти його, треба було майже кожний крок прорубувати, щоб лишити за собою бодай малий прослідок. Легче було йти горбами, де не було великого заросту ні трави, ні дерев, але таких горбів було мало, а до того найменший виділ на тих горбах забитий був всякою рістнею. Зайти в тую пущу людині, що не лишала б за собою ніяких слідів, пропала б вона, як кажуть, як пес у ярмарку.

Знав це Поштар, що він перед. Він за кожним кроком стинав малі тополі в лісі, а на відвертих місцях коло ставів тикав у землю високі жердки.

—Куди ж ви ведете нас? — питав майже крізь плач Тома Вакар, коли вони стали на якомусь там горбку, де стали відпочати. Для нього ця подорож справляла дуже велику трудність. Сам він був такий якийсь незграбний і неповоротний, що шпортався й падав майже кожного ступня й ці надзвичайні для нього вправи скоро висотали з нього силу. Він мав дуже велику охоту сісти й не вставати вже.

—Вже навкучилося вам? — питав Поштар глянувши на питаючого ніби з жалем. — Воно заскоро ще, бо ми ще й одної милі не вийшли.

—А чого ж нам іти далі? — допитував Вакар. — Та ж цю землю, що ми стоїмо на ній, ще ніхто не зайняв.

—Вона не належить до гомстедів — це Сі-Пі-Ярська земля, — поясняв Поштар. — Її можна купити по три долари акер.

—Ох, коли б я мав гроші, не йшов би я далі.

—Які ж бо ви, Томо, нетерпеливі, — говорив Поштар, сміючись. — Та ж за одну милю, що ви перейдете ще, заробите чотириста сімдесять доларів.

—А це як? — запитав цікаво Тома.

—А так, що за ту заплатите тільки десять доларів, а за цю мусіли б заплатити ту суму, що я сказав.

—Як так, то йдім далі, — сказав Тома, — і нехай я зароблю ті гроші, що ніколи не мав їх і не буду мати.

Пройшовши годин зо дві, вийшли вони на інженерський проруб (інженери розмірюючи землю на секції й тавншіпи мусіли мати прорубані рівні лінії з одного пункту до другого). Тут легше було йти, хоч і не довго, бо час від часу треба було обходити мочари й стави котрих там зовсім не бракувало. Це забирано час і десь коло обідньої пори Поштар спинився коло залізного патика й чотирох ямок викопаних у формі чотирикутника.

—О-тут, на цих двох секціях можете осістися, — сказав він показуючи рукою на перехрестя. — Тут, коло цього патика сходяться до купи рогами чотири секції. Гомстедові й Сі-Пі-Ярські ніде не межують із собою — стикають тільки своїми ріжками, — поясняв Поштар, показуючи рукою й на патик, і на ямки й на ліс.—Тепер

ми перекусимо дещо, хоч воно ще й не час, а потім підете оглядати котру небудь із цих секцій, — додав, розв'язуючи вузол із полуденком.

—Я без жадних оглядин сяду на оцій секції, — сказав Тома, діставши від Поштаря спорий кавалок хліба, кусень сала і яйце. — Звідсіль ніхто мене не зрушить, — додав сідаючи на купу сухого лому, що інженери скидали в східньо-полудневім розі.

—Так найліпше, — ніби хвалив його Поштар. — Дарованому коневі не заглядають у зуби.

При їді та й при балачці час скоро минав і зараз по полуденку пішли Поштар, Воркун, Соловій і Павло Дуб зо своїм Василем оглядати противну від Вакаревої секцію. Але поки ще вони пішли, Поштар пояснив їм, що кожна секція ділиться на чотири чвертки й кожний із них має право тільки до одної чвертки. Він показав їм поквдратований папір і таки відписав із залізного патика числа, що означали число секцій, і розділових ліній більшої скалі, себто тавншипу й ренджу.

І пішли вони лісами, полишаючи зневіреного Вакаря на його землі, де він умучений ходом смачно заснув. Ходили вони майже до самого вечора і вкінці постановили, що Воркун візьме північно-східню чвертку, зараз в ріг до Вакаревої, Соловій північно-західню, а Павло з Василем візьмуть південну половину. Розділилися вони по-сусідськи, без ніякого впередження, бо й не знали вдійсності котра чвертка ліпша. Поштар занотував їх вибір у свій папір і пустилися вони вертати до дому. Аж нараз почули далекий голос, що ледви доносився до них.

—Та ж це Вакар, — аж крикнув Воркун мов би зо страху. — Перепудиться бідачисько сам у лісі, — сказав і почав що сили гопкати.

За ним почали кричати “гоп-гоп!” і Василь і Соловій і Поштар, але Вакар не відзивався вже, тільки їх власну луку чути було по лісі. Сонце заходило вже й Поштар приспішував, щоб ішли додому, бо не хотілося йому бродити лісом вночі, але Воркун відходив все далі й далі прорубом і не переставав гопкати.

—Де ж його чорт ухопив, — проговорив Воркун сердито. — Біжи, Василю, в той бік, де ми лишили його, може знайдеш біду. Але й ти гопкай, щоб не прийшлося й тебе шукати.

Пішов Василь гопкаючи. За Василем і Соловій підходив та й собі гопкав, але Вакар мов би під землю провалився. А час минав. На дворі почало смеркати, Поштар називаючи Вакаря чим попало, відходив поволі в сторону свого дому. Дуб стояв ні в сих ні в тих, не знаючи чи держатися Поштаря, чи ждати на Вакаря, а Воркун далі гопкав і підходив за гопкаючим Соловієм. Вже й похрипли були, але не перставали.

Аж нараз дався чути й Вакар і то майже під самим носом Павла Дуба. — Я вже тут, — ледве прошемав вилізаючи з густих лозових корчів.

—Де вас нечистий носить? — почав був Дуб сварити його, але коли побачив його мокрого, зіпрілого, обдертого, з розкуйовженим волоссям, мов у божевільного він змінив сварливий тон. —Що з вами сталося? — допитував засапаного.

—Аби цю Канаду шляк трафив, — процідив ледве живий Вакар, сідаючи на повалену тополю.

—Чому ж ви не відзивалися?

—Не міг, — відказав він дихаючи тяжко.

Павло не випитував більше. Він дав знати Воркунові, що Вакар знайшовся, а Воркун почав кричати на все горло до Соловія, а Соловій до Василя й уже, як таки добре смерклося, йшли вони мовчки в слід за Поштарем додому. Поштар зо злости йшов так скоро, як лиш міг, а Вакар ледве ліз. Не бачучи іншої ради, Воркун на переміну з Соловієм і Василем несли його на своїх плечах, мов малого хлопчину. Як прийшли до хати, то вже всі, крім жінок, спали. Ці останні лежали вже в своїх ліжках, але з журби за чоловіками не брався їх сон.

—Де ти блукав учора? — питав Воркун Вакаря другого дня, як вони всі вийшли протинати дорогу до своїх фармів так, щоб можна було їхати возом.

—У лісі блукав, — відповідав Вакар понуро. — Як ви пішли оглядати свої фарми, мене зморило на сон. Ну й заснув, щоб я ніколи не пробудився був із того сну. Спав аж під вечір. Схопився й не спамятався де я. Аж той залізний патик привернув мені пам'ять. Посидів я кілька хвилин, а потім забажалося мені оглянути бодай трішки свою фарму. Зайшов я в ліс і не зайшов навіть кілька кроків, як таки під моїми ногами почало щось сичати, та півкати так, що я мало духа не спустив зо страху. Як охолонув трохи, я почав кричати. Зараз потім почув я й ваш голос. Я почав бігти на його, але куди я біг, то чорт його знає.

—Чому ж ти не відзивався більше? — питав Воркун.

—Або я знаю чому? От ліз я крісь пущі, бродив якоюсь водою й кілька разів мало не потонув — за траву здержався. Щастя мое було в тім, що ви не переставали гопкати, а то я був би десь заляк в тих нетрах. Лазив через дерева, попід дерева, скакав, падав і в одному місці так гримнувся був об якийсь пень, що мені аж дух заперло. Пробирав кричати, але не міг. Думав—пропаду, але ваш голос додавав мені сили й я ліз отак, як прострілений заяць. Як я натрапив на Павла, то й сам не знаю. Здається, що й добре було б коли б я був десь пропав там, — сказав він на закінчення.

—Гай, гай мовчи, — напоминав його Воркун. — Гірше вже не буде, — додав потішаючи Вакаря. — Прорубаємо дорогу й не потрібно буде нам лазити корчами.

Робота коло нової дороги йшла досить скоро. Чоловіки зрубували й перетинали і стинали все на відзначеному Дубом місці, а дівчата й молодші хлопці скидали зрубане на боки. Дуб, що обібрався за інженера, крутив дорогою так, що оминав дуже густі хащі, держався горбів і на другий день трохи прорубаною дорогою, а трохи інженерським прорубом, можна було заїхати на горбок його фарми, де він постановив збудувати тимчасову хату.

І таки другого дня почав він будівлю. Робили всі вони спільно. Соловій був за головного майстра. Воркун із Василем та Вакарем стинали тополі, чистили їх від гілля, відрубували верхи й доставляли волами на місце будови. Там Соловій зарізував чопи, Павло придержував і помагав ставити на зруб. Як Соловій тесав тиблі з берези, то Павло вертів діри для них.

Та й жінки й дівчата не дармували. Одні жали суху траву над ставом, другі вишукували тонких, рівних, топольових жердок на дах під цілину й на стелю, а треті копали дернуги рівними кавалками на дахівки. Словом, робота йшла так успішно, що до трох тижнів Дуб, Воркун і Соловій мешкали вже під своїми дахами. Не мали їх хати ні дверей, ні вікон, та й не ліплені були глиною, але кожна родина була вже спокійна, що має своє гніздо. Єлена посадила грядки — знайшла тут то там трохи чистої землі, скопала її і понатикала не лиш городини, але й квіток. Не лишилися позаду Калина й Текля. Вони також вишукали горбків, що можна було легко прочистити й скопати, і посадили там своє насіння.

Не будував і не сів нічого Вакар. Жінка його все ще була мов приголомшена й завсіди кривдувалася, що в неї голова боліла. Та можна було пізнати по її зблідлим лиці та й по її руках — вона ледве держалася на ногах. До того ж ще й його хлопець, Семен, хворував. Він заслаб іще на пароплаві й не міг виздоровітися, хоч Ганна й взяла його під свою опіку й доглядала немов свою дитину. Ця хлопяча хвороба ще біль пригноблювала Тетяну, як її власна й вона майже не відступала від нього. Цілими днями держала його на колінах, гойдала його й здавалося, що не в голові було її ні будова хати, ні садження грядок, але вмивалася вона нишком сльозами, коли слухала про те, що другі мають уже свої хати й городи.

Бачила Тетянину журбу Ганна й всіми силами пробувала розраджувати її. — Не журися любко, — говорила вона щиро, коли Тетяна осталася сама з своїми дітьми в Поштарів, — воно все буде добре. Хлопчик виздоровіє, дивіться йому вже румянці бігають по лиці, хату збудуєте

й заживете, мов в Бога за дверми. Тепер, хоч би Тома і збудував хату то я таки не пустила б вас переноситися. Хто ж би на таке позволив, щоб брати хвору дитину з теплої хати. Перебудуйте в нас зиму, а на весну підете собі на своє. Ви вичуняєте і хлопець виздоровіє, хату за той час збудуєте й буде все в порядку.

—Ой, так-так, файно ви це говорите і най вам Бог заплатить за це щастям і здоровлям, але мені все таки здається, що наша доля засудила нас на поталу нужді, —говорила сумно Тетяна. —В нас усе якесь не таке, як у людей — без людської помочі й крока не зробимо. Та й помагають добрі люди, але знаєте, як то воно тяжко приймати чужу поміч. Нема таки нічого ліпшого від того всього, що людина сама собі зробить і придбає. Я вже каюся, що я майже силою витягла свого Тому сюди до Канади. Там я мала свою хату й город, він робив у фільзарку за фірмана, діставав місячну плату, збіжжя й палива, та й ялось жили. Але тяжко воно було, бо діти підбували й на них треба було старати й одержу й їду, а то не було звідки тягнути. Почула я про Канаду та й думала: поїдемо, осядемося, будемо мати досить своєї власної землі й будемо дороблятися, а воно показується, що ми й тут будемо наймитами до самої смерти.

Говорила це Тетяна повним плачу й розпуки голосом так, що Ганна, слухаючи, не могла здержатися, щоб не заплакати.

—Та воно лиш так вам здається,—лебеділа вона, пробуючи бути бадьорою, — але воно так не буде, як ви пророкуєте. І нам не було з медом, коли ми приїхали сюди. Сиділа я з дітьми в іміграційнім будинку більше, як місяць. Мій Дьордій ходив десь і не було його видно по кілька днів, а я сиділа з дітьми та й плакала й думала, що збожеволію з того плачу. Потім як пішов, то прийшов аж за два тижні.

—Приїхав він возом, забрав нас і завіз сюди в ці ліси. Застала я тут от-той бурдей, що тепер кури ночують в нім, можливо ви завважали там коло стайні. Це була наша перша хата. Скидав її Дьордій тим часом, як

обібрав цю нашу фарму, щоб було де зиму перезимувати, бо було воно вже під осінь коли ми осіли тут.

—Лишив він мені, на нас четверо, два мішки муки, трохи сала й чотири мішки бараболь, а сам поїхав кудись і цілих два місяці не показувався. Думала, що він пропав десь, погіб, і плакала я днями й ночами. Плачу бувало й ховаюся, щоб діти не бачили, бо не хотіла затроювати їх своїм горем. Та ще до моєї тяжкої журби верем'я було таке якесь понуре — дощ ішов, лляв майже щодня. Покажеться бувало сонце на хвилинку, радісно робилося, а тут вже й хмара насунеться і знов дощ ляє. До хати вода затікала крізь той глиняний дах і трудно було ніч переночувати. Мокро й вогко було всюди, а то ні сухого місця знайти ні вогню розпалити, бо не мали ми печі в хаті. Варила я їсти на дворі по циганськи. Отту залізну бляху, що маємо тепер на нашій кухні, привіз Дьордій тоді, та й зробив із неї щось таке, як піч. Там я й варила хоч й не було що варити. Замість хліба пекла я некіслі паляниці, бо доброго хліба не було де спекти. Та не зле воно було, коли було сухо — був сухий хворост, сухе дерево, але в часі дощу трудно було вогонь розпалити.

—В погідні дні, щоб забути свою журбу, чистила я з дітьми кавалочки поля тут-то-там, де не було грубого ліса, або жали ми траву з горішком поміж корчами. Винесли ми її на сонце, сушили, й напрутали немаленькі два стіжки — мала що корова й коні їсти цілу зиму.

—За роботою журба десь губилася трохи, але останнього тижня другого місяця не стало нам ні муки, ні сала, ні бараболь. Натягала я як могла — діти майже голодували цілий час, але тепер не було вже що натягати. Цілий тиждень жили ми двома зайцями й одною куропатвою, що хлопець зловив якось на сильце. І не знаю, що то було б сталося, коли б не приїхав був Дьордій. Приїхав того дня, коли нам і сірників не стало вже було, та й ночами приморозки брали.

—Приїхав він, привів корову з телятком, привіз кілька курок, двоє поросят, муки, бараболь і всякої іншої їди.

Заробив, казав, у якогось фермера десь там коло містечка.

—От-так ми й започаткували нашу господарку, — сказала Ганна зідхнувши легко. Вона таки відчула як із її серця зісунувся якийсь дуже тяжкий тягар — за цілих три роки не мала вона перед ким по щирості виладувати його своїми словами. — Перебули ми тяжкі часи — перебудете й ви, коли дасть Бог здоровля, — додала вона, втираючи запаскою очі.

Тетяна вислухавши чорну Ганнину історію почала відразу дивитися на світ більшими й веселішими очима. Іскри надії воскресли в її душі. Вона навіть почала жалувати за тим, що так дуже нарікала на свою чорну долю перед хвилиною. Яка ж їй біда тепер? Сидить собі в сухій, теплій хаті, є що їсти, ну й добрих людей не бракує — та ж сама Ганна неба прихилила б їй. Чого ж їй журитися?

Але все ж таки неставало чогось Тетяні. — Так, так, — притакнула вона Ганні сумно. — Ви вже дякувати Богові доробилися так, що й другим помагаєте, а я почую, що я зо своїм чоловіком ніколи не дороблюся ніякого маєтку. Панська служба, п'ятно наймита від малого хлопця аж надто вссалися в його кров, в його нерви. Будучи фірманом він, сказати правду, виповняв свою роботу досить сумлінно, але виповняв тільки те, що було сказано йому виповнити. Поза те, він сам, ніколи не проявляв ніякої думки до якогось діла навіть у нашому маленькому господарстві. Не було в нього ніякої надії, щоб він міг доробитися бодай маленького маєтку й стати незалежним господарем. Через цю безнадійність він не то що пробувати, але й думати не хотів про те, що й наймит може вибитися з панської служби й стати на свої власні ноги. Він погодився був зо своєю власною долею й навіть чувся щасливий у тих обставинах, у яких ми жили.

—Та тепер ті обставини змінилися. Я зараз, на самому початку нашої подорожі побачила, що я зробила велику помилку тим, що присилувала його їхати в новий світ. Він відразу показався таким непорадним, таким загубленим, мов мала дитина в лісі. Це мене так приголом-

шило, що аж здурманіла була. Пробували розговорювати мене жінки, а Текля й Марія то аж шарпали мене, щоб я хоч слово заговорила, але для мене все те було чуже й незрозуміле. Я не бачила перед собою нічого іншого, тільки чорний світ, де ніщо інше не ждало нас, тільки голодова смерть. Нераз приходило мені на думку кинути-ся в море, але жаль було дітей покидати. На чоловіка я не сердилася — я витягла його бідного з тої певності в якій ми жили, кудись, куди він боявся й не хотів їхати. Я навіть жалувала його, коли він плаксиво глядів на мене й шукав в мене поради, якої я не могла йому дати.

—І, незнаю, що було би сталося, коли б не той старий, Воркун, дай йому Боже довгі літа. Той чоловік не лиш живому, але й мертвому чоловікові пробував би піддавати духа та надій. Цілу подорож він відганяв від усіх сум і журбу, та й мені надавав маленькі проміння надій тим, що при кожній нагоді він піддавав моєму чоловікови заохоти й привчав його ставати на його власні ноги.

—Тепер не знаю, як воно буде далі, — сказала Тетяна закінчуючи свою бесіду. Вона також зідхнула легче, бо висловила все те, що тяжіло на її серці. Не мала вона нагоди виговоритися перед іншими жінками, але тепер, перед Ганною готова була відкрити своє серце до самого дна.

—Буде так, як Бог дасть, — потішала її Ганна. — Між добрими людьми ніхто не загине. А в вас є, Богу дякувати, діти вже величенькі й вони допоможуть вам підробитися.

Від цієї пори Ганна й Тетяна стали найблизчими приятельками — неначе дві сестрі зійшлися по довгій розлуці.

* * *

Побудувавши свої тимчасові хати, Воркуни, Дуби й Соловії помагали собі взаємно ліпити їх глиною. Робили вони цю роботу без ніякої попередньої угоди, що, мовляв, ви допоможете нам сьогодні, а ми поможемо вам завтра; або: прийдіть до нас до роботи на два-три дні, а потім ми відробимо вам, або заплатимо. Про такі рахунки денної праці ніхто з них не думав від самого початку, коли

вони розпочали роботу. Будували Павлові Дубові перш всіх, бо так воно склалося, що його фарма була ближче всіх від Поштаревої. Будували потім Воркунові, бо його фарма була подорозі до Соловія, а Соловій навіть і не думав гніватися за те, що лишено його останнього. Працював із ними й Вакар. Він також не виявляв ніякого невдоволення, що про будову тимчасової хати для нього не згадувано. Робив все те, до чого заставляв його Воркун, із певною надією, що вони всі, коли викінчуть свої, збіжуться й збудують та викінчуть і для нього хату. Та й всі інші думали не інакше. Вони викінчували свої помешкання одно за другим й завжди мали на думці, що їх робота з будовою буде аж тоді закінчена, коли й Вакар матиме дах над головою.

* * *

Оглядав, цю дієву картину у своїй пам'яті, Воркун тепер, лежачи в ліжку, й любо робилося йому на душі. Тяжкі були часи, але якось так любо жилося... Зв'язані одною спільною долею в одну спільну родину переживали вони спільно одні й ті самі злидні багато легше, як нераз пізніше переживали вони й добрі. Приглядаючись, він, таки тепер здавалось йому, місив босими ногами жовту глину з осокою, разом з Дубом, Соловієм і Вакарем; брав ту замісену глину вилами й носив до середини їх хат, де жінки й дівчата замурзані, як кажеться, що й очей їх не було видно, брали їх великими пляцками й з цілої своєї сили кидали нею в стіну так, щоб крізь шпари між деревом вилазила вона на двір. Відчував, як тоді боліли його руки й крижі від кидання замісної глини на стрихи, де жінки розмашували її по рівненько виложених тополевих жердках, що служили за стелю. Ця стеля ще й тепер служила йому в його хатині. Здавалось йому, що він таки тепер товк довбнею глину, щоб долівка була тверда, та гатив тою самою довбнею таку саму глину вибиваючи з неї піч, щоб було де хліб пекти. В цій самій печі його невістка ще й тепер пече хліб — смачний він з неї. Пригадував, як то вони, коли вже смеркалося, милися, їли

сухий хліб часом зо салом, а частіше і без нього, пили води й зараз таки по такій скромній вечері наносили до нової хати сухої трави, розстеляли її грубо на землі й засипляли на ній твердим, мов камінь, сном. Смачно спалося тоді. Та й сни якісь чудні снилися.

В міжчасі, коли вони викінчували свої хати з тим матеріялом, що був під руками, привіз Поштар, на їх замовлення, дощок, цвяхів, шкла, та й інших конче потрібних речей. Соловій зараз таки взявся до роботи й поробив двері, вікна,—так, що на Зелені Свята кожна родина, крім Вакарів, мешкали в своїй хаті й запускала коріння для свого господарського розросту.

* * *

Хто-як-хто, але Ганна Поштар найбільше тішилася, що має вже сусідів. Виявляла вона свою втіху тим, що помагала їм, чим могла. Разом із Тетяною й донькою Катериною пекла вона для них хліб із їх муки, варила страви та посилала Іваном, або Катериною там, де вони працювали.

—Хто ж то годен видержати робити так тяжко на сухім хлібі? — говорила вона до Тетяни приготівляючи щонебудь із їди для своїх любих сусідів. — Бодай колине-коли загріють свої душі чимось теплим та добрим.

І посилала вона їм м'ясний борщ, пироги, тепле молоко, яешницю з салом — о-так, раз на тиждень, бо не в силі вона була варити й годувати двадцять і п'ять душ кожного дня. Але на неділі вона завсіди приготівляла справжні обіди, а вже на Зелені Свята, в неділю, справила дійсний празник. Не бачила їх більше як тиждень — господарили вони вже, кожна родина окремо, на своїх власних господарствах.

—Біжи, Катрусю, до Дубів, Воркунів і Соловійів та запроси їх до нас на обід взавтра, — говорила Ганна до своєї доньки в суботу рано. — Хоч я й просила їх передминулої неділі, але, може вони забули, або, ну, воно таки так і годиться. Та проси всіх: і старих і молодих,—

наказувала вона ще й пальцем помахувала для більшого ефекту.

З підскоком побігла Катерина просити сусідів; таке післанництво було дня неї найкращим бажанням. Там же ж дівчата, її ровесниці, ну, а Василь Дуб то так, мов би шнурком тягнув її до себе. Причепурившись сяк-так, пішла вона, а Ганна з Тетяною запопадливо поралися в хаті з приготуванням празника. Скубали та оправляли курей, робили голубці, пекли калачі, словом, — приготувляли, мов на весілля. Так воно й треба було, бо Зелена Неділя — Велика Неділя, свято, мов Великдень. На це свято Ганна й хату вибілила вапном у середині й знадвіря, щоб веселіша була, та ще й тепер, коли зйдуться нові сусіди, гості, за якими вона тужила цілісенькі три роки. До того ж заставила вона Івана, щоб він умаїв хату, обтикав її довкруги зеленими галузками, стежку до хати обсадив молодими, кріслатими топольками. А ввечері, Катерина, ще й хрести наліпила з листків любистку на шиббах вікон, а лісовими квітками образи та віконниці украсила. Украшувала, прибирала й думи снувала про Василя Дуба — загадочний був він для неї...

І прийшло те — велике завтра — неділя. Десь під полудне приїхав Павло Дуб із родиною — волами приїхав. За ним і Воркун і Соловій із жінками й дітьми приїхали, також волами. Яка ж то втіха була для Ганни витати їх на своїм подвірі та запрошувти їх у хату! Убрана в білу, вишивану сорочку, завязана кольоровою хусткою, в кольоровій спідниці нагадувала вона писанку таку веселу, таку принадну — віяли з неї нічого іншого тільки доброта ясносвятчна й щирість багата. Та й мужа свого прибрала вона в святочну одержу, та й Івана, а Катерина аж горіла від стяжок червоних і сорочки вишиваної. Приблизися також по-святочному й Тетяна з Вакарем і дітьми — всі вони вийшли вітати гостей.

І запросила Ганна гостей у хату, засадила їх за стіл і почала роздавати калачі зо свічками. Вона жінкам, а Поштар чоловікам — кожному давали, навіть і дітям малим, щоб молитви змовили за душі тих, що померли й за

здоровля живих батьків, братів і сестер Поштаревих і Ганниних. Коли вже всі одержали, — гості встали й при засвічених свічках молитви шептали. Тихо й спокійно плили їх молитви, змішані з запахом горючого воску, квіток та любистку, до небес, до Всемогучого Бога. Будилася в них туга за тими, котрих вони покинули в старому світі; несли вони їх понад луги, гаї, сади й поля зелені, де вони в час Зелених Свят виходили зо священником, хоругвами й хестами благословити пашню й збіжжя, пісні побожні співаючи. І неодна сльоза покотилася старшим по лиці з їх побожно зажмурених очей.

Помолившись щиро, старші зідхнули легко, почали вони всі, крім Ганни обідати. Куряча зупа-борщ, варені курки запражені в сметані, масна начинка, голубці, варені, сушені сливки — все те було як щиро дане так і щиро смачне. Але гості, по старому звичаю, не спішилися з їдою. Поволеньки досягали вони страви зо спільних мисок — і за кожним разом ставили свої ложки на стіл і ніби ждали поки Ганна знов не попросить їх. А вона так й не переставала припрошувати. За кожною ложкою вона любо лебеділа, передовсім до жінок: — Ви таки досягайте, живіться, а прошу, майте волю. Хоч воно все не таке, як має бути, але таки беріть, не отягайтеся.

А жінки запишнівшися дякували їй за принуки, вволяли їй волю й поволеньки коли-не-коли сягали по страву. Але чоловіки й молодь не дуже давали себе просити. Запах заправлених курок у сметані не позволяв їм отягатися — вони, хоч і не пересадно, але досить жваво ввихалися зо своїми ложками й цим із одної сторони робили велику кривду страві, спеціально, куркам, а з другої сторони справляли велику радість Ганні, що не могла натішитися зо смаку молодих їдців.

— Дякувать вам за вашу щирість, що ви так гарно гостите та припрошуєте нас, — говорила скромно Єлена Воркун, втираючи хустиною уста, — і не знаю, коли то ми відвдячимося вам за ваше добре серце.

— О, най Бог прийме, — відповідала Ганна ще скромніше, — воно нема до чого припрошувати й мені яқось

ніяково робиться, що я запросила вас, але не приготувилася так, як треба.

—Ой, не гнівить ви, сусідо, Бога, — ніби напоминала Єлена Ганну, — та ж ми не знати як дякували б Йому коли б Він поміг і нам доробитися так, як вам і щоб ми могли гостити й вас так, як ви нас. Бо, я таки кажу, що як би не ви, то я не знаю чи ми дихали б вже тут.

—Ви десь у краю добре малися, — вмішалася до бесіди Калина Дуб, — бо, воно видно, що ви не потребували чужої помочі так, як другі потребують, коли приїхали сюди. — Це “другі потребують” вимовила вона з голосним відтінком, щоб усі чули.

—Не зле ми малися: був, як кажуть, у нас і хліб і до хліба та й сюди привезли трохи грошенят, але гроші добрі там, де є люди — без людей вони нічого не варті,— говорила Ганна щиро.

—Та воно ніби й так і не так, — вхопився за жінкою й Поштар. — Я привіз сюди пару соток доларів, але що з того? Купив коні, упряж, віз, і це й те, й ніби відразу, як кажуть, хотів поставити себе на ноги. Але зараз таки завважав, що чоловік тільки при помочі других людей може стати на свої ноги. Як є більше людей, то є кого найняти до роботи, є в кого заробити, от-так: ви їм, а вони вам і так воно йде. В краю я фірманів: мав пару добрих коней і возив людям дрова й усячину та й заробляв настільки, що звязував кінці до купи. До того ж мав я кілька моргів поля, хату й город — поле обробляли люди, держав слугу, а сам їздив. За зиму заробляв собі стільки робітників, що сам я ціле літо не потребував ні сапи, ні серпа, ні ціпа брати в руки. А тут нема того. Як я купував коні, то думав, що то буде так, як у краю було, але тут трудно. Постановив був замешкати в містечку й пересидів більше як місяць часу даром, бо й одної шустки не заробив. Грошики розлізалися і я хоч-не-хоч, мусів осістися на фармі. Вибрав я оце місце, щоб бути далеко від містечка, вчепитися землі й забути за фірманку. Але до чого бик навик, за тим риче, таке було й зо мною. Тільки що погляну на коні та й на віз, так

їхати хочеться. І не видержав. Побув я коло хати пару днів і забрався до містечка. Сидів, лазив там більше як тиждень і вже думав вертатися до дому, але якийсь німець порадив мені їхати кільканадцять миль на полудне від містечка, де вже були старші фермери. Там, говорив він мені, можна дістати роботу на жнивях. Я й поїхав. Тяжко воно було, бо не знав чоловік ні-бе-ні-ме, але якось мігами, то цим то тим, став я робити в якогось там фермера. Та й який то був фермер — от мав кільканадцять акрів засіяного поля. Але, як я почав, то вже майже цілих два місяці не переставав працювати. Робив для кількох і сам і кіньми. Складав снопи, возив їх у стіжки, а потім і при молоченні остався. Платили не зле — самому платили мені одного долара, а з кіньми три. Заробив я того року настільки, що купив корову з телятком, пару поросят, а курей і всякої ярини з городів то вже так надавали. Добрі люди, не зле платили, але що ж із того? Я там робив, а дома не було кому робити та й наймити не було кого...

—Самі ми мусіли й мусимо робити, — перебрала Ганна на себе докінчити розмову. — От припорпали вже трохи землі та й є вже зерно й для курей і для свиней і для коней, ну, та й для себе напрутаємо кільканадцять міхів пшениці.

—То й нам треба десь рушати шукати роботи, — сказав Воркун вислухавши уважно Поштареву історію. — Грошей вже нема, зима прийде й не буде чого в рот вложити. Та ми й вам завинили вже не мало за вашу поміч.

—Якось то воно буде; відробите нам, як будете мати час, — сказав Поштар, — а за роботою пошукаєте пізніше, коли сіно піchnуть косити.

—Вишукайте для мене якоїсь там роботи, — обізвалася Марія Воркун ізза стола. — В нас дома нема що робити тепер.

—Як хочеш то я й завтра відвезу тебе до містечка, — сказав Поштар моргнувши до Марії. — Для дівчат є більше місць, як для чоловіків.

—Дівчата ліпше роблять, — похвилася Марія й за-
сміялась голосно.

—Язиком, — сказав, жартуючи, Поштар.

—А руками ще більше, — не давалася Марія.

—Відвезіть і мене, — сказала Катерина розохочена
бесідою Марії. — Я також хочу мати свої гроші.

—Я вас всіх зберу на віз, завезу до містечка й роз-
пушу як котенят — будете там м'якати попід двері, —
дражнився Поштар.

—Я своїх не пушу, — сказала нагло Калина Дуб не-
наче Поштар вже збирався везти дівчат. —Є в нас до-
сить своєї роботи в хаті й коло хати, та й не робила я
по чужих і не хочу, щоб мої діти швендялися по чужих
роботах, — додала вона з притиском.

При такій балачці тягнувся обід майже дві години. На-
ївшись, гості встали, помолилися, вийшли зза стола й за-
раз таки поділилися на гуртки — кожне по своему віку й
полові. Чоловіки посідали собі в холоді на приспі під ха-
тою; жінки лишилися на лавицях і на ліжку та цокотіли
з Ганною; дівчата збирали зо стола, мили й прятали на-
чиння; менші діти вганяли по надвір'ю шукаючи собі різ-
них забав, а Василь і Іван пішли в стайню й полягали на
сіно. І в кожному гуртку, крім діточого, велися розмови
про те, як би то найскорше доробитися маєтку.

* * *

—Ти думаєш також іти шукати роботи? — питав
Іван Василя прижмуривши очі.

—Не знаю чи тато пустять, — відповів Василь доло-
баючи стеблом зуби.

—Я знаю наперед, що не пустять, — говорив ніби
півсонний Іван. — Як мій, так і твій хотіли б нами доро-
битися — це їх нічого не коштує.

—Яка ж вона ріжниця чи я для тата роблю чи для
себе; воно все йде до одної купи, — поясняв Іван.

—Велика ріжниця, бо коли б я робив у чужого, то
зароблені гроші вложив би я в свою фарму, а як роби-
тиму вдома то все лишиться на батьковій, — доказував

Іван. — Тут батько не потребує давати синові поля так, як в старім краю; кожний має землі скільки схоче.

Василь задумався: Іванові аргументи не зле звучали. Пощо ж він має робити для всіх, на цілу родину, коли він від самого початку може почати господарку на своїй власній фармі. Але...

— Мій старий до цього часу не купив мені ще й черевиків та одежі нової, — жалувався грубим голосом Іван перебиваючи Василеві думку, — хоч я всю господарку вдержую сам, бо він мало коли держиться дому.

— Ти думаєш іти до роботи? — спитав цікаво Василь. В його ум скочила Марія й йому таки забажалося, щоб Іван пішов собі геть і можливо й не вернувся за яких десть літ; вони обидвое аж надто зтоваришувалися.

— Як батько обіцяє дати мені на друге літо пару волів, віз, плуг, косарку, грабарку й pomoже збудувати на моїй фармі хату й дасть усе, що до хати потрібне, тоді лишуся, а коли ні, то піду до роботи, — відповів Іван, гей би сварився.

— Ти певне хочеш женитися? — запитав Василь і глянув на Івана широкими очима. В його серці коїлося щось дуже невтішне, ніби страх, ніби заздрість.

— Розуміється, що хочу: я був би вже давно оженився, коли б тут були дівчата, — відповів Іван і навіть засміявся гордо. — Їх не було й я мусів не на себе, але на батька робити, бо самому на фармі нема куди розчипірятися.

Василь, почувши Іванові слова, встав зо сіна й вийшов із похиленою головою. Він уважав, що Іван має більшу нагоду взяти Марію собі з жінку, як він, а ще більшу тому, що й Ганна й Поштар раді б мати її за невістку тоді, коли його мама втопила б її в ложці води. Йшов, хоч не знав куди йде і, ще як на лихо йдучи попри хату, стрінув Марію, що виносила помії десь там до свинячого корита.

— Чого ж ти так нахмурився, мов чорна хмара? — запитала вона аж надто весело сміючись. — Куди йдеш? запитала, коли він не задержуючись, ішов далі.

—Додому, — відповів він коротко. Йому здавалося, що вона глузує з нього, сміється. Він аж горів, але не міг собі пояснити, чи то зо злости, чи з якоїсь іншої хвороби. І, не оглядаючись, пішов навпростець лісом. Марія постояла хвильку, подумала щось, погризла верхніми зубами спідну губу й пішла в хату.

—Куди пішов Василь? — запитала пошепки Катерину Марію. Вона заглянула його через вікно.

—Біжи за ним і запитай, — відповіла Марія ніби жартуючи, але в її серці щось заворохобилося, щось таке, що застало її оглянути Катерину від ніг до голови, а потім задуматися.

* * *

Чоловіки, сидючи в холодку, вели свою розмову про свої справи. Воркун постановив іти шукати роботи й просив Поштаря, щб той доглянув його родину, як матиме час. При цім зайшла балачка про те, кілька кожний із них винен Поштареві за його поміч і вийшло, що Воркун мав корчувати йому пять днів, Дуб і Соловій по пять, а Вакар десять, бо Поштар порахував собі пять днів праці за те, що привіз його з містечка до своєї хати. При цім також постановили, що поки підуть до роботи то мусять зкидати Вакареви якусь хатчину, бо не пасуватиме лишити його в чужій хаті. Сам Вакар сидів мовчки коло Воркуна й тільки прислухувався розмові. Він дуже боявся, що Поштар схоче від нього грошей за свою поміч, але коли почув, що він має відробити, то легче стало йому. Все ж таки він глипнув кривим оком на свого помічника. О, подумав він собі, як то багачі доробляються. Ні сіло, ні впало, а він має вже двадцять і пять днів зароблених — за цей час можна спорий кавалок землі прочистити. Не дармо то Ганна казала, що без людей гроші нічого не варті.

Та й жінки вибалакалися до схочу. Нагадували вони й старий край, і тих, що покинули там, і навіть свої дівочі літа пригадували приглядаючись своїм дівчатам. Не одна сльоза покотилася між ними, а сама Ганна коли б була могла то всіх їх поставила б була за пазуху. Єлена

хоч ніби була й весела, але не могла здержатися, щоб не виявляти свого страху перед близькою будучністю, що не давала їй надії на те, що її діти будуть мати що їсти зимою. Це гризло її як хробак рослину. Калина в розмові держалася гордо й таки призналася, що вона готова колинебудь посвататись із Ганною і зробити весілля чи то Василеві з Катериною, чи Ользі з Іваном. Текля Соловій ловила, як кажуть, гави з дівчатами й ворожила їм всякими можливими річачками змальовуючи Марії Василя, а Ользі Івана (вона не виявляла їх імен) так, що й глухий та сліпий був би пізнав, що вона ні про кого іншого говорила тільки про них. Та й Катерині наплела байок про якогось принца, що приїде до неї зза гір та зза океану. Тільки Тетяна більш мовчала як говорила. Вона все таки пипнула коло свого хворого Семена хоч він, от-так, на показ відчунявся був трохи. Жалувала в свому серці, що не має ще своєї хати й мусить, як показувалося їй, мешкати в чужій, бути завадою чужим людям, не знати доки. Через це вона й в розмову не мішалася, бо що ж вартувало її слово між багачками.

І так, аж над вечір. Коли гості зворохобилися відходити, Ганна задержала їх на підвечірок, а як відходили, то вона кожній жінці всунула якийсь вузлик й просила, щоб вони не забували за неї й відвідували її хоч би й щодня. Сонце вже ховалося за верхи тополь, як вони попрощалися й вози покалатали ледви вбитою, міжсусідською доріжкою.

РОЗДІЛ VI.

—Скоренько, скоренько йди, Томку,—кликав заохочуючо Воркун Вакаря, коли вони обидва в товаристві Соловія й Василя Дуба йшли пішки, босими ногами, до містечка шукати роботи. Було то більше, як три тижні по згаданих Зелених Св'ятах. — Ти, як будеш так поволеньки волочитися, то ми й за тиждень не зайдемо до міста, — додав Воркун, ждучи на свого ледве йдучого товариша. Третій день ходу зірвав йому ноги так, що він ледве тепався.

—О-го, я вже не маю сили йти далі, — жалувався, майже крізь плач, мов дитина, слабонігий Тома. — Головою я йшов би ще, але клятих ніг не можу ні підносити, ні згинати, — нарікав він, прилізши ближче Воркуна оглядаючись, де б то сісти.

—Не сідай, бо гірше буде, — перестерігав його Воркун. — Пробуй іще хоч трішки йти, бодай до тої долини, — підохочував він показуючи рукою крізь прогалину ліса на долину, що зо своїм густим, мов щетина, зелено-темним лісом дрімала вже в першій сумереку вечора.

—Далеко ж воно ще до того міста? — питав Тома, — споглядаючи безнадійно десь там поза долину.

—Не далеко вже; коли б добре попер ходом, то ми були б там ззавидка. Ми повинні були бути там іще вчора, але через тебе волочимося, мов діди на празник, — відповідаючи докоряв Воркун Вакареві. — Та й тепер вже за пізно. До кого ж там підемо, в кого переночуємо? Я думаю, що ліпше буде, коли переночуємо тут у лісі, а рано, по дневі, підемо до міста.

—Робіть, що хочете й як вважаєте за найліпше, але я вже цілком підбився й іти далі не можу, — говорив умучений і знеохочений Тома. І можна було пізнати по його лиці, що не інтересували його ні місто, ні долина,

ні навіть те, де він ночуватиме; одиноке його бажання було сісти, лягти й заснути хоч би й до судного дня. Але Воркун не давав йому спокою.

— Гай, чого стоїш? Походом руш! — командував він, беручи Вакаря по під паху. — Ліва-права, ліва-права, раз-два, раз-два, — приговорював і посвистував на переміну якусь, тільки йому відому, маршову мельодію. Він майже ніс його побіч себе.

— Ви чому ведетеся мов діди на відпуст?, — питав сміючись Соловій, ждучи з Василем на машеруючих.

— Не діди ми, не діди, — відказував із удаваною веселістю Воркун. — Ми обидва вивчаємося, як ходити завтра по вулицях у місті. Вище піднімай ноги, Томку, бо нігті пообиваєш, — сказав він до Вакаря, що в тій хвилині спіткнувся на корінь і був би впав, коли б Воркун не задержав його.

Вакар не противився Воркуновим жартам. Зпочатку він стогнав, отягався, хотів сідати, але команда й поміч товариша не осталися без наслідків. За кільканадцять кроків він навіть повеселішав і наскрабавши десь там у собі трішки незужитої енергії держався своїх товаришів і без нарікань ішов із ними крутою доріжкою в яр.

— Ось тут ми й переночуємо, — сказав Воркун, коли вони зійшли на дно яру і станули на малій прогалині, що природа мов навмисне приготувала для подорожніх, вирівнявши її рівненько, мов стіл і обвела довкола густим і високим, помішаних із собою сосон і тополь, лісом. — Затишно тут буде нам і потік близько, — прихвалював він тупцюючи ногами. — Треба нам тільки ззавідка набирати сухого лому на ватру й сухої трави на постіль.

Та за сухим хворостом і сухою травою не треба було в ті часи далеко ходити — ліс був переповнений ними, тільки зігнися й збирай. Тому то не минуло кілька хвилин, як на поляні близько потічка палахкотів різної форми язиками вогонь, що виривався білими струями з купи соснового й тополевого лому, мов із малого, вульканічного кратера. Він, мов казкова потвора шипів, тріскав і пахкав кидаючи шалено полум'ям вгору, а там розки-

дав клубами дим, полизуючи його своїми червоними, мов кров, язиками, що іскрилися, неначе бажали запалити собою темно-голубе, зоряне небо. Розливаючи своє ярке світло довкола, пробивав він темряву ліса і, змішуючи це світло з темрявою, творив із них залізно-іржаву фарбу, котрою малював грубі пні дерев і лица подорожніх. Малюючи так, він творив із них чаруючо-романтичну картину, що, з певністю й без перебільшення, оцінена була б першою надгородою на світовій виставі образів, коли б був там хтось такий, що зумів би був перенести її на полотно.

Чудна була тая картина. Видно було в ній вперто-німу боротьбу світла з темрявою, з чого по ідіотськи реготалися й болючо плакали хвилево-змінливі лица, що здавалося визирали крадьки з покритих потрісканою, грубою, мохом оброслою корою дерев; видно було там тяжкий лісовий спокій, що, здавалося, тиснувся чорною стіною поміж дерева з глибини ліса й пробував своєю вагою здушити ясну, танцюючу баню хвилясто-ритмічного світла; видно було там далі, в сумерку золоте павутиння, осіяне мерехтливими проміннями світла й здавалося, що по ньому бігали русалки, бо гойдалося воно разом із листками ліщини, що ховалася, мов несмілі діти, поза плечі старих сосон і тополь; видно було там, тою залізно-іржавою фарбою обляті, чотири людські лица, що нагадували більш казкових опришків, як синів землі, від котрих то навіть і звичайний, лісовий крілик не дуже втікає; словом, це була картина з котрої визирали тайни ліса викликані несподівано вогнем, щоб приглянулися новим гостям, що, можливо, вони перший раз у свому таємному існуванні побачили.

Чи чудувалися тії лісові тайни з наших благо-спокійних “опришків”, трудно сказати, але, що вони, ці опришки, не проявляли ніякого захвату до чаруючої картини, то це видне було з їх невиспаних, трудом і пів-голодом зморених лиць. Мляві й сумні були вони. Сиділи на вязках трави, жували мовчки сухий хліб і тупо дивилися на потріскуючий вогонь. Час від часу лизали вони дуже ос-

торожно, придержуючи щітко пальцями, щоб не вхопити голодними зубами й не прожерти за один раз маленькі кусники сала, що Єлена, Воркунова жінка, вділила йому на дорогу в дарунку від щирої Ганни і, що він розділив, дуже економічно, по маленькому кусникові між своїх товаришів — цього ж вечора розділив він останній кусок і, можливо, з цієї причини не мали вони охоти розлучуватися зо своїми шкварчиками з поспіхом.

І смачне було це сало. Нераз у пізнішому часі, коли вони різали вже по двоє, або й по троє свиней на рік, згадували ці маленькі шматочки сала, не більші від голубячого яйця, і кожний готов був присягнути на хрест святий, що такого доброго й смачного сала вони до тоді й від тоді не їли й сумнівалися чи й будуть їсти коли-небудь. Воркун навіть і тепер, по сорок літ часу, згадав ці шкварки й на їх згадку мимоволі смачно облизався й щиро усміхнувся. Приємна була ця згадка —приємніша від тої, що він перший раз на новій господарці продав турму свиней за тисячу доларів за один раз.

Не знаю, як то наші жінки з дітьми перебудуть до зими, — питав, мов би сам себе, Воркун. Він, повечерявши, завязав свій мішечок із двома бохонцями хліба й ляг на сіно. — Лишив я своїм два міхи бараболь і два муки, але що ж це значить для пятеро душ?

—Я своїм і того не лишив, — відізався Вакар. — Лишив я Поштареві чотири долари, що позичив у Дуба й сказав, що нехай там купує їм що дуже буде потрібне. Як він то не догляне, то можливо, що знайду тільки кістки, коли вернуса до дому.

—Я не думаю, щоб воно аж до такого дійшло, — потішав Воркун Вакаря, — бо Поштар не показує на такого зятятого чоловіка, щоб допустив, щоб хтось згинув із голоду. До того ж там Василів батько остався й коли побачить скруту, то pomoже чим зможе.

—Та вони не злі люди. Добрий і Поштар, коли бачить, що скористає з когось; добрий і Павло, коли б Калина не... — Тут Вакар вкусився, як то кажуть, за язик; хотів він сказати якесь тепле слово про Калину, але

присутність її сина спам'ятала його. — Всі люди добрі, але сьогодні ніхто не буде годувати й доглядати когось дармо, — додав він, махнувши безнадійно рукою.

— Ніхто ще не загинув між людьми з голоду, хіба такий, що всіх людей вважає за своїх ворогів та й так поводить, — сказав Воркун, простягаючись на сні.

Вакар засміявся недовірливо. — По вашому виходить, що коли людина здохне з голоду то за це вона сама собі винна . . .

— Кого ж іншого винувати? — підхопив Воркун Вакареву думку. — Коли б, наприклад, я, знайшовся в скрайній біді, і місто того, щоб шукати якогось ратунку, сів собі в корч, ну й заковизнув там, то хто за це буде винен? Чи є тут якесь право винувати когось за мою безрадість і за смерть? А ще більше тоді, коли я у свої безрадності уроїв собі, що цілий світ є моїм ворогом?

— Ц-ц-ц-ц, — зацікавив насмішливо Вакар. — Цілий світ аж пищить допомогти людині тільки клопіт із тою поміччю, що вона вилазить пізніше очима . . .

— Вилазить тоді, коли людина невдячна, — відізвався Соловій, із свого ліжка. — Люди, знайомі собі, помагають одні одним так довго, як довго один і другий пробує зловити, як то кажуть, біду за хвіст, але коли один або другий підложує покійно спину біді, щоб вона їхала на нім, і вважає, що всяка поміч нести її належиться йому, то це вже є невдячність.

— Мені вже ні поміч, ні біда нічого не вдіють, бо я сам біда, — сказав Вакар, ніби на сміх. — Заволочився з вами сюди та й волочитись буду до якогось часу, як не покинете мене, — додав він, розмішуючись, мов квочка в гнізді, щоб вигідно заснути.

Перекинувшись отак мудрощами, вони замовкли й скоро заснули твердим сном. Тільки Василь не міг перейти скоро в сонний світ; він лежав горілиць із заложеними поза голову руками на вязці сіна, слухав, мов крізь сон, розмови старших і в тім самім часі вдивлявся вперто в розжарену ватру, що жевріючи підмальовувала його дум-

ки про Воркунову Марію, і в цих думках він, як то кажуть, топився.

Лежачи отак, як він лежав, на купці сухої трави і вдивляючись на догаряючу ватру, він бачив у тім потахаючім вогні Марію, що дивилася в його сторону допитливими очима; він бачив коло неї Івана Поштаря, що стояв насуплений, мов би надула його злість, а Марія пробувала розвеселити його своїми усмішками. Цей Іван був його найбільшою колькою, дуже небезпечним суперником. Та ж він майже кожного дня ввечері вибивав своїми ногами стежку до Воркунів, до Марії, а що іншої дороги від Поштаря до Воркуна не було тільки та, що йшла по при Дубову хату, його завсіди хтось із Дубів бачив і вже навіть увійшло було в моду говорити: ого, пішов уже Іван до Марії. На думку Василя, він не ходив даремно; воно було щось таке як певне, що Марія приобіцяла одружитися з ним. Чому ж би ні? Та ж він має ферму, старий Поштар дасть йому все, що треба на нову господарку й чого більше треба? А він сам, що він? Ніби й він має ферму, але що знеї? Не дасть йому батько ні волів, ні коров і нічого іншого, бо сам ледвещо започаткував господарку. До цього ж і його мама каламутила йому воду; на її думку Марія не була йому до пари. Та ж коли б у старім краю почули про те, що він одружився з нею, то як багачі так і бідні реготалися б на все село з Дубів. З цієї причини вона завсіди клептала йому про Поштареву Катерину й захвалювала, що вона є одинока на світі йому до пари й одинока, що дуже любить. І, не дай Боже того, як би він оженився з іншою, спеціально з Марією, то вона, ну, зниділа б зо стиду перед людьми — вони сміялися б із неї.

Та й Марія не відносилася до нього так, як би він хотів. З Іваном поводитися вона якось більш отверто; жартувала, дражнила його, заводила з ним розмову й навіть женихалася з ним. І не раз та й не два він дуже твердо постановляв викинути її зо свого ума й не думати більше про неї, за таке її поведення, але його постановова мала таку саму силу, як сніг весною, бо коли він

найбільше бажав не думати про неї, то тим більше являлася вона йому гарнішою й принаднішою. Але одного разу він ніби цілком покинув був її.

Ліпили вони хату Вакареві. Був там Соловій із жінкою, Марія зо своєю сестрою Єлисаветою, Василь із Ольгою, а до них прилучився більше для товариства Іван із Катериною. Воркун привіз волами глини й забрався до дому копати криницю й цим лишив він молоді повну волю для її молодечих витрибеньків. Тут, на думку Василя, Марія переповнила мірку свого поведення з Іваном. Цілісенький день вона не лишала його в спокою, та й він не відходив від неї. Словом, де була вона там був і він. Це доводило Василя до розпуки, а ще більше при обідній перекусці, коли він і вона сиділи побіч себе й розмовляли мов би були вже заручені.

—Ти як будеш будувати свою хату, то будуй велику й гарну, не таку як оце, — говорила вона до Івана, здавалося, цілком серйозно.

—Я збудую більшу й гарнішу від усіх тут, — хвалився Іван. — В моїй буде дві кімнаті й хороми.

—А що дасть тобі батько, воли чи коні? — питала вона його, зиркаючи крадьки на Василя.

—А що ти любиш ліпше?

—Я люблю коні.

—Батько дає воли, але зроблю так, що він дасть коні, — приобіцював Іван певний себе.

—А кілька дасть тобі батько коров?

—Говорив, що дасть одну, але по правді належиться мені дві.

—Твоїй жінці добре буде жити з тобою, бо буде мати все, чого забажає, — говорила Марія ніби гордо так, що Василеві здавалося, що вона навмисне вибрала цю тему розмови, щоб показати йому оскільки Іван стоїть ліпше від нього й що вона так дбає за ним як пес за пятою ногою. Це розізлило Василя до тої міри, що він у вечері, коли вони розходилися до своїх домів, не лиш не попрощався, але навіть і не глянув у її бік і навмисне

сів на Поштаревім возі коло Катерини, вдаючи дуже веселого, хоч серце з болю в грудях розривалося.

Цілих два тижні Василь не показувався Марії на очі. З того болю, з тої зневаги, що він відчув із її поведіння, він постановив іти шукати роботи з надією заробити багато грошей, а потім збудувати для себе велику хату, купити великі коні, віз, ну, все, що потрібне для господарства, словом, стати великим багатцем, таким великим, щоб Марія аж дуріла із заздрості, що не вона, але інша жие тим багатством. Хто мав би бути тою іншою, він сам не знав і таки не пробував думати про неї. Головна його ціль була робити так, щоб привести Марію до шаленої заздрості. І, можливо, поїхав би був і до роботи з таким запеклим серцем до Марії, коли б не трапилася б була маленька пригода.

Марія таки того самого вечора відчула, що вже занадто вразила Василя своїм навмисним, провокуючим для нього, поведінням із Іваном. А коли до того побачила, що він почав повертатися до Катерини, то малощо не вмлівала зо страху перед думкою, що він покинув вже її на віки. Її веселий настрій десь був пропав; її не бралася робота й їда не смакувала; ходила, мов затроєна. При роботі задумувалася, забувалася й не скінчивши одної, бралася за другу так, що навіть Єлена завважала, що з дочкою щось недобре.

—Чого ж ти, доню, така якась невесела? — питала вона Марію зо страхом у серці, щоб вона, не дай Боже, не захворіла.

—Чогось мені голова болить, — відповідала Марія й зараз таки вибігала з хати, щоб, як кажуть, сховатись від людей.

Та ще гірше стало їй тоді, коли довідалася від свого батька, що Василь збирається йти шукати роботи. — Піде,—думала вона собі,—й забуде за мене, та ще такий гнівний. А тут і поговорити з ним нема нагоди, бо оминає мене.

Але день перед тим, коли вони мали відходити до містечка шукати роботи, він, Василь, щоб навмисне по-

казатися Марії й доказати їй, що він не дбає за нею, пішов до Соловія ніби розпитати, як рано вони виберуться й що потрібно взяти з собою. А що до Соловія не було іншої дороги тільки та, що вела попри Воркунову хату, він, ідучи туди, не міг обійти так, щоб не повернути. Та й таки хотілося йому побачити її бодай так, півоком, щоб вона не завважала, та щоб думала, що він дійсно вже й не дивиться на неї.

І перевів Василь свій план із найбільшим успіхом. Він повернув до хати, поздоровкався зо всіми, що там були, а до Марії, що перебирала козарі на лавці коло печі, віднісся так, мов би її не було там. Розмовляючи з Єленою він чув, як вона пробуєчи звернути його увагу на себе, кашельнула; як пробувала гумкотіти якусь пісеньку; як тарахкала ножем об миску; але він вперто держався своєї, гіркої для нього самого пімсти й далі продовжав розмову, а сама Єлена аж дивувалася, чого то він став такий балакучий. Але коли він відходив, не міг видержати, щоб не зиркнути в Маріїн бік. Глянув він і глянула вона й зчепилися очима. Зчепилися на одну коротеньку хвилинку так твердо, що за час, щоб сказати раз, два, три, поторошили одно другому — Марія йому пімсту, а він її страх.

Не видержала Марія, щоб і собі не побігти до Соловіїв. Придумала добру причину — соли позичити, бо в них не було, не стало. Побігла, позичила, а звідтам верталася вже разом з Василем. Ішли мовчки. Сонце сідало десь там за лісом і золотило верхи дерев, що стояли так спокійно, мов би на образі намальовані. Вечірній сумерк виходив із ліса долинами й заправляв повітря легеньким холодом і запахом зелені, сосон, і зілля. Гарно було, як би не хмари комарів. Вони псували літньо-вечірню красу природи своєю влізливістю, але до них треба було привикати.

— Чую, що ти йдеш до роботи? — запитала Марія Василя по довшій мовчанці. В її голосі чути було хвилювання.

— Йду, — відповів Василь недбалим голосом.

— Мама не противляється?

—Противляться, але я таки йду — я хочу мати свої власні гроші.

—Що з ними будеш робити?

—Коли вони будуть у мене то зроблю щось.

—Будуватимеш хату?

—Не знаю, мені не потрібно хати.

Марія замовкла. Вона кусала завзято спідню губу й якось недовірливо споглядала на Василя. Він ішов скоро і пробував не звертати уваги на неї. Так зайшли до малого потічка, де за кладку служили двоє, поставлені побіч себе, дерева.

—Ану, хто з нас перескочить цей потік? — сказала вона прибираючи свій звичайний, веселий настрій. Вона підбігла наперед нього, глянула йому в очі й усміхнулася трішки так, мов би винувато.

—Пощо скакати, коли є кладка.

—Кладка для тих, що не можуть, або бояться скакати, — сказала вона й поки він зібрався сказати їй щось, вона розігнала по хлопячому, стрибнула, мов дика коза й перескочила потік. Перескочила, присіла й болючо йойкнула.

В одній секунді Василь був вже коло неї. — Що сталося? — питав заклопотаний, не знаючи, що робити.

—Нога болить, — кривилася вона з болю.

—Зламала?

—Болить у кісточці; я трапила ногою на цей корінь, — говорила вона, показуючи на виставлений із землі корінь, що мав подобу ліктя.

—Нащо ж було скакати?

—Але я таки перескочила, — хвалилася вона, усміхаючись криво.

—Дурна, — воркнув Василь, чухаючись у потилицю.
—Що ж тепер буде?

—Піду до дому.

—Як?

—Лізтиму на колінах — сидіти тут не буду:

—Пробуй іти. Я піддержуватиму.

—Не хочу — сама залізу.

— Не будь дурна, — сказав Василь злісно й при тих словах взяв її по під пахи й підніс. — Держися мого плеча, — говорив він, заложуючи її руку поза свою шию. — Шкутильгай на одній нозі, — додав, пробуючи йти.

Прошкутильгавши кілька кроків вони обидвое аж по-пріли. Ледве притоптана стежка не дозволяла йти побіч обидвом, та й за кожним скоком Марія аж кривилася з болю, і перлася сідати.

Василь бачучи, що іншої ради нема як лиш тільки нести, він мовчки взяв її, мов малу дитину й майже побіг стежкою. Вона не противилася. Обнявшись руками за його шию вона тулилася до його грудий, мов перестрашена дитина до маминих.

— Спочинь трохи, — шептала вона йому коли почула, що він дихав тяжко.

Вони посідали на звалене при стежці дерево.

— Болить, — питав він пошепки.

— Болить, але вже не дуже — задеревіла.

— Зламана, чи вивехнена?

— Вивихнена, здається, в кісточках, бо як рухаю, то дуже болить там.

— Ходім уже, — сказав Василь, вставши з дерева.

— Ще трішки посидьмо; може біль перестане цілком, — говорила вона якимось так, мов би благала його.

— Ти завтра ідеш вже? — питала, коли він сів.

— Іду.

— Хтось буде плакати за тобою, — сказала й глянула йому в очі.

— Нехай плаче, я не дбаю.

— Ти не любиш її?

— Кого?

— Катерину?

— Ех, — муркнув Василь. — Ти завсіди підкидаєш мені під ніс Катерину — я не люблю її.

— Кого ж ти любиш?

— Нікого.

— Але твоя мама любить її, і чую, то вона вже й висватала її для тебе в Ганни.

—Нехай сватається — з тої муки не буде хліба.

—А що буде?

—Нічого. Я маю досить іще часу до женячки. Але чую, що й ти вже заручена з Іваном, — сказав він це на здогад.

—Хто тобі це наплів?

—Іван.

—Ум-гу, — гумкнула Марія й усміхнулася скрито. І хоч біль докучав їй, вона таки не вдержала, щоб не подрочитися з Василем. — Що ж мала я робити? — почала вона ніби оправдуватися з удаваним жалем. — На кого ж мала я ждати? Ти ж знаєш, що ми бідні й іти заміж за такого багача, як Іван, то для мене буде велике щастя. Ну й він сам не злий хлопець — і робучий і непоганий — хто ж є тут ліпший від нього? Він приходить до нас майже кожного дня, полює й приносить нам диких качок, курей і зайців. Він каже, що збудує хату в осени на своїй фермі, а його батько дасть йому все, що йому буде потрібне. З мене сміялися б люде, коли б я відмовила йому.

—Ходім, — сказав раптом Василь, — бо вже стає темно. Воно не гарно нам волочитися в ночі по лісі, — додав оглядаючись довкола так, ніби справді боявся, щоб не підглянули його люди самого з дівчиною. Але, вдійсности, він не те говорив, що думав. Це можна було пізнати по його голосі, бо кожне його слово тремтіло плачем із жалю, який він пробував задержати десь там у середині, щоб не показати Марії. Він повірив її словам, бо й правду ж вона говорила, хоч ніби й дрочилася з ним. На кого ж вона мала б ждати в такому маленькому, людському оточенні як те, в якому вони знаходилися? Та ж тут Іван є самотній парубок, що має першеньство на женячку. Це все стало для Василя таке ясне, як сонце. Чи ж винна вона за таке її положення? Він навіть почав ляяти себе за те, що сердився на неї й ніби пробував мститися, оминаючи її з бесідою.

Він взяв її на плечі й ніс мовчки.

—Чому не говориш нічого? — шепнула вона йому до уха, по довшій мовчанці.

Василь мовчав і прискорив хід. Вона чула як твердо билосся його серце.

—Як поїдеш не забудь за мене, — шептала вона якось так лагідно, що він мимоволі притулив тугійше своє лице до її. — Я ждатиму на тебе...

При цих останніх словах вона притулилася своїм лицем до його й тихенько захлипала.

—Що сталося? — шепнув він затрівожено й, задержуючись, хотів поставити її на землю й розпитати чого вона плаче. Але вона, обвившись руками його шиї, тулилася до його лица так, мов би хтось хотів виривати її від нього.

—Ти не покинеш мене? — допитувала вона ледве чутно й голубилася до нього.

Василь не знав, що казати й що робити. Цей наглий зворот Марії з очайдушного, збентежив його й він не знав чи вірити їй, чи ні. Але її сльози, її голубині, ледвечутні слова-поцілунки, якими вона з розпуки пестила його лице, скоро прогнали від нього всю зневіру. Вона стала для нього такою легенькою, такою приемною, що, коли б було треба, то носив би її й ціле життя. Все ж таки він не знав, чи задержатися, сісти й поговорити з нею, чи йти далі. Але тут поміг йому Іван. Він якось несподівано з'явився на стежці й ішов проти них.

—Ти чого несеш її, як каліку? — запитав Іван непривітним голосом.

—Ногу звихнула — відповів Василь також непривітно.

—Лиш одну? — сказав Іван сміючись голосом без сміху.

Василь не відповідав. Він поминув Івана й майже побіг далі. Недалеко Воркунової хати він оглянувся — Івана не видно було. Він присів, Марія стала на землю й придержуючись Василевого плеча шкутельгала поволі стежкою. Коло хати задержалися. Одне й друге хотіли щось висказати, але, як видно було, не могли знайти слів. Хвилювалися й трівожно заглядали у вечером повитий ліс — там десь мусів бути Іван. Прислухуючись, здавалось чути, як

потріскував хворост і шелестіла трава, але все це зідала скоро тиша.

—Йди... Ні... Ночуй у нас, — шептала вона, перестрашена пригортаючись до Василя й заглядала в ліс.

—Я не боюсь його, — шепнув твердо Василь і при цих словах почав підходити до хати.

—Ти бачиш он-ту ясну зірку? — шептала вона йому, показуючи очима на східне небо. — То буде наша зірка; твоя й моя. Кожного вечора я буду розмовляти з нею про тебе — не забувай глядіти на неї.

—Буду, — шепнув Василь і пригорнувши її до себе, пристрасно поцілував, і, лишаючи її на порозі, побіг мов злодій тихцем стежкою в ліс.

Марія довго стояла й прислухувалася чи не почує крику. Боялася, що Іван нападе несподівано на Василя і побе його. Але, простоявши більше як пів години часу й не почувши нічого підозрілого, пішла стривожена, але щаслива в хату.

* * *

Василеві товариші спучи мали вже, як кажуть, на другий бік перевертатися коли він, роздумуючи оттак, накінець піддався снові, що вже довший час пробував замкнути йому очі. Навіть і сама ніч, здавалось, загнавши дивні тайни ліса до таємної кошари, а розлюблених русалок до любих колисок і замальовуючи крадьки чорною мазею останні, маленькі кратерця погасаючої ватри, ждала на нього, щоб він заснув і щоб, як добра мати, накрити його своїм замережаним снами, чорним рядном. Він заснув і спав так, як і все спало довкола нього, солодким сном.

Та не міг твердо спати вітер. Він із просоння час від часу зривався, ворушився мов би чухався об верхи дерев і знов засипляв. Але не на довго. За хвилюк він знов шумів легенько і протяжно поміж листя й здавалось шептав сонному лісові про чорну хмару, що викочувалася незаметно темною лавою зпоза обрію на східньому небо-склоні. Слухала й ніч його шепоту й за кожним його ле-

геньким зривом ставала чорнішою, мов би бажала закрити, захистити від тої хмари сонний ліс і тих, що спали в ньому.

Але не вдалося тихій, чорній ночі захистити сонну природу. Чорна, мов дегодь, хмара здіймалася все вище й вище й заслонювала все більш і більш зоряний виднокруг. Зривався вітер кілька разів мов би втівав кудись, а далі, коли небо почорніло було мов смола, усе затихло, притаїлось, неначе потонуло в морі вічного спокою. Але не надовго. Хтось почав стукати по листках дерев. Зпочатку дуже рідко, тут і там, клоп-клоп-клоп, а далі густіше, густіше й те рідке клопання перемінилося в легкий і рівний шум.

—Якраз й цього бракувало, — воркотів невдоволено Воркун, що збудився перш усіх і втирав долонею мокре лице. — А-ну, хлопці, вставайте, бо потопитесь, мов миші в полонці, — будив він своїх товаришів, що, як чути було по їх віддихах, спали спокійно й не турбувалися дощем. Але Воркун не переставав будити їх і за хвилину сиділи вони півсонні в сидячих позах, не маючи найменшого поняття, що робити.

—Ховаймося під дерева, то може там не змокнемо до нитки, — радив Воркун, залягаючи в пільму ночі, де мали б бути дерева.

Напомацки, один за одним, намацали вони грубі пні сосон і стоячи, тулилися до них, мов діти до матерей. Невиспані ще та захоплені несподівано дощем, почувалися вони дуже гірко. Задубілі ходом босі ноги плакали глухо за теплом, що поволеньки висисала з них холодна, неприємно-вражаюча вогкість. Від цієї вогкості бігала по їх спинах різка дрож і заставляла їх позивати й дзвонити зубами. А дощ, як чути по його шумі, бавився, змагався сам із собою. Раз він ніби переставав, а зараз таки шумів так завзято, мов би з лотоків ллявся. Так, на переміну, мов би розбігався, або задихувався й спочивав, щоб знову бігти.

—Мені вже за пазуху тече вода, — кривдувався Варкар десь там зпід дерева.

—Шукай такого місця, де не капає, — радив йому Воркун, сидючи скулений на грубому коріні.

—Де тут його знайдеш? — воркотів сердито Вакар.
— Тут, здається, дідьки навмисне цебром воду ляють.

—Ходи сюди, тут нема їх, — кликав Воркун, ніби жартуючи.

—Ліпше воно мало бути, як би ми були пішли до міста вчора, — відізвався з темряви Соловій. — Там ми знайшли б були як не дах, то бодай копицю сіна.

—Коли б то було знаття, що падатиме дощ; воно не подобало на дощ вчора, — сказав Воркун почувуючись до вини за їх неприємну, теперішню позицію.

—Коли б хоч розвиднілося скоріше, — продовжав Соловій. — Воно тепліше йти як стояти на дощі.

—Повинно вже світати, — вгадував Воркун, я був уже майже виспаний, коли почав падати дощ.

Ой, коли б скоріше благословилося, а то залякну тут, — жалувався розпучливо Вакар.

Але світанок так, мов би втопився десь там у калюжі ночі — не показувався. Хвилини за хвилинами минали так поволі, що навіть і Воркунові урвався терпець і він почав сам до себе ляяти й себе й всіх. По його плечах, попід нагортку й сорочку, слизіли струмочки води й виганяли з нього всякий добрий гумор.

Вкінці почало прояснюватися — тиснувся поволі світанок поміж дерева. Відрадініше ставало, хоч дощ трусився мов просо через решето.

—Ну, браття, рушаймо, — сказав до заляклих товаришів, що тут і там сиділи скоцюблені під деревами, неначе бобри. — Ми виспалися, скупалися й поки снідання буде готове, пройдемося.

—Я не рушаюсь звідсіль, — бубонів скулений у двоє під сосною Вакар.

—Що ж будеш тут робити? — питав Воркун, шукаючи за своїм мішечком під травою.

—Сидітиму тут поки не вмру.

—Ну, як так, то сиди. Чи думаєш, що хтось плакатиме за тобою? — говорив Воркун, ніби дуже недбало,

перевязуючи свій клунок на патик, щоб вигідніше нести. — Незабудь взяти свого мішечка як будеш йти, бо шкода, щоб пропав, — додав вже йдучи з Василем і Соловієм з прогалини до дороги.

Може й справді Томко лишиться, — сказав оглядаючись Соловій.

— Не лишиться, не журись, — переконував Воркун. — Він боягуз і лінюх... дивись, вже йде, — сказав Воркун, оглянувшись.

Обтуливши себе моркою одежею пустилися вони далі в дорогу. Але на самому початку їх подорож, можливо на те, щоб розюшити їх промоклу енергію, не привитала їх ласкаво. Розмокла від дощу глина на дорозі, що спинялася на стрімкий горб, відмовлялася задержуючи їх босі ноги. Талапаючись і ховзаючись, мов по леді, та примашуючи кожний слизький крок не дуже то зичливими словами, ледве вилізли вони при допомозі рук із яру на рівнину.

— Це була собі гарна, фізична вправа перед сніданням, — говорив із сарказмом задиханий Воркун вмиваючи заболочені руки в маленькій калюжці. — Мудрі люди завсіди пробігуються перед сніданням, кажуть, що то здорово.

— Ой, здорово, — воркотів зіпрілий Вакар. — Я трохи не тріс. Ноги зівяли, коло серця змлоло...

— Це тому так, що ти не вправний іще в такому лязанні.

— Нехай чорти вправляються в ньому.

— Людям треба також.

— Дурним, бо розумні сидять дома й не шукають щастя в болоті.

— До щастя треба часом висолопивши язика, на колінах лізти, — доказував Воркун, підсміхаючись із сердитого Вакаря.

— І що ж із нього? Поки дорачкуєш до його хвоста, то й язика закусиш. От, дурить себе чоловік.

— Коли б усі люди думали так, як ти, то сьогодні цілий світ був би дикий.

—Ой, шкода була б, — сказав глумливо Вакар, чалапаючи побіч Воркуна. Роздрочений балачкою, він забув за свої млости й за зівялі ноги та йшов навіть досить скоро.

—Цей дощ вартує мільйони, — сказав Воркун по кількох хвилинах мовчанки. Він завважав, що Вакар прилишався в ході.

—Мільйони! — повторив Вакар іронічно і глянув із підлоба на Воркуна. — Та ж я й centa не дав би за нього, — сказав і глянув сердито на оловяні хмари, що котилися габуковато понад ліс і сіяли рясним дощем.

—Ти сам не знаєш, що говориш, — посварив його Воркун. — Без дощу все змарніло б.

—Мені нічого не змарніє.

—Ти сам змарнієш, коли не буде врожаю.

—Гірше не буде, як є тепер.

—Ет, дурниці говориш. Я говорю до тебе як до господаря, а ти воркотиш, як невиспаний наймит. Воно не добре бути такому, як ти, слабодухові, що йому найменший клопіт відбирає охоту до життя. Світ таких не любить — на світ треба дивитися веселими очима. Дощ, а навіть слота, це переходові явища. Сьогодні вони дошкулюють, але завтра прочиститься небо, загіє сонце й знов буде весело тобі й мені і всім. Зрештою, дощ паде на те, щоб людей веселити, бо без нього земля пустинею стала б.

—Я це розумію, — згоджувався Вакар, — але ж прикро, коли чоловік мокрий і дроз перебігає хребтом. Кламцати зубами й дивитися весело на світ воно якось не сходиться разом.

—Зубами кламцай, а серцем смійся.

—А то можна так — питав Вакар і таки мимоволі засміявся з поради.

—А вже ж що можна, — твердив Воркун, — тільки не треба тратити надії на гарне завтра. Хто тратить її, то тим самим убиває свого духа й смердить наріканнями, що затроюють життя не лиш йому, але й тим, що примушені обставинами жити з ним. Звичайно, слабодух,

вкусє собі з дрібних клопотів шнура, привязує себе ним до злиднів і кричить, що біда дусить його. Він не хоче знати, що той шнур можна дуже легенько перерубати одним замахом надійного усміху. Знаєш, воші то знак лінивства, а слабодушність то знак зневіри у свої власні сили. І, як перше можна дуже легко вичистити киплячою з милом водою, так і друге можна без зусиль знищити завзяттям і пориваючою надією та ціллю до чогось кращого.

—Воно дуже гарно говориться, аж мило слухати, — сказав Вакар і засміявся голосно. — Будемо не лиш сміятися, але й реготатись — з голоду, — додав він останнє слово з притиском.

—Ет, з тобою нема що говорити, — сказав ніби злісно Воркун.

—Виходить, що під у дзвін, а дідько в калатало, — тицьнув Вакар і знов засміявся голосно. Але зараз таки почав поважно: — Ви мені говорите це й те, й смійся й надійся, але забуваєте, що лиш той сміється, що не голоден й сидить на маєтку й надіється, бо завтра вположитьься йому корова, впороситься льоха, вжеребиться кобила, покотяться вівці, ну, знаєте, є чого сміятися й є чого надіятися. А в мене, або таки й у вас, скажім так, по правді, що заставить нас сміятися й надіятися? Оце мокре шмаття й розмоклий дощем хліб у мішку? Пусте ваше балакання, — сказав на закінчення й зо злости прискорив хід.

—Але, сяк чи так, а жити треба, — не давався Воркун, — і, коли чоловік жие навіть у найгіршій біді, то нащо ж те життя ще більше погіршувати своєю кислєю міною? Сміх і надія некоштовні речі й я таки вірю, що з ними краще, як без них.

—Може! — сказав недовірливо Вакар і не відзивався більше.

* * *

Містечко бавилося ще пізно-досвітними снами, коли наша мокра чвірка стояла вже на головній, болотнистій

вулиці й раділася, що робити далі. Дощ, що з грубих крапель перемінювався тепер у густу, крапнисту мраку, просякав їх одержу і проникав своїм зимном аж до костей. Не відчували вони того зимна за час ходу — грілися своїми рухами, але тепер він навіть із Воркуна виганяв злишки охочого настрою. До того ж питання куди йти, де мешкати, в кого й де питати роботи разом із не знанням мови, без знайомих людей, без грошей не гладили їх веселими надіями.

— Як воно показується то нам не лишається нічого іншого, тільки з моста та в воду, — сказав голосно Вакар, — бо іншого виходу нема.

— Починаєш вже скрипіти? — запитав сердито Воркун.

— Та вже мовчу, — проворкотів винувато, але таки й докинув: — Буду я бачити, що з цього вийде.

— Ходім, — сказав нагло Воркун і майже побіг вперед.

Ішли шнурком не оминаючи стоячої дощівки в мілких калюжах вулиці.

— А там приймуть нас? — питав Вакар чалапаючи позаду. Він здогадався, що Воркун провадив їх до іміграційного дому.

— Цим журитися меш коли не приймуть, — відповів Воркун приказуючо.

Ішли жваво. Надія, хоч і непевна, мати над головою дах розвіяла на хвилю прикре пригноблення. І таки не завелись вони в тій надії, бо не минула й повна година, як сиділи вони довкола гарячої печі й сушили на собі шмаття. Добрий управитель ще й чаєм угостив їх, мов давно небачених свояків.

— Ну й як ти почуваєшся Томку? — питав Воркун Вакаря, що, поснідавши розмоклого дощем хліба й випивши кілька горнят солодкого й теплого чаю, лежав на підлозі і збирався заснути. — Не маєш тепер охоти скочити з моста у воду?

— О, лишім це на другий раз, — пробурчав добрячо Вакар, — мене ломить тепер на сон.

—З тебе буде ще порядний господар, — дразнив його Воркун.

—Може й буде. Як вимокну кілька разів так, як тепер, і не повішусь, то певно що буду.

—Ти за дуже добру жінку маєш.

—Я й сам те знаю.

—Коли б я був нею, то парив би тебе кілька раз на день.

—Е, то не допомогло б, --- ледве чутно промимрив.

—Чому?

Вакар не відповідав. Обігрівшись коло печі, він захропив на цілу кімнату.

* * *

Того ж дня, по полудні, сонце й вітер пірвали хмари на малі руна. Воркун, Вакар, Соловій і Василь висушилися й виспалися і вийшли до містечка шукати роботи. Ходили до самого вечора, як блудні вівці, але нікого вони й ніхто їх не питав чого вони ходять і чого шукають. Якийсь там чоловік пробував розбалакатися з ними, але з тої балачки ніхто нічого не зрозумів. І пішли вони до іміграційного дому на ніч.

Та не так легко було, як вони думали собі, знайти роботу в ті часи. Саме містечко було маленьке — воно лиш кілька років тому як вилупилося зо свого зародка, Годсон Бейської Фортеці, і не проявляло ще живого руху й розросту, щоб абсорбувати більше число робітників як те, що йому конче треба було. Розлізаючись поволі кількома прорубаними вулицями поміж густий тополевий ліс, його трішки більше, як двотисячне населення, окружене зо всіх боків дикими пущами, куди не дуже то ще великим числом пропихалися з сокирами й плугами нові переселенці, жило ще, як кажуть, домашнім життям, управляючи свою власну індустрію своїми власними руками. З цієї причини наші шукачі праці знайшлися в дуже скрутному положенні. Ходили вони вулицями перший день, а потім другий, третій, четвертий, пятий, але з таким самим успіхом, що й першого. Зазирали вони в кожні відчинені две-

рі, в кожні очі йдучих проти них людей, але не вбачали найменшої признаки, щоб давала їм надію на якесь заняття. Всюди, де лиш вони гляділи, холодила їх невисказана байдужність, що ще гірше вбивала їх вже й так пригнобленого духа.

— Воно здається, що ми вернемося до дому з порожніми руками, — говорив пригноблений Воркун, коли вони четвертого дня вертали на свій нічліг. — Коли б чоловік знав тутешню мову то, можливо, знайшов би якусь роботу; воно не без того, щоб комусь не потрібно було робітника бодай на день, два, але якже він знає, що ми шукаємо за роботою? От, подивіться на нас і можливо думає, що ми, доробившись на своїх фармах, прийшли сюди гуляти.

— Нехай це все...

— Гов-гов-гов! — приговкав Воркун Вакаря, що справився був гаркнути проклоном. — Ти не пробуй клясти, бо воно гірше буде.

— Гірше? — буркнув він терпким тоном. — Я не розумію вас, — воркотів він, — як то може бути гірше. Чоловік ледве на ногах держиться, в шлунку віють вітри аж в голові крутиться, а ви ще гіршого сподієтесь.

— Та воно ніби не добро, але так собі, ну, знаєш, ні сюди, ні туди, — пробував Воркун пояснювати їх становище. — Воно й не добре, коли чоловік не знає біди, бо такий не вміє шанувати добра. Впрочім, я маю ще п'ятьдесят центів у кишені і доки вони в мене є, то значить, що я, ну, маю гроші на чорну годину. Та й ти також не без цента.

— Я маю двадцять.

— Ну, то чого ж воркотиш? Гроші в кишені душать, а він кричить, що в шлунку вітри віють.

— Я держу їх також на чорну годину.

— Значить, що воно ще не так зле, як показується, бо чорна година ще не прийшла.

— Воно здалося б хліба купити, — сказав Соловій мяцкаючи своїх два долари в кишені.

—Де ж його купиш? — питав Воркун. — Думаєш, що я не заглядав за ним через вікна крамниць?

—Там, здається, є щось таке, як пекарня, — сказав Василь Дуб.

—Де? — запитав цікаво Воркун. Він, так, як і всі вони, зівши вчора рано останній окраєць хліба, почував тепер шалений голод, а ще й тепер, коли Соловій згадав про хліб.

—А там, де є написано “BAKERY”, — поясняв Василь, — вимовляючи слово “бакери”, а не “бийкері”. Коли ми проходили попри той будинок, то я занюхав запах свіжо-спекеного хліба.

—Ходім, — сказав Воркун із поспіхом. — Ходім до тих твоїх “батьрів” і коли не купим хліба, то бодай того запаху нанюхаємося.

Вони майже побігли в сторону міста, а там, за провідом Василя прямо до “батьрів”. Голод прогнав від них всяку несмілість і вони рядочком увійшли до середини. Була це крамниця мішаних товарів, а разом і пекарня, про що свідчили кільканадцять круглих бохонців хліба зложених на полиці за лядою. На голос дзвінка, що зазвонив, коли вони відтворювали двері, десь там із задніх дверей вийшла немолода вже жінка й відразу почала говорити до них мов би вони були давно невидані, але дуже знайомі їй покупці.

—Що вона говорить? — питав цікаво Вакар забуваючись, що кожний із них розумів її так багато, як він сам.

—Вона питає тебе чому ти не підголився, — відповів Воркун і цікаво приглядався Соловієві, як то він, приступивши до ляди, говорив властительці, що він хоче купити хліба.

—Прощу продати мені бохонець хліба, — сказав ввічливо, по українськи, показуючи пальцем на бохонці.

Властителька, добродушна жінка, глянула на Соловія, а потім на його палець, а потім на хліб і не перестаючи говорити щось, взяла хліб, і поставила перед Соловія. Він дав їй долара, вона видала йому змінне й по-

чала говорити щось до Василя. Василь мовчки показав їй пальцем на хліб, витяг долара, заплатив і відступив на бік. За ним зробив те саме й Вакар. Утішний Воркун із того, що торгівля відбувається так легко без огляду на те, що не можуть розмовитися, приступив до ляди й вже не показував пальцем на бохонці, але таки втикав властительці цілу чвертку долара. Властителька засміялася весело, кинула гріш у шуфляду й зараз таки поставила перед Воркуна три бохонці хліба.

—То забагато мені, — говорив Воркун. — Я хочу лиш один. — Але в тій хвилі ввійшла до крамниці якась жінка, властителька почала розмовляти з нею, обслуговувати й не звертала вже уваги на Воркуна. Він взяв хліби й усі вони вийшли.

Йдучи з крамниці до дому, Вакар кепкував собі з Воркуна, що він не вміє купувати, бо купив три хліби тоді, коли хотів купити тільки один. Але Соловій обороняв Воркуна тим, що він сам купив би був три бохонці, коли б був знав що властителька дає їх за чвертку долара. А Воркун, жартком, стояв при тім, що то вона лиш йому зробила такий опуст, бо він є старший від кожного з них, а старшого всюди поважають. При такій балачці кожний із них кушав свіжого хліба й поки прийшли до дому, то не принесли ні кришки, а дома то й Воркунові два бохонці пірнули в порожні шлунки.

—Не знати, як то Христос наситив пять тисяч народу пятьма хлібами? — питав Вакар, лежачи горілиць на підлозі. Хоч воно вже було пізно в ночі, але сон чомусь не брався його.

—Це було чудо, — відповів йому Соловій.

—То мусіли бути дуже великі бохонці, бо коли б вони були такі, як ото ми купили, то я сумніваюся чи хтось зробив би таке чудо, — аргументував далі Вакар. — Таких пять, як це, я сам зів би за один раз.

Але ніхто з присутніх не прилучувався до його балачки. Заспокоївши трохи голод, засипляли вони тяжким, нерівним сном.

Восьмого дня, по їх приході до містечка, Воркун схопився дуже рано і, не кажучи нічого своїм товаришам, що ковірili ще снами голодних, вийшов у місто. Ішов він не так, як він звичайно ходив — скорим, але рівним ходом. Тепер він, напочатку, пустився був бігти, але зараз таки задержувався й, дивлячись дуже безнадійно в сторону містечка, говорив сам до себе: — Та чого ж я біжу? Що ж я знайду там? Коли б треба було комусь робітника, то за цілий тиждень вже би хтось бодай запитав, як не взяв до роботи? Та ж ми цілими днями волочилися по місті. От, тільки час марнується. На фармі щось би робив, а тут...

При такій саморозмові він похитував і повертав головою, раз у сторону містечка, раз у сторону, де була його фарма, розводив руками, вертався, задержувався, задумувався й по надумі знов ішов кілька кроків вперед розмовляючи: — Спробую, може вдасться. Та ж ті купи дерева хтось мусить порубати, бо цілими не будуть палити. Як відженуть, то тоді вернуся додому. Але з чим і чого вернуся? Дивитися на дітей, як вони марнітимуть із голоду? Їм же треба корови, молока, а я за що куплю корову? Та не лиш молока, але й хліба не буде, бо звідки візьму?

Коли б хто був підглянув Воркуна тепер, цього ранку, то нічого іншого не думав би був про нього тільки те, що він божевільний. Його півголосна саморозмова, його рухи голови, рук, тупцювання взад і вперед, а з тим всім його бідненька одіж, в котрій він спав, бо немав ні що постелити й нічим накритися, його чорне, неголене, виголодніле й пригноблене лице, все те разом не могло би заставити когось думати інакше. Словом, був він тепер істотою, на котрій скупчилися всі людські злидні й пробували розісти його, мов хроби стерву.

Та й він відчував, що він не той став, що був навіть учора. Він все таки надіявся, що щось трапиться — та ж сам Поштар говорив, що він цілих два тижні шукав роботи, поки знайшов її, то чому ж він мав би попадати в розпуку? Але вчора ввечері, коли він зів останний кусок

хліба й купити більш не мав за що, він, по довгій нараді з товаришами, постановив вертатись до своєї родини, бо іншої ради не було. Товариші навіть тішились з такої постанови. Соловій мав ще кільканадцять доларів вдома, а було їх тільки двоє й могли легко пережити зиму; Василь, ну, що ж йому бракувало? Він навіть і бажав бути дома й бачитись із своєю любою дівчиною, а Вакар не дбав, йому однаково було, чи тут, чи там, але він, Воркун . . .

Він цілісеньку ніч не спав, засновуючи себе думками, що то буде й як то буде. Вертатися з порожніми руками до дому — це боліло його. Та ж він обіцяв дітям і жінці, що приведе корову, закупить це й те, а тут голод вишкірюється зо всіх боків.

Але блукаючи отак думками він пригадав собі купи старого дерева, що лежали коло хат міщан. За ці купи вчепився він думкою — якась надія визирала з них. — Встану рано й спробую, — думав він вночі. — Буду рубати комусь там. Коли йому треба буде, то не віджене, заплатить. — З такою думкою він і заснув на кілька хвилин.

Але ця думка не дала йому спати довго. Ледве сонце зійшло, як був він уже на вулиці. Та тут огорнула його якась непевність — йти й не йти. Це й заставило його розмовляти сам із собою.

Вкінці він навіть і не завважав, що був уже близько одної з хат, що була на показ найбільшою, а назад неї на обійстю лежала досить велика купа сухого, тополевого дерева. Оглянувшись мов злодій, він перескочив низький паркан і прихильци, скоренько пішов до дров. Там він станув і розглядався. Стояла там кобильниця, а на ній кавалок недопиленого дерева. На ріжку кобильниці висіла мала пилка, а на землі, на малій купці поколених дров лежала сокира. Все це аж манило його до роботи.

Постоявши хвильку Воркун глянув на заперті двері хати, подумав щось, а далі перехрестився, взяв пилку й почав різати недопилений клецоц. Почував якусь осолоду в своїх мускулах і ця осолода заставляла пилку лізти в

дерево мов би у головку капусти. За кожним відпилим кавалком він глипав якомсь недовірливо на двері, але зараз таки з поспіхом відпилював другий кавалок. Скінчивши недопилене дерево він поставив друге й пілив, але не докінчив навіть і першого відпилка, як він почув якусь дивну гаряч у своєму тілі. Від цієї гарячі ставало йому млісно й крутилося в голові. Руки зівяли, ноги гнулися й він, мов би поцілений кулею в саме серце, повалився на землю. Померклыми очима бачив жовтий світ і чув, як щось гупало в голові, але й це поволі губилося десь.

Вкінці почало прояснюватися довкола нього. Поволеньки хата й паркан і все, що там було, переставали кружляти й за хвилинку станули на своєму місці. Світ більшав, але в його нутрі було так пусто, неначе він був порожньою бочкою. Ця порожнеча не давала йому сили навіть і руки піднести й мокрий був від поту, мов би його хтось із води витягь

Хвилина, дві, три, поволеньки, він відчував, як верталися до нього сили. І за кілька хвилин він, держачись кобильниці піднявся, відітхнув глибоко й почувався так, як то відчувається людина по довгій, тяжкій хворобі. Лягти й заснути бажалося йому десь, у холоді, щоб ніхто не бачив.

Постоявши опертий на дерево кілька хвилин, він, більше з розпуки як з охоти, почав знов пилити. Тяжко було — він ледве сував пилою по дереві, але з ходом часу переставали трястися ноги, відходило млісне чуття й пилка починала жвавіше бігати. Приходив, як кажуть, до себе.

Нараз почув він, що хтось говорить. Оглянувся зо страхом і побачив на помості коло дверей кремезного чоловіка вбраного в нічний халат. Він говорив щось до нього, але Воркун не розумів. Все ж таки потішало його те, що цей чоловік не був сердитий. Це видно було по його лиці. Веселі й здивовані очі, широкий усміх під чорними, буйними вусами, свідчили, що він був вдоволений із Воркунової роботи, але Воркун не знав що казати й що робити у своїм заклопотанню. Завважив це властитель,

показав йому рукою, щоб він різав далі й зайшов у хату. А Воркун почувався так, мов би йому хтось мірку золота насипав у торбину. Пилка аж свистала по сухому дереві.

Соловій, Вакар і Василь, пробудившись рано, збиралися ліниво в дорогу до дому. З початку вони не звертали уваги на неприсутність Воркуна, бо він не одного ранку вставав нишком, щоб їх не збудити, і виходив на двір, де пересиджував нераз і до підполудня, але сьогодні вони завважали це скоро.

— Не знати де Воркун подівся? — питав Соловій заглядаючи у вікно.

— Можливо, що він вже десь у дорозі, — здогадувався Вакар. — Непосидючий він; любить дрочитися.

— Як би так, то він взяв би був свій клунок із собою.

— Можливо, він думає, що ми спимо ще й не спішиться.

— Вони казали вчора ввечері, що побудять нас іще перед сходом сонця, щоб іззарання вибратися в дорогу, — сказав Василь загадочно.

— Певно щось іншого надумав, — вгадував Вакар позіхаючи.

— О, я думаю, що він скоро вернеться, — впевняв Соловій. — Зачекаємо.

І чекали вони й ждали вони годину, дві, три, але Воркун не показувався. Соловій виходив кілька разів на двір і кликав і свистав, але без успіху. — Де ж би то він пішов? — морочив себе питаннями. — Не вірю, щоб він почимхав поперед нас до дому, бо він не такої натури, що обходиться без товариства.

— Спеціально без мене, — сказав Вакар і засміявся криво.

Вони ждали, а години минали, чотири, п'ять, шість, сім, сонце стало вже серед неба, але Воркун не показувався. Василь навіть вже й у місті був і глядів за ним але задармо.

— Підемо ще ми всі три, до міста й пошукаємо. Коли не знайдемо, то рушаємо в дорогу без нього, — сказав трохи вже сердито Соловій.

—Я без нього не піду звідсіль, — протестував серйозно Вакар. — Як він повішився або втопився, то я зроблю так само.

—Не говоріть дурниць, — сказав Василь злісно і, не оглядаючись на нікого побіг знов до міста.

Пішли за ним також Соловій і Вакар.

А Воркун, здавалося, забув за своїх товаришів. Він, як каже пословиця, працював, аж землю рвав. Урадуваний, що властитель хати не відігнав його від роботи, він витягав із себе останні сили й пилив, пилив, пилив... Десь коло девятої години рано властитель знов з'явився. Цим разом він був убраний, ніби на думку Воркуна, по святочному й не говорив до нього з помосту, але приишов таки близько до дров. Він не переставав говорити й усміхатися, а Воркун тільки очима кліпав та й собі усміхався — усміхами розмовляли між собою. Властитель показував йому то на купку напилених вже дров, то знов на купу дерева, а Воркун тільки очима водив за рукою. Виходило, о скільки Воркун міг здогадуватися, що властитель хотів, щоб він порубав усі дрова й цей здогад утішив його.

Вкінці, властитель глянув на годинник, а потім на Воркуна, і почав щось питати його показуючи рукою на уста й на живіт. Ці рухи були аж надто зрозумілі для Воркуна. Він поставив обидві долоні на свій живіт і заховав їх там. Це вистарчало для властителя. Він кинув Воркунові ще один надійний усміх і пішов до хати.

Не довше, як за двадцять хвилин, Воркун сидів коло стола в хаті властителя і з вовчим апетитом їв вівсянну кашу з молоком, гарячі з медом паляниці, тонкі пластки печеного сала, хліб із маслом і пив смачну со сметанкою каву. О, який був би він щасливий, коли б так міг був зрозуміти властителя й його жінку, що подавала йому на стіл страви, й так якимось ввічливо й приємно говорили до нього! Але що ж? Одно, що він міг робити, то тільки головою помахувати.

По сніданню Воркун взявся знов до роботи. Сонце припікало, гріло, він пітнів, — аж шума під пахами ро-

билася, але це не задержувало його. Пилив і думав яким би то способом повідомити своїх товаришів про його щастя. Може вони вибралися вже в дорогу? Може шукають його? І він таки не видержав, десь в обідню пору, вийшов на вулицю й розглянутися за ними.

—Швидко й спішно не йшов, а біг він і стрінув їх коло пекарні.

—Ви що, куди? — питав він побачивши їх із клунками.

—Шукали за вами, не могли знайти, купив два бохонці хліба й вже в дорозі до дому, — поясняв Соловій і приглядався йому здивовано.

—А де вас чорти були вхопили? — питав понурий Вакар.

—Ми думали, що ви покинули нас і пішли самі до дому, — сказав Василь урадуваний, що Воркун знайшовся.

—Я дістав роботу, — сказав Воркун не дуже то прислухуючись до їх питань і казань і, таки при цих словах, розгорнув руки і пхав їх всіх трох наперед себе.

—Куди ж ви пхаєте нас? — питав Соловій пробуючи здержатись.

—Не питай один із другим, але йди, — приказував весело Воркун і далі справляв їх наперед себе.

Воркун привів своїх товаришів на місце, де працював і аж сіяв із радості. — О-тут я роблю, — сказав гордо. — і як хочете то й ви ставайте зо мною.

—А цей, що його дрова, згодиться на це? — питав Соловій.

—Чому не згодиться? Воно на одно вийде для нього чи я буду сам плити вісім днів чи нас чотири зробимо ту саму роботу за два дні, — поясняв Воркун. — Гуртом ліпше робити, — додав охочо, але зараз таки задумався. Коли б так була велика пила от добре було б, — сказав шкробаючись зажурено в потилицю. — Але пождіть, зараз, подивлюсь, — говорив йдучи до малої шопки, що стояла за купою дерева. За хвилию вернувся невдоволений. — Нема. Що ж то робити? — питав сам себе.

В тім його заклопотанню застав його властитель.

— Добре, що ви прийшли, — говорив Вакар утішно забуваючи, що властитель не розуміє його. — Ці три чоловіки також хотять пилити дрова, але не мають чим. Нема у вас великої пили? Такої-о? — показував він руками.

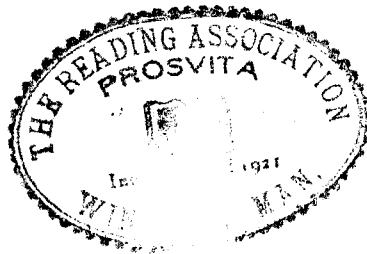
Властитель стояв і дивився збиточно на Воркуна та й таки здається зрозумів чого він хоче. Самі обставини склалися так, що й без мови можна було зрозуміти один одного. Він махнув йому рукою й пішов на вулицю. За кілька хвилин вернувся й приніс велику пилу. Він спішився, бо недобалакував. Сказав слово-дві, помахав рукою на поздоровлення й пішов знов у місто.

— Тепер беріться хлопці до роботи, — приказував Воркун. — Ти, Степане, й ти, Василю, ріжте цією великою пилою, я буду різати малою, а ти, Томку, бери сокиру й розколюй ковбчики, щоб аж дрантя літало. А коли вже умучишся, то я буду колоти, а ти будеш пилити.

Ніхто з них не виступав проти Воркунового порядку. Соловій із Василем відпилювали мовчки сухі кавалки, Вакар, постогнуючи, гатив сокирою що мав сили й розколював їх, а утішний Воркун цигикав завзято своєю пилкою й вже здавалося йому, що веде корову дітям. Робота йшла досить спішно. Господиня дому, зазірала з цікавості раз-по-раз через вікно з кухні на робітників, усміхалася добродушно з їх запопадливости й готовила для них обід.

По обіді Вакар, простягнувшись у холодку під хатою, бурмотів вдоволено: — Я починаю трішки вірити у ваші надії, — звернувся він до Воркуна й захихотався півсонно.

* * *

РОЗДІЛ 7.

Над самим берегом річки, над котрою гніздилося містечко, стояла в гаю кількох більших дерев самотня колиба. Збудована вона була з густо вбитих у землю молодих тополевих жердок заплетених тісно сухою осокою, а копичка зівялої трави служила їй за дах. В середині, крім двох, зроблених із жердок і трави застеленої старими кропивяними міхами, ліжок та двох чи трьох пакункових скриньок, що служили за шафи і скрині, не було в ній нічого більше. За двері служив їй виплетений із лозового пруття пліток, що вночі заложувався з середини, а вдень із надвору. Високі й густі верхи дерев заслонювали її від спеки сонця, а грубі пні й густий заріст між пнями стерегли її від вітру. З її дверей видно було широке русло річки, що плила спокійно ледве помітними дрібними хвилями. Була це, як називав її жартом Соловій, літня вілля знайомої нам чвірки. Обставини зложилися так, що вони присилувані були збудувати її.

Як уже знаємо — вони працювали вже. З цієї причини не могли вони вживати іміграційного дому за своє мешкання, бо не були вже імігрантами. Так пояснив їм управитель третього дня, як вони збиралися відходити до свого заняття. Він говорив до них досить ввічливо, вживав багато разів “но” і, щоб це “но” було більше ефектовне, він виніс їх клунки аж на ганок, а там попрощав їх разом із клунками й запер двері. І не було іншої ради, тільки брати клунки на плечі й нести їх туди, де працювали, а ввечері шукати для себе іншого нічлігу.

Але знайти щонебудь підхожого для них на станцію було трудно. Була там гостинниця, але жаден із них навіть і не думав про ню, бо для них гостинниці й реставрації не існували. В них спали і їли багаті — знали

про це Воркун і Соловій, бо служили вони по три роки при війську й навчилися немало — а для звичайних селян були коршми, де за кілька центів можна було випити келішок горілки, закусити булкою й переспати ніч за столом на лавці. Але такої коршми не видно було тут і перейшовши ввечері містечко здовж і впоперек і, не знайшовши нічого, де би можна переспати, пішли вони в ліс. А ліс, як мати, кожного прийме й прикриє. І заночували вони на тому самому місці, де й колибу за кілька вечерів збудували. Та й тішилися з того, що не видали на ню ні цента своїх тяжко запрацьованих грошей, що таки того вечера дав їм властитель дров, і, як добрий приятель, поручив їх своєму сусідові до такої самої роботи.

* * *

Була неділя. Перед колибою сиділи рядком на грубім старім лежачім пні Воркун, Вакар, Соловій і Василь, розмовляючи та приглядаючись каламутній річці, що в той час піднеслася була досить високо своєю водою. Кожний із них убраний був у свіжо-випрану сорочку (що ніби пробувала бути білою, але якось не вдалося їй, бо Воркун, не маючи досвіду, кинув у цебрик, де мокли їх всіх сорочки, свою синю хустину), і в свіжо випраних штанях, що пробували бути синіми, але зо старости не могли задержати коліру й аж покорчилися чи то зо злости, чи то зо встиду так, що кожному видно було литки малоощо не до колін. Самі вони були вимиті, але нестрижені й неголені, з босими ногами нагадували скорше бедуїнів, як звичайних селян. Недалеко від них попри стежку, що збігала там далі східцями до річки, горів між зложеним у форму печі камінням вогонь, а над ним, на лозовій жердці висів немалий собі чорний котел. Час від часу один то другий із них вставав, ішов до кітла, здіймав покришку й заструженим білим лозовим патином поштуркував щось там — зпочатку тиснув твердо аж до дна, надумувався, похитував заперечуючо головою, поштуркував щось ізверху, накривав, потім

розгортав вогонь, накладав свіжих кавалків дров і вертався до свого сидження.

— Цей бик мабуть приїхав до Канади разом з Колюмбусом, — сказав Соловій, поштуркавши мясо в кітлі. — Від самого ранку вариться, але твердий, мов кінський ремінь.

— Хто ж то був Колюмбус? — запитав цікаво Вакар. Він уже не раз чув таке ім'я.

— Ви не знаєте? Та ж то був той, що відкрив Америку.

— То він биками відкривав? — питав Вакар, кліпаючи очима й усміхаючись. Його власне питання показувалося смішним для нього.

— Так, так, биками, — підхопив Воркун. — Бики плили через море, а Колюмбус держався їх хвостів і так доплив аж до Америки. Тут насіли їх комарі, вони вирвалися і втікли в ліс, — докінчив він і зареготався.

— То тут не було худоби, коли він приїхав сюди? — допитував далі Вакар, не звертаючи уваги на Воркунів жарт.

— Здається, що не було такої, домашньої, а була лиш дика, що буйволами називали, — пояснив Соловій.

— А де ж ті буйволи тепер?

— Знищили їх європейці з індіанами.

— І не лишили на розплодок?

— Видно, що ні, бо ми переїхали здовж Канади й не бачили їх.

— Дурна робота. Тепер чоловік зловив би собі пару, привчив і робив би ними.

— Вони до роботи нездалі були.

— А ця худоба, що тепер є, звідки вона взялася?

— Привезли люди з Європи.

— А чому тепер не везуть? Я не бачив, щоб хтось їхав із своєю худобою до Канади.

— Давно везли, але дотепер розплодили її так багато, що непотрібно вже везти, — пояснив Соловій. Він читав багато дечого про Америку, а разом і про Канаду і знав трохи історію обидвох країв. І тому він

дуже любив заходити в бесіду з тими, що випитували, а спеціально тепер із Вакарем, що можливо навіть ніколи й не подумав про те, як то знайшлися люди з домашньою худобою в новому світі, але сьогодні припадково, на згадку Колюмба, зацікавився й розпитував із захопленням малого хлопця. — Сьогодні за ті гроші, що заплатив би за перевіз одної шруки, можна купити тут дві або й три, — додав він, витісуючи хрестик із сухого патичка.

— Це правда, — potwierдив Василь. — Мій батько розпитував агента про те скільки коштувало б завезти сюди наші сиві коні й ту найбільшу корову, що ми мали. Ви знаєте, що він аж плакав, коли продавав їх жидові? Але іншої ради не було, бо той агент сказав батькові, що за перевіз тих трьох штук треба було заплатити більше грошей, як за нас усіх.

— Гарні були коні, — сказав Воркун. Йому самому жаль було тих коней, бо нераз він возив ними снопи, орав, волочив. — Але вони скоро були б тут похудли, — додав, ідучи до кітла. Він зняв покришку й попробував патином кавалки мяса. — Цього Колюмбусового товариша, як видно, не доваримо сьогодні.

— Будемо зубами доварювати, — сказав Вакар устаючи з колоди. — Берім і гризім його такого, як він є, бо мої кишки вже псячого марша грають.

Така, хоч і немудро висловлена Вакарева суггестія, як видно було, подобалася всім, бо кожний із них зараз таки йшов у поблизькі лозові корчі, вишукував для себе відповідного патика, витирав із нього долонею стару кору, застругував його нагостро й підходив до кітла. А там один за одним, застромлювали вони ті гострі патики в кавалки мяса, витягали й, вертаючись до колоди, дули на них, щоб охолодити, хоч таки в тім самім часі шарпали зубами звисаючі відварені кавальчики, котрих скоро, без жування, прожирали, щоб задоволити крикливий голод шлунків. Потім брали пушками соли з мішечка, посипали те, як називав Вакар, стерво й переплітаючи хлібом їли з великим смаком.

— Тверде, але смачне, — прихвалював Воркун, відриваючи зубами м'ягчі частинки від кісток.

— Які гроші, такий крам, — сказав Соловій, оглядаючи кавалок, де б то було найліпше вкусити його.

— Та й це правда, — годився Воркун. — Той різник, щоб він прожив много літ, дуже добрий чоловік, бо як би не він, ми проїдали б усі наші зароблені гроші, — говорив він ідучи до кісла з бляшаним горнятком зачернути м'ясного вивару, щоб запивати ним їду.

І, дійсно, вони були б таки проїдали все, що заробляли, як би купували те, що потребували. Але не дозволяла їм робити того перше їх низька платня, а друге — їх думки про їх будучність. Платня, що вони одержували, була дуже непоказна. Незле платив їм перший властитель, для котрого вони непрошені й таки силою стали працювати. Він годував їх і по скінченню роботи винагородив їх грішми так, що кожному з них зайшлося по пятьдесят центів на день. Але коли вони за порукою першого робили таку саму роботу для другого, для третього і так далі для десятого, то ті не давали вже їм їсти та й платили мало що більше від першого. Збували вони їх о-так, як кажуть, про око; як хто уважав за потрібне платити так, як платять тоді, коли без робітників, без чужої помочі можна без страти обійтися. Через це вони обмежували свої видатки тільки до скрайніх потреб. Зпочатку, коли жили вже в своїй "літній віллі", живилися вони лиш хлібом і водою та ягодами, що збирали в лісі. — Де є хліб та вода, там нема голода, — приговорював Воркун, як хтонебудь із них пригадував про якусь іншу їду, хоч і жаден із них, поза пригадку, навіть не пробував купувати чоگونهбудь іншого. Вдоволялися сухим хлібом і лічили зароблені зелені папірці, що дуже поволі збільшалися числом, але зате малювали дуже великі образи в їх уявах: Воркунові й Соловієві великі корови, Вакареві бики, а Василеві нову хату на його фермі й Марію в тій хаті. Поза ці речі дивилися вони ясніше також на зиму, для котрої треба було приготувитися як з їдою так і з одежею.

Це надавало їм охоти до праці без нарікань на їх більше як півголодні обставини.

Але, як кажуть люди, голод не пан, а ще тоді, коли приходиться тяжко працювати. І пізніше, коли вже й найтвердший Воркун почув, що від самого хліба присихав до хребта живіт і сили при роботі губилися десь, почали вони зазирати по крамницях, щоб купити сала чи мяса й бодай раз на тиждень розмашували свої, як Вакар називав, гелева. І надибали вони ятку, де продавали мясо. Купив Соловій за двадцять і п'ять центів свинини раз і другий раз, припікали вони її, застромлену на патики на вогні та й їли несолену (бо не знали як сіль назвати та й де її купити) з хлібом. Їли й кривилися, бо трудно було вижарити з неї солодко-млісний, властивий недовареній чи недопеченій свинині смак, з яким дуже виразно не годилися їх шлунки. — До чорта з нею, — сворив Вакар, — я мало кишки не пірвав через неї. — І більше не купували.

Але купуючи свинину, Соловій завважив яловиче мясо. Купив він і цього на спробу. Не зле було — жарене воно смачніше свинини, але як одно так і друге, на їх думку, закоштовне було.

Коли б так котел, купив би я кісток, що дежать купами в ятці, була б зупа смачна, — говорив Соловій, пригадуючи, що бачив їх із свіжо забитого вола.

Пригадав і зробив. Ішов від крамниці до крамниці, знайшов кітли, дав долара за один із найбільших і з ним побіг просто до ятки. Там вложив у нього кілька кісток і дав різникові чвертку доляра. Різник глянув, усміхнувся, махнув рукою на знак, що грошей не приймає, а далі сам уже наповнив баняк до самого верху вибраними, майже наполовину з мясом кістками. Соловій аж сіяв із радости, а ще більше втішився, як побачив грубе, солене сало. Осмілений приемним усміхом різника, він взяв ножа й нашкрабав жменю соли й показав різникові, що він хоче купити. Зрозумів різник у чім діло й дав йому за шустку повний мішечок бажаного краму.

З цим почали вони веселіше дивитися на світ. Різник не жалував їм кісток, а попри них давав їм майже задармо свинячі ноги й голови, печінки й почеревину з биків, зістругане сало зо свинини, словом, він давав їм усе, на що багатші люди в ті часи дивилися як на звичайні випадки й не купували для себе, хіба для псів. От і вчора дав він їм цілу шию з бика та вдався цей бик не дуже мяким — забагато зим він зимував і тепер до балачок людей доводив, розуміється тоді, коли його їли.

І, коли як коли, але неділя була найдовшим і найнуднішим днем для них. Будні дні переходили скоро — не ставало їх. Вставали разом з літнім сонцем, вмивалися в річці, втиралися рукавами своїх сорочок, бо рушників не мали, молилися й зараз таки йшли до роботи. Про снідання ніхто не споминав, бо кожний призвичаений був, що воно мало бути аж тоді, як сонце підносилося вже поза чвертку неба, а самі вони зроблять, так на око, четвертину денної роботи, а коли день був хмарний і сонця не видно було, то тоді їх звички й шлунки ділили менше-більше час для них. Обідали, можна сказати, в обідну пору, спочивали трохи, а по спочинку не покидали праці майже до самого заходу сонця. По роботі йшли до крамниць, як треба було, або прямо до своєї колиби, куди було більше, як миля ходу, де готували вечерю, яку споживали в сумерку при світлі вогню й зараз таки, помолившись, ішли скоро спати, щоб скоро рано встати. Але коли приходила неділя, то цілий їх денний порядок псувався. Пробуджувалися, як звичайно робили кожного дня, але не вставали. Лежали й засновували себе різними думками, що поволі перемінювалися в сонні марева. Вони ніби засипляли, але був то хирлявий сон, щось таке, як влучно називав його Воркун, як мокре горить. Ніби спить чоловік, але від того сну почувається мов замісена глина.

Сам Воркун не терпів такого лінивого лежання, хоч і не схоплювався прудко, як будного дня. Все ж таки він вставав скоріше всіх, умивався, молився голосно,

розпалював вогонь і наставляв страву, щоб варилася на обід. Потім робив багато галабурди зганяючи з постелі розлінивлених товаришів словами, руками, водою й усім, чим лиш можна було їх зігнати. А найлюбішим жартом був у нього, як то він називав, викур. Він брав розпалене поліно з вогню, обложував його зеленою травою і вносив до колиби. Там ставив його на долівку а сам виходив тихцем, заложуючи двері плітком. І тішило його те, що за коротку хвилинку зчинялася в колибі сварлива варкїтня, кашлі й також не обходилося без масних слів у його сторону. Зараз таки двері падали, а крізь них вибігали, один за одним, закашляні, заплакані й не без злости спюхи, мов лиси з нори, ну й не обходилося без малої сварки.

Я вам роблю окур, щоб вас комарі не кусали й дали вам нагоду виспатися, а ви за моє добре серце сварите на мене, — жалувався він перед невдоволеними товаришами. — Роби людям добро, а вони сердяться.

— Держіть ви те своє добро для себе, — сварив Вакар. — Який вас чорт так рано будить? Та й чого? Що будете робити? — допитував, натягаючи штани.

— Гай, гай, не сварися, — гамував йово Варкун. — Люди моляться по церквах, а ти спиш і лаєшся. Гріх таке робити.

— В старім краю вже давно по відправі в церкві, — пригадав Соловій. — Там тепер буде десь коло шестої години пополудні.

— А як же ж то? — запитав цікаво Вакар.

— Там у них сонце сходить дев'ять годин скоріше.

— А то чому?

— Бо так земля крутиться.

— Крутиться? Як крутиться? — питав Вакар, але Соловій пішов до річки вмиватися й не пояснив, як то земля крутиться.

І так вони аж до обіду кнюсіли та балакали про це та про те, що лиш на думку приходило, а по обіді лягали “сало завязувати.”

Та й цієї неділі, пообідавши твардого бика, проспав

лися трохи, а потім балакали та журилися про свої родини на фармах.

* * *

Тимчасом, як старші “в'язали сало” в колибі, Василь остався сам на подвірі. Спати не хотілося йому. Посидівши задумливо хвилину на колєді, він встав і розглядався, як розглядаються ті, що не знають куди йти, але можуть і не йти. Поволі він пішов до річки, затирав патик у землю, щоб знати чи вода впадає чи прибуває; кинув кілька плиток так, щоб вони ховзалися по воді; кинув кавалок дрихлявого дерева на воду й слідив за ним, поки воно не щезло з його очей попливши зо струєю; глядів на противний, стрімкий і досить високий баріг річки і мав велику охоту переплисти воду, вилізти на беріг і оглядати околицю; дивився довго на воду й міркував звідки вона випливає й куди пливе; словом, він мимоволі, без надуми займав себе всім тим, чим могла займати себе молода, непосидюча натура хлопця в даних обставинах. Але це, видно було, не вдоволяло його. Він покинув річку, став коло колиби, задумався, потім пускався йти в одну то в другу сторону берегом річки, але завертався і вкінці по коротенькій надумі пішов стежкою в сторону містечка. Його молодеча натура не давала йому спокою і гнала його шукати товариства, в котрому вона чулася б удома.

Тяжко було йому жити без молодого товариства. До того ж неділями на безділлі більше як колибуть пригадувалися йому цілком свіжі ще в його пам'яті неділі в старому краю, де він ціле пополудне кожної неділі проводив у гурті хлопців і дівчат гуляючи по вулицях, та танцюючи на вигоні. Тих кілька неділей, що він перебув на фармі, не були для нього скучні. Був там гурток молоді, була Марія, й не було такої неділі, щоб вони не перебули бодай годину-дві гуртом. Але тут був він мов би на засланні. Ромуміється, що були й тут, у містечку, хлопці й дівчата, але що ж? Чужі вони були для нього і мовою й поведінням. Можливо, що коли б він знав їх мову, то скоро познакомився б із ними й завів друж-

бу, але так, як він був, здавалося йому, не могло бути між ними ніякого товариства.

Все ж таки, дарма, що він так думав, він не міг вдержати себе, щоб не піти до містечка й бодай збоку подивитися на молодь, що проходила або стояла гуртками по вулицях так, як він нераз бачив. Та й не без того, щоб не мав він знайомих між нею. Працюючи для міщан, він, не раз і не два бачив, як приглядалися їх роботі хлопці й дівчата, а потім, коли вони стрічали його на вулиці, витали його ввічливими усміхами та привітним словом “галов”. А гарна й поважна панночка, донька того чоловіка, котрому вони перше всіх різали дрова, то навіть і рукою махала до нього на привітання й то завсіди, коли лиш бачила його. І, можливо, що він тепер, цієї неділі, пішов із нудьги, щоб хоч на цю дівчину глянути.

Сам Василь був гарний, вродливий хлопець. Середнього росту, стрункий, з русявим давно нестриженим волоссям, що завивалося в кучері на потилиці, зо спокійними сивими очима, з рівним носом і рівними рисами завжди задуманого лиця, що тепер, силою обставин, були вдекоровані ріденьким пасмом рудого, розкішно покучерявленого моху від одного вуха попід бороду до другого вуха, з меншим пасмом на верхній губі нагадував він скандинавських лицарів, котрих описують любо в старих книжках. А його вузенькі штани, що вповивали тугенько його рівні ноги й нагортка, що він зашпінкував на всі гудзики аж під саму бороду та тирольської моди капелюх із своїми заковченими вгору крисами й малою ярмуркою, робили його більш тонким і більш високим, як він вдійсності був. І навіть дуже гарно був би він представлявся, коли б не короткі штани, що ледве сягали верха холявок, із його шпічастих, на моду жіночих черевиків, і короткі рукави його нагортки, що здавалося втікали десь там угору до ліктів. Ці дві недостачі псували гармонію його дійсно поважної постави й нагадували циркового клавна.

Але, не зважаючи на його трішки смішну зверхню

показність, він, рівним ходом, поважно, не оглядаючись, ішов головною вулицею вперед. Вулиця була пуста, безлюдна, але чув він десь там на бічній вулиці крикливий, але веселий гамір. Подався й він у ту сторону й зараз таки побачив коло великої червоної стайні великий гурт людей, а на порожньому, широкому місці загородженим воринням, їздця на коні. Цей кінь, зігнувшись у дугу, скакав по дикому всіма чотирьома ногами вгору, ставав дуба, бив задніми ногами повітря й робив це все з такою заїлістю й так скоро, мов би їздець не був людиною, але кавалком пекучо-розжареного заліза та й пік його хребет. Присутній там народ глядів на те все з великим напруженням, вигукував свої почування голосним криком та плескав у долоні. А їздець, подержавшись на коні хвилину з великою трудністю, покотився мов клубок через голову коня на землю. Кінь скочив іще кілька разів подурному й побіг десь там до загороди за стайнею загнаний двома їздцями на конях, а сам їздець схопившись із землі, побіг до стайні. Народ утих, але лиш на мінутку, бо зараз таки виїхав другий їздець здавалося на ще більш дикому коні. Цей скачучи квичав мов свиня зо злости й тріпався ще гірше як перший. Нарешті скочив дуба, стратив рівновагу й упав на землю. Здавалося, що їздцеві був там кінець, але він якось вирвався й побіг, криваючи, до стайні, а коня загнали ті самі їдці, що й першого, до загороди.

Кілька разів повторялося те саме з кінями, а далі почалася така сама їзда й на биках. Ця їзда провокувала народ до більшого захвату й крику так, що багато чоловіків молодих і старих аж руками трясли й гойдали собою, мов би помагали бикам скакати, а малі хлопці повилізали на дерева, на плоти, на сусідні дахи й таки верещали з радості. Що це було, Василь не міг догледати, але з цікавості, навіть не завважав коли він пропхався поміж людей і став напереді. Подобалася йому така їзда, хоч і показувалася вона дуже небезпечною для їдців. Сам він дуже любив їздити на коні й гарцювати та гальопувати ним. Нераз він падав і не-

раз дістав порядного копняка від сердитого коня, але це не відстрашувало його від їзди. І тепер він, як то кажуть, очима їв оте дике гарцювання й навіть бив долонями, коли кінь тріпався й копав завзято ногами. Та й їзда биками зайняла його, але показувалася вона якоюсь нехарাপутною, бо бикові роги і їздець яось дуже негармонізували з собою. Так він це відчував.

Потривала ця комедія більш години часу й закінчилася. Народ докінчуючи радісний сміх і голосну бесіду, розходився гуртами кожен у свій бік, а Василь стояв і поволи оглядався куди б то і йому повернути. Розбурханий весело-дикою їздою їздців, почував він велике бажання поговорити з такими самими як він, а навіть і поборотися з ними та зужити розживлену молодечу енергію. До колиби не хотілося йому йти — що він там робитиме? Сонце було ще високо, день такий гарний і люди тут такі якісь веселі й говірливі, що аж манили, щоб замішатися між них.

Стояв і дивився сумно вслід за відходячими людьми.

Нараз почув знайомий йому дівочий голос. Він оглянувся й побачив тую гарну й поважну панночку, що завжди махала до нього рукою на привітання. Вона й тепер у товаристві її батька й мами та двох інших дівчат махала до нього привітно рукою й кликала до гурту. Всі вони всміхалися весело й живо про щось говорили між собою. Незнайомі йому дівчата розпитували щось дівчини й за кожним словом приглядалися йому ніби збиточно, ніби з жалем. А далі й батько дівчини почав щось говорити й робити рухи, щоб він ішов до них. Але Василь стояв і не знав, що йому робити. Не знав чого вони кличуть його — може на сміх, може якийсь жарт хочуть із нього встроїти. Стояв і рад би був заховатися від них.

Але був там і хлопець, років із десять, цікавий і балакучий. Він нераз, коли Василь працював, наговорював йому повні мішки розмови, а тепер він прибіг, узяв Василя за руку й тягнув до гурту. А гурт уже не стояв на місці, але поволеньки подавався до свого дому.

Там і Василя втягнули до середини. Дали йому крісло, він сів так рівненько немов у фотографа і глядів по хаті, а найбільше на дівчат, що кидали йому цікаво-допитливі, всело-дівочі погляди, здійснюючи з себе прикраси та прибори, з якими виходили між людей. А ще більше вони тішилися, коли він поволі осмілювався й частував їх усміхом. Тоді вони говорили щось до нього, приступали ближче й здавалося силою бажали видобути з нього бодай слово. Але він мовчав і усміхався.

А цей його усміх був собі не такий звичайний усміх. Василь на показ не був веселої вдачі --- він був поважний і задуманий, а коли приходилося йому усміхнутись, то робив це якось дуже несподівано, о-так, щось як малий, незадоволений чогось хлопець, що сидить надувшись і коли ви ласкаво говорите до нього, жартуете, а він раптом усміхнеться збиточно й знов надуєсь. Та у Василя виходив він якось так розкішно, так збиточно, що відразу притягав до себе тих, що бачили його. Полюбили його й панночки й цокотіли коло Василя мов коло ляльки. Ох, які ж вони були б раді, коли б він міг із ними розмовитися. Вони сідали на кріслах коло нього, показували альбоми з фотографіями, грали на орган і співали пісні та раз-від-разу глипали на нього чи задоволений він, чи усміхаєсь.

А далі домашня дівчина принесла початкову шкільну книжечку. Вона дала йому знак, щоб присунувся із кріслом до стола. Він зацікавився, сів коло стола й дивився у книжечку, а понючка почала показувати йому пальцем букви. Вимовляв він їх на свій лад, а вона поправляла його на свій, і тішилася зо своєї роботи. Навіть і господарі дому приступили до стола й прислухувалися цікаво початковій школі. Від буков перейшли вони на слова, а далі й на речення, а з нетерпеливості дівчата побігли листками до коротеньких оповідань і віршиків. Видно було, що вони бажали навчити Василя мови за один вечер. Він піддався їм, прислухувався, як вони вимовляли речення й зараз таки вимовляв їх сам. Сподобалася йому наука, сподобалися дівчата —

весело було йому читати й вимовляти слова за дівчиною, що поволеньки, виразно, з найбільшою втіхою на лиці щебетала йому ті слова й речення та заставляла його наслідувати себе. Це захопило його й дівчат до тої міри, що господиня дому мусіла кілька разів просити, а потім уже й силою нагнала до вечері.

По вечері нескоро пішов Василь до колиби. Назбиралось там більше молоді, заводили ріжні забави, втягали до них його, спеціально його. Аж десь по десятій годині він, випивши з ними горнятко чаю, пішов надхненний веселим настроєм додому. При відході дівчина, що вчила його, дала йому книжечку і щось дуже наказувала, ще й пальчиком покивувала.

* * *

Проспавшись по обіді, Воркун, Соловій і Вакар торочили бесідою то про це то про те, от-так, щоб час заглушити та скоротити, бо дуже довгий видавався.

— Здалося б листа написати додому, — сказав Воркун, коли балачка зійшла про їх родини на фармах, — бо будуть думати, що ми пропали десь, погинули і ворон нам очі клює.

— Я й сам думав про це, але чим і на чім напишемо? — говорив безнадійно Соловій. — А далі, хоч би й написали, то куди заадресуємо? Наша околиця не охрищена ще.

— Може б передав ким? — пригадував Воркун, хоч і сам не вірив у таку передачу.

— Хто ж у той бік іде? — питав Соловій.

— Дурніших від нас нема, щоб їхали туди, — відізвався ліниво Вакар. — Ми, здається, будемо там перші й останні.

— Виходить, що написавши листа, треба самому нести, — хихотав словами Воркун.

— Це була б гарна робота: напиши, занеси і слухай, як читатимуть — хихотав і собі Соловій, але зараз таки підхопив більш цікаво, — а чи не добре було б заадресувати на ім'я Поштаря? Він одержує листи зо старого

краю й відбирає їх тут, у цім містечку. Він сам говорив про це.

— Це не зла думка, — згодився Воркун. — Ми написали б йому й попросили, щоб вибрав листи до наших жінок.

— Коли б він був мудрий і перечитав свій лист на пошті, то це не зле було б — він вибрав би їх таки зараз, але коли він читатиме його аж вдома, то воно на одно вийде, що й нести самим.

— Ні, — перечив Воркун. — Він переказав би нашим, що ми живемо й пишемо листи до них, а що він їх не відібрав із пошти, то за це нема кого винувати. Відбере другий раз, а до того вони, коли здогадаються, понаписують нам листи й передадуть ним.

— Ви файно говорите, — притакнув Вакар, — так файно, що аж любо слухати, тільки, щоб воно зробилося так, як ви кажете.

— Треба пробувати, бо хто не пробує, той не може надіятися.

Але де би то паперу й як не чорнила то бодай олівця дістати? — журився Соловій, готовий сісти й писати.

— Треба йти до міста й купити.

— Сьогодні неділя — крамниці замкнені.

— Як так, то купимо завтра — жінки не повтікають із фармів, — сказав Воркун, пробуючи бути веселим.

— Шкода. Сьогодні є час і видно, а в будний день по вечері темно вже, — жалував Соловій. — Але де то наш Василь дівся? Він також повинен написати листа до батьків; наказували писати.

— Пішов він десь на розводи. Зголодніє і прийде на вечерю, — сказав Воркун. — Сумує хлопчиско.

— Йому так треба було йти до роботи, як мені вінка на голову, — сварив Вакар. — Старий привіз бесаги грошей, а сина до роботи вигнав, ненаїда.

— Хто має, той іще більше хоче мати: така то вже натура в людей, — злагідняв Воркун Вакаря.

— Через ту натуру багачів бідні мусять терпіти.

— І ти таким будеш незадовго.

— Ой буду, — сказав скептично Вакар. — Що тепер затерлигаю то зимою пролигаю, а на весні треба буде зуби на полицю покласти.

— На весну підеш до роботи, — потішав Воркун. — Заробиш більше і щось лишиться. — Кожного року повинно щось лишитись як доробок. Але ходім і ми десь там за Василем, бо якось незносно воно робиться киснути тут цілісенький день. Є ще досить часу, поки сонце зайде.

З цими словами Воркун встав і почав оглядати свої черевики, що нагадували Абу Касимові капці в Франковій гумористичній поемі. Він учора по вечері вимив їх, через ніч вони висохли, а рано він висмарував їх розтопленим лоем, щоб трохи розмякли. — Щастя, що тут пси не заходять, — говорив сміючись, — а то поснідали б ними.

— Мої також стали такі мягенькі, як пироги в сметані, — хвалив Вакар і свої черевики, що за порадою Воркуна вимастив також лоем. — Не будуть тепер гризти ноги, мов пси кістку, — приповідав, всуваючи в них свої босі ноги, бо про панчохи й не снилося їм, а онучі з лянного старого полотна давно вже виходили.

— Ви би були й свої вимастили, — сказав Воркун до Соловія, що стогнучи, насував свої, досить уже вислужені, з вердими високими аж під коліна холявами й підковані залізними підковами чоботи.

— Мої повиверталися б, як би я їх змягчив, а так насухо держаться, як дубові.

Взувшись, понатягали вони свої нагортки й пішли, ними самими втоптаню стежкою під горб до містечка. Сонце було вже на тому пунктові неба, звідкіль робило на рівнині тінь чоловіка вдове довшу й тому не було вже жарке. Повітря було таке тихе, як лиш воно може бути, а в ньому брєніли мільярди комарів та всякої іншої комашні. Комарі, що в лісі пхалися по кільканадцять нараз і в ніс і в очі, мов пчоли до вулика, не були такі

напасні на вільних місцях і в містечку, хоч і гуляли роями понад людські голови.

— Тут певно був якийсь празник, що так багато людей наїхало, — сказав Воркун, коли вони вийшли на головну, широку вулицю містечка.

— І не просили нас, — сказав Соловій із уданим жалем.

— А як вони повбирані, мов би які дідичі, — говорив далі Воркун, приглядаючись проходом гурткам і парам, між котрими дуже показні були по тодішній моді старші чоловіки з бородами, в циліндрах, у фраках, у білих або червоних або зелених камізельках і в вузеньких штанях, а з ними жінки в широких капелюхах із перами, заслонені воальками, стягнені корсетами так, неначе дуже ціпко завязані снопи пшениці або жита, залежно від зросту жінки, і в довгих аж по саму землю спідницях, що заслоняли собою високі на обцасах черевики. — Так ми колись будемо ходити по місті, — шепнув він жартом Вакареві в вухо.

— Будемо йти зо своїми жінками попід руки, клятися будемо один другому на привіт, — продовжував далі Соловій. — Ви приглядайтеся добре, щоб знали як йти, — звернувся він до Вакаря.

— Пан Вакар навіть і не подивиться в наш бік, як шпацируватиме з Тетяною, — підхопив Воркун Соловієву балачку. — Йтиме в циліндрі, в фракку, у вузеньких штанях, з паличкою в руках...

— А-я, будемо йти, якщо пси нас не позідають, — сказав насмішливо Вакар, що, йдучи позаду, дивився кривим оком на псів, що минаючи їх, приставали, або верталися й, ніби надумуючись, вдихали своїми носами лойовий запах його й Воркунових черевиків. — Дивіться, як залавляють та обнюхують: з ногами повідгризали б.

При такій балачці пройшли вони здовж вулицю до місця, де стояли дві великі заїздні стайні. Коло одної з них здоровий собі чоловік запрягав до воза гарну пару коней. Воркун не видержав, щоб не стати й не налюбуватися ними.

— Але ж це гарні коні, — промовив він із захватом і силою задержував себе, щоб не підійти до них та не поплескати їх по шиях а потім по спинах. — Мушу колись придбати собі такі, хіба, що я вмер би скоро, — сказав до Соловія.

— Ти любиш коні? — заговорив несподівано той, що запрягав їх, ломаною українською мовою, причеплюючи нашильники до хамутів.

Ці слова прошибли Воркуна і його товаришів мов грім з ясного неба. Стояли вони й тільки очима кліпали й водили очима один на одного то знов на незнайомого.

— Ви недавно приїхали зо старого краю, — говорив дані незнайомий, оглянувши їх від ніг до голови, складаючи поволі слова в речення.

— Недавно: буде вже три місяці, — відповів утішений Воркун і тупцював заклопотаний, не знаючи що робити — чи йти й привитатися з ним, чи...

— Ви маєте жінки й діти? — запитав незнайомий і цим визволив Воркуна з замішання.

— Є в нас і жінки й діти — вони на фармах, — відповів Воркун за всіх.

— Ваші фарми далеко звідсіль?

— Он-там, — справляв Воркун рукою в сторону, де були їх фарми, — три дні пішого ходу, а як би добре потиснув, то й за два зайшов би.

— Ви приїхали до міста на торг?

— Нема за що торгувати — ріжемо дрова людям.

— Як хочете, то ходіть і будете для мене робити, — сказав якомсь недбало незнайомий.

— Таки сьогодні? — запитав урадуваний Воркун і готов був уже лізти на фіру. Але зараз пригадав щось. Ми зараз не годні їхати, бо ми ще роботи не покінчили; не заплатити, як не скінчимо. Ми завтра закінчимо, — торкотів він, оглядаючись так, як оглядається той, що збирається десь у дорогу й каже комусь готовому вже заждати себе хвилинку.

— Я буду тут у середу, — сказав незнайомий ви-

лізаючи на віз, де ждали на нього, щоб уже їхав, як видно було, його жінка й кількоро хлопців і дівчат. Він махнув до наших знайомих рукою й поїхав.

— А най то дундер свисне, — сказав Воркун, вдавши себе по стегнах, — я забув сказати йому, що нас є чотири, а не три. — При цім уже от-от мов бігти за возом і пояснити справу.

— Та, чека-айте, не рвітьсья,— гамував його Соловій. — Звідкіль ви знаєте, що він візьме всіх нас до роботи? Він не споминав про це. Впрочім нащо йому чотири робітники, як може він не має чим і одному заплатити.

— Я, коли говорив із ним, думав про нас усіх.

— Ви думали, а він міг цілком не думати.

— Як так, то я сам без вас не поїду, — гороїжився Воркун.

— Так, так, держімсья купи, як репьяки, — сміявся Соловій. — Побачимо що то буде в середу.

Воркун був невдоволений. Він гриз завзято стебло трави, оглядався нервово так, як той, що з поспіху зібетьсья з дороги й не знає котру стежку взяти, щоб якнайскоріше дістатися там, де жде його дуже а дуже важна справа. — Коли б я знав, де він мешкає, то таки цього вечора пішов би до нього й побалакав із ним як належитьсья, — воркотів він сам до себе споглядаючи в тую сторону, куди поїхав і зник за корчами той чудний чоловік. — Не знати, де він вивчивсья говорити по нашому?

— Мусить бути якийсь світовий чоловік, що не з одної печі хліб їв, — говорив Соловій. — Ніби він говорить по нашому, але, як видно, слова не містятьсья йому в роті й чепляютьсья то за зуби то за язик і виходять якісь дуже чудернацькі.

— Добре, що й так уміє! — хволив його Воркун. — Гарні коні має: мусить бути порядний господар. Він десь у худоби череду має.

— Може він якийсь збанкрутований дідич, що в старому краю урвав що міг зо свого маєтку й утік сюди, щоб жиди не скубали його, як пси здохлу вівцю, —

вгадував Вакар, що наслухався багато історій про збанкrotованих дідичів. Він навіть і про свого пана чув, що от-от мав піти ніби на пси, але держався лиш тому, щоб зібрати мішками гроші й вислати, крадьки від своїх вірителів, заграницю. — Але цей мабуть якийсь дурноватий, бо розумний сидів би десь там у великому місті і грав у карти, ну й не їхав би в ці нетри комарям на потіху.

— Дідичам нема ніде біди, — впевняв Вакаря Воркун. — Навіть і тут, коли прийде з грішми, то йому пся мама. Накупить товару й жие, як у Бога за дверми.

— Коби скоріше до середи — я запитаю його, чи не прийняв би мене за фірмана раз на все.

— Ти покинув би ферму? — запитав цікаво Воркун.

— З підскоком. Я ніколи не дороблюся на ній.

— До чого бик навик за тим і риче, — сказав глумливо Воркун і прискорив хід.

* * *

Повечерявши, не йшли вони скоро спати так, як робити то кожного дня. Стріча з незнайомим чоловіком, надія, хоч і заплутана, працювати для нього, а далі неприсутність Василя відганяли від них сон. Сиділи на колоді, підкидали сухого лому й зеленого хмизу на вогонь, щоб сильно димився й комарів розганяв, та й перекидалися словами.

— Не знати, де той хлопчиско подівся? — питав зажурено Воркун. На його рахунок по звіздах було вже недалеко півночі, а його як не було так і не було.

— Може й він стрінув якогось дідича й не тратячи нагоди поїхав разом з ним до його палати, — вгадував насмішливо Соловій.

— О-о-о-но, — заперечував Воркун. — Він того не зробив. Як би притьма він і знайшов щось таке, то прибіг би сюди і сказав нам. Він стійний хлопець.

— Ну, а що з ним сталося, як такого він не зробив?

— Або я знаю що?

— В місті ми його не бачили й ось уже північ не-

далеко, а його нема, то щось мусіло статися, — журився на правду Соловій. — А-ну; погопкаймо, може він десь у лісі загубився?

— То й погопкаймо, — сказав Віркун і так крикнув здорово, аж луна лісом пішла. Гопкнув і Соловій і в тій самій хвилині відіззався недалеко Василь.

— Вже йде, — сказав утішно Воркун і пішов йому назустріч. — А ти чим так кадиш? — говорив по хвилині мовчанки з темряви.

— Лихий його знає, що то є, — відіззався Василь і біг прямо до вогню. — Нічого не чув, поки ви не скричали. Ви крикнули, я почав бігти, аж тут якась біда як закадить, аж у голові закрутилося.

— Ой, пахне, мов тхір. Скидай, небоже шмаття, а сам іди й скупайся, бо від того смороду ми всі захворіємо, — радив йому Воркун. — Спатимеш голий.

Не було іншої ради, лиш робити так, як радив йому Воркун. За кілька хвилин лежали вони в ліжках і розповідали собі взаємно про свої пригоди за день. Їх життя справлялося в інший оборот.

* * *

— Гай, хлопці, вставайте! — будив Воркун своїх товаришів добряче-заохочуючим голосом у понеділок досвіта. — Сонце вже от-от зійде. Приспішимо ранком, бо вдень сонце пражить і не можливо поперти роботою. А та купка дров у того з паворетами, що виглядає як Франц Йосиф, не маленька: за два дні трудно буде порубати, якщо будемо досипляти до пізна. Той дідиш не схоче чекати на нас у середу.

Але хлопці не дуже то жваво зривалися з ліжок. Позасипляли вони через балачку вже по півночі, а тепер, коли Воркун будив їх, взявши на увагу схід сонця при кінці місяця серпня, була можливо четверта година й самовидно, не виспані були. Чули вони підхлібні слова Воркуна й ніби гарно вони звучали, але в тім самім часі зворушували вони дуже якимось неприємно бажаний ними сонний спокій від чого аж млісно роби-

лося. І коли Воркун вийшов до річки вмиватися, то вони всі три зараз таки попадали легенько десь там глибоко в солодко-сонну безпритомність. Але це лиш на хвилинку-дві, бо Воркун таки навмисне почав голосно молитися й цією молитвою поповняв, на їх думку, дуже тяжкий гріх супроти своїх ближніх. Хоч-не-хоч, мусіли вони вставати й, умившись голодною водою, пішли до роботи.

Цілісенький день робота, як то кажуть, аж кипіла й на вівторок лишилося лиш кілька дерев, що вони раннім ранком скінчили, а потім ждали до полудня на властителя, що працював здається, щоб заплатив їм. Одержавши заплату, пішли вони купувати паперу, олівець і конверт, щоб написати листи до своїх жінок. Зайшли перше до м'ясарні, але там замість паперу дістали свіжу печінку з бика, бо так зрозумів їх різник, коли вони пояснили йому чого хочуть. Звідтіль повернули вони до пекарні, але там не здибали того, за чим шукали. Звичайно, купували вони річі дуже просто: бачу, беру, плачу, але, що папір, олівці й конверти мало хто тоді виставляв на показ то ж, самовидно, трудно було їх бачити, брати й платити, а ще в таких місцях, як м'ясарня або пекарня. І ніхто з них не сміявся за це, противно, ще помагали, показуючи їм різні речі. Наприклад властителька пекарні приглядаючись Соловієві, коли він, пишучи пальцем у повітрі, хотів показати, що він хоче олівця, то вона задумавшись, а потім з утіхою подавала йому плетений бохонець хліба. З цього мало не зарув сміхом Воркун: — Маеш, — сміявся він, — ти хочеш олівця, а вона тобі жидівську гуглю тиче. — Все ж таки порозумілися вони до тої міри, що вона, бажаючи допомогти їм, вийшла з ними на вулицю й показала на крамницю мішаних товарів, де Соловій купив був баняк, і там із тяжкою бідою знайшли й купили потрібні речі.

Утішні пішли вони до колиби писати листи. Соловій перерубав олівець на дві половини, застругав їх сокирою (ножа не мали) а сокиру стару заіржавлену, знайшли на смітнику: Соловій приправив до неї топориче, де

дрова рубали, Воркун вигострив її до каменя й служила вона їм за всі інші гострі знаряди), дав одну половину Василеві й почалася писанина листів, може перший раз в їх житті. Соловій писав до жінки, а Василь до батьків. Думали й писали, а тимчасом Воркун і Вакар лежали в ліжках і розмишляли, щоб то твоїм жінкам понаписувати. Зпочатку незле думалося їм, але за кілька хвилин думки так насили на них, так закидали їх уми, що вони зпочатку поволі почали сопіти, а далі захропіли один за одним, а то й разом, мов сполохані коні.

А Соловій із Василем писали, писали... Написали і скінчили. Василь аж два написав — один якийсь крадьки писав, щоб Соловій не доглянув до кого він пише. Ніхто не повинен був знати що й до кого він писав...

Збудив Соловій сплячих. Він обіцяв Воркунові написати, бо сам Воркун пізнавав трохи букви, читав трохи, але писати то хоч ріж, не вдавалося йому. Сіли обидва на колоду й один диктував, а другий писав. І що вже Воркун не казав! Пиши, казав він, що я тут зробив із грошей подушку й сплю на ній. (Він завсіди клав свої зароблені гроші, завиті в платок, під голову, як лягав спати). Пиши також, що я нічого не їм, тільки мясо з пшеничним хлібом, а мясо саме найліпше як з похребтини. Мешкаю в бургу, що є збудований над річкою у великім парку, далеко від людей задля спокою. Пиши, нехай не журяться й нехай потрішки корчують та й не забудуть напружати багато сіна, бо є вигляди, що я прижену багато худоби...

— Поза обшивку, — засміявся Соловій. — Ви надто дурите свою жінку, бо що забагато, то забагато, — сказав уже без сміху.

— Пиши, що кажу, — говорив ніби гостро Воркун. — Ти ж бачиш сам, що я не брешу. А що я вбираю наші злидні в святочну одежу, то який у тім обман? Пощо мають вони там за пuste й дурне журитися, що ми живемо тут по циганськи? Коли б я сам писав, то не те понаписував би. А так, то кінчи вже з поздоровленням.

В тім самім часі Василь писав листа Вакареві. Але цей шкробався раз-у-раз в потилицю й не знав, що сказати. — От, пиши — говорив він ніяково, — що я поки що здоров і коли не вхопить мене холера, то прилізу додому на зиму. Заробив дуже мало, але наробився мов жидівський кінь. Це буде все, — сказав і зараз таки пішов до колиби.

* * *

В середу пополудні приїхав “дідич”. Та й довгий був цей відень для нашої чвірки — ждали вони його від самого сходу сонця — навіть стратили були надію, що він прийде. І яка ж то була втіха, коли він зявився. Воркун із радості аж побіг йому назустріч. Але тут сталася маленька пригода.

— Здурив нас, — докінчив Соловій за Воркуна, що легче зідхнув, як побачив знак, щоб приходити до воза.

— Видно, що він чесна людина, — сказав скоро йдучи.

— Побачимо, — сказав Соловій.

“Дідич” недовго барився в крамниці. Щось там купив, виніс на віз і побіг на пошту. З пошти побіг до м'ясарні, а звідтам знов десь ув іншу сторону й за кожним разом виносив якісь запаковані речі і складав їх на возі. Така біганина забрала йому більше години часу й

Дідич поздоровився з ним, але не задержував коней. Він ще й нагнав їх бігцем попри тих трьох, що стояли здалека, й поїхав далі. Воркунова дужа застигла аж у п'ятах, коли він то побачив. — Що це він? Не хоче він брати нас до роботи? — думав і мало не заплакав, мов хлопчина, котрого батько не хоче взяти на віз. Дивився за ним у слід і задеревів. Але не на довго. “Дідич” заїхав коло крамниці, зліз із воза, прив'язав коні до одного, спеціально на те позабаваних у землю, стовпця, оглянувся, махнув рукою на — мов громом приголомшених — робітників і зайшов до середини.

— Я думав, що він...

вкінці поїхали вони до його дому, де прийшли вже перед самим заходом сонця.

* * *

Пан Маєр, так називався дідич, був уже, як на той час, досить заможним господарем. Але та його заможність не виставляла себе в будинках та в цілій господарській обстанові, що його нові робітники надіялися бачити, урівнивши собі його за дідича, а його господарку за фільварок. Його мала хатина й досить велика стайня збудовані з тесаного дерева й покриті гонтами, ледве нагадували його багатство в табуні коней і в череді худоби, що паслася десь там на млаках. В додатку до цього, малі клапти пожовклої вже пшениці й зеленого вівса, що вони бачили крізь прогалани ліса, не підносили себе багато до панських ланів, до яких призвичаєні вони були в старому краю. Словом, вони навіть дивувалися, чого він привіз їх до роботи, коли, як показувалося, він сам не мав щ роботи.

Але той, на око представлений маєток Маєра, багато поліпшився на другий день рано, коли вони приглянулися йому ближче. Півсотні гарних коров і поверх сотні рогатої худоби свідчили, що вони самі вимагали кількох робітників, не для звичайного обходу, бо літом ніхто їх не доглядав, але для придбання паші на зиму. Цю пашу не можна було приготувати з нічого іншого, тільки зо звичайної трави, що росла тоді буйно по млаках. До цієї роботи Маєр і найняв їх.

З тим розумінням їх мови, що Маєр знав, вони скоро знайшли себе вдома з роботою. Сам він косив парюю коней, Василя привчив громадити грабаркою давніше скошену й суху вже траву, а Воркун із Вакарем скидали її в малі копички. Гарно було працювати. Їх селянсько-господарський дух годився з запахом сіна і привязував їх запопадливо до роботи. Навіть і Вакар менше нарікав, а коли прийшлося звозити сіно в стирти, то він уже не допустив нікого до тої пари коней, котрим Василь громадив. Не злазив із воза, толочив сіно,

що Соловій накидав у кіш, підганяв від копички до копички, а потім до місця, де Воркун укладав стирту. Як відїздив знов за сіном, то впирався ногами в помостину, натягав віжки, надувався, і зо словом “гиреп” глипав у сторону Воркуна і, здавалося, докоряв йому: “Видиш? ти думаєш, що я до нічого не здалий.

Як-не-як, але праця в Маера була для них цінною школою, де вони привчилися вживати господарського знаряддя, котрого перед тим і не бачили, але в скорому часі мали своє власне.

Пригадав тепер Воркун цю свою службу — хмарне було тоді життя, але тепер показувалося воно в його пам'яті дуже ясне і навіть дуже приємне.

РОЗДІЛ VIII.

А куди ж то ви йдете? — питала Калина Дуб, стоячи на порозі побачивши Ганну Поштар, що зо своєю донькою Катериною, йшли дорогою й були вже близько її хати.

—Та-а справилися ми до Тетяни, — відповіла Ганна, що одною рукою відганяла від себе галузкою комарі, а другою держала звязані кінці білого полотна, в якому висіло щось таке як горнець, або миска з чимсь.

—Поверніть на хвилинку до мене, бо якже то йти попри хату й не вступити, — просила Калина, глипаючи то на Ганну, то на її вузол. — Я оце згадувала вас перед хвилиною й таки вже збиралися ми обидві з Ольгою відвідати вас. Знаєте, сьогодні свято, Успеніє Богородиці, гріх працювати, ну, та й у хаті трудно вдержатися — нудота така, що крий Боже. А що там у Тетяни, чи не хвора вона?

—Була в мене сьогодні дуже рано, ще ми спали, її дівчина, Софія, і казала, що їх Семенко заслаб дуже та й Тетяна ледве дихає, — відповідала Ганна, йдучи вслід за Калиною до хати. — Гірко воно, де є слабість, — додала сідаючи на лавку.

—Бачила я ту дівчину коли йшла від вас, але я не питала, а вона сама мені не сказала як то в них вдома, — говорила Калина, сідаючи на ліжко. — Якась дика дівчина, бо коли йде попри нашу хату то оглядається мов би псів боялася.

—Вона добра дівчина, тільки не смілива, дитина ще, — поясняла Ганна. — Та й жити в такій нужді, як у них, то й найрозумніше стуманіє. Казала я, просила Тетяну, щоб мешкала в нас доти, доки Вакар не вернеться з роботи, або й цілу зиму, хати не висиділа б, але вона вперлася й перенеслася. “Робитиму щось на фермі”, говорила, “бо гріх сидіти й псувати хліб задармо”. А то дивить-

ся яка її робота — не жие, але мучиться, мов якісь гріхи покутує.

— Ходім і ми, мамо, до Тетяни, — сказала Ольга, пошептавши щось із Катериною. — Веселіше їй буде.

— Та здалося б піти, але воно трохи задалеко на мої слабі ноги, — відмовлялася Калина розслабленим голосом і погладила свої стегна долонями.

— Та не далі, як від нас до них, — доказувала невинно Ольга, маючи на думці Поштарів, і несвідома того, що оскаржить свою добру маму за її нехіть відвідати Тетяну, додала: — Ви відвідуєте їх майже щодня й не кажете, що вам ноги болять.

— Болять, болять, але я нікому нічого не кажу, — боронилася Калина, глянувши злісно на доньку за її невинну неосторожність у бесіді.

— О-о, та ми якось поволеньки зайдемо, — заохочувала Ганна. — Мої ноги так скіпають вночі, що ледве видержую, щоб не стогнати, але вдень не чую, задеревіють і ходжу мов дерев'яними.

— Та то таке й з моїми, — сказала Калина й таки діткнулася мимоволі пальцями чи не тверді вони. — Та-а, йдете ви, то піду й я, бо гріх воно сидіти вдома. — При цьому глянула на Ганнин вузол, подумала щось, встала, взяла малу мишину й пішла в кут коло печі. Щось вона там крадьки накладала ложкою з більшої миски в малу, потім взяла круглий бохонець хліба, положила зверху на мишину, завила білою хустиною й положила на піч. — Не знати чи взувати чоботи, чи йти босо? — питала й поглянула на Ганнині босі ноги.

— Я тішуся, що я й босими годна ходити, а не-то ще й чоботи тягати, — сказала Ганна.

— А я таки вбуюся, бо не привикла ходити босими ногами, — сказала Калина й зараз таки витягла зо скрині мягенькі жовті чоботи. Вона натягнула їх, перевязала голову довгим, білим рушником і всі четверо вийшли й подалися в сторону, де жила хвора Тетяна.

Тетяна Вакар не послухала Ганниної ради лишитися в Поштарів бодай доти, доки Вакар не вернеться з роботи. — Що ж я у вас робитиму? — говорила вона півплачем. — Ви добрі для мене і для моїх дітей, дай вам Боже здоровля за це, але знаєте, гріх надуживати людську щирість. Ми, дякувати Богу, не каліки та й таки треба робити щось на фермі, бо чого ж ми приїхали сюди? Людей добрих обідати? Вони помагають раз і другий раз, але всьому є кінець, та й таки кожний повинен мати лице й стидатися жити з людської ласки.

А Ганна, слухаючи Тетяни, тільки головою похитувала — все то була правда, що вона говорила. Все ж таки вона не довіряла, щоб Тетяна годна була пережити ті злидні, що ожидали її на фермі. На її думку ті злидні, хоч-не-хоч, мусіли бути, бо сама вона переживала їх, гіркі вони були для неї, а для Тетяни будуть вони ще гіркіші, бо що ж вона має? Ні хліба ні до хліба, та й у неї самої не було сили й за дві курки. А її діти, ну, що ж, одна Софія, що могла вже дещо робити, а Андрій і Семен, — цих треба було ще довго годувати, поки з них була б яканебудь користь. Та ще коби й так то не зле було б, але Семен був у такім віці й такого здоровля, що його, як кажеться, ні вдома лишити, ні в поле брати.

Але Тетяна, хоч і дивилася на себе очима Ганни, таки вперлася й тиждень перед тим, як Вакар пішов до роботи, перевіз її Воркун своїм возом, як він називав, сакком-паком, від Поштарів до її власної хати. Ганна надавала їй всього того, що лиш мала й могла дати, мов би доньку вінувала, і в придачу ще й пять курок старих, тих що неслися ще, подарувала. Тетяна протестувала, — чимже ж я годуватиму їх? — питала Ганни, але Ганна шепнула щось Іванові до вуха, він проворкотів щось під носом, але повинувався й виніс із шпихліра та й кинув на віз повний мішок збіжжя.

І так тиждень із Вакарем, а потім сама з дїтьми розпочала Тетяна ферму “до людей” приводити. Наслухалася вона від Ганни про те, як вона бідила першого року

та й приймала тепер свої злидні так, мов би вони були обов'язкові й без них ніхто ніколи не зможе обійтися. Так треба й так мусить бути. Вставала рано разом із сонцем і лягала як уже починало сутеніти. Скидала з дітьми на купи сухий лім, зрубувала ріще й тонкі тополі та й тішилися, що з кожним днем зростали тут-го-там, поміж грубим лісом, латки чистого поля. Ввечері, перед заходом сонця посилала вона Софію до хати, щоб іззавідка вечерю приготувала, а сама ще той корч, ще те деревце, а потім, ще один корчик і ще одно деревце рубала, скидала на купу доти, доки не смеркалося.

Повечерявши, вона клякала, цілувала землю, біла поклони й щиро, щиро молилася, просячи Божої ласки для дітей і для свого чоловіка, щоб здорові були. А по молитві тихцем накривала дітей, що вже спали на землі, на сухій траві, бо ліжка не було ще в неї, хрестила їх і цілувала по матірньому в чоло, на ніч їх благословила. І себе вона хрестила та приговорювала: — хрест у головах, хрест у ногах, на хресті лягаю й хрестом ся вкриваю; поможи Боже цю ніч без всякої слабости переночувати й завтрішної днинки діждати та в щастю й в спокою, при веселости й при здоровлю її в мирі переднувати; нехай людська худібка буде здорова та й наша. — Легче робилося їй по такій молитві й засипляла тяжким, тяжкою працею й журбою вигодуваним сном.

Але, як каже приповідка, де тонко — там рветься, так було і в Тетяні. Незавидна була її доля, а може й лукава, бо гіркими збитками частувала її — не терпіла коли ласкаві промінчики надій прояснювали Тетяні стежечку її тяжкого життя.

Тиждень перед першою Богородицею працювала Тетяна, як звичайно — зрубувала лозові корчі й тонкі тополі. Обкопувала рискалем землю довкола них, обрубувала коріння й солодко робилося їй, коли вона, при допомозі Софії, витягала з землі кріслатий пень чи кушлату голову корча. Обрубуючи один із тих корчів, вдарила вона сокирою по коріні і, сама не знала як то сталося, замість у корч, вдарила себе по нозі й розрубала її вздовж між малим а великим пальцем. Спітніла від праці й духоти в

затишку ліса на сонці, не відчувала болю, от шкробнула себе трохи, подумала, і навіть не сідала лиш взяла у жменю вогкої глини, плюнула на неї кілька разів, розмісила й замастила рану, щоб кров затамувати. І рубала далі — не було в неї часу панькатися з ногою; присхне, загоїться...

І хто знає, чи не стекла була б із неї кров, як із модерно-зарізаного індика, коли б не надійшла була Текля Соловій просити її, щоб відпустила їй Софію ночувати з нею, бо щось страшило її останніми ночами й боялася спати сама. Вона підійшла до Тетяни, сказала їй “Боже Помагай” і зараз таки завважала червоні від крові листки зілля під її ногами.

—То чому ви лишаєте за собою криваві сліди? — запитала вона Тетяни призираючись.

—Розрубала трохи сокирою ногу, — відповіла Тетяна, втираючи рукавом піт із чола й лиця й відчула, що робилося їй якось млісно коло серця. Помахуючи долонею коло лиця сіла вона на купу лому.

—А-ну, покажіть, — сказала Текля й таки не ждучи присіла, оглянула ногу й мало не зомліла, побачивши рану. — Бійтесь Бога, — скричала вона, — та ж це не трохи; кров тече мов із зарізаного барана. — Вона скривилася й оглядалася не знаючи, що робити, але нагло пригадала, витягла з пазухи свою хустину й обв'язала ногу. — Йдім до хати, — говорила з поспіхом, — рану треба вимити, бо гнитиме зо сміттям.

Тетяна ледве зайшла до хати. Короткий відпочинок успокоїв її, але в цьому спокою збільшився пекучий біль ноги. Він тягнувся від рани вздовж ноги вгору аж до серця мов розжарений дріт і стягав Тетяну в якийсь мрачний, глухо-болючий світ. Сиділа на скриньці оперта до стіни й повертала поволі головою з боку на бік і ледве чула, як Тетяна вимивала рану теплою водою, що припадково лишилася в баняку на печі. Її бліде, замурзане потом і порохом лице та зажмурені очі свідчили, що для неї смерть була тепер так багато страшна, як для дитини усміх матери.

Текля зужила всю воду, вхопила якусь там плахту й

перевязала тісно зранену ногу. — Лягайте на ліжко й держіть ногу високо, щоб кров не перлася до рани, — радила вона Тетяні здіймаючи її зо скриночки. — Зараз, отак-о, — приговорювала підложуючи скринку, на котрій сиділа Тетяна, під її ногу. — Воно легче буде й скоро загоїться.

—Дякую тобі, — прошептала ледве чутно Тетяна не відтворюючи очей. Спати їй хотілося, спати й спати...

На щастя Тетяні рана не гнила так, як того сподівалася Текля, що прибігала до неї кожного дня рано й ввечері перевивати та обкладати рану бабковим листям. Пухлинина поволеньки зникала й сама рана гоїлася поволі й можливо, що вона, Тетяна, скоро була б виходилася, коли не трапилося було їй ще й друге нещастя.

Назбирала Софія козарів. Не раз і не два вони взбирали й їли їх, бо й було їх багато по дощі, а подруге дуже мало мали вони що іншого їсти — козарі, як говорила сама Тетяна, держали їх на ногах. Вони навіть і на зиму насушили були мало що не повний мішечок. Та й тепер, цього разу, зварили вони їх, заправили спраженою на салі мукою та й поснідали ними. Але...

Знайшла їх півмертвих Воркунова Марія десь вже по полудні. Йшла вона з братом своїм, Павлом, зловити зо два щупаки в ставі, що займав ріг Вакаревої ферми й повернула, щоб і Софію взяти з собою; завтра Богородиця й здалося б щось трохи інакшого їсти поза самі бараболі, козарі й клюцки. Сумний і страшний образ побачила вона, як отворила двері до хати. Бліді, оббльовані, з розхрістаним волоссям лежали вони: Тетяна з Семеном на траві, Андрій коло паки, що служила їм за стіл, а Софія зігнута з головою між коліна лежала коло дверей, — і ледве дихала.

—Біжи, кричи за мамою, — закричала з переляку Марія до Павла, а сама хотіла ніби бігти також, але не знала в котру сторону. — Біжи! Чого стоїш? — крикнула вона знов до хлопця, що стояв і тільки очі витріщив. Він не знав що сталося й дивувався з Маріїного крику. Вкінці, мов би щось пригадав, зірвався з місця й не побіг, але полетів до дому.

Марія перебувши перше потрясення страхом, вбігла

до хати, але зпочатку не знала, що робити. Її інстинкт кричав рятувати їх, але як — вона не знала. Тільки зиркала нервово по кімнаті. Але в тім самім менті свого заклопотання приступила до Тетяни, нагнулася над нею й діткнулася її тривожно пальцями.

—Що сталося з вами? — запитала й перелякано гляділа в лице жінки.

—О-о-ой, — простогнала Тетяна довгим, слабим й глухим голосом. Вона відтворила очі, повернула головою до Марії, але зараз таки замкнула їх і впустила голову на те саме місце що й перше була.

Тетянині очі перелякали Марію ще більше як вона була перелякана. — Вона вмирає, — подумала собі і з розгоном вибігла на двір, і почала що сили кричати на свою маму, щоб ішла скоро, скоро, бо...

Постояла Марія хвилинку на дворі й вернулася до хати. Глянула на Тетяну й побачила, що вона пробувала піднятися. Вона підбігла, допомгла їй сісти й таки сама сіла коло неї, обнявши хвору за плечі.

—О-о-ой, Марійко... наїлися... ми... тих, козарів. — лебеділа Тетяна ледве вимовляючи слово за словом. — Возьми... їх... постав тут... коло мене, — сказала кивнувши головою на лежачих на землі Андрія й Софію. — Бідні, бідні діти... — прошептала й плачучи тихим плачем і повалилася на ліжко.

Марія схопилася, положила Софію й Андрія на ліжко коло Тетяни й зараз таки розпалила, сама не знала нащо, в печі вогонь і поставила котел із водою, щоб грілася, та й зазірала у вікно чи мама не йде.

Від Вакаря до Воркуна не було далеко, от пів милі на впростець, але за стежкою було трішки дальше. Павлові з тим, що він кілька разів упав, як біг, не забрало й десять хвилин добігти до хати й сповістити Єлену, що Тетяну й її дітей порізали індіани, (так він уроїв собі з того, що оповідав йому Іван Поштар, що індіани вбивають білих людей і здирають тімя з волоссям з голов) і повтікали в ліс. Єлена як стояла так і скамяніла на місці. Впустила з рук баняк із свіжо накопаними бараболями й дивилася наляканими очима на хлопця.

В тій самій хвилині з'явилася Текля. — Що-що-що сталося? — питала засапана. Вона чула, як Павло говорив щось про індіян, а перед тим, ідучи стежкою, чула крик Марії й бігла, мов залякана серна.

— Пропали ми, — сказала Єлена на відповідь Теклі й заголосила плачем. Цей плач в тій самій хвилині перебісся до Теклі й обидві вони побігли до Тетяниної хати.

Єлена увійшла в хату й таки від самого порога почала хреститися й зазирати широко отвореними очима в кут, де на сіні лежали хворі. За нею підступала перелякана Текля, і також хрестилася.

— Ви чого хреститесь? — запитала пошепки здивована Марія. — Тут ніхто не вмер.

— Не вмер? Вони живі? — говорила Єлена й гляділа то на Марію, то на хворих, а потім на Павла, що стояв коло порога й натягав шию, щоб побачити чи Андрій має волосся на голові. — А той шибеник наблеяв, що тут індіяни були й повбивали їх.

— Козарів наїлися, — поясняла Марія, показуючи на купку незварених, що лежали в куті на землі.

— Певне молодого мухомора змішали між козарі, — сказала Текля й таки підійшла до козарів, щоб переглянути їх. — А не казала я, що воно так? Дивіть, який показний, — говорила показуючи ковпачок молодого мухомора.

— Що ж тепер робити? — питала заклопотано Єлена. — Вони погинуть від тих проклятих печериць.

— Вони пережили вже найгірше, виблювалися, — говорила Текля. — Тепер би для них молоко солодке здалося.

— А де ж його дістати? Хіба аж до Ганни хтось побіжить, але то далеко й вони не дїждуться, вмуть поки хтось забіжить туди, поки вона корову з ліса прижене, поки здоїть...

В Калини є корова — до Калини ближче — здогадалася Текля. — Нехай побіжить Павло.

Павло не ждав, щоб йому два рази сказати — він побіг, а жінки вмивали хворих теплою водою, натирали їх руки, ноги й груди й положили їх, в більш вигідні по-

зиці, щоб їм легше було дихати. Єлена шепнула Марії щоб побігла до дому й принесла кілька кавальчиків цукру, що вона держала схованих на всякий випадок. Марія вернулася швидко й зараз таки Єлена почала напоювати хворих солодкою водою. Тетяна говорила поволі, але діти спали мов неживі. Аж під вечер почали вони одно по однім відживати, вставати. Калина зварила пшеничного джуру й ждала на молоко, але трудно було діждатися його. Вже й сонце зайшло, а Павла не було, аж вже стемняло, як він прийшов, але без молока — впав і розляв на стежці. Він плакав і говорив, що він вернувся був знов до Калини, але вона насварила його й молока не дала — вона надоїла повне ведро й дала мені лиш дві горнятки в маленький горщик, а я біг, бо то вже було пізно, запутався в гиляку й впав — говорив він крізь плач.

Нагодувала Єлена хворих джуром і зараз таки пішла з Теклею й Павлом додому, а Марія лишилася ночувати з Тетяною.

* * *

—Пустить мені Єлисавету наніч, — просила Текля Єлену, коли вони прийшли вже до Воркунової хати. Згадка про індіан настрашила її й навіть тепер у сумерку вечора здавалося їй, що бачить їх, що вони заглядають крадьки зпоза дерев, готові вибігти і схопити її як вона лиш пуститься йти сама стежкою до своєї хати.

—Та нехай іде, як хоче, — сказала Єлена. — Завтра свято й не потребує вставати дуже рано. Але уважайте, щоб вас індіани не похапали, — додала вона, глянувши ніби сердито на Павла. — Цей шибеник так мене налякав, що мое серце ще й тепер бється з того страху.

—Ой, не згадуйте їх проти ночі, — просила Текля й оглянулася поза себе в ліс.

—Не бійтеся, я не дам вас індіанам, — говорила пестливо Єлисавета, обнимаючи Теклю за стан. — Я б їх так змастила патином, що памятали б до смерти.

—Яка відважна! — сміявся Павло. — А вчора хто аж на тополю ліз зо страху перед вужами, га? А індіани більші від вужів. Вони прибіжать і один схопить тебе за

коси, а другий ножем лиш, чах! і вже волосся нема та й тільки лиса голова лишиться, — телентів він і тішився, що дістав нагоду подрочитися з жінками. Ловити вужі, жаби й миші й пускати їм під ноги було для нього найбільш улюбленими збитками, а індіян то бачив він уже тисячі довкола хати, звичайно тоді, коли сама Єлена, або дівчата робили йому якусь заслужену прикрість.

— Та йди ж ти, урвителью, спати, — наганяла його Єлена, — й не плети дурниць. Чи хочеш, щоб я через тебе цілу ніч не спала? — Вона вдарила його легенько по потилиці й потрутила до дверей, де він став, і приглядався, як Текля, сказавши “Добраніч”, зникала разом із Єлисаветою на закруті стежки в ліс.

— Добра-а-а-ніч, всі вам індіяне на-а-а-ніч! — кричав Павло співучим голосом жінкам на вздогін і на закінчення свиснув у пальці так тонко, переразливо, що йому самому мурашки пробігли спиною, а луна, що пробігла лісом, нагнала Теклі за сто вовків страху. Вона вхопила Єлисавету за руку й обидві побігли, мов кози вперед.

* * *

Текля жила, можна сміло сказати, цілком безжурним життям. Її вік ледве дорослої дитини (двадцять було їй) ще не викривив був для неї ясного поняття про родинні обов'язки — вона не мала їце їх і жила, як казала Єлена, по дівочому. Живої й веселої вдачі вона завсіди щось робила, і майже ніколи не лишала для себе вільних хвилин для нудьги та для міркувань, що її життя могло бути багато більш гарнішим ніж було — вона приймала його таким, як воно було, без найменших нарікань. Та не без того, щоб не закрадалася до неї скуча, а найбільше в дощеві дні, коли треба було сидіти в хаті цілими днями, але й її відганяла вона пісеньками, котрих знала десятки та й читанням кількох книжок, що Соловій привіз із собою. Вона знала вже всі їх на память і могла розказати ті історії слово в слово. До того ж купила вона собі в Ганни Поштар квочку з курятами — дванадцять їх було. І що вона вже не виробляла з тими курятами! Кожному імя дала й до кожного говорила й співала мов би до дітей. І розпестила їх так, що вони вже самі пхалися до її

рук, щоб їх голубила та цілувала. Через них вона ніколи ніде й не засиджувалася довго неділями, або святами.— Треба мені йти, бо в мене вдома худоба їсти й пити хоче, — говорила вона ніби поважно, як хтось припрошував її посидіти ще та поговорити, історію розказати, чи поспівати.

В будні дні вона зо своєї власної охоти й, щоб показатися чимись перед Степаном, як той вернеться з роботи, зрубувала й прочищувала лім довкола хати й робила, як вона сама називала, панський парк. Пипнила коло грядок і прочищувала більше землі, щоб на другий рік були вони більші, а як вприкрювалося їй одно й друге, то тоді брала серп і жала траву, виносила на сонце, сушила й складала в стіжок та й тішилася, що він збільшався — буде чим годувати корову, що Степан обіцяв купити за зароблені гроші. Суботами пекла-випікала з пшеничної муки пиріжки з ягодами, калачики, обарінки, булочки та гуглики, щоб було що понести тим, кого вона мала відвідати неділями, або погостити тих, що до неї загостять.

І, хто-як-хто, але Текля була улюбленим серцем для всіх молодих, хлопців і дівчат нової громади. Любила її молодь за її веселу вдачу й не було неділі або свята, щоб вони не відвідали її, як не всі разом то по двоє, трое, на любі розмови, на співи та на жарти дівочі-діточі. А, як колибудь, загостить вона до когось, то й вони там вільний день від праці перебудуть. Любіших розривок вони не мали, хиба що йшли ягоди гуртом збирати, але без неї якось невесело було.

От, в неділю, чи в свято, збирається Катерина Поштарева раненько по хатній роботі та й до Ганни: — Мамо, піду я до Теклі сьогодні. Нудно їй там самій сидіти та й мені якось невесело вдома. А Ганна: — Чи я тебе спиняю? Йди, лиш не спізняйся ввечері, щоб іззагоді корови подоїти та вечерю зготовити, — наказувала доньці й притім не пустила її з хати поки якийсь там вузлик не втикнула її у руки. — Це даш Теклі, — шептала щиро, — бо в неї піст за постом і не знаю, чим вона живе.

І, йде було Катерина й поверне до Павла Дуба, а

звідтіть разом із Ольгою й Оленою повертають до Григорія Воркуна, де Марія й Єлисавета ждали вже на них. Вони й Софії Вакаревої не лишали й гуртом до Теклі йшли.

Та не лиш вони, дівчата, але й Іван Поштарів знав уже, як кажуть, на память, де то дівочі збори, і, для товариства по дорозі, збере бувало хлопців: Осипа Дуба, Павла Воркуна й Андрія Вакаря та й веде їх до Теклі, щоб дівчат дражнити збитками хлопчачими. Сам він не давав собі ради з ними; дзьобали вони його жартами мов яструба ворони.

А Текля вже їх визирала. Наплете було вінків із дикого зілля й хату ними умаїть і образи й вікна й двері ще й велику китицю на стіл поставить, бо гості прийдуть. Стоїть було на порозі й прислухується чи не почує веселого гамору десь там із тишини лісової, зо сторони, де хата Воркунова була. Та не довго ждала, бо ось кричали вже хлопці, дівчат вони страхали ховаючись у лісі, потім зразу тихо, а далі чути вже й голосну розмову, діточі перезви — веселість. Стежечкою, рядочком ішли дівчата повбирані в білі вишивані сорочки та в сині й червоні спідниці, в запасках вишиваних. Сине небо, ліс зелений і рядочок живих квіток-дівчат.

Уведе їх Текля в хату та й розпитує про мамів, чи здорові й як вони сами днували та ночували. Побалакають отак хвилин кілька, почастиє їх Текля пиріжками та калачиками, поставить на стіл велику миску ягід чи малин, чи там грушечок, тих, що саскатунами називають, чи черниць, — залежно від сезону, — і їдять вони по волі та й жарти починають. А далі Текля пісень заведе, а найбільше тої, що каже: “І васильки мої і Василь при мені, о, їй Богу, присяй Богу, сподобався мені”, щоб Марію, Івана й Катерину трішки подразнити, бо пригадувала їм ця пісня Василя Дуба. Кожне з них трьох думало про нього по свому й залюбки співали її. По тім співали про якогось Івана, що ходив до якоїсь там вдівоньки десь по півночі коли ще кури не піли, та про Гриця, що ходив

на вечерниці й згинув бідний із рук чарівниць, — багато пісень співали.

Наспівавшись доволі, давала Текля перекуску з того що мала. Пиріжків і гугликів напікала вона багато та й смачні вони були, лакомі, а до них хібащо голубців було зробить, або подасть те, що Катерина принесе, сир сухий, чи со сметаною та й горнятко масла — все виставляла на стіл для своїх любих та милих. Перекусять вони, подякують і знов якихось забав вигадують.

—Поворожіть нам на картах, — просили дівчата Теклю й аж очима любо світили, цікаві були знати яка їм доля судилася. А Текля знала, що їм вгадувати, що їм говорити зо своїх карт, що вона сама собі з твердого паперу вирубала й вималювала. Служила вона в попаді й привчилася там не одного діла й доброго й забавного, бо там були попадянки, що долю свою картами виворожували.

—І стане ворожити, то кому-як-кому, але Марії найперше й розкаже їй мов з книжки читає. Ось дама крейцова, це ніби Марія, а коло неї хлопець червінний; він десь далеко, бо коло нього девятка крейцова припала. Буде мати цей хлопець багато грошей — заробить їх, бо так десятка дзвінкова показує. І любить цей хлопець ту даму крейцову, ще й як любить, бо вона йому як раз над голову попала. Але він боїться, бо коло цієї дівчини крутиться хлопець чорнявий, багач і підмовляє її. Але хлопець білявий прийде забере Марію й поставить у дім багатий, бо так туз червінний показував. Вона й листа одержить незадовго, бо не дармо туз дзвінковий попався з її правої руки. Словом, кожна карта падала як раз у таке місце, що ворожила нічого іншого тільки щастя й долю добру.

Та й Ользі не зле падали карти; хлопець крейцовий із виновим тузом припав таки дуже близько, ну, весіллям аж пахло вже, тільки той хлопець стидається ще, не знає як приступити до Ольги й сказати, що він любить її й старостів задумує посилати. А Катерині дорога велика стелиться, десь там, де ждало її товариство веселе

й багате. Коло неї хлопці роями: і той, і той, і той, всі, бо карти виразно про це говорили.

А молодшим дівчатам карти, мов заклилися, все на сміх падали. Єлисаветі якийсь вдовець горбатий підсунувся під бік; до Олени старий пирконосий парубок задумує залищитися, а до Софії паламар із червоним носом прийде з поклоном. Та вже, кому-як-кому, але Іванові то карти мов змовилися, щоб розсердити його. Стара якась баба з одні зубом, сліпа на одне око, глуха мов пень, ще й горбата залюбилася в нього. Вона йому якесь чарівне зілля зварить і напоїть його та й зчарує — весілля буде. Потім годуватиме його юшкою з бараболь і цибулею та й битиме макогоном три рази на день. Так туз крейцовий і дама винова тую тайну шептали Теклі. Сміялися аж рули дівчата з Текливих вигадок; сміявся й Іван і прихвалював свою будучу супругу, що він не дав би її за жадну з дівчат, бо з нею він скоро доробиться маєтку.

По картах читала їм Текля з книжки, або розказувала якусь історію про царевича та цареву доньку, про палати дияматові на скалах неприступних, про драконів, що гарних дівчат по дванадцять нараз пожирали, про яблука золоті та про золоті руна — любо було слухати, хоч і про страшні речі говорила.

І так минали їм неділі й свята — весело їм було з Теклею. Розходяться було перед вечером і запрошують її до себе й Катерина й Ольга й Марія на другу неділю. Вона й приобіцяє, бо й сама того бажає.

Добре їй жилося, тільки з одним не могла зжитися, а це, що боялася в ночі сама ночувати. Ночувала з нею часом і Марія, то Єлисавета, то знов Софія, але напрацювавшись за день, ці дівчата падали ввечері снопами на ліжка — не в голові їм була Текля. А вона внесе дров, води і ззавидка, підопре двері дручками, засвітить каганець, поставить на лавку близько ліжка й лягає накрившись із головою тільки дірку маленьку лишить, щоб на світло маленьке дивитись і вслухується в тишину ночі. І причувається їй, що хтось ніби ходить довкола хати (Іван Поштар говорив їй, що то медведі тупцюють), а вона плаче

нишком зо страху. Так і засне з плачем. Але поволеньки вже була призвичаїлася до тих медведів і було б добре коли б не нагадав був Іван про індіян. Страшні вони були для Теклі, такі страшні, що вона пізнійш ночувала вже в Єлени, і таки там і замешкала поки Степан не вернувся з роботи.

* * *

Іван Поштар ніколи не оминав тих дівочих зборів, що відбувалися в Теклі Соловій, або в кого іншого з його нових сусідів. Прийде бувало сам, або з малими хлопцями, що липли до нього, бо він мав рушницю та й оповідав їм про індіян, про медведів, про вовків, сяде собі десь там у кут та й дивиться на дівчат, а найбільш на Марію Воркунову, як вони гедзи справляють. А Марія, від того часу коли вона йдучи з Василем від Соловіїв звихнула ногу, не дуже приставала до нього; боялася, що хтось наговорить, напише Василеві, і хто то може знати, що може статися? — Покинути може, бо дуже чуйне серце мав.

Завважав і Іван тую зміну в Марії, і якось тужно робилося йому, бо не з каменя було й його серце. Весело йому було від самого початку коли вона приїхала в його оточення; щось дуже нове, незнане, але дуже веселе, принадне привезла вона з собою й прикрасила йому самотний і порожний його молодий, душевний світ; любив її веселу розмову, її жарти; він ліз би був рачки від своєї аж до її хати, коли б вона сказала йому робити, ну й сама йшла з ним та ще й прутчиком підганяла. Не міг він противитися їй, хоч часом і відзивалася в ньому його зухвала упертість, бо гляне вона було йому в очі, він відразу змякне і стане такий покірний, що йому самому дивно ставало, чому то йому так робилося. Не чув у собі ні злоби, ні ненависти до неї, хоч нераз вона таки аж надто допікала йому своїми жартами та збитками.

Весело йому було — весело, аж до часу коли він бачив, що Василь ніс Марію на плечах, ну й цілував — він же ж слідив за ними з ліса. Хмарний для нього став його світ від тоді. Та ще й більше захмарився, коли він зав-

важав, що вона оминає його, не договориює й не дожартовує так, як було перед тим. І сяде бувало він на тих дівочих сходах та й очима, як кажуть, їсть її — щось тиснуло його серце якось так глухо й болючо від чого світ ставав йому якийсь такий непривітний, що й жити не було охоти.

Та й Марія здогадувалася чому Іван такий сумний та невеселий. Гляне було крадьки на нього та й жаль стане хлопця; відчувала, що кривдить його, бо чого ж мала вона сторонити від нього, та й ще тоді, коли вони зійшлися побавитись, повеселитися? Не такої вона була вдачі, щоб когось кривдити й зараз таки забави заводить, або жмурки, або ката й миші, або щось іншого, щоб лиш Івана втягнути й розвеселити його. І коли були вони всі разом, хлопці й дівчата, то вийдуть із хати на двір та й дасть вона йому ролю ката, а сама за мишу стане. Зпочатку він навурситься й тільки дивиться — не хоче, як казав він, за дурними дівками бігати. Але коли вона подавньому потягне його кілька разів за ніс, за волосся, за вуха, то тоді тільки й держись, бо він як прудне, як скочить, мов дійсний кіт на дійсну мишу. А Марія, хоч і сподіється такого наглого нападу тільки не знає, коли він вибухне, зверещить сміхом із утіхи великої, та й зо страху малого й шусть у коло, ніби у нору сховається. Хлопці й дівчата й собі співонять всіма голосами, й аж дрижать із утіхи тай держаться ціпко, щоб “кота” до нори не пустити. А вона то вибіжить то сховається, а він рветься, бігає довкола, сягає руками до середини, і аж сопе, здавалося, дуже сердитий був кіт, що не міг мишу зловити. І крик такий справлять аж луна лісом точиться. А далі він пристане, втомиться, і ніби чатує та й дивиться, як вона веселими та провокуючими вогниками з очей пирскає йому — манить ловити себе. І так раз і другий і третій — бігають, землі під собою не чують із утіхи. І втомить його Марія так, що він ледве дише. Врешті дасться вона зловити йому, пристане, він прибіжить до неї та й сам раптом стане, мов дуже молодий котик перед дуже старою мишею, що обернеться нагло й стане дуба проти нього. Стане й дивиться їй ув очі так якось дивно, мов би справді

хотів її зісти. Недобре ставало Марії від цього Іванового погляду. Вона нагло переставала сміятися, впускала очі й відходила від нього; ставала в коло й назначувала інших котом і мишею, а Іван сідав знов на приспу, або йшов десь у ліс і вертався аж тоді, як усі додому розходилися.

Та не лиш при таких забавах, але й при всіх інших стрічах, коли Марія бажала, ради товариства, розвеселити й розвести його до звичайної невинної молодечої балячки, до мовних відтінків, що своєю, можна сказати, невинною наївністю підносять забавного духа серед молодого товариства, той погляд з Іванових очей відганяв від неї того веселого духа — вона почала потайки боятися його, хоч не могла пояснити собі, чого й чому. Все ж таки пробувала бути добра для нього — силувала себе не показувати свого страху перед ним, бо й не злий він був для них.

Іван майже щодругий день відвідував Воркунову родину. Робить щось вдома, чи в полі й підвечір іде, мовляв, полювати. Візьме рушницю, пороху, шроту й капсуль та й іде навпростець лісом, щоб оминати Дубів. Не любив він стрічати Калину — випитує було його куди то він іде, що мама й батько роблять, чому він не вступає густіше до них, ну й таки просить у хату хоч на хвилиночку та ще й навчає, що не гарно воно минати сусідів йдучи попри їх вікна — й тому він оминав її хату, навпростець брався. І застрілить він по дорозі чи то диких лісових курок, чи качок, — а раз то й дике козеня застрілив, — принесе там, де Єлена з дітьми працювала та й: Це, — каже він, — для вас лишаю, бо не хочу носитися, ніби зо здобичею, а для себе забю коли вертатиму до дому. — І сяде, щоб відпочити трохи, та й дивиться як то Єлена і Марія і Єлисавета і Павло, а навіть малий Корнилій пріють, працюють, рубають і складають ліс на купи.

—А-ну, Іване, хто скорше звалить дерево, чи ти, чи я? — займала його Марія веселою усмішкою, показуючи дерева.

А він мов би й ждав того. Схопиться, візьме рискаль

і сокиру від Єлени, плюне в долоні й рве землю мов борсук — обкопує, щоб коріння видно. А потім вхопить сокиру й рубає аж тріски летять, аж сокира скрипить і все зиркає як там Марія, чи не перемогла вона його. А вона закусить спідну губу й сіпається, гребе, січе аж їй духу не стає та й собі зиркає як там Іван, чи не валиться його дерево до землі.

Упадуть тополі, але не разом — одна з них завсіди скорійш другої впаде й забава мусить продовжатися, бо жадне з них не хоче піддатися. І продовжують вони свою забаву поки Єлена не спинить їх. — Та досить уже з вас, перестаньте, бо півветеса, — гамувала вона. — От відпочніть і води свіжої напийтеся.

Сядуть вони тай передираються, що одно, або друге скорійш було б звалило свою тополю, але трапився там камінь під корінням, ніби навмисне хтось там його підложив, щоб сокиру вищербив; або: що коріння виросло стрімко в землю, а не в боки, ну та й сокира була гостріша від другої, словом, коли б не це та не те, то скоріше була б упала тополя.

—Та наші сокири вже такі, що, як кажуть люди, можна б уже й за батьком кидати то гріху й шкоди не було б, — говорила Єлена, коли чула мову про сокири.— Не годна я до камення погострити їх як належиться.

—Нехай Павло йде зо мною й погостримо їх на нашим точилі, — радив Іван. — Він переночує в нас, а завтра рано будуть вони гострі, мов бритви й рубатимуть дерево мов капусту.

Не можна було відмовитися від такої услуги й були сокири гострі на другий день. — Добрий хлопець, отой Іван, — говорила Єлена й таки чула, що руки її не то мучились, але відпочивали, як вона рубала тополі.

Прочистила Єлена дві, як вона скромно називала, латочці поля та й хотіла виорати їх іще зза літа. Говорив їй Дьордій Поштар, що цілину добре орати коли ще трави зелені й дощі перепадають; від дощу розмокає земля, всідається, засуваються розпруги й зарівнюються скиби, трава скоріше гние, рілля ліпше задержує вогкість, ну й

поле ліпше родить, а виорати пізно, то вже не так добре, ніби перемерзнуть скиби, але поки вони скрушіють весною, то вода зо снігу втече по під них до балт і поле залишається сухе. Єлена мала цю пораду в пам'яті й спішилася, щоб вчасно, як вона називала, розпорпати землю Божу.

—Йди, Марійко, до Дьордія Поштаря й проси його, щоб нам позичив плуга, — говорила вона на Преображення Христове рано. — Як дасть Господь здоровля, то завтра почнемо орати. Та й скоренько вертайся, бо нам треба воли зловити та привязати на ніч, щоб рано часу не гаяти шукаючи їх лісами.

—А чи ж не ліпше запрягти воли тепер і поїхати ними за плугом? — сказала Марія. — Та ж я не принесу його на плечах.

—Та й це правда, — згодилася Єлена; вона навіть і не думала про те, як той плуг мав би бути доставлений на її фарму.

Пішли вони всі шукати волів. Не запрягані були вони ще від тоді, коли Воркун перевозив Вакаря від Поштаря до його хати — не потрібні вони були й блавучили свої дні пасучись лісом. Час від часу наvertsали вони д'хаті, до окуру, що Павло розводив ввечері, щоб хоч трохи від комарів увільнитися. Це тільки й держало їх близько своїх власників — кожна річ має свою принаду. Але вдень вони відбивалися й не раз попаски зайдуть дві й три милі, або й далі — так, що й калатала, що один із них мав привязане до шиї, не чути було. І сьогодні Єлена з дітьми довго находилася, поки знайшла їх і пригнала додому. Якось там запрягли вони їх — старі були воли, вчені й поїхали.

Поїхали цілим домом — кожному хотілось провезтися трохи. Єлена йшла наперед волів, ведучи їх за воловід, а всі діти на возі, і аж кудкудакали з радості, що везуться — несподівана втіха для них. Тільки Єлена не дуже тішилася — боялася волів і за кожним кроком боязко оглядалася й скакала з одної стежки на другу мов би то вона була причиплена до волів і хотіла б утекти

від них. А Павло сміявся з неї та ще й приказував, що мама біжить мов пес на ланцюгу — не розумів вік зневаги в своїх словах для своєї мами й нахапав за те кілька гушпанців від Марії.

Проїздили вони по при Дубову хати, вибігла Калина з дітьми та й аж у поли вдарила руками. — А то куди ви зібралися, мов на ярмарок? — питала здивована, але Єлена не відповідала, бо не було в неї часу на балачку. Пробувала вона спинити волів, говкала, але сама не задержувалася, щоб стати з ними чоло-в-чоло, ну, боялася й так проїхали по при хату. Тільки Павло не втерпів, щоб не похвалитися й кричав Калині: — Ми їдемо до вуйка Дьордія позичити плуга й завтра будемо фарму орати. — Покалатав віз далі, а Калина стояла й дивилася йому вслід і на плач їй збиралося. — Дивись, як згорділа — вже й говорити не хоче до мене. Чи ж то в нас нема плуга? Чи ж я б їй боронила? Що ж я їй завинила, за що гнівається на мене? — думала й біла себе думками й з тим, йдучи до хати, заплакала нишком.

А Єлена аж зіпріла йдучи — не в голові було їй гніватися на когось.

—Що то ви, сусідо, крайц-польки танцюєте? — питав сміючись Поштар, що, йдучи до Павла Дуба, стрінув її таки недалеко своєї хати і бачив як вона перескакувала зо стежки на стежку.

—Та дайте мені спокій, не смійтеся з мене, — просила задихана Єлена, коли Дьордій став перед воли й спинив їх.

—Чи не вертаєтесь до старого краю, що всіх спакували на віз? — жартував далі Поштар і оглядав воли. Гарні й ситі вони були.

—Та ви все щось вигадуете; плуга хочу, щоб ви позичили мені, — говорила Єлена, тупцюючи нетерпеливо, мов би вже таки мала запрягати воли до плуга й орати. — Я прочистила дві малі грядці та й треба ззагоді виорати.

—Чому ні? — Позичу, але мої леміші дуже тупі;

треба їх до коваля везти, щоб поклепав, — говорив Поштар і засмутив цим Єлену.

— Будемо орати такими як є; небагато того поля.

— Та ніби воно можна й так, як кажете, — згодився Дьордій і з цим він вернувся із нею до хати.

Утішилася Ганна гостями, побалакала трохи, погостила їх і висадили Дьордій із Іваном плуг на віз та й поїхала Єлена додому. Але тепер їхали вже всі вони на возі та й Іван прилучився до них. Він приправив віжки від їх волів і показував Єлені, а більш Марії, що воли можна поганяти так як коні; не потрібно водити їх. Ця штука дуже подобалася Павлові й він таки вже й поганяв та ще й Корнелієви дав держати кінці віжок. А коли проїздили вони попри Дубову хату, то, дарма, що Єлена кликала Калину, щоб вийшла й бодай словом перекинулася, але тільки Осип вибіг і зависним оком дивився на Павла, що поганяв воли й показував ніби він не воли, але чотири коні запряжені до карити гонить. А Калина зазірала з постелі крізь вікно та ще гірше почувалася, як перше. — О, думала вона, кличе мене, щоб я дивилася, як то вона Івана вбрала в шори, ніба за зятя вибрала його.

Приїхала Єлена додому, показав Іван Марії як запрягати воли до плуга й на другий день взялися вони порпати землю.

— Не знати як тим бабам ореться сьогодні? — згадав Дьордій Єлену при обіді. — Хотів я сказати їй, що міг би я з Іваном виорати ті клапті нашими волами, а вона відробила б нам, але вона готова сказати, що я набиваюся, або хочу її ошукати.

— Коби якого каліцтва не наорали, — журилася Ганна. — Я вже й думала сказати Іванові, щоб пішов і хоч подивився на їх роботу.

— Як хоче, то нехай йде й подивиться як то вони фиркаються там, — сказав недбало Дьордій.

А Іванові не треба було й казати, щоб ішов — він іще передполуднем оглядав рушницю й поглядав на північ. Зів він що-зів при обіді й прожер останний кусень

еже на порозі та й пішов, аж закурилося за ним. Скакав, мов олень через звалені дерева, і навіть не інтєресно йому було приглянутися медведиці з двома медведятами, що пчихаючи втікала з горбка в ярк невдоволена, що він перешкодив їй погрітися на сонці.

Став Іван за густий корч і приглядався, як то Єлена оре. Гарний образ бачив він. Марія держала за чепиги, Єлена йшла побіч неї з сокирою в руках, Єлесавета вела воли, а Павло з Корнилієм ішли по боках і малими тополевыми галузками підганяли воли й заразом відганяли від них комарів. Підійдуть вони в такій просеції пару кроків і стануть — щось задержувало плуг у землі. Марія сіпає плугом то сюди то туди, повзається, Єлена помагає їй але трудно їм витягнути плуга. Єлена бере сокиру, цюкає щось там і, ге-е-ей! Воли знов поступають слимаковим ходом, а вони всі клеко-очуть кожне своє, так, як то нераз буває, коли застрягне віз у балті й кілька пар рук витручують його. Марія йде за плугом і стане то в борозну, то на скибу, то на цілину — скаче бідна дівчина, мов би якогось новомодного танцю танцювала, держучи за чепиги плуг, мов би за руки парубка, що присів і суне качуром. Єлена підбігає то з одного боку, то з другого, рада би допомгти й Марії держати плуга й волам тягнути його та й на хлопців поглядає й наказує, щоб не підходили близько до волів, до плуга, бо за припадок не тяжко. А вони мов на вмисне підбігають то сюди, то туди, й на плуг хотілося б сісти й їхати, то волам хотілося б допомгти тягнути за паси, за орчики, бо ціла забава за млява була для них. А Єлесавета йде більше задом, як передом, і тягне воловодом воли, аж ногами запирається, — словом, всі вони були надхнені духом сили, що рветься вперед, скоріш, скоріш, але притоптана віками й коріннями споєна земля, мов зо злости хрупотіла й задержувала їх розгін. Попустить було їх аршин, два й знов задержить.

Не стерпів Іван глядіти довго на Єлєнину роботу — дуже лиява видавалася вона йому. І пішов він, коли вони стали вирубувати плуга з коріння, і не кажучи й

слова, віддалив Марію від чепиг, крикнув із цілої сили на волів, аж луна лісом пішла, і затраскотів плуг, відвалилася скиба . . .

—О-так, воно повинно йти, — говорив він, держучи ціпко плуга. — Ви й за місяць не виорете цього кавалка, коли будете кожний корінчик сокирою рубати. Воли моцні, але ліниві — їм тільки бука треба й рватимуть коріння.

Але не встиг він скінчити своєї гордої бесіди, як воли стали й плуг мов би примерз у землі. Іван крикнув раз і другий, вхопив грудку землі, кинув, воли наперли силою, і, тарах! вломили штильвагу.

—Бідна головко, а що тепер буде? — зажурилася в розпуці Єлена й дивилася на зломане дерево так, мов би то була чиясь із її дітей рука, або нога зломана.

Іван пошкробався в потилицю — не дуже то він добре пописався перед Єленою, а передовсім перед Марією. Штильвага була новісенька, від нового воза, червона й окована — сам він не знав, що тепер буде.

—Я вам нашу принесу, наша моцна й видержить, — сказав він раптом і таки побіг додому.

—Але Дьордій не дав штильваги. — Ти зломив, то тепер постарай їм звідки хочеш, — говорив він, коли Іван розповів як то сталося, що штильвага тріснула. Але зараз таки щось подумав та й: — Возьми кавалок сухої берези зо стриху, обтеши й зроби їм, нехай час не марнують, — сказав і таки сам поліз за деревом, щоб скоріше роботу зробити, а Івана післав за зломаною штильвагою, щоб окову зняти й на нову поставити.

Поміг Іван Воркунам виорати цілину й за той час освоївся й поводився там мов вдома. Приходив до них частіше як перше й видно було, що уроїв собі був, що Марія вже так, як мусить одружитися з ним, і, можливо, тільки й ждала, щоб він їй освідчився. Та й постановляв він не раз і не два, йдучи здому, виконати цей акт виявлення своєї любови й згоди продовжати її вкупочці аж до смерти, але з причини, що раз він не знав як його виконати, а другий раз не мав нагоди, бо Ма-

рія, чи то йшла куди, чи робила що, то завсіди мала когось із собою зо своєї родини. Господь її святий знав, чи робила вона це навмисне, чи воно само собою так складалося, але що воно сердило Івана, то про це шкода й говорити. Він забігав, закрадався, щоб зловити її десь на самоті, й зісунути перед нею зо свого серця тягар, але його успіх, здається, запутаний був десь у густих корчах. Врешті, одної суботи, десь при кінці місяця вересня, постановив він не відложувати вже далі свого наміру.

Він знав, що Марія майже кожної суботи йшла до, як вони вже називали, Вакаревого ставу провирити вершу, що вона з братом Павлом виплела з лозового пруття, чи не зловилися риби. Звичайно суботами пополудні вони не робили вже вполі — Єлена пекла хліб, Марія з Єлисаветою прали білля, а попри це був уже й час побігти до верші. Знаючи це, Іван, зараз по обіді, пішов на полювання. Та не йшов він уже до хати Воркунів, але вибрав собі дорогу прямо до ставу, де сподівався стрінати її.

Іван не помилився. Йдучи по дорозі, він застрілив дві лісові курки, прийшов над став, сів собі за корчем і ждав. Марії покищо не було й він, не маючи що робити, набив рушницю, щоб стрілити в стадо диких качок на ставу. Насунув капсульку і вже прицілився, як у тій самій хвилині вийшла з ліса Марія й таки без жадної надуми забрела в воду до приколєння, до котрого привязана була верша. Вона підняла її, але зараз таки положила назад, бо не було в ній риби — щупаки, як видно було, не пхали свої голови там, де не треба. Глянула на став, що аж чорнів від диких качок і гусей, кинула оком на противний беріг і завважала, що там стояв, мов би намальований на зеленому папері, олень із кріслатими рогами і вкінці мало не крикнула з переляку, коли обернулася й побачила на березі Івана, що стояв з рушницею на плечах. Її аж мороз пробіг поза плечі і щось мов би пхало її втікати. — Іван тепер такий страшний представився їй, що вона таки направду збоялася його. Але постояла

хвилинку, надумала щось і пустилася йти до ледве помітної на траві стежки, що вона сама притоптала.

—Нема риби? — сказав Іван більш приемним голосом як навіть пасувало йому. Він стояв на стежці й, як видно було, не думав вступитись із неї.

Іванів м'який голос втохомирив трохи Марієне серце. —Нема, — відповіла вона хвилюючись, але зараз таки спокійніше: — За великий вітер був цього тижня й риба не підходила на мілку воду.

—Треба вершу віднести далі, на глибшу воду, бо в осени риба держиться далеко від берега, — радив Іван, сверлюючи Маріїні очі своїми очима.

—Я боюся далеко брести, бо стрязко там і глибоко, — говорила вона йдучи до стежки.

—Як хочеш, то я перенсу її на глибоке, — говорив він, ставши на перед неї й махав застріленими курками так ніби загороджував їй дорогу.

—То хіба сам будеш вибирати з неї рибу, бо я не полізу далі, — говорила вона й пробувала минути його, щоб далі йти.

—Воно можна так зробити, щоб ти не потребувала лізти ні близько, ні далеко, — говорив він, заступаючи їй дорогу, неначе дровичвся з нею.

—Якже ж так можна? — запитала вона й глянула на нього якимось допитливо; з його очей світилася знана їй вже відразу.

А так: ти знаєш, що тепер мясниці, — відповів він і засміявся залізним сміхом.

—А що мясниці мають спільного з вершою? — запитала вона, кусаючи спідну губу; балачка ставала їй дуже неприємною.

—Ти вдаєш, що ніби не розумієш мене.

—Та якже ж розуміти тебе, коли ти говориш, мов би маку наївся, — сказала вона гнівно. — Ліпше йдім до дому, — додала й пустилася йти.

—Гов! Зачекай трохи. Чого спішишся? — задержував він її вимахуючи курками. — Я вже давно збирався сказати тобі, що воно ліпше буде для тебе жити зо мною,

як вдома. Тепер ти робиш, то для кого робиш, кажи? Роблю я для свого батька задармо, робиш і ти, а воно ліпше було б, коли б ми обоє робили на своїй власній фермі, для себе. Ну, що ж ти скажеш на це? — запитав він вкінці й перекинув голову на бік ждучи на відповідь.

Марія тільки очі витріщила й стояла мов би справді наїлася маку.

—Ну, чому не кажеш нічого? — настоював він і при цім зняв рушницю з плеча й взяв її під паху так, що цівка справлена була прямо в Маріїні груди.

Марія відступилася взад, глянула в ліс і мала дуже велику охоту пруднути ланею в гущавину, але щось держало її, не пускало. Її звичайна смілість і відвага зсезли десь і лишили її безрадною.

—Ми можемо й завтра їхати до міста і звінчатися там, — довбав далі Іван, підступаючи до неї.

—Возьми геть свою рушницю, — крикнула нагло Марія, і вдарила рукою по цівці.

—Не бий так, бо вистрілить; вона набита, — остерігав Іван і навмисне держав рушницю так, як Марія не хотіла. — Ну, кажи, підеш за мене?

Марія скипіла зо злости. — Возьми, кажу, рушницю мені з під носа, бо...

—Що? Думаєш, що боюсь тебе? Думаєш, що я засіди буду для тебе дурним котом? Ти думаєш, що я дурний і не розумію твоїх мух? Я ті твої мухи виблю з тебе, я постріляю їх так, як цих курок. Ти ніби світиш мені в очі, а з другим цілуєшся; думаєш, що я не бачив? — При цих словах він штухнув Марію не так дуже легенько рушницею в груди.

Не туди він заїхав, куди постановив був заїхати; зачепив, своїм замашеним всіми любовними злиднями возом, у Маріїну душу. І виляйте горня нафти в кухню на грань, але уважно, щоб ви не випекли своїх очей, або й хати не спалили, то тоді зрозумієте, як заміцно бухнула Маріїна злість. На миг ока вона вхопила обома руками рушницю, торгнула, щоб її вихопити, вирвати й кинути в став, але, як видно було, Іван був приготований на такий напад, бо

в тій самій хвилині впустив курки на землю й зловив рушницю за приложе. Почалася шарпанина. Раз сіпне вона його з такою силою, що він аж вязами закине, то знов сіпне він її, що їй аж дух запре. Потім крутили нею в один то в другий бік і хто знає котре котрого було б перемогло, коли б не вибухнула була рушниця. Бухнула якраз в тім менті, коли цівка була під Маріною пахою. Гук вибуху приголомшив їх обоїх; рушниця випала з їх рук і вдарила Марію в ногу так сильно, що вона аж присіла. Зажмурила з болю очі й думала, що прострілена

на

А Іван, побачивши, що Марія присіла й думаючи, що вона віддає Богу духа, налякався, зірвався, мов би його вогнем припік і побіг вихром у ліс. Скачучи через повалені дерева й нагинаючись бігом попід корчі, він зо страху не нав, куди біжить і чого біжить. Аж коли зачепився за якусь там ломаку й роздер штани від спода аж до верха, аж тоді спамятався. Задиханий пристанув і шукав головою вільного місця, щоб глянути на свою суперницю. Але трудно було знайти таке вільне місце; мусів він вертатися й лізти на високе звалене дерево із нього зазірати на місце катастрофи.

Марія потерши рукою болюче місце на нозі, піднялася й поволі оглядалася довкола, мов би зо сну пробудилася. Глянула на рушницю, на курки, й подалася в ліс, прямо в ту сторону, де стояв Іван. А він, коли побачив її, — як скочить, як зарве, аж ріща затріщало, мов за медведем, і зник; вона навіть не бачила його.

Від того часу Іван оминав Марію так, як оминає старий пес їжака.

* * *

Калина Дуб аж сіяла з радости коли завважала, що Іван почав частіше заходити до її хати й не виходив так скоро, як то він робив ціле літо — посидить було хвилиночку коли, розуміється, вона запросить його в хату, або й цілком не повертає, але тисне на північ, до Воркунів. Вона не знала тепер, як то кажуть, де його посадити й як до нього говорити; цяцькалася з ним, мов з малень-

ким, хворим хлопчиком; не обходило її, що він сидів бувало в хаті кілька годин, й слова не промовив, хібащо вона силою витягла з нього собі на відповідь. Сидів нахмурений і водив очима за Ольгою, що пораючись коло хатньої роботи й, як видно було, боялася навіть глянути в його сторону. Завважала це й Калина й сердилася на доньку; штовхне її нераз у бік, не так дуже легенько, а при цім дуже любими словами промовляє: — Йди, доню, та сядь собі трошки та й спочинь. Ти від ранку бігаєш та й бігаєш вже аж змарніла. — І при цих словах попхне її непомітно у сторону Івана. А Ольга звертиться було мов ягничка, що не має охоти до кошари зайти, та й ухопить ведро й вибіжить ніби по воду й довго, довго не вертається, мов би перше криницю копала, й аж тоді води набирала. А Калина гляне було крізь вікно, подумає й усміхнеться скрито — певне донька маневрує й хоче, щоб Іван вийшов та поговорив із нею, бо в хаті стидно їй було говорити з парубком при мамі, ну та й при всіх. І закрутить Калина бесідою так, щоб допомогти доньці вислати Івана на двір. Закрутить і вкрутить, Іван вийде, розглядається на всі боки, але Ольги не видно, мов би під землю сховалася — зазирає було зза вугла хати й слідить, куди то він поверне. Підійде він в її сторону, то вона тихцем на втеки й за другий вугол сховається. Обійдуть так нераз хату довкола — вона забіжить до хати, а він постоїть трохи й піде до свого дому.

Не знала Калина, що донька від Івана бокує, втікає; а те, що вона бачила, що Ольга не стає з ним на бесіду в хаті, то ставила на її несмілість, на її скромність дівочу. Так воно й повинно й бути, а не так як ота Воркунова циганка, що сама парубкам на шию лізе. І тишилася вона, що врешті, Іван, на її думку, пізнався на фарбованому лисі й зійшов на дорбу дорогу, якою він повинен був іти від самого початку. Та й дурний він був, дурний цілий час, бо хто ж таке бачив, щоб такий багачький син днював і ночував у такої, що не варта була з ним і за стіл сісти. І не жаль їй було б коли б вона, Калина,

не відкривала була тої тайни, хто то були Дуби, а хто Воркуни.

От, таки в першу неділю потім як вони перенеслися від Поштаря до своєї нової хати, чи не виложила вона перед Поштарями цілу історію про Дубів і Воркунів? Та й Іван слухав тої історії. Була тоді нагода висвітлити справу, бо вони корову купували в Поштаря, ну й при згоді не можна було оминати й не сказати, що вона, Калина, мала в краю як не одну, то дві, три, а часом траплялося, що й чотири корови мала, — навіть Воркуниха може посвідчити про це, бо нераз вона їй дзеру давала; що вона кожного понеділка їхала до міста на торг і везла на продаж бербениці сира, макітрі масла й копами яйця — та ж вона кожного Великодня давала Єлені трішки сира й масла, щоб мала що посвятити, бо в них не було; що вони годували по кілька пацюків на рік і одного, такого великого мов кінь, різали собі на зиму — Воркун це знає, бо завсіди помагав Павлові різати, смалити й оправляти, а вона за те давала йому кавалок печінки, трохи кишок та й ще інші дробязки, а на Великдень дарувала йому кусак солонини отак на долоню завбільшки; що вони мали найбільші на ціле село коні, на котрі ззиралися люди, коли вони їхали дорогою — сам Воркун любив їх мов своїх, бо в нього мало коли заважався хвіст коло хати; що вони не могли обробляти своє поле самі, але наймали робітників — та ж сама Марія від маленької робила в неї, дітей пильнувала, гусей і коров пасла — та ж то таке-е шмарка-а-ате та вуши-и-иве було, що аж жаль та й таки гудко було дивитися. Але й пис-с-скли-и-иве було. Не встигну я сказати їй слово, а вона мені десять нацабанить і коня з копитами зіла б була, така була ненаїдна. Тепер ніби вичухалася трохи й думає, що хтось забув, не знає...

Тут Калина перестала була, мов би на те, щоб провирити чи всі слухають уважно й, можливо чи очей не витріщують із здивовання. Але на її великий жаль, як вона завважала, очі всіх, що там були не показували ніякої цікавості — Ганна сиділа на краю ліжка, заложила одну

руку під паху, а другою підперла лице й похитувалася навскісь, та й таки видно було по її лиці, що вона скорше цілувала б шмаркату й вушиву Марію, як слухала Каліни; Дьордій сидів та посмішкувався, і можливо думав: — Ой, вмі-і-іє ця баба молоти, — а Іван із Катериною, посварившись рано за якусь там роботу, полагоджували її, тую сварку, показуючи одно одному дулі й не мали часу слухати Каліниної історії. Впрочім, що ж то їх обходило, що хтось був колись і десь там був багач, а хтось бідний, ну й шмаркатий? Марія була для них провідницею й вони навіть сьогодні дивилися думками в її сторону й бажали мати її в своїм товаристві.

А все таки Калина думала високо про Поштарів і надіялася, що вони не інакше думають і про Дубів, бо ж і як воно могло бути інакше? І відпочивши трохи, вона тягнула далі: — В нас, дякувати Богу є ще багато непроданого поля в краю й першому зятеві ми приобіцяли дати порядне придане. Перша донька, перше весілля, то воно таки так повинно бути, коби лиш зять добрий трапився, з доброго коліна, бо ми за якогобудь латку не видамо доньки, та й синові не позволимо привести до хати якусь наймичку. А ви таки не правте багато за корову, бо, знаєте, є у вас і в нас діти й хто не знає, як то воно може статися; треба нам по сусідськи жити, сходитися. — Тяжко воно сьогодні знайти сусідів, аби були однакові й розуміли себе. А нас мов би навмисне Бог звів до купи.

І чим-же ж можна було відкрити більш Поштарям очі, як тим, що вона сказала їм тоді? Та ж глухий і сліпий був би вже чув і бачив, що все те була істинна правда. Але, здається їм, Поштарям, бракувало щось, ну, не розумілися на речах, а може й мали щось проти Каліни. Вже та Єлена мала щось нацяпкати Ганні та й Іванові про неї, про них усіх, бо недармо сприятелювалися, мов би якісь свої. Набрехала та й годі, щоб підлеститися й користати з Ганниного багатства.

— Бо, ніби, як це пояснити? — говорила Калина не раз до Павла. — Я заплатила Ганні по півтретя шустки за кожну курку, десять їх купила, а Єлена за квочку з

курятами нічого не дала. — Я навмисне питала Катерини, як то воно було, а вона сказала, що Єлена обіцяла відробити. Гм, відробити... Знаю я який то відробок буде. От коби трохи віддалилося то й заснітиться. — Чужа праця не пече в руки. Або ніби чого той Іван так прилип до тої циганки? Підмовила, бігме підмовила, наговорила на мене, на Ольгу, а він, дурний, повірив та й бігає за нею, мов песик на ланцюшку. Йде попри нашу хату й крадеться, мов злодій, щоб ми не бачили, що він суне до неї. І думаєш, що він там дармо сидить? Та де! От колисьто, той Павло, той хлопчисько, хвалився тут що Іван заложується з Марією й рубають тополі, ніби, котре скорше зрубає, і вже пів фарми викорчували. Я так, нехотячи, питала його — бо ніби яке мені діло пхати свого носа до чужого проса, — а він все вибовтав. Казав, що Іван приходять до них щодня й приносить їм кури, качки й якісь там кози стріляє та й таскає Єлені. І хто то знає, чиї то кури й качки, чи то дикі, чи такі домашні...

А вже коли Калина почула, що Єлена виорала два кавалки прочищеної землі то мало зо шкіри не вискочила. Не втерпіла жінка, щоб крадьки не побігти й не оглянути, як то за багато Єлена виорала. І, коли вона прийшла додому й застала Павла самого вхаті, що лежав на ліжку й дрімав — це одинокє, що він міг робити в неділю по полудні й, розуміється, коли Калини не було вхаті — то таких йому артикулів начитала, що, не лиш він, але й сам сон витріщив був очі.

— Ти бачив кілька то наша сусіда наорала поля? — питала вона Павла дринчучим, але спокійним голосом.

— Не бачив, бо не мав часу зазирати хто що робить? — бубонів спячий і невдоволений Павло. Він навіть не турбувався думати про котру то сусіду вона говорить.

— Така баба з дівками має вже два рази більше обробленої землі як ти, господарю велебний, — розмахувалася далі Калина словами й голосом.

— Як має, то це її діло, — сказав Павло глухо; сон брєнів йому в голові й неприємно перемішувався з Кали-

ними словами. — Вона пильнує з дітьми своєї роботи й не бігає, так як ти, поштою по селу, — додав він й обернувся до стіни й цим дав знак, що він вже сказав, що мав сказати.

Калина, коли почула Павлове оскарження, аж зацигикала зо злости.

—Неділенько свята! Куди ж то я бігаю? Що я побіжу вряди-годи до Ганни, то це в тебе бігання? Чи ти хочеш, щоб я ніколи ніде не вийшла? Мамко рідна! А-ди, завіз мене сюди у ці безвісти й хоче, щоб я світу Божого не бачила. Роботи, каже він, я не пильную. Чи ти хочеш, щоб я так як та затьопана Єлена, або Тетяна рилася в землі, як льоха? Чи ти хочеш, щоб я діти наші мордувала роботою так, як вона мордує? О-ой, не буде цього...

Павло кашлянув голосно й продовжив той свій кашель дрібно з г і м і тим спинив Калину. Вона глянула трошки тривожно на нього, але що він не робив руху встати вона продовжала далі, але вже слабшим голосом.

—Та ж я роблю, що можу, знаєш, і в хаті й по надворі, помагаю дівчатам, але до корчовання я не здала. Та й мені таки здається, що ти не мав очей коли вибирав землю, бо коли б ти мав, то ти був би взяв ту ферму, що Воркун. Вона багато рівніша й ліс на ній менший, як на нашій. Не бійсь, коли б вона була така як наша, то Єлена не надрала була б стільки ріллі. Але що ж? Ти взяв те, що тобі Воркун із Поштарем казали брати й тепер маєш, така баба показує тобі фіглі. Чи ж ти не бачив як вона їхала до Поштаря за плугом? Відвернула голову й навіть не глянула в мій бік. Я до неї по щирому, а що ви, а куди ви, а вона ні слова, тільки задерла голову та й пішла, та й ще з підскоком, мов дівчина. А як верталася то, щоб похвалитися, що зятя везе, кликала мене на двір, щоб поглумитися надо мною. А ти тільки сидиш і дивишся, мов баран зарізаний і не вголові тобі, що мене й твоїх дітей обсуджують і зневажають...

Павло піднявся й глянув на Калину такими очима, що кажуть: — кади, кади, я тобі зараз вкаджу, коли не перестанеш. — Калина подивилася налякана на нього й

зараз таки на двері, але він гаркнув невдоволено й знов ляг. Пригадалася їй нагло маленька пригода, що сталася тоді, як Василь відїздив у зарібки. Вона дуже добре запам'ятала той вечер, того дня, коли він, Павло, слухаючи її довгого, як він називав, чтенія, не витерпів, схопився й кинув у неї чоботом і коли б вона була не схилилася, то більше як певне, що розвалив би був їй голову. З цієї причини стереглася вона й слідила за рухами свого терпеливого чоловіка, бо небезпечні вони були. Все ж таки не переставала виливати далі свої жалі та невдоволення.

—Зневажають і сміються вони з нас, ой сміються. Та, чи ж то нема з кого сміятися? Та ж дурний бик реготався б із нас, коли б знав, що ми не то що не наймаємо чужих людей до роботи, але й свого, одинокого сина, вирядили в зарібки; він десь там витирає собою чужі кутти, став на сором та ганьбу нам за наймита, а наші фарми лежать облогом. Другі люди так не роблять, от хоч би й Поштар. Чи дозволяє він своєму синові Іванові вештатися десь Бог-зна куди? Ой, ні. Держить він його вдома, бо знає що то значить пара робучих рук на фермі, та й не розпустив він його так, як ти Василя, мовляв, роби що хочеш тільки не клопочи мені голову. І маєш тепер. Люди доробляються, орять лани, а ти спортав якусь там грядку, на яку порядній бабі нема на що сісти, ляг і спиш...

До хати вбігла мала Іринка з плачем і жалувалася, що Осип із Воркуновим Павлом кидали в неї вужом. Це перебило Калині бесіду — вона вибігла на двір, щоб там хлопців збештати й лишила Павла в спокою. І, можливо, що Іринка своєю страшною для неї трагедією виратувала свою матір від її трагедії, бо коли уважно було приглянутися Павлові, то він лежав, мов притаєно-тліючий вогонь, що ось-ось мав вибухнути, піддуваний і шпортаний Калининими словами, і, самовидно наніс би був їй досить страху, що стало б було їй на кілька тижнів. Але діти перешкодили йому вибухнути й тим не допустили до крикливого сльозопролиття.

На показ і таки по натурі, Павло Дуб, був поважною людиною. Високого росту, сильно збудований, із задуманим обличчям, котре прикрашували буйні вуса, довгий ніс і високе чоло з густими бровами, під котрими ясніли спокійні, широко розложені між собою очі. Представляв він собою типічного, багатого рільника, що своєю клясою завсіди й всюди задержує поважний престиж громадського, консервативного, селянського життя, що ніколи не побіжить дармо вперед, але й не поступить взад. Говорив він дуже мало, от тільки скаже було лиш те, що конче треба було сказати, а що раз сказав те було святе. Словом, він був наскрізь добрий чоловік — душа й тіло його були здорові.

Але його добра воля, як видно було, пожартувала собі з нього. За намовою своєї жінки викотився він із діда-прадіда вибитих селянським життям колій і, здавалося йому, загубився був у нових, напівдиких обставинах нового світу. Не чувся він, як кажуть, вдома, хоч були тут і ніч і день, гріло сонце й падав дощ, була ніби його власна земля, але все те видавалося йому якесь дуже чуже й мов би лиш тимчасове; старий край і його власне господарство не сходили йому з ума й здавалося йому, що він приїхав сюди лиш на якийсь час і сьогодні-завтра вернеться назад у своє село, де ждало на нього й плакало за ним традиціями вимережане й вишите спокоем життя звичайного селянина.

Але, як звичайно воно буває, мало є людей на світі, що роблять лиш те, що вони бажають робити; більшість мусить робити лиш те, що в даних обставинах можна й конче треба зробити навіть проти їх власної волі. Так було й з Павлом. Думав він про свою господарку в старім краю, але тут обставини наказували йому брати в руки сокиру й чистити землю. І працював він тяжко — тяжче, як колибудь у його житті приходилося йому працювати. Виріс і жив у багатстві він не призвичаений був виконувати тяжку працю; виконували її наймані робітники, а він тільки наглядав, ну, й помагав їм, коли треба було. Але тепер вся робота скупчилася на його руки; він зпо-

чатку корчився трохи, але пізніш втягнувся й від сірого ранку до пізної ночі бехкав сокирою без ніяких голосних нарікань; душив у собі й не висказував нікому своїх гірких жалів за тим, як говорять злобно люди, що він із першорядного господаря зісунувся на пси; спокійно приймав обставини так, як вони склалися без видних спроб за тим, щоб найскорше поліпшити їх. При цім всім він зробився ще більш мовчаливим як був і цією мовчальністю доводив до злости Калину, що любила бесідувати всякими тонами про всякі справи й цим у заміну доводила час-від-часу його до злости.

Сказати правду, Павло ніколи не сердився на Калину, коли вона сварила його за дійсну його провину. Наприклад, він твердо мовчав, коли вона розводилася над тим, що він не спинив Василя йти в зарібки. Тут, на цім пункті, вона мала рацію, бо й він сам сварив себе не лиш за те, що не задержав сина вдома, але й за те, що не найняв собі до роботи Воркуна, Соловія й Вакаря; та ж він мав іще пару соток, схованих на чорну годину, доларів і за ці гроші він міг вичистити порядний кавалок поля й мав би був спокій сам та й жінка не мала б була причини вживати з таким притиском, як вона вживала, своїх бесідливих лотоків. Але це не приходило йому на думку в той час, коли Василь відходив, все ж таки він почувався винуватий і слухав терпеливо жінчиних проповідей.

Але інакше почувався Павло, коли Калина псальмувала йому, що він мало зробив признаки на своїй фармі; що Єлена мала більше обробленого поля як він; це вже сердило його понад міру. Можливо, що й тут він не допускався б був до злости, коли б Калина з дівчатами робили були в лісі, так, як робила Єлена зо своїми. Але вона навіть і не думала не лиш ставати з ним плече-в-плече й гризти дикі нетри, але ще й дівчат не заохочувала йому до помочі. — Люди сміятисямуть, що мої доньки роблять мов наймички, — говорила вона, коли йшла мова, що Єлена з дівчатами, як говорила Ганна, терли ліс мов миші солому. — Так тобі треба, роби сам, коли не знав загнuzдати

Василя, — закінчувала вона свою бесіду, коли він щось ніби натякав, щоб дівчата не дармували й бралися до якоїсь ліпшої роботи як та, яку вони робили. І мусів він сам із своїм чотиринадцятьлітнім Осипом порпатися коло корчів і тополь, а Калина, як він сам казав, парила по селу: Ганну відвідувала майже щодня й приготувляла матримоніальний ґрунт для своїх дітей із Ганниними. Але гріх був би думати, що Павлові дівчата не хотіли помагати йому; докучало їм безділля так, як і всім молодим людям докучає і вони, коли Калини не було вдома, вибіжуть нераз із своєї власної охоти там, де Павло працював і залюбки скидали лом на купи; та й Калина не гнівалася на них за ці їх вибрики, коли заставала їх при роботі, ще й прихвалювала їх, але було це лиш вряди-годи, не завсіди, так, що як їх поміч так і Осипова мало починалася до поширення чистого поля. Мусів він сам про це дбати. Робив аж рук своїх не чув і сердився, коли вона добиралася своїми словами до самої середини його серця, що він мало зробив.

Але до бійки Павло цілком не був здатний: нікого він із своєї родини за ціле життя не карав биттям. Вмів він тільки накартати й цього вистарчало. Тупне було ногою, або кашляне так, що, мовляв, — не базікай, бо набереш, — і було цього досить його винуватцям. Навіть і тоді, коли Василь пішов був ніби до Соловія питати, що вони повинні брати з собою йдучи в зарібки, але вдійсності йшов до Воркуна, щоб залагодити з Марією їх любовні порахунки, він ніби кинув у Калину чоботом, але кидаючи він цілком не ціляв у неї, але попри неї, щоб лиш їй страху надати, бо розсердила вона була його, дуже розсердила. З натури він був великий демократ і не вмів силувати нікого чи то до роботи, чи до їди; раз він сказав, а коли хто не слухав, то він більш навіть не дивився в його сторону. То ж і з Василем поступав він цілком по демократичному, але жінка фактично не годилася з ним, ну й звідсіль полетів чобіт повітрям.

Ми вже знаємо дещо з того, що спонукало Василя йти в зарібки; його романтичні обставини створені з одної сторони зарозумілим Іваном Поштарем, а з другої забавною натурою Марії Воркун силували його йти в світ шукати золотого руна. Ну, ви знаєте як то воно буває, коли молоде серце захворує на гарячу любовну слабкість; нема тоді для його власника нічого ні тяжкого ні легкого, ні високого ні глибокого, ні близького ні далекого, ні страшного, бо він навіть із смертю собі за пан-брат. — Але попри це немало причинився до його відїзду й сам його батько, Павло Дуб.

Вдійсності Василь ніколи й не думав їхати в зарібки перед тим, коли вони ліпили хату Вакареві; слухав він розмови про цю справу між Воркуном, Соловієм і Вакарем, але вона була дуже далека від нього. Аж коли Марія розсердила його своїм поведенням, тоді вскочила й йому думка до голови поїхати геть із цього світу, де була Марія й бути там, де її не було, але в тім самім часі щось у його серці пищало, щоб вона була. Та думки легко скачуть у голову й бренять там, мов пчولي в вулику, але не легко зреалізувати їх, бо з одної сторони забагато їх скаче зараз, а з другої — вони своїм бренькотом заглушують себе самих — сумнів засновує їх. Так було і з Василевими думками, бо як скоро одна зявилася, так скоро вскочила друга про те, чи батько й мама згодяться, щоб він поїхав; третя прибігла звідкись і шептала, що — коли він поїде, лишить Іванові вільне поле для поширення своїх впливів на Марію; четверта хихоталася з нього за те, що він так легко вступає з поля бою за любу дівчину; пята покивувала заперечуючо пальцем, що мама не дозволить, щоб він дружився з нею; шоста принесла йому розмову, що він мав з Іваном, коли був у гостині в Поштарів, на Зелені Свята, про даремну працю для батьків. Багато було тих думок і він хоч-не-хоч постановив засягнути поради в батька; як він скаже так воно й станеться.

І трапилася Василеві добра нагода розкрити перед батьком свої клопоти скоро потім, як вони насіли на нього; тесали вони лозові колики, щоб із них і з вориння

зробити загороду для волів і корови. Тяжко воно було йому приступити до слова; несмілий був перед батьком і зпочатку заходив, як то кажуть, зайця возом, але вкінці якось склеїв, висловив їх.

— Не зле буде, коли підеш і заробиш грошей, — гондився Павло без найменшого спротиву, що Василь сподіявся. — Ти маєш вже свою фарму і гроші тобі здадуться, — бо я не зможу допомогти тобі багато, знаєш: я маю ще кілька десятків, але держу ці гроші на всякий випадок, бо ніхто не знає, що може статися зо мною, або з ким-небудь із нас; за нещастя не тяжко. Та й мені здається, що я не загірю тут місця довго; схочеш, поїдеш з нами, а не схочеш — лишишся...

— Ви хочете вертатися до старого краю? — запитав нагло Василь, мов би переляканий і непевний, куди то батько мав би їхати.

— Та воно ніби так: хочу й не хочу, але коли б сьогодні мав я досить грошей, то без слова забрав би вас всіх на віз і вернувся до дому, — відповів Павло протяжно, спершись на затесаний вже колик і глядів поза ліс. — Ти сам бачиш, що нам тут не буде так добре жити, як жилося нам у старому краю. Ти лиш подумай, коли ми тут доробимося свого власного хліба? Поки ми цей ліс знищимо, поки приведемо землю, щоб вже родила хліб, то не стане нам зубів їсти його. Запутався я через свою дурноту й тепер, коли б я знав, що траплю на добру й поплатну роботу, то й сам поїхав би в зарібки й робив доти, доки не заробив би на стільки грошей, що, доложивши до цих, що маю, стало б на оплату подорожі для нас всіх. Але я не певний за це та й маму з дітьми не можна лишити саму, бо що вона робитиме без мене? Але ти вже більший птах; підеш, заробиш грошей і як схочеш то лишишся тут, а не схочеш, то поїдеш з нами за свої гроші й не потрібно буде мені продавати ще одну ниву, щоб стало нам заплатити за перевіз. Іншої ради нема.

Василь слухав свого батька й тільки очима кліпав зо здивування. Він глядів у його поважне й задумане лице — видавалося воно йому мов би чуже, не батьківське, бо

це перший раз у його житті говорив він до нього не як до хлопця-дитини, але як до дорослого вже чоловіка, що міг вже сам за себе думати й сам на себе робити. Дивно якось звучали батькові слова; він відчував у них тую холодну дійсність, що він вже не дитина й має право й волю вилетіти й покинути батьківське гніздо й будувати своє власне, бо він вже вільний птах. Пригадалася йому тепер нагло уява, що він, довго ще перед тим, нім вони виїхали до Канади, мріяв, що, як він приїде сюди, то втече від батька й зайде десь у полонини, розплодить багато худоби, купить собі рушницю й широкий із крисами капелюх, сидітиме під великим, кріслатим деревом і тільки слідитиме де та худоба ходить, ну й вільний буде, мов птах. Але тепер така вільність, можливо через те, що не було худоби, рушниці й капелюха, видавалася йому якась дивна, дарма, що й сам батько тикав її в його руки.

—Вернетесь ви до краю, вернуся і я, бо я також не люблю тут бути, — сказав Василь, кидаючи затесаний колик на купу викинчених вже й подивився якось загадочно на північ там, де можливо Воркун із Марією також тесав колики.

—Та це буде вже твоя воля, — сказав сумно Павло. — Ти знаєш, що я стратив дуже багато з нашого маєтку й те, що осталося, коли вернемось, ледве стане нам звязувати кінці до купи. Тому я й не силую тебе, щоб пізніш ти не нарікав на мене. А далі, воно певне, що возьмуть тебе до війська й мусітимеш служити три роки за дармо; ліпше воно буде, коли ти лишишся тут. Можливо пощаститься тобі заробити за той час стільки грошей, що покриють нашу страту й тоді вернешся, розуміється, коли схочеш, а ні, то пічнеш господарку тут, коло Воркуна...

На згадку Воркуна Василь почервонів; дивно йому стало, чому то батько згадав його. Може він здогадувався, або може таки й знав, що він носить Марію в умі й в серці?

—Цей чоловік завсіди порадить і допоможе тобі, — продовжав далі Павло, глянувши крадьки на сина й зда-

валосся, що таки й усміхнувся скрито. Ти знаєш його й його родину, ну, а він знає тебе.

—Ви коли думаєте відїздити? — запитав Василь більш на те, щоб відвернути батька на іншу бесіду, як на саме питання.

—Скорше ні, як на весні, бо доки я напишу, щоб продали там ниву, доки вони продадуть, доки гроші придуть, то затягнесь до весни.

—Чи ви вже говорили з мамою про це?

—Ні.

—Чому?

—Мама, коли скажу їй, сваритисяме день і ніч, а так придуть гроші й не буде часу на сварку.

—Як так, то піду й я до роботи з Воркуном.

—Куди, куди ти йдеш? — запитала несподівано Калина, вийшовши зза корчів. Вона йдучи кликати їх до обіду зловила своїм чуйним вухом Василеві слова, і вони не дуже мило вразили її.

—Кажу, що піду до роботи з Воркуном, — повторив Василь, заскочений несподівано мамою.

—А ти не маєш роботи вдома? — запитала вона глипаючи недовірливо то на Василя то на Павла.

—Є, але за домашню ніхто не заплатить мені.

—То ти хочеш, щоб я, ми, платили тобі? Ти чуєш, Павле, що твій син тут піє?

—Як він піє, то ти кудкудач, — сказав Павло на сміх, пробуючи пальцями сокиру, чи не треба погострити її зараз по обіді.

—Я не хочу, щоб ви мені платили, — боронився Василь, побачивши, що мама почала сердитися, — але хочу заробити грошей, бо вони будуть потрібні мені, нам.

—Нащо-ж вони будуть потрібні ніби “вам” і “нам”, — питала вона, зазираючи цікаво синові в очі; слова “мені” і “нам” вкривали, на її думку, якусь тайну.

Павло також, коли почув ці слова, глянув на сина й кашлянув голосно й так давав йому знак, щоб він держав язик за зубами, бо пропаде обід та й ночі трудно буде переночувати.

— Не зашкодять, коли вони будуть; купимо більше коров і скоріше розплодимо більше худоби, — сказав Василь, глянувши на батька й на маму.

— Це ніби не зле, але хто ж вдома робитиме? — запитала скокійніше.

— Батько й ви з дівчатами; ви тут, а я при роботі й так доробимося скоріше, — потішав він маму.

— Чи ти часом не наївся блекотиці, що говориш, сам не знаєш що? — питалася вона, збираючись відходити. — Ідть скорше їсти, бо страва застигає, а ти мені більше не споминай за якісь там мандри, бо я не біла тебе зроду, але за це так тебе спарю, що памятатимеш до гробної дошки, — заадресувала вона останні слова Василеві, вже йдучи.

— Але, мамо, чого ж ви такі сердиті? — не піддався Василь, йдучи за нею. — Ви ж самі чули, що Поштар говорив, що він заробив, першого року, коли приїхав сюди, щось чи не вісімдесять доларів; за такі гроші можна купити такі дві корові, як наша.

— Поштар заробляв кіньми, а не так, як ти хочеш, або твій Воркун, — сказала вона, задержавшись коло купки нарубаних дров. — В моїм роді й у роді твого батька ніхто не ходив на зарібки, і я не хочу, щоб і ти йшов, розумієш? — доказувала гостро, набираючи на руку сухих дров. — Дивись на нього? Ледве йому молоко під носом висхло, а він вже рядив би, вже би покидав мене й батька на сміх людський і мандрував по світу за грішми... Хто такими грішми доробився, або доробиться? От, що затирлигаєш то те й пролигаєш... Нема, нема тобі чого рипатися; сидить Іван Поштарів вдома, сидітимеш і ти.

— А як би Іван йшов, то ви пустили б мене? — питав Василь, накладаючи й собі на руку дров.

— Іван, Іван — Іван, що тебе обходить Іван — залепетіла вона, пригадуючи нагло, що Ганна щось таке й натякала, що Іван також перся йти в зарібки, але Дьордїй обіцяв, що купить йому пару коней і з цим він осів-

ся. — Не бійся, він не дурний валанцатися Бог-зна куди за грішми; він робить їх вдома.

— А що ви робили б коли б я таки поїхав? — питає Василь, ніби жартуючим тоном.

— Тоді не признавайся, що ти мій син; до хати не прийму, сорочки не виперу, їсти не дам...

— Я маю свою ферму, збудую собі хату й буду собі сам пан, — дражнив далі Василь маму.

— Ферма наша, ти наш і мусиш бути з нами аж доти, доки не оженишся, — говорила вона досить серйозно.

— Як так, то я скоро оженюся.

— З ким? — запитала нагло Калина й задержалася на порозі, щоб подивитися на сина; вона дуже скоро бігала по нім своїми очима.

— Ге, ви цікаві знати, але я не скажу, — сміявся Василь, прижмурюючи збиточно очі до неї.

— Я тебе як оженю патиком то... — Вона якось сердито grimнула дровами під піч і не докінчила; не знала що далі сказати. — Сідай їсти, і не базікай непареної. Якесь дурне вчепилося тебе сьогодні. А ти, старий, сидиш і слухаєш, як твій син мухи показує; чому не зафричиш його?

— Та... зійшло таке з таким та й мелять, — сказав недбало Павло вже за столом. — Зчепилися, то тепер розчепіться, — радів він, сьорбнувши ложку борщу.

— Так, так, попускай йому віжки; він тобі лиш п'яти покаже, коли ти попустиш йому, — страхала Калина чоловіка, сідаючи й собі коло стола. — Я знаю звідкіль це походить; та ж він з Воркуном за пан-брат, а той на добре його не порадить, не бійся. Загадав іти сам у зарібки та й його підмовив; хоче, щоб мав що писати до краю про нас; та ж він лиш на посмішках живе...

— А-ай, якесь таке говориш, що ні пришити ні прилатати, — сказав гнівно Павло. — Ти думаєш, що всі нічого не роблять, тільки про тебе думають.

— Мамо, — сказав Василь нагло, мов би щось дуже важне пригадав і хотів засягнути в неї поради.

— Що там? — запитала вона цікаво, забуваючи в тім

самім часі те, що мала Павлові наговорити в справі недоброго на її думку Воркуна.

—Що ви сказали б, коли б ми, скажім так, мали сьогодні досить грошей і вернулися до старого дому?

—О-го, синку! Вже ми не маємо до чого там вертатися, — сказала вона безнадійно, ще й рукою махнула.

—А коли б я пішов до роботи й заробив багато грошей, чи пустили б ви мене самого туди?

—А-ну, ще щось вигадай! Тебе, самого, куди? Ти що там робив би без нас? Де ж би я тебе пустила за своїх очей! Хто ж таке видів, щоб я не бачила свого сина, його жінки, його дітей...

—Ге-ге-гей, куди ви заїхали, — засміявся Василь голосно.

—Мовчи, і не їдж моє серце. Що тобі сьогодні залізло в голову? Чи не нагодували тебе десь там якоюсь м'яткою й тобі від неї в голові перевернулось? Їдж і до роботи, бо нема часу тратити на дурну балачку, — сказала вона зо сварливою просьбою й таки вибігла на двір, бо там курки закудкудакали голосно, щось настрашило їх.

* * *

Така принагідна балачка Василя з батьком, а потім із мамою, відкрила йому тайну про його дійсний стан у родині так, як він представлявся у очах його батьків. Розуміється, що цей стан формувався непомітно з кожним днем, зо зростом його віку, і сам Василь відчував його присутність у собі й довкола себе, але не був він певний, що йому, як дорослому вже хлопцеві, можна робити, а що ні. Це й заставило його шукати розв'язки для цього питання, хоч це заставлення, саме собою, виходило не з прямого заложення. І довідався він, що в батькових очах він був уже вільним птахом, а в очах мами він ледве вилазив із коротких штанів і, на її думку, не мав він іще права без її опіки фуркати по своїй власній волі. Але, плаваючи ще в теплоті родинного життя й не посмакувавши ще натурою приписаної йому холодної волі, не міг він іще судити ясно, котре з них було ліпше для нього.

Батько давав йому волю пробувати своїх власних крил і не замикав за ним дверей, щоб він не влетів назад, коли проба покажеться понад його сили тяжкою, але мама, по своїй материнській натурі, бажала держати його в дитинстві під своєю опікою, ну, не знати як довго й тим самим клопотатися його потребами нерозлучно так, як вона завсіди клопоталася; обое бажали йому щастя так, як вони розуміли його.

Та життя має свої права та й свої питомі вимоги. Сьогодні хлопець дивиться на батькове добро з поняттям, що воно нерозлучно наше, спільне й пробує всіх своїх сил, щоб збільшити його, а завтра глядить на його навіть і зависним оком, мов на чуже, до котрого він не має права. Так воно сталося й з Василем. Хоч мама уважала його ще за безпомічну дитину, але слова батька збудили в нім наклювану, але ще не вилуплену з яйця, свідомість, що він уже доросла людина, а вона, ця свідомість, скоро наплодила йому отару різних думок про його власну будучність. Зпочатку, ці думки забігали, мов вівці, до батькової кошари, але з ходом часу він городив вже свою, поняття родинної спільності затемнювалося, а на його місце зростало ясніше зрозуміння його власних потреб. Це, самовидно, не годилося з поняттям його мами про його дитинство й довело до зудару — він на перекір їй пішов до роботи.

Та й Калині нагнала тая балачка так багато думок, що вона майже забула була спати ночами; пробувала провірити їх, впорядкувати, бо передчувала, що щось недобре робиться за її плечима. Василева згадка про роботу, про Воркуна, про його ферму, про старий край, про женячку, все те не могло поміститися в її голові. — Чого ж він говорив так? — питала себе. — Чи не думає він женитися з Марією й осісти на своїй фермі? — і від цього питання аж здригалася. Та ж вона вже все так гарно розписала...

Іван жениться з Ольгою, а Василь із Катериною; обидві пари живуть на своїх фермах, а вона зразу мама, а потім баба, біжить то до доньки, то до невістки й зази-

рає та допитує, чи їм що не бракує, чи не треба чого, та й привчає, що це так робити, а це так, бо воно так ліпше, а так гірше, ну, знаєте: мама... Вони залюбки слухають її порад, мусять слухати, усміхаються любо до неї й все так гарно йде аж душа радіє. А в неділі й свята вона мов би вже бачила, що приїхали донька з невісткою зо своїми дітьми в гості до неї; діти-внуки бавляться по хаті — вона їм гостинчиків надавала — а вона сидить на постелі зо свахою Ганною й шепочуть та приглядаються утішно на свій рід, на свое потомство. І хто ж то посмів би замазати цей, її повний любих надій, уявлений і вимріяний образ? Хіба ворог, смертельний ворог.

І недовірливо дивилася вона на Василя, коли він був у хаті; душею засновувала довкола нього свій рід, а серцем плакала й просила, щоб він розкрив перед нею своє серце, свою душу, щоб вона глянула, перевірила, чи він ще її люба дитина, чи...

Але Василь, так їй показувалося, споважнів був, мовчав, недоговорював — щось недобре задумав. Та потішало її те, що він від якогось часу не заглядав до Воркуна. Вона навмисне питала про це Ольгу й довідалася, що він, здається, покинув Марію, горнувся до Катерини, але пізніше почав ходити сам вовком і уникав як одної так другої. Це впорядкувало сяк-так її думки й вона могла вже трохи спати. Але все ж таки відчувала неспокій у своїм серці; щось недобре воно віщувало.

І не помилилося Калинине серце. Василь, не сказавши їй ні слова вперед, що йде в зарібки лиш так, завтра рано мав відходити, а сьогодні десь пополудні сказав, щоб приготувати йому чисту сорочку та й хліба в мішок, а сам десь скоро вийшов і прийшов вже пізно вночі та й цим затуманив мамі ясний та любий образ. Аж захворувала була від жалю та пересердя й Павло справді налякався був, чи вона видержить такий наглий удар. Та вона поволі віджила тілом, але душею й серцем була зломана раз на все. Дивилася підозріло на всіх, зробилася більш лютою, як була й за кожную кришку сварилася з Павлом. Одиноке, що потішало її, була її заввага, що Іван по-

чав приходити до них частіше; на нього вона клала ще, з надією на вигране, свою карту.

* * *

Коли Калина журилася своїм світом, що запутався був у її власні докучливі думки, мов муха в павутиння, й своїм бзіньканням не давав їй спокійно спати, то в той і за той час Тетяна Вакар боролася зо своїми злиднями, що, здавалося, змовилися й навмисне обсідали її зо всіх боків і шарпали немилосердно, мов люті пси залякану на смерть овечку. Нещастя, що стрінули її, коли вона розрубала ногу, потім затроєння мухомором, що через недогляд замішався між козарі, разом із журбою та тяжкою працею зробили з неї, молодіє ще жінки, блідого кістяка, котрому вже, як видно було, й саме дихання докучало; відбувала якусь приписану й невідкличну перед найвищим судом кару, що наложена була на неї інстанціями від гіркої до найгіршої.

Того ж дня, на Успеніє Богородиці, коли Ганна з Кажиною прийшли відвідати Тетяну, лежала вона на своїй постелі і ледве дихала. Коло її голови сиділа Текля й з натягнутим від плачу лицем приложувала що хвиля мокрий рушник до чола; ослаблена вчорашнім затроєнням дістала вона шалений біль голови, а з ним і гарячку. Вона ніби спала, але що хвилини пробуджувалася, відкривала очі, роззіралася налякано по хаті й питала за Семеном, що лежав на Єлениних колінах більше мертвий як живий. — Не пустіть, не пустіть Семена на двір, бо він зайде в ліс і роздеруть його вовки, — говорила вона тривожно й пробувала підвестися. Але Текля плачучи успокоювала її, пестила й вмовляла, що Єлена держить його на руках, що він спить спокійно й що про вовків ніхто з них навіть не чув. — Він ще маленький... його треба доглядати... я не маю часу доглядати... той кавальчик поля треба вичистити... батько приведе йому корову... чого Ганна нагнівалася на мене... не приходить, — шептала урівно хвора, а Ганна насичена жалем, мов губка водою,

вже таки лежала коло неї та й з болем в серцю заглядала їй в лице.

Коли на цілому світі була де тоді така хата, повна незносного горя й суму, то була це хата Тетяни. Жінки сиділи мовчки й хлипали; Софія сиділа в маминих ногах і дуже великими, перестрашеними очима дивилася в її жовте, мов віск лице; Андрій сидів у куті коло печі не як жвавий хлопець, але мов старий дідок, котрого за якусь видуману провину засудили на смерть — затроєння стягнуло з нього всякий діточо-хлопячий цвіт і лишило його з натягненим лицем і наляканими, великими очима.

— Від коли то Тетяна так дуже заслабла? — питала пошепки крізь плач Ганна.

— Та від учора, — відповідала Єлена, втираючи хустинкою очі. — Наїлися тих проклятих печериць і мало всі не погибли. Але якось відтановилися, ті двоє, Софія й Андрій, бо вони вже неслабі, але Тетяна здається за скоро встала, ходила по надвірі та й як лягла вчора ввечері то дивиться що зробилося з неї. А цей малий то ще очей не відкривав відучора; здається, що вже й не відкриє...

— Чому ж ніхто не дав мені знати про це нещастя? — жалувала Ганна. — Та ж я була б прибїгла в тій хвилині сюди.

— Та я забула, як заорала; воно можна було й голову свою забути тут, — звинялася Єлена, хлипаючи. — Ми не знали, що почати та й що робити. Відтерли їх трохи й вони поволі почали приходити до себе. Я спарила з пшеничної муки джуру, нагодувала трохи, бо Калина не дала молока (Єлена, як видно було, або забула, або не бачила Калини як вона увійшла і сиділа на скриночці поза її плечима коло печі), та й лишила я Марію, щоб доглядала їх, а ми з Теклею пішли до дому. І не знаю чи я спала, чи не спала, так грижа золила мене за нею, і чую, — десь вже над ранком було, — прибїгає Марія та й будить мене. — Ідїть, — каже вона, — мамо до Тетяни, бо вона щось таке маячить до себе аж мені страшно стало. Та й берїть з собою нашу свїчку, бо в

неї нема нічого, щоб засвітити. Я держала вогонь у печі, щоб хоч трохи видно було, але він вже мав погаснути, а без світла в хаті страшно. Як я це почувла, щось мене коло серця дюгнуло й аж мороз пішов по тілі. Післала я Марію за Теклею, а сама біжу, приходжу, а то є що видіти. Вона, бідна, сидить і держить цього малого на колінах, ніби колише та ще й приспівує. Я говорю до неї, а вона дивиться на мене мов би шклянними очима й не пізнає, ще й свариться, що ніби я хочу Семена вкрасти від неї. Ледве я вговорила її, щоб лягала, та успокоїлася. Як вже трохи розвиднілося, післала я Софійку по молоко до вас, але думаєте, що хоч покушала? Де там! Відбила горня від рота, казала, що я даю їй трійла. Та й тепер, от як бачите, лежить як у вогні. Коби хоч Господь милосердний схоронив її від смерти, бо що ж ці діточки робитимуть без мами?

Калина закінчила свою бесіду тихим плачем, а з нею заплакали всі, навіть і стіни бідної, не біленої вапном хатини. А Ганна здержуючи себе, щоб не заголосити, нахилилася над Тетяною та й шептала крізь плач: — Казала я тобі, Тетяно, не йди від мене, будь зо мною, хати не пересидиш та й хліба не переїш. а ти таки вперлася та й пішла...

Тетяна, здається, розпізнала Ганнин голос, бо відкрила очі й довго, довго дивилася їй в лице, і далі, немаче хотіла впевнитися, що не милиться, витягла зпід верети дрежачу руку й пальцями повела по Ганниній голові, по лиці. Потім вона, мов би втомилася, впустила руку на груди, зідхнула якось так легко, як зідхаємо коли ми втомлені, ляжемо на своє ліжко, накриємось і готові заснути. Та ми зідхнувши задержимось на маленьку хвилинку, мов би надумувалися чи нам дихати далі, чи перестати, і коли ми безжурні й здорові, то таки зараз губимося в сонному світі, але Тетяна задержуючи той віддих, замкнула очі й твердо прижмурила їх так, що зпоміж повік пролізли кілька дрібних крапель сліз. Це ще більше розжалобило Ганну; вона обняла Тетяну, мов свою конаючу дитину й обмивала її лице своїми сльозами й цілуючи, поцілунками вона втирала його, сушила.

Кажуть люди, що ліки лічать хворе тіло, а слова зболілу душу, але, що тіло й душа є нерозлучні з собою до смерти, і, як одно хворе то друге слабе, то ж самовидне те, що лічити хвору людину треба обидвома способами, Але в цім нашім випадку про ліки для тіла й тих, що їх приписують, шкода й було говорити: далеко були вони. І хворі, хоч-не-хоч, мусіли підлягати звичайному, природному, жорстокому законові: видержиш — житимеш. Але, як бачимо, других ліків насичених сльозами й правдивою ширістю для зболілої душі не бракувало тут. Ганна купала Тетяну ними, і від цієї купелі прояснилося трішки її бліде лице; прояснилося так трішки, як ото нераз буває дуже хмарних днів і сонце знайде десь між грубими сивими хмарами тоненьку смужку й засміється крізь неї, мов маленька дівчинка крізь свої дрібненькі пальчики. І цей маленький промінчик спокою, цей, далекий відгомін Тетяниного вдоволення, що її люба Ганна, щира приятелька була вже коло неї відразу прогнав тяжкий сум із жіночих, заплаканих лиць — веселіше стало в хаті.

Ганна поправила легенько накриття на хворій Тетяні, встала з постелі, поправила на собі свою одіж, пішла до скрині, де поставила свій вузлик, розвила його й виставила глибоку мишину з запраженими в сметані курятами та й невеличкий горщик курячої зупи. — Шукай Софійко ложок і миски на борщ та йдїть із Андрійком їсти, — гомонїла вона пївтихо, розтеляючи на скрині своє біле полотно, що в ньому принесла страву. — Гай, скоренько, бо лишилися з вас лиш шкіра, кости й очі великі, — жибонїла вона й таки сама шукала за ложками на печі. — Попоїсьте та й підете з Катериною до нас на-ніч, бо ви невиспані, зморені й готові захворувати так, як мама; там вам буде веселіше. Я би й маму забрала до нас, але вона йти не годна, а везти її на возі, то віз вигевкав би з неї душу тими гордопинами по дорозі.

Присїли діти коло скрині та й їли смачну зупу з хлібом, а Ганна ламала на кавалки хліб, що принесла з собою, накладала на них по кавальчику мяса й роздавала сидячим жінкам припрошуючи, щоб і вони покушали

трішки та перервали голод, а сама навіть не доторкала-ся до їди. Обділивши всіх, вона взяла горня, набрала зупи й годувала Тетяну. Але довго вона молила її, поки та вмочила свої спалені гарячкою уста в легеньку, скріплюючу поживу; вона ковтнула кілька разів і зараз таки заснула спокійно. Погодувала Елена й Семена зупою; він жадібно висисав із ложки зупу, а вона не втерпіла, щоб не вложити йому в уста й праженої сметани. Він також скоро заснув. Елена положила його побіч Тетяни й у хаті запанував трішки веселіший спокій.

Над вечер Катерина взяла Софію й Андрія й пішла додому. Текля з Марією й Калина з Ольгою також відійшли, а Ганна з Еленою лишилися коло хворої на ніч. Та й добре зробили, що лишилися, бо Семен не видержав і над ранком Богу духа віддав.

* * *

—Що ж то я робити маю тут, га? — питав сам себе зажурений Павло Дуб, вийшовши з Тетяниної хати, де він, сповняючи християнський обов'язок, помолився за душу покійного Семена й тепер роздумував як би то й де би то поховати його. Він радився про це з жінками в хаті, але вони сидючи коло хворої Тетяни, були ще більше безрадні як він сам. А Семен лежав на двох зложеніх побіч себе ослінцях, накритий білим полотном; в його головах блимала застромлена в горня з вівсом тоненька, вовкова свічечка, що Елена зсукала його з воску, що привезла з краю. Він ніби слухав нишком розмови Павла й жінок і здавалося збиралось йому на плач над тим, що він своєю смертю наробив їм так багато суму й клопотів; захопив їх всіх так несподівано, так неприготованих, що навіть сам Павло, що сів був задуманий на приспі під хагою, заміняв би був свою позицію за його.

—Коли б хоч Дьордій був удома, — сказала Елена, що вийшла за Павлом і розглядалася всюди й нікуди. — Вже тиждень тому як поїхав і як нема його так нема, а він порадив би щось. Тут ні церкви, ні священика, ні за-

мельдувати кому, ні цвинтаря, навіть дощок на трунву нема, хоч бери й закопай хрищеного трупа, мов пса, десь там під осику.

— За церкву й за священика нема що й згадувати, але цвинтаря й дощок таки треба, бо не поховаємо його голого денебудь у корчах, — сказав сумно Павло.

— Де ж би тих дощок дістати? — питала Єлена більше сама себе, перекидаючи в голові думками чи не бачила вона їх у Поштаря, або в Соловія.

— Або я знаю де? — відповів Павло. — Я їх не маю.

— Йдіть до Поштаря й може знайдете якісь там на подвірі.

— Треба запитати Ганни, може вона знає.

— Та де їй дошки в голові; вона вже сама ледве дихає, так сплалася. Але зараз прийде Іван, я післала хлопців по нього, щоб прийшов гроба викопати й скаже чи є в них дошки.

— Де ж ви думаєте копати гріб? — запитав Павло, лишаючи думку про дошки як менше важну.

— Або я знаю де? — здвигнула Калина плечима. — Знаю, що треба копати хоч би навіть і за хатою, бо не лишимо трупа, щоб гнив у хаті.

— Треба вибрати десь місце на цвинтар, ну, та й уже під церкву, — сказав Павло й дивився десь далеко понад ліс. — Нам і церкви буде потрібно; може колись збудуємо.

— Та воно таки треба стягнутися з останного й збудувати бодай малу капличку, бо без церкви, як без рук, а покищо, то цвинтаря таки треба зараз, ну, та й ми не вічні; ніхто не знає чие завтра. Але де ж би то вибрати місце на нього?

— Та інакше не може бути, лиш десь на котрійсь із наших фармів, бо на чужій землі не маємо права ховати мерців, — сказав Павло, і почав, як то кажуть, прозрівати; думки про цвинтар почали впорядковуватися.

— Хіба десь там у рогах наших фармів, — сказала Єлена схопивши Павлову думку. — Це буде майже на середині між всіма нами.

—Не знаю яка там земля, чи не дуже поломана, бо Господь знає де ті наші роги сходяться.

—А-ну таки підемо й оглянемо; чого й на кого ж будемо ждати? — сказала Калина й уже поправляла на собі одержу й хустку на голові, мов би йшла десь між люди.

—Не знаю, як Тетяна видержує жити в такій нужді, — говорив Павло, йдучи слідом за Єленою. Він, від коли вона перевезлася до своєї хати, не бачив її та й мало коли згадував її; сам нікуди не ходив і недослухував жіночих бесід і таки не інтересувався ніким, то ж не знав, як живуть його сусіди.

—Що вже християнин витерпить на цім Божім світі то вже йому й пекла не треба, — сказала сумно Єлена. — Та ще ми, як ми, якось держимося, але вона, бідна, що вже перетерпіла, то лиш один Бог знає; так, мов би щось насіло на неї й навмисне золить як не одним то другим нещастям. Кажу вам, що я таки не знала чи казати, чи не казати їй, що Семен умер. Він покійний помер у мене на колінах: та й мучився, бідний, аж мое серце роздирав; корчі чи якусь іншу холеру дістав, бо прутило ним майже цілу ніч, а над ранком, як його сціпило, та й минувся. А я держу його вже вмерлого та й дивлюся на Тетяну й думаю собі: збуджу, скажу, почує та й із жалю сама минеться, бо й вона висить тепер перед смертю лиш так, як на волосиночці; а вона дуже падькалася над цим хлопцем. Та й зо страху таки не будила й не сказала їй нічого, тільки Ганну я поволеньки збудила, бо вона замкнула була очі над ранком. Спорядили ми обидві тіло як належить, потиху, щоб вона не чула, і аж тоді вона пробудилася та й спитала про дитину. — Спить, — шептала їй Ганна до вуха, — спить, та й не встане вже. А вона бідна тільки тяжко зідхнула тай каже: — Най з Богом спочиває. Не буде він мучитися на цім білім світі так, як я мучуся, — та й при цім успокоїлася мов би їй грижа велика з серця зсунулася.

—Бідний аби таки не родився на світ то ліпше було б — сказав Павло, вислухавши Єлениної бесіди. —

Вродиться в нужді та й умирає з нею; до чого таке життя?

—Ой, не говоріть так Павле, — проказала Єлена плаксиво-щирим голосом. — Кожне має своє місце на цьому Божому світі; всі ми в Божих руках. Одні маючі, а другі бідні, але слабіть і смерть не перебирають людми; у них всі рівні.

—Та воно ніби так і є, як ви кажете, бо ніхто з нас не знає яка його доля жде, але воно вже так ведеться, що бідному завсіди вітер віє в очі, — оправдувався Павло й зараз таки змінив бесіду. — Ми отак балакаючи йдемо, але не знаємо де то ваша фарма кінчиться, а де моя починається, — сказав він розглядаючись по лісі чи не пізнасть де якого знакового місця.

—А воно що шкодить де вони сходяться, — сказала Єлена недбало, — от дивіться, щоб цвинтар не був близько ні до вашої ні до нашої хати, та й щоб земля була рівна.

І, йшли вони далі ледве притоптаною дорогою, задержувалися тут то там і вкінці станули коло не дуже грубими деревами порослого й рівного місця.

—Здається мені, що ліпшого місця не знайдемо, — сказала Єлена, оглядаючи землю. — Тут рівно та й ліс не дуже грубий, тільки треба прочистити місце для гробу.

Павло згодився без слова, і, затикавши на знак сухі патики в землю, пішов до дому за рискалем і сокирою, щоб таки ще сьогодні щось певного зробити, а Єлена наказавши йому, щоб він, коли побачить Поштарєвого Івана, розпитав його про дошки й таки заставив до роботи, побігла до дому.

І викопали Павло з Іваном Семенові гріб на прочищеному місці, витесали великий, тополевий хрест і знесли та обтовкли твердо землею недалеко викопаної ями. Чудно якось показувався той хрест на маленькій прогалині окружений високими тополями. Своїми білими, свіжо обтесаними грудьми на стовпі й на поперечці, він мов би силою витягся з землі й шептав дикому лісові, що тут у його твердих і мозолистих рук, а ці руки, цих синів землі, на-

числені вже дні життя, бо впаде він жертвою многих, нетрях заснували своє царство сини землі, що йому пописавши свої історії сокирами й плугами на широких ланах багатого поля, одні за другими спочивати будуть на цій поляні під малими хрестами, що ставитимуть живі мертвим довкола нього, великого хреста.

* * *

На другий день, десь пополудні приїхав Дьордій Поштар із міста. Заїхав він близько хати й по своєму звичаю кликав голосно на домашніх, щоб виходили й здіймали накуплені речі, а Іван, щоб випрягав коні. Але на його здивування ніхто не виходив із хати та й на подвірі ніхто не відзивався. — Де ж то похапало їх? — проговорив він голосно й трохи сердито оглядаючись довкола. — Може сплять? — подумав і відтворив двері та й наробив настільки галасу, що, як кажуть, міг би й мертвого збудити. Але ніхто не відзивався. Він станув перед хатою з думкою, що вони всі вийшли десь далеко в ліс, або до роботи, або шукають чогось, почав що сили кликати й гопкати, але поза луну, що покривлялася йому з ліса, нічого більше не чув. Така тишина налякала його трохи. Він щось подумав хвилинку й зараз таки здіймив свої речі з воза, завернув коні й поїхав в сторону Павла Дуба. Але й там на його кличі тільки луна відбивалася. Де ж то люди попропадали звідсіль? — питав сам себе голосно й з цим нагнав скоро коні в сторону Воркуна. — Десь я мушу їх знайти, — думав собі.

І недалеко прийшлося йому їхати, щоб не завважати причину порожних хат. Він якось припадково глянув на ліву від себе сторону й аж задрижав, як побачив великий, тополевий хрест, а недалеко перед ним купку свіжовикопаної, жовтої глини. Дьордій здержав коні, зняв капелюх, перехрестився, зліз із воза й пішов із замальованим питанням лицем до хреста. Глянув на гроба, — мале якесь умерло, — подумав і перехрестився знов і так без капелюха поїхав далі. Не проїхав він і чвертку милі, як

побачив недалеко перед собою громадку людей, що виходила ізза горбка на дорозі. Він відразу здогадався, що це везли когось до гробу. Подумавши хвилику він заглянув недалеко перед собою трішки вільне місце, де можна було стати возом на боці й пропустити похорон, бо обернути віз не було де. Там він і заїхав, та й приглядався йдучим. Напереді йшов його син Іван і ніс зроблений із тополевих жердок хрест. За ним вів Павло Дуб свої воли запряжені до воза; на возі сиділи скулені довкола малої скрині жінки й менші діти, а за возом йшла рядком молодь. Минаючи його, ніхто й слова не промовив до нього тільки сумних поглядів накидали йому повну фіру. Дехто оглянувся як минали його, але він скоро нагнав коні далі, що знайти місце, де би можна обернути віз. Заїхав малощо не до Вакаревої хати, поки знайшов, і коли приїхав до нового цвинтаря, то застав похоронну громаду в клопотах — не взяв Павло якихось шнурів, щоб було чим трунву спустити в яму. Сказали це йому й він не надумуючись довго, зняв із своїх коней ремінні поводи й таки сам взявся до роботи. Єлена покропила свяченою водою яму (вона привезла флящину свяченої води з краю), спустили трунву, що Павло з Іваном змайстрували з Дьордієвої скрині в котрій він держав овес для коней, впали всі на коліна, Текля з Марією заспівали “Вічную Пам’ять”, зговорили голосно “Отче Наш” і “Богородице Діво” і зараз таки Іван із Павлом почали закидати яму. Кожне кидало грудочки землі й ставало на бік коло, як вони всі називали, вуйка Дьордія.

—А де ж мама? — питав він Катерини, завважавши, що Ганни не було між жінками.

—Мама лишилися з Тетяною, бо вона дуже слаба й не могла їхати сюди, — відповіла Катерина.

—Як так, то я поїду за мамою, — сказав Дьордій йдучи до свого воза.

—Вони говорили, що мусять іще переночувати там що ніч і аж завтра вуйко Павло мали, коли б ви були не приїхали, забрати їх разом із Тетяною до нас, — поясняла Катерина.

—А вони мають там що їсти? — питав він і глянув

на віз. — Я там привіз дещо для всіх і можуть тепер при цій нагоді забрати собі.

— Та ви таки завезіть нас до Тетяни, — просила Єлена. — Воно так і годиться, щоб пересидіти ще один вечер в хаті де був мерлець. Павло з Калиною також поїдуть із нами. Діти нехай ідуть до дому, а ми старі ще розговорювати будемо її; вона ледве дихає.

* * *

Поміг Дьордій закидати яму й коли Павло вивершував гріб, Дьордій пригадав, що він відібрав із пошти листи для Теклі, Єлени, Тетяни, Павла й ще один, але він не хотів сказати чий то лист, тільки мругнув крадьки на Марію.

І, як судять нераз люди, що: — на цвинтар ішла — вмлівала, а з цвинтаря бігла—співала, — так сталося й тут. Згадка про листи прогнала похоронний сум так скоро, як прогонить вітер гіркий дим. Всі, що там були скупчилися коло Дьордія й ждали, щоб він скоро пороздавав їх тим кому вони належать; цікаві були знати, що там у тих листах написано, які в них вісти, та як поводитьсь тим, що їх писали. Та й гарні ті вісти мусіли бути та втішні, бо про інакші ніхто з них навіть і думати не хотів, бо нащо ж їм сумних та невеселих; мали вони досить смутків тут. А Марія зо своїм серцем, що тріпоталося легенько мов волове очко крильцями й якусь дуже чудну теплоту творило в її грудях, від котрої й вона сама хотіла літати та скакати, стояла коло дуже дорогого для неї тепер вуйка Дьордія й зиркала в його кишені та ледве здержувала себе, щоб не посянгути рукою й не витягнути з одної з них той дорогоцінний документ.

Роздав Дьордій листи, брали вони їх легенько пальцями, оглядали з приємними усміхами адреси, підносили до сонця конверти й приглядали з котрого то боку відтворити їх.

— Читай Марійко, що там батько пише, — наглила Єлена даючи доньці розпечатаний лист. — Коби хоч там

нічого злого не було, — сказала й із трепотом серця заглядала на білий, чорними рядками вкритий папір. І читала Марія півголосом як батько жие, в якому добрі там плаває й яке багатство додому привезе, а Єлена слухаючи, хотіла ніби бути сумною, розважною й не піддаватися невинним дурошам чоловіка, але не могла здержати серця, щоб воно не дуло в її душу втіхою та радістю з вимріяного Воркуном багатства та щастя.

— Батько ко-о-оні приведе, — крикнув і аж скакав із радости Воркунів Павло перед хлопцями, а малий Корнелій і собі за ним: — А я ї-їхати буду з татом, — і прицім побрикав колом коло Павла. Радість та втіха розсіялися; навіть великий хрест із маленьким та й сама Семенова могилка здавалося веселішими стали.

Читала й Текля свій лист і видно було, що надійний був він, бо вона а-ні трішки не посумніла читаючи його. Здоров, заробляє гроші й певний, що корову прижене вертаючи з роботи, — це вона переказала своїм цікавим слухачам, — ну й чого ж більше треба?

А Ольга читаючи Василів лист до батьків, також не смутила їх. Хустки привезе на дарунок і Ользі й Олені, а мамі найбільшу; Калина аж підросла з радости коли почула, що Василь носить її у своїй пам'яті більш як кого іншого. Все ж таки вона була трішки невдоволена, що син не згадував про коні, ось так, як Воркун. Така пригадка поставила б її була на рівні з Поштарем.

Але зміст двох листів остався покищо тайною; Марія сховала свій лист у пазуху й що хвилини помацувала чи він є там і коли скінчила читати батьків, вона висунулася непомітно з гурту й побігла додому, щоб там на самоті перечитати його слово в слово й виссати серцем все те, чим ті слова були насичені, а Софія держала в руках лист від свого батька й вагалася розпечатувати його мов би віщувала, що нема в нім ніякої потіхи; понесла вона його мамі нечитаного.

— Нехай наші діти йдуть додому, а ми старі йдім іще до Тетяни, та розговорювати будемо її, — говорила Єлена, коли вже перечитано листи й вже не було нічого

іншого робити. — Воно так і годиться, хоч я сама вже ледве дишу, — додала й просила очима Дьордія, щоб їхав та й підвіз її, бо гірко було їй іти пішки.

Ніхто зо старших не відмовлявся; звичай так велить і його треба сповнити. Павло передав свої воли Поштаревому Іванові, щоб він додому загнав їх, бо на Ольгу не забезпечався, а сам із Калиною й всіми іншими сіли на Поштарів віз і поїхали до Тетяни.

По похороні від-давен-давна відбувався, як то давно називали, пир, така собі гостина, де за душу покійника ставлено багаті їдою й напитками столи для тих, що віддали йому останну прислугу й також, щоб вони помолилися та й не забували за його душу. Але в Тетяни стола не було та й їди покійний Семен не надбав; почастиувала гостей Єлена по кавалкові хліба й кусочкові сала, що Поштар купив і привіз для неї з міста. Зїли це гості смачніше як печенню та й проговорили вечер і десь по півночі мусіли розходитися, бо остання свічечка, що Єлена зсукала й що горіла коло горнятка, з котрого Семенова душа мала ще в останнє напитися води й полетіти до Бога, вже кінчилася й ніхто вже не хотів сидіти потемки. Ганна таки вмовила Тетяну й Дьордій набрав досить сіна на віз і забрав її зо всім, що вона мала в хаті до свого дому, лишаючи її хату пустою, щоб у ній злидні гавкали й жерлися самі з собою.

* * *

Григорій Воркун пригадував собі тепер ті чорні часи, що він і всі вони переживали першого літа в новому світі. Туман за туманом насувалися понад їх буденне, суворе життя й закривали з їх виду надії, що блискали й гаснули, мов метеори, на вимріянім небі їх будучності. Та й не міг він ніколи забути тої хвилини коли він, вертаючися з роботи, завважав при дорозі великий, тополевий хрест і свіжу ще маленьку могилку Семена Вакаря; як він задержався, здіймив шапку, перехристився й сказав до Соловія й Вакаря: — Ну, браття, Канада починає бути наша на віки.

РОЗДІЛ 9.

На Святого Димитрія, Єлена Воркуниха постановила справити празник із тої нагоди, що їх село, з котрого вони приїхали, мало св. Димитрія за патрона своєї церкви й у день, коли це свято припадало, справляло храм. На цей храм запрошували господарі їх села в гостину до себе знайомих людей із сусідніх сіл. Звичай був такий, що ніхто присутний того дня в селі не смів бути голодний і тому господарі дуже пильнували, коли народ розходився з церкви, щоб ніхто не лишився незапрошеним; а найбільше пильнували вони сторонських людей без ріжниці, чи були вони знайомі чи незнайомі, бо перш усього це була гордість для господаря мати в себе на гостині найбільше число незнайомих, а далі, від цих гостин, цих людей, залежали честь і добра слава цілого села на цілу околицю. З цієї причини майже кожний господар приготовлявся прийняти якнайбільше число гостей і гордий був із того, коли приходилося йому засаджувати стіл за столом від полудня до пізної ночі, а навіть і на другий день, прихожих людей. Такий то храм і такий звичай бажала вона продовжати у своєму новому, ріденькому селі; вона порадилася про це з Теклею Соловіїхою й заздалегідь пригостовлялися обидві до нього.

— Добре було б післати наших хлопців у ліс із калаталами, щоб калатали й кричали, що в нас завтра храм, — радив, посмішкуючись, Воркун Єлені, — бо медведі, дикі коти, каюти, ну й індіяни не знають іще ходити на храми так, як бувало твій дід ходив, що, як пішов на св. Юрія, то вертався аж на св. Димитрія, щоб справити храм у себе.

— Ти коли б менше говорив, а зате пішов до Поштаря, до Дуба та й до Вакаря і сам запросив їх, то ліпше було б, — говорила Єлена поважно, поливаючи

окропом капустяне листя, щоб із нього голубців наробити. — Хоч я вже сама просила та й Єлисавету з Павлом посилала просити, але воно таки краще виглядає, коли сам господар попросить.

— Запрошу їх завтра коло церкви, — сказав Воркун, пробуючи бути дуже поважним, примірюючи до челюст печі дощинки, з котрих заставила його Єлена зробити їй затулу, бо хотіла, щоб її страви були гарно зварені й випечені, замащені в гарячій печі від вечора аж до обіду на другий день. Він рад був, що жінка хоче задержати старокраєвий звичай храму й помагав їй у чім міг, але не міг стриматися, щоб не пригадати їй смішком їх нові обставини, що, на його думку, цілком не надавалися на храм, бо який же то празник без церкви, без священника, без сторонських людей? — Не знаєш ти, чи Ганна й Калина приготуються також? — запитав він, окреслюючи цвяшком дощинку, щоб запівокруглити її.

— А що то мене та й тебе обходить, чи вони приготуються? — сказала вона, сердита трохи на чоловіка, що він так скоро забув за старокраєвий порядок. — Ганна робить храм на Зелені Свята, чи ти вже забув? Вони не з нашого села, а Павлиха має таке саме право як і я, — пояснила вона Воркунові.

— О, як так, то воно не зле, бо я піду до Павлихи, а Павло до тебе на храм та й будемо балюватися, — говорив далі Воркун тешучи сокирою дошку й підсміхаючися весело.

— А ти кінчи скоро цюкати ту затулу й забирайся з хати зо своїм язиком, бо...

Щось то Єлена мала на думці сказати й погрозити своєму чоловікові за його язик, але до хати вбіг Корнило і задиханий говорив, що Вакареву корову медвідь забив; він був там із Павлом горшка позичити й чув як Тетяна говорила, що корова пропала десь уночі й Вакар із Андрієм та Софією шукають її від самого ранку, але покищо не знайшли ще хоч то було вже підполудне. Він чув також, що вона згадувала медведів і

вовків і, не ждучи на Павла, що мусів нетерпеливо ждати поки вона не випорожнила горшка, побіг скоро додому похвалитися новинкою.

— На, маеш! Був один хвіст та й той уже пропав! — сказала Єлена й засторопіла. Вона зиркала перелякано то на хлопця то крізь вікно на двір і здавалося їй, що вона вже таки чує й бачить, як медведі з вовками мордують десь там у лісі її корову, що Воркун пригнав тиждень тому, коли вертався з роботи. І була вона вже готова вигнати всіх із хати й сама бігти, щоб переконатися, чи її корова ще жиє, але вбіг до хати засапаний Павло з горшком і змягчив трішки новинку тим, що Тетяна тільки так думає, що корову роздерли медведі, хоч він сам міг би заложитися, що таки роздерли, бо він сам бачив уже неодного, але десятки вовків і медведів у лісі й то найбільше попри дорогу від Соловія до них, а від них до Вакаря, куди найбільше ходили жінки; він навіть сердився на них, за їх добру натуру, що вони за ціле літо жаден із них навіть не показався жінкам, а передовсім дівчатам, чого він із глибини свого хлопячого серця дуже а дуже бажав.

— Зробили собі медведі з Вакаревої корови храм, — сказав Воркун, слухаючи хлопячих базікань і щоб заглушити перед жінкою свою легковажність такої цікавої для хлопців а страшної для жінки справи, гримав легко сокирою по забитім уже в дощину цвяшкові. Він пригадав, що пан Маєр, для котрого він із своїми товаришами працював, говорив і наказував їм, коли вони згодилися взяти по корові замість готівки за свою роботу, щоб вони держали їх у загородах або в стайнях, як мають, через кілька тижнів, щоб вони призвичаїлися до нового оточення й до самоти, бо інакше вони не затримаються коло хати, але шукатимуть свого старого худобячого товариства й можуть заблудити в лісі. А що відносилось до медведів, то й про це говорив їм Маєр, що в нього не було ще випадку, щоб вони кидалися на худобу, бо вони самі втікають навіть від теляти; передовсім їх дуже рідко можна стрінути, а як

ще десь і є, то це собі малі, чорні, а не бурі, що бувають великі мов старі бики, але ці є десь там у горах, а не тут. Знаючи це, Воркун не захоплювався новинкою хоч і побоювався, що Вакарів, як називала Єлена, хвіст може пропасти десь у дебрах.

— Ти не бався там, як маленький хлопчик молотком, але йди, рухайся скоро, — сварила Єлена, почувши легковажний вислів чоловіка й вертілася не знаючи, що діяти, чи робити голубці, чи йти шукати корови.

— Йду вже, йду, — сказав Воркун, підсуваючи ногою недокінчену ще затулу (цвяшків йому не стало) і сокиру під припічок. — За-а-раз я знайду її, — додав вдягаючи нагортку.

— Та й ви лишіть ті кури а йдїть шукати, — розказувала вона дівчатам, що скубали кілька когутиків пожертвованих на храм, — я вже сама докінчу їх. А ти, Павлуно, біжи скоро до Соловія і скажи йому нехай і він біжить сюди, бо шкода, щоб корова пропала. Дочекався чоловік худібки та й та щезла десь; най Бог боронить кожного доброго від такого нещастя! — дала вона крізь плач.

— Як будете бігти до Соловія, то подивіться добре, чи наша корова пасеться з биками в загороді й чи не відкусив їй вовк хвоста, — сказав Воркун, моргнувши збиточно на хлопців і зараз таки вийшов у сторону Вакарів, щоб розвідати як мається справа зо згубою й за одним заходом запросити їх на храм, як жінка веліла.

Але хата Вакаря була порожня; всі вони, чути було, гопкали десь там коло ставу й це саме свідчило, що корови не знайшли ще. “Ну, й чого ж ще я буду лазити хащами, коли навіть і корова не була така дурна лізти туди, де вони шукають її”, думав Воркун призираючи чи не завважить свіжих, худобячих слідів на землі.

Приглядаючись отак, Воркун ішов поволі стежною до Павла Дуба. Трохи далі він побачив то тут то там свіжо посотану траву попри дорогу й де-не-де коровячий слід на більше втоптаній стежці. Це впевняло його, що були це ратиці Вакаревої дезертирки. “Як не буде

її в Дуба або в Поштаря, то певно помандрувала аж до свого пана”, міркував він прискорюючи хід. “Гарна корова, тільки її новий господар не дуже вдався на господаря”, судив він думкою, пригадуючи, що Вакар не вмів навіть вибрати її для себе в Маера. Сам Маер дав їм повну волю вибирати для себе найліпші корови, щоб не було нарікання, бо мав він тих коров понад тридцять всякої масти й натури, і не дбав про їх вибір; доїла Маерка двох чи трьох, що були смирні, а решта літували й зимували в лісі в півдикому стані; в літі мало хто бачив їх коло хати, хіба випадково заблудили з чередою й рули, коли побачили людину, але в зимі більш людяні були, бо ця, в їх очах, мала на двох ногах людська потвора годувала їх запашним сіном і прорубувала в леді на ставі полонки, щоб вони могли пити воду. Це присвоювало їх трохи, передовсім старших уже матрон, що пережили вже по кілька й по кільканадцять зим; цих можна вже було цивілізувати поволі, перше при допомозі телят, що треба було запирати в загороді й впускати до них їх мами два або три рази на день, і знов, при допомозі вівсяної дерті та солі, якими принаджувано їх до доення або до стайні, коли треба було. І Маер мав кільканадцять таких, що були напівприсвоєні, але Вакар вибрав собі якусь козульку, що дивилася на світ вовчими очима й фукаючи втікала від них мов лисиця. Соловій сміявся з нього й кепкував, що для Вакаря все було коровою, що мало хвіст і роги, а він сам, Воркун, мусів вибрати для нього таку, що показувалася надійною як на молоко так і на телята, про що говорив собою її, як вгадував Маер, вісіммісячний бичок, що самособою був гарний і товстий. Отак думаючи, поминув він новий цвинтар і недалеко Дубової хати набрив він на свіжий коровячий лайняк. “Це мусить бути її праця”, усміхнувся він витираючи черевик у траву. “Можливо підмовила Василеву й обидві махнули до їх фамілії”, жартував думками.

В хаті Дуба, крім дівчат, не було нікого зо старших. — Лагодять загороду, — сказала Ольга на відповідь

Воркунові, коли він запитав де батько й мама. Він не задержувався. Запросив дівчат до себе в гостину й вийшов. На дворі розглянувся, але не бачучи й не чуючи нікого близько хати, пішов до Поштаря з думкою повернути сюди, коли буде вертатися. Десь у половині дороги почув він крик і гейкання і за кілька хвилин побачив недалеко перед собою Івана й Катріну, що виганяли, одно з одної а друге з другої сторони ліса кілька штук худоби й пробували гонити їх дорогою.

— А ви нащо відгоните худобу від хати? — питав він жартом, станувши збоку, щоб перепустити зментрожені бички й телички, а між ними й Вакареву корову.

— Відгонимо Тетяні корову, — пояснив зіпрілий Іван. — Прийшла до нас сьогодні рано й паслася з нашою худобою. Ми пізнали її й мама казала, щоб я займив її саму до Вакаря, але я вганяв за нею як дурний по лісі від ранку й не міг хворобу відлучити від нашої. Аж батько порадив мені відлучити кілька штук нашого молоднику й разом із ним відігнати дідька від хати. Але ці чорти не хочуть іти дорогою, але сунуть у ліс.... а-ди-о! — шарнув він сердито голосом побачивши, що худобі тільки хвости видно було з корчів, і побіг лаючи.

— Не шпуряй так кимаками в худобу! — напоявав Воркун зігрітого хлопця, що, сердитий, хапав догідні кавалки дерева й кидав їх із цілої сили в котру будь штуку, що була близько. — Ти так не навчиш худоби йти дорогою, — додав підступаючи за гонителями.

— Я вже казала йому це, але він мало що мене не переломив ломакою, — кривдувалася Катерина, втираючи одну в другу свіжо пошрамлені сухими корчами рож литки.

— Поволеньки кричіть і не бийте, бо худоба боїться, — навчав Воркун.

— А-я, — буркнув злісно Іван. — Її як не ввали буком по хребті, то вона не хоче нічого розуміти.

— О-о, тобі лиш так здається, — говорив Воркун пестливо. — А-ну, як би тебе хто гонив і гатив буком по хребті, чи ти дуже би смирний був?

— Ну, я, — я не бик! — сказав ніяково Іван, випускаючи з рук здорову ковіньку, якою приготований був почастувати котресь із наполоханої худоби.

— Но-но, то вже гонить поволі та й не сваріться, — сказав Воркун, моргаючи очима на обох. — А завтра не забудьте прийти обое до нас на храм. Погуляєте собі, — додав, пригадуючи, що на такому храмі в старому краю збиралася молодь із цілої околиці на танець, познакомлювалася й тим способом багато міжсельських подруж започатковувалося там.

— Прийдемо,—крикнула весело Катерина й побігла в ліс за бичком, що вийшов був із Іванової сторони й зараз таки забіг у її бік.

Воркун стояв хвилинку й приглядався, як вони забігали з боків і не пускали, як казав Іван, чортів у ліс. Іван не кидав уже патиками й коли вони вже справлялися поволеньки на дорогу, пішов він до Поштаря.

— Тетяна десь уже заслабла з журби за коровою, — лебеділа Ганна, коли Воркун увійшов із Дьордієм у хату й привитався з нею.

— Не бачив та й не знаю як вона почувається; десь там у лісі лазить, — сказав Воркун, сідаючи на ослін коло стола.

— Коби хоч сама не заблудила, — бідкалася Ганна. — Казала я Іванові: піди, скажи, щоб не гризлися. А він вперся — віджену, каже, сам і не буду по два рази ходити. А то дивіться, яке гонення!... А що ж ваші поробляють, — здорові, моцні?

— Та лазить там до якогось часу, — відповідав Воркун беручи подаваний Дьордієм капшук із тютюном. — Не мала, кажуть, баба клопоту, та й купила собі порося. Таке й її. Розчинила на храм та й вибиває з нас всіх духи роботою вчора й сьогодні.

— А я вже цілий тиждень мала на думці піти й допомгти їм, але якось так заколотилася з тою коровою, що забула навіть, яка сьогодні днина. Катерина пішла, а тут хліб кисне...

— Та ви не журіться тим, є там кому робити, —

вспокоював її Воркун, пакнувши смачно запалену цигаретку. — Ви не забудьте прийти обоє завтра до нас таки зранку та й похрамуємо трохи. Хоч то не так як у краю, але що робити? Мусить бути так, як є.

— Як дасть Бог дочекати до завтра, то підемо, — сказала Ганна розпалюючи в печі. — А ти, старий, підголилася сьогодні, бо не підеш у гості, як борсук, — заставляла вона Дьордія, що сидів опершись ліктями на стіл і випускав клубками дим із рота.

— Добре, що ви пригадали це, бо й мені здалося б підшкрябатись, — сказав, мацаючи свою бороду, Воркун. — А-ну, я вас, а ви мене, сусіде, підголите, — звернувся він до Дьордія, — бо є в мене якийсь там брич, але від нього то й мертвого треба б вязати, коли б голив ним.

— Та як так то так, — згодився Поштар, — але посидьте ще трохи та покурить, — припрошував, натираючи долонею свою бороду, що мов навмисне почала тепер свербіти.

Дьордій мав досить доброго брича; Воркун правив його до своєї долоні мов до бруска й твердою рукою шкрябав лице свого сусіда. — Як вийдете живі зпід моєї руки, то будете жити сто літ, — жартував він, заліплюючи папірком чубчик бороди, звідки слизіла кров. Занадто притиснув Воркун інструмент і зробив маленьке кровопролиття.

Та й Воркунові не обійшлося без такого кровопролиття; він вийшов із хати з лицем мов шротом постріляним і обліпленим папірками, але чувся молодшим на десять літ, бо так йому Ганна сказала і здавалося йому, що він підріс трішки, бо держав голову високо й любувався, як вітер обдував йому розпашіле лице. Так і повернув до Дуба, де застав всіх домашніх коло стола при обіді.

— Просимо до обіду, — сказав Павло по старому звичаю, коли Воркун увійшов і привитав їх. — Обідайте здорові, — відповів Воркун і не знав чи сідати й по-

балакати трохи, чи сповнити жінчину волю й скоро відійти.

— Ви вже десь певно пообідали, — заговорила Калина, — бо ми трохи запізнилися сьогодні. Роботи такої, що не мож ради дати.

— Оо, ми стащили з Дьордієм макітрю пирогів, — хвалився Воркун голосно. — Ви знаєте, що Ганна не пустить нікого голодного з хати, — додав він, щоб шкробнути трохи Калину за її скупість; вона мало кого й коли просила до стола. — Я й моя жінка просимо вас прийти завтра до нас у гостину, — сказав і обертався вже до дверей, щоб відійти.

— Вашим десь певно храму забаглося? — сказала Калина й помругала зневажливо губами.

— Робили ми в краю, то чому тут не робити? — відповів Воркун, обернувшись до хати.

— А тут для кого?

— А от для сусідів.

— Не мала б я роботи...

— Та воно так: як хто хоче, так і робить, — відізвався Павло, перериваючи жінці бесіду, бо передчував, що вона скаже щось такого, що не треба.

— Ви скажіть тому Вакареві, нехай собі корову припре, — сказала Калина, покидаючи справу храму. — Прийшла тут уночі та й до нашої пристала. Поломала вориння, а я рано як побачила та й нагнала від хати на дорогу.

— Чому ж ви не післали хлопця, щоб дав Вакареві знати й щоб він прийшов та й забрав собі її? — питає Воркун із докором.

— Або ми наймилися тут пасти чужу худобу?

— Та я навіть не знав, що вона була тут, — оправдувався Павло, глянувши сердито на жінку. — Аж тепер, коли Дьордієві діти гнали її, сказали мені, що вона ночувала тут з нашою худобою.

— Та добре, що знайшлася, — лагодив Воркун неприємну атмосферу.

— Так, так, але треба пам'ятати, що й у нас є

худоба, і як ми людям, так люди нам зроблять, — поясняв Павло своє невдоволення з жінчиного поступовання.

— Не знаю, чи ми зможемо завтра бути у вас, — заговорила Калина, щоб відвернути Павлову увагу на щось інше. — В мене голова так болить уже цілий тиждень, що вже світу Божого не бачу.

— Прийдіть і ручу вам, що вона перестане, — заохочував Воркун, і з тим вийшов.

* * *

Єлена аж розпливалася з радости, що храм їй удався. Був Поштар із родиною, Вакар із жінкою й дітьми, Соловій із Теклею, ну й Павло з Калиною приїхали Поштаревим возом. (Не хотіла Калина їхати, але Павло кашельнув кілька разів і вона мовчки зібралася й поїхала). Страва Єлені вдалася; студенець, який зробила зо свинячої голови, що Воркун привіз із міста, як вертався з роботи, був такий тугий і такий смачний, що Поштар сам зів його майже повну миску; голубці, начинка зо шкварками, курятина, борщ із хвасолею й буряками, виварені й випечені в замащеній печі так приманчиво пахли, що навіть Воркунові бики й корова, що випадково йшли попри хату, задержалися й, натягаючи шиї, нюхали та й можливо своїм худобячим розумом думали: — О-там-то десь гарно в хаті! — А до того ще Воркун із Соловієм змовилися й роздобули десь там у місті флящину тої, від котрої сльози котяться, коли її випити, ніби на ліки, але придалася вона тепер на цей празник. Соловій заправив її праженим цукром, розвів трохи водою й малиновим сосом, що Текля наробила літом, і зробив із неї такий смачний напиток, що Вакар, коли випив першу чарку, облизувався й заяснів на лиці так, мов би хтось скоботав його легенько пером попід бороду. Цей напиток додав старшим гостям апетиту до смачних страв, а потім розв'язав їх язика до всяких розмов, спочатку поважно, напівтихо, але з ходом часу, за кожною чаркою їх лица розмаювалися,

розцвітали румянцями, очі ясніли щирістю, голоси піднімались, словом ціла хата наповнялася благодатним і щирим духом. А в цім духові Єлена, розцвівшия як георгінія, ввихалася й доносила страви до стола та й припрошувала гостей, щоб не дармували й споживали дар Божий.

А Воркун сидів при кінці стола та й частував гостей; пускав, як то кажуть, чарку за сонцем. Перша обійшла тихцем, друга трішки голосніше, а з третьою....

— Ну, сусіде, — говорив він із повною чаркою в руці до Павла Дуба, що сидів по його правім боці, — дай вам Боже здоровля, що ви не погордили нами і прийшли трохи до нас на це свято. Кажуть, що святий Димитрій землю святу замикає й держить ключі у себе аж до весни, коли приїде до нього святий Юрій на білому коні за тими ключами, щоб землю відімкнути для миру людського, щоб він орав її та й усяку рістню сіяв. Але слабий спасибіг із нас тут отим обом святцям, бо Димитрієві нема що замикати, а Юрієві — відмикати; шкода ключів псувати на ті клапті поля, що наші жінки прочистили, бо вони ще зерна не виділи. Але всяко буває в нашому житті; їдять нас злидні, але ми не повинні піддаватися: коли вони їдять нас, то ми гризім їх зійшовшись отак, як тепер — гуртом. — Він випив, наляв і подав чарку Павлові.

— Та воно так і повинно бути, — говорив поважно Павло. — Тільки й нашого, що зійдемося, поговоримо — повеселимося разом у мирі. Дай вам Боже здоровля за це, що приймаєте нас так гарно, та й вам, сусіде, дай Боже всього доброго, — звернувся він до Вакаря, що сидів побіч нього. — Зв'язала нас доля одним перевеслом, кинула нас тут у ці пустелі й мусимо гладити свою біду кожний як хто вміє. — Він випив, наляв і подав Вакареві.

— Хто б то біду гладив! — протестував Воркун піднесеним і смілим голосом. — Її за роги та до землі, бо коли попустимо їй, о-го! тоді прощай білий світе;

стане вона нам на хребет як корова ратицями й християнин тільки очі випулить.

— А ви, Томку, чого чекаєте, чому не пете? Пийте та пускайте порцію до Дьордія й закусуйте та вибачайте, що цей наш храм такий куций.

— Ей, не говоріть так, Григорію, та й Бога не гнівіть, — напоминав Вакар, — та ж такого храму, як цей, я ще, відколи живу, не здибав. Щоб вам, Григорію, й вам, Єлено, Бог життя надточив так довго, як довго ви самі схочите! Та й щоб вашим дітям щастя на кожному пальці сиділо; щоб воно вам усім у ваші двері не вміщалося.

— Та чека-айте, чекайте, Томо, так не кажіть, бо коли воно не вміститься в двері, то й у хату не ввійде, — поправив його Воркун, жартуючи. — Треба його рядком, тоненько пускати, бо задушиться.

— Е-е, та ви знаєте, що я хотів сказати, — боронився Вакар. — Та й знаєте ви, Григорію, що сьогодні не то важне, що ми їмо й пемо на таких okazіях, але як і з яким духом ми все те споживаємо; о-це треба розуміти, — доказував він, оглядаючись, чи всі слухають його мови. — І я таки на цілий світ кричатиму, що ви й ваша жінка — ви, Єлено — знаєте як приймати гостей! Дьордію! — звернувся він до Поштаря, мов би сердитий, — дай вам Боже здоровля, та й за їх здоровля! — додав він, повівши рукою з чаркою на Воркуна й на Єлену і випивши її за одним махом. — Такий напиток тільки пани в краю пють, — сказав, наливаючи чарку для Дьордія.

— Не згадуйте їх, тих панів, — сказав із відразою Поштар, приймаючи чарку від Поштаря, — бо через них ми мусіли покидати рідну землю й шукати щастя аж тут у цих лісах.

— Мой, та ж там такі красні лани поля та й такі величезні (не такі, як тут паршиві) ліси, що аж за очі лапали, — говорив Вакар, тримаючи в руці стегно з курки. — Але що з того, коли, куди не повернись, куди не ступни, то все панське та й панське, а хлоп не

мав уже навіть де воза обернути. А котрий мав іще трохи більше, то дувся як вош на морозі...

— Мусів дутися, — ловив Воркун Вакареву бесіду, щоб не пустити його далі, бо знав, що його слова шпигнуть особливо Калину в самі печінки, — бо трудно було вдержати те, що мав. Податки росли як печериці по дощі: і вікнове й подушне і якісь там придачі то на школу, то на церкву, то на трупарню, то на всяку іншу холеру. І хто мав більше, того й лупили до останньої дранки.

— Ой лупили, — твердив Павло, кинувши в рот смачного голубця.

— Та лишіть їх, Бог їх там бери, — сказав Дьордій, наливаючи чарку для Тетяни. Прошу, випийте, сусідо, собі й нашим господарям на здоровля, і не журіться тим, що було й минулося.

— Ей, а ви, Тетяно, чому не випили? — залебеділа Єлена, побачивши, що Тетяна тільки пригубилася до чарки і, скривившись, доливала, щоб подати Калині.

— Ой, дякую вам дуже файно, але не можу, — ви-прошувалась Тетяна благальним голосом. — Коло серця пече мене, як випю крішку.

— О-о, моя жінка така здала до пиятики, як жид до ціпа, — жартував Вакар, сміючись. — Я ще не бачив її п'яної відколи жию.

— Та п'яна жінка виглядає так, як — вибачте за слово — свиня в вінку, — зареготався Воркун зо своїх слів.

— Ей ти, старий, не маєш що казати й говориш таке аж мені соромно, — сварила Воркуна усміхнена Єлено. — Ви не дивіться на нього, Павлихо, але таки випийте так, як Бог приказав. Тільки й нашого, що заморочимо на хвилину нашу грижу й за біду забудемо. Напийтеся до мене.

— А так-так, — підхопила Єленині слова Ганна. — Ми сидимо собі тут, частуємось, балуємось, а за вас забули. А воно кому як кому, але вам таки вже належить присісти тут із нами, спочити трішки та й підкрі-

питися Божим даром; хто ж то видів бігати так цілий день, як ви бігаєте!

— Прошу вас не розпивайте там моєї жінки, — наказував ніби дуже поважно Воркун, коли Калина надпила, як казала Єлена, на волос червоного напою з келішка, ділляла й подала мовчки через стіл Єлені. Вона відпила, як казала Ганна, лиш на півволоска, скривилася, запишилась, ділляла й подала Ганні, що сиділа коло Калини, а Ганна подула на дар Божий і передала Теклі.

— Ге-ге-гей, яке це файне! — сказала Текля, піднівши чарку вгору й здавалося, що вона ковтне те “файне” з келішка одним ковтком, але вона здригнулася й не пригубившись навіть подала Ользі Дуб, а та скоренько, немов би чарка пекла її пальці, передала Катріні Поштар, а та, зачервонівшись, подала її Василеві.

— Ну, Василю, кинь ще одну за драбину й покажи, що ти парубок, а не дівчина, — захочував Василя Воркун. — Як я був такий молодий як ти, десять таких наперсників випивав.

— Певно порожних, — сказав Василь і, як видно було, не мав найменшої охоти пити.

— Порожних? Що ти говориш? Та ж мене всі знають, який то я був пияцюга, як молодим був, — доказував Воркун гордо. — Ну, ну, чого ти ждеш? Зажмури очі й калатни її, щоб лиш булькнуло; не бачиш, що Іван жде й аж облизується.

— Що ви, Григорію, випили, то я не хочу знати, — вмішався до розмови Вакар. — Коли б усі були так пили, як ви, то жиди давно пішли б були до Єрусалиму молитися.

— Випий, Васильку, випий, — припрошувала Єлена й мало що не обнімала його, мов свого сина. — Вона не зашкодить тобі. Випий і бери та їж, бо я знаю, що ти набідився цього літа десь там при роботі.

— Дякую вам, — сказав Василь, почервонівши від Єлениних слів, — але я мав вже досить, нехай Іван пе, як хоче, — додав і передав чарку Іванові.

— О-го, переводиться наше покоління, — сказав

ніби невдоволений Воркун. — Ніби парубки, але горілки бояться мов дівчата. Випий хоч ти, Іване, щоб пару-боцтво не перевелось.

Іван, прихилившись, випив, наляв і подав Соловієві, а цей підняв чарку вгору, кашлянув, мов би збирався точити промову, але замість промови він затягнув тої пісні, що каже, як хто пє, тому доливайте а хто ні, ну то ви знаєте: буде більше для тих, що пють і вони будуть більше хвалити Бога за вас і за нас і за неньку стареньку, що навчила їх горілоньку пить помаленьку. Він почав а Текля спарувала свій голос із його а їх голоси заохотили Маріїн, а її Василів, а його Катеринин, а Ольга сплела свій з Теклиним і так заспівала ціла хата: здавалося, що навіть і груба піч у куті гула своїми челястями басуючи до такту, що держав Воркун із ложкою в руці викручуючи нею то в один то в другий бік мов диригент, або капельмайстер. Диригував також і Вакар курячою лабкою, що пісня захопила в його руці; він похитувався під такт між Поштарем і Дубом і розцвітав із радости, що сидить між багачами як рівний з рівними.

Та ледве гості скінчили пісню й Воркун міряв очима фляшку чи стане їм ще по одному на піддержання веселого духа, як до хати вбігла п'ятилітня Калинина Іринка й зарапортувала, що хлопці вкрали Поштареві коні й повели в ліс.

— Як то вкрали? — питав ніби дуже здивувано Воркун і дуже уважно слухав, як Іринка, стоячи коло розтворених дверей, із великими сивими очима, шепеляючи, розповідала з діточим запалом і оскарженням, як то хлопці відв'язали від воза коней, як Павло з Корнилом сіли на одного, а Осип із Тетяниним Андрієм на другого коня й поїхали геть десь туди... Це "туди" вона показувала своєю ручкою й жалувалася, що вона також хотіла їхати, але Павло казав, що дівкам не пасує їхати на коні, лиш хлопцям і вона хотіла ще щось більше сказати, але Іван і Василь встали зза стола, а за ними й дівчата й вийшли на двір дивитися за конокрадами.

— Певно повели їх хлопці до води, — сказав недбало Поштар висуваючись ізза стола. — Вони спокійні, тільки мій Іван може наварити з ними каші, бо кожна моя худобина боїться його як вогню; він готов і хлопцям ноги поперебивати.

— Таким пустякам нічого більше й не належиться, — сварила Єлена, але від цієї сварки в неї самої билося серце, що той непевний Іван таки насправду може порозщипати тих, як вона називала, шибеників, за котрими вона була готова й у вогонь скочити. Притім вона мимоволі вибігла на двір й наляканими очима дивилася десь туди, куди побіг Іван, а за ним і Василь та й дівчата.

За Єленою вийшли жінки й чоловіки. Попсували, здавалося хлопці храмовий настрій.

— Що то собі ті шмаркачі придумали, — воркотів Воркун сердитий трохи на хлопців. — Чи не можна було напоїти коней коло криниці?

— Та то ваш Павло таке приспособив, — винувала Калина хлопця. — Він уже й мого розволочив; один без другого й одної днини не може бути та й їдять мої печінки. Якось то літом насварила я їх за те, що мою Іринку гадям страшили, а вони знаєте, що зробили? Лиш подумайте собі: нанесли мені повну хату вужів. Я ще й тепер боюся стати босими ногами на землю в хаті.

— Звичайно, хлопці, — сказав Поштар, глянувши насмішливо на Калину. Хлопці без збитків, мов страва без соли, — доводив він далі, — а вашому Павлові то я не боявся уже дати самому коні й до міста поїхати, бо страшенно любить їх.

Ой, любить, любить, — потвердила Єлена. — Та ж він як почув із листа, що Грицько приведе коні, то цілими ночами гонив їх зпросоння, та й кожного дня вилізав на найвищу тополю й визирав чи вже не їдуть. Вилізе бувало на тую там деревину (вона показала на обсмалену вогнем тополю) й дивиться, а Корнило стоїть та й питає: — Сцо ти там бачис? — А він йому каже: —

Бачу батька, що їде дуже великими кіньми, а вони загнули ший і передніми ногами кидають наперед. — А цей малий дурненько ска-аче з радості та й у долоні плеще й ще допитує: — А є там маленькі коники, лошатка? — Є здається, але їх не видно, бо коні дуже порохуть. — Отак потішуться обидва, а коли зійдуться вони й Андрій і Осип, то тільки й мови що про коні.

— Вони й сьогодні, як я лиш приїхав сюди, то вже міряли мої коні й Павло доказував, що ваші будуть довші й вищі з трохи меншими копитами як мають гамбурські, що він здається бачив, як ви їхали до Канади, — сказав Дьордій, подаючи капшук з тютюном Павлові Дубові. — Закуріть, як маєте охоту, й не журіться, — додав, сідаючи на приспу.

— Нам треба буде для тих дітей заложити якусь школу, бо виросте одно з одним на дикунів, — сказав Воркун, сідаючи коло Поштаря. — Те, що трохи навчилися, забудуть, а другого не навчуться, та й лишуться як серед води.

— Ні сіло ні впало, а вам уже школи забагається, — заворкотіла Калина. — Мало ви штрафу наплатилися за ту дурну школу в старому краю? Не встигне дитина лишитися вдома два-три дні в тижні, як уже біжить гайдук і ферлядунок несе.

— Я не платив, — сказав Воркун, випустивши клубок сивого диму з рота. — Я й сам пішов би ще до школи, коли б приймили; не знаєте як то тяжко написьменному чоловікові — додав він пригадуючи, що за час дороги і в роботі Соловій, що був письменний, мав більше вітворених дверей як він, що ледве вмів підписатися. — Маєр, для котрого ми працювали, возить дітей вісім миль до школи рано й привозить у вечір, а через зиму держить їх десь там на станції.

— Ти говориш про школу, а я таки кажу, що нам без церкви не можна бути довго, — вмішалася до розмови Єлена. Вона винесла з хати верету, розстелила, попросила жінок, щоб сідали та й сама сіла коло них погрітися на Божім сонечку.

— Хто ж у ній правитиме? — питав Дуб сумно. — Свого попа не привезли з собою; та й дурний був би той піп, котрий покидав би панське життя в краю й їхав сюди в ці пустелі. Що ж він робив би тут?

— Взяв би гомштат так як ми й у будень гриз би корчі, а в неділю полов би наші гріхи, — сміявся Поштар зі свого дотепу.

— Та ви говоріть собі що хочете, але бодай маленьку капличку таки треба збудувати, бо прийде якась треба та й нема де дітися, — стояла при своїм Єлена. — От, умер покійний Семенко й мусіли ми поховати його мов жида. Та й діти наші подоростають то ж де будуть шлюб брати — на сміттю?

— Я рада б знати хто то повинчає наших дітей? — запитала Калина нагло й завертілася, мов би хотіла встати й бігти десь. Про це питання вона ніколи й не подумала, хоч про дружиння своїх дітей думала й снила день від дня.

— Як прийде до того, то повеземо їх до міста й там знайдемо якогось — потішав Калину Поштар.

— Якогось, якогось! — репетувала Калина сердито, — але я хочу, щоб був наш і в нашій церкві давав їм шлюб, щоб я й люди бачили, як вони присягають одно одному, бо так воно було зпоконвіку й так повинно завсіди бути.

— Не бі-і-ійтесь, налізе їх сюди, й попів і жидів, коли вчують, що тут є вже з кого шкіру дерти, — воркотів півсонно, лежачи горілиць Вакар. — Скримплюють вони нас тут так, як і в краю кримплювали, та й з панами руку держали. Я за ними так дбаю, як пес за пятою ногою.

— Ти, чоловіче, плетеш якоїсь такої, що нема що й на тріску взяти, — сварила Тетяна Вакаря. — Ти думаєш, що люди всі такі безвірки, як ти, що ходив до церкви лиш на Різдво або на Великдень, та й то з гіркою бідною трудно було вигнати з хати!

— А чи ж я мав час ходити до церкви? Кожної неділі заставляв нас той капцан економ як не в ліс по

дрова, то з мливом до млина. І ходи, Томку, до церкви... — боронився Вакар перед жінкою. — А знаєш, як я пішов до нашого попа, щоб він нашу першу дівчинку, що вмерла, поховав, що він запіяв мені? Ти, каже він мені, п'яного, ти до церкви не ходиш і хочеш, щоб я тобі похорон відправив задармо? А я пояснюю йому та й кажу, як то воно є, але де там! Висварив мене добре й про око був у церкві, як тіло внесли.

— Та воно так, піп собі попом, а церква церквою й без неї християнинові так як без мами, — мягчив Воркун Вакареву неприємну бесіду. — Він так, як усі ми, відповідатиме перед Богом за свої діла.

— Там десь сьогодні так гарно, велика відправа в церкві, повно панотців коло престола та й людей церква набитиська. Вони вже тепер балюються десь по хатах...

— В них уже тепер по півночі, — сказав Соловій, пригадавши, що Маєр раз пояснив їм ріжницю дня між старим краєм і тутешнім.

— Як, як ви кажете? — допитувала Єлена здивовано. — То там не так як тут?

— Казав Маєр, що там сонце сходить вісім годин скоріше як тут.

— Який цей світ чудний, — сказала вона побожно й глянула на сонце, мов би хотіла переконатися, чи й воно те саме, що в краю. — Гарно, аж любо сьогодні на дворі, — говорила вона півголосом. — Там часом дощі за дощами січуть, а тут дивіться, як ясно та красно.

Та й справді день надсподівано був таки дуже гарний. Кілька днів тому звіялося було холодне веремя, снігом трусило, але сьогодні сонце, що було десь коло третьої години зполудня, хоч і скося, але досить іще щиро обливало теплими проміннями землю й мов би заставляло та помагало бабиному літові досновувати свою пряжу на приморозками прищипленій траві, по млаках і на свіжо зораній цілині недалеко хати. Та й східньо-полудневий вітер також замість того, щоб погуляти і рвати бабі пряжу та гойдати посумнілими за

літом деревами, він, мов маленька дитина пальчиками, тільки бавився сухими, пожовклими листками, що де-не-де держалися ще галузок; підкидаючи й повертаючи легенько раз одними, раз другими, то знов гей би сердитий на них, що не може зірвати їх; термосив одними або другими, мов би сукав їх хвостики своїми пальчиками й зараз лишав їх у спокою. Словом, осіння, тепла, ледве надихана холодом (що визирав із затінків, мов злодій), розкіш царювала над голим лісом, а перед Воркуною хатою таки й розлялася вона, як тепле, прозоре плесо, в котрім гості купалися тепер неначе в теплій воді. Свято було в хаті й свято було на дворі; святий Димитрій благословив своїм святим теплом втомлену літнім життям дрімаючу землю, щоб, коли він замкне її ввечері своїми ключами, заснула вона без страху перед суворою зимою, що кожної вже ночі посилала все далі на південь своїх сідоглавих вістунів — приморозків із півночі, зо свого царства.

— Щось то наших дітей нема, — сказала Єлена, споглядаючи в сторону, куди вони пішли. — Та й Текля десь зникла, навіть не знаю коли...

— Пішла за дівчатами, — сказала Ганна. — Молода ще та й тягне її до молодого товариства. Певно запрочила їх до себе, щоб хату розвеселили.

— Ви, Павле, добре зробили, що вибрали таке гарне місце для цвинтаря на своїй фермі, — заговорив Поштар, не слухаючи Ганниної бесіди. — Він якраз посередині між нами й там навіть на церкву пасує. Я думаю, що там і школу побудуємо, як треба буде.

— Та то ми з Єленою вибрали, де найрівніше, й я навіть не знав, що то вже моя ферма, — пояснив Павло. — Нам обоім сподобалося те місце та й вибрали.

— Вам треба буде заплатити...

— Хто би там грошей хотів за той клаптик землі, — відмовлявся Павло, як почув, що Воркун вже й за заплату почав говорити. — Є її тут досить.

— Та воно ніби так, але раз ви дали, то вже не

ваше, а наше, — пояснив Воркун. — Чи як ви кажете, Дьордію?

Та воно таки так, — potwierдив Поштар. — Як уже так сталося, то треба нам назвати нашу церковну громаду, що вона так і так називається й має вже там і там свій цвинтар. Це все мусить бути записано на папері, щоб пізніше не було тяганини, бо тут не будемо ми самі, але за якийсь день наїде сюди повно таких, як ми.

— А як би то назвати її? — питав зажурено Воркун.

— От, згадали ми цю справу сьогодні, то нехай буде наша нова парохія під патроном святого Димитрія, — підніс думку Соловій, — Але як назвати це наше нове село? — запитав він, шкробаючись у голову.

— Та назвіть такою назвою, яку ваше село має, бо ви тут перші, — сказав Воркун до Поштаря.

— Або я що, бороню? — Як собі хочете; вас тут є більше, — сказав недбало Поштар. — Та воно ліпше вибрати те, котре гарніше звучить.

І слово за словом, охрестили Воркунові гості свою парохію й своє село назвали іменем Поштаревого села, бо воно гарніше звучало. Павла Дуба назначено головою парохії а Соловія писарем і він обіцявся списати все на папері, на котрім вони всі підпишуться при нагоді.

* * *

Іван дігнав конокрадів вже коло потока, там, де була кладка й де Воркунова Марія перескакуючи його, звихнула була ногу. Коні, як видно було, любувалися несподіваною прогулькою не менше як хлопці, бо коли ці були повні мов весна радості й утіхи, що їхали ними, то вони, пофоркуючи весело, підбігали й без ніякої принуи злізли з берега в потік і пили жадібно чисту воду. Та й як коні так і хлопці дуже здивовано повернули свої голови в сторону, звідкіль біг із криком і з ломакою в руках сердитий Іван.

На миг ока хлопці були вже в лісі й утікали поміж

ломи, мов настрашені зайці. Тільки малий Корнило лишився дійсно так, як серед води, бо скакати з коня в воду боявся, але й на коні страшно йому було сидіти самому зо своїми куцими ногами, що розкрячені були на хребті як мала півзенка на верху соломяної стріхи. А тут ще й Іван грозив бичем — біда на всі боки. Придулювся він, бідний, до плечей коня, держався цілко гриви й аж затинався від плачу.

— Я тебе зараз поїду, — грозив Іван застрашеному хлопцеві, виганяючи коні з води. — Ти за всіх набереш.

Коні закалатали упряжжю, вискочили на противний від Івана беріг і не маючи найменшої охоти держати з ним руку, побігли далі стежкою, неначе змовилися, щоб роздражнити його ще більше. Та зробили вони своїм бігом велику кривду Корнилові, бо він, держачись гриви, підкидався, мов привязаний клунок, а далі скотився як малий гарбузик з воза й упав на землю. На щастя місце, де він упав, було чисте, без ковіньок і буйною травою вкрите так, що він хляпнув собою на нього як на подушку та й самовидно не вдарився в ніщо. Він схопився й почав утікати.

Але Іван дігнав Корнила. Він зловив його за вухо й термосив ним, мов великий пес малого кота. Та в тім часі вискочив нагло з ліса Павло, розігнався як баран до корови і вгатив собою в Івана так сильно, що той аж заточився й мало не впав і випустив Корнила з рук.

— Тікай! — крикнув Павло до Корнила, а сам став у войовничій позі проти сердитого ворога і — як показувало його лице — готов був битися до останньої краплі крови в обороні свого брата.

Але Корнило не втікав. Побачивши поміч, він — замість бігти геть — прибіг до Івана й почав шарпати його й товчи заїло своїми малими п'ястуками. А Іван, що вже справився був ловити Павла, заскочений таким несподіваним нападом зо сторони малого хлопця, стояв і якось дуже смішно відпихав його від себе і здержував своїми руками грізні маленькі ручки, що дзьобали його в живіт, у спину і всюди, де лиш попали.

І не багато бракувало вже до того, щоб він копнув хлопця ногою так, як копають сердиті люди малих, лютих шенюків, що присікаються до ніг, коли б не надійшов був Василь з дівчатами.

Гарний із тебе парубок, що з дітьми бешся, — сказав насмішливо Василь, і в тім самім часі зловив Корнило за руки й відвів набік.

— Він мало мені вухо не відірвав, — скаржився Корнило шарпався, щоб вирватись з Василевих рук і виляти на Івана останки своєї злости.

— Та й справді ти подурному шарпнув його за вухо. Дивись, аж кров тече! — сказала Марія, оглядаючи Корнилову голову, де зза вуха прослезило з розпуклої шкурочки кілька маленьких крапель крови.

— Нехай не пхає свого носа до чужих коней! — сказав Іван на свою оборону. Він почувався дуже сердито. Він бачив, що як Василь так і дівчата зиркають на нього з погордою задурно й запусто, бо чи ж він не має права витріпати чужих хлопців за те, що вони поїхали його кіньми?

— Твій тато казав, що я можу напоїти ваші коні, — доказував Павло, ставши побіч Василя для протекції, — а ти гониш за нами з буком, як за псами.

— Тато не казав тобі брати коні і їхати сюди, — відказував Іван, глипаючи злісно на Павла. — Він думав, що ти напоїш їх коло криниці.

— А то яка ріжниця, чи тут напоювати, чи коло криниці? — питав Павло й перехиливши голову дивився смішно на Івана.

— А коні де? — запитав Василь, оглядаючись.

— Побігли десь туди, — відповів Павло, кивнувши головою в сторону, кули вони побігли.

— Біжи і злови їх.

— Нехай Іван ловить, то його коні.

— Ти привів їх сюди й муситш відвести їх там, звідки вивів, — навчав Василь досить гостро.

— Коли ти цього не зробиш, то не приходи до хати, — страшила його Марія, — бо набереш від батька

такої лозової каші, що памятатимеш до самої смерти. Ти знаєш, що батько доки добрий то добрий, але як розсердиться, то гірший вогню.

— Чого ви сваритеся тут? — питала Текля, що лиш надійшла з молодшими дівчатами — Оленою, Софією й Єлисавестою. — Лишіть сварку а ходіть трошки до мене до хати, нехай і в мене буде хоч трошки храму сьогодні. А ти, Павлику, — говорила вона приязно до хлопця, коли пояснили їй защо сварка зайшла, — біжи скоро наперед і злови коні, бо вони зайдуть у ліс, загубляться й ти відповідатимеш за те. Гай, Іване, ходи, — сказала вона до сердитого парубка, взявши його попід руку. — Не будь такий прикрий, бо й ти був колись малим хлопцем і любив їхати на конях, то ж нехай і вони трішки поїдуть, — мирила вона Івана й тягла з собою.

І поки вони пустилися йти, то Павло, що глянув невдоволено на Василя й на Марію а на Теклю моргнув оком, був уже далеко з Корнилом. Текля своїми словами замастила на хвилинку Маріюну пригадку про березову кашу, піднесла його пригнобленого духа і цей дух поніс його знов до коней, що спокійно паслися відбігши зо двіста кроків від поля бою. Коло них стояли Андрій і Осип і, як видно було по їх лицах, душилися думками про те, що сталося, а найбільше над тим, що станеться (свідомі були того, що поповнили злочин, про що їм і на думку не приходило, як вони сідали на коней, але тепер?...). Він навіть не приглянувся своїм засумованим товаришам, тільки зловив одного коня за повід і вивів його на стежку. — На, держи цього, а я зловлю другого, — сказав він до Осипа. — Ну, чому не береш? — запитав здивований, що Осип не рушався з місця.

— Я вже не хочу їхати, — воркнув Осип і вступився далі.

— Чому не хочеш? — запитав цікаво Павло й сам став як закопаний.

— Батько битиме мене.

— Бити? — сказав він протяжно і глянув у сторону, де була Воркунова хата. Пригадав він собі батькову тверду руку, що раз, одинокий раз у його житті, дуже болючо покарала його за те, що він замість іти до школи, пішов дивитися як вода греблю піврала. — Але ще гірше буде, коли лишимо їх тут, — сказав він нагло, — бо ми взяли їх і повинні відвести там, де вони були.

— Веди сам, — воркнув Осип.

— Ти ж їхав.

— Їхав, бо ти казав мені їхати.

— Е-е, ти дурний і я тобі покажу, що вуйко Дьордій навіть і сварити не буде мене, бо ти сам чув, що він казав, що я можу напоїти їх, — говорив бадьоро Павло. — Держи сам, — сказав він до Корнила, що вже таки й держав кінець ланцюга.

При цих маленьких переговорах застали хлопців Текліні гості. Вони почали кепкувати собі з малих конокрадів, а молодші дівчата дуже тішилися й доказували Павлові в очі, що він тепер налижеться батькової каші так багато, що йому аж живіт болітиме, а Павло назвав їх боязливими козами та боягузами та сороками, а як уже Василь поміг йому вилізти на коня й посадив перед нього Корнила, то він вивалив їм свого язика з таким притиском, мов би хотів, щоб він вирвався неначе куля з цівки і вдарив котрусь з них, а особливо Єлисавету, що найбільше допікала йому.

Та й Андрія з Осипом присилував Василь сідати на другого коня, а Текля, щоб їх потішити, просила, щоб вони, коли лиш привяжуть коні до воза, вернулися до неї, бо вона має щось дуже гарного для них. І, коли вже коні йшли, Корнило, що не міг забути кривди, яку Іван йому заподіяв, виставив голову зперед Павла і кричав: — Чекай, чекай! Скажу я татові, що ти мені вухо відірвав!

* * *

Текля Соловій ввела своїх гостей до хати (давно вже вони були в неї!) о-так гуртом, почаствовала їх печеними пиріжками з сиром і маківниками та й розмову

розводила то про це, то про те й очима своїми слідила Василеві очі, куди вони стріляють. Цікава була знати, що він думає-гадає про Марію Воркунову, що марніла від думок своїх глумливих, неясних вже більше як тиждень, відколи Василь з роботи приїхав, але до неї навіть і не заглянув.

— Що ж то сталося йому? — питала Марія себе думками, а далі й Теклі, що була для неї порадницею великою.

А Текля не видержала, щоб не відкрити їй тайну сумну-невеселу, що Степан, її чоловік, шепнув їй і просив, щоб вона нікому-нікому не сказала, що Василь признався йому, що батько його, Павло Дуб, не любить Канади й вернеться до старого краю так скоро, як лиш Василь заробить досить грошей, щоб, коли він доложить їх до батькових, стало для них усіх на подорож. І гірко-гірко стало Марії від цієї тайни й ходила вона мов сонна, мов на смерть засуджена.

— Не питала ти свого Степана, що Василь думає про мене? — питала вона Теклі з розпуки великої, коли вони на двір із хати Воркунової Вийшли сьогодні. Завважила вона, що цей її хлопець любий та милий, котрого не бачила ціле літо, якось не глянув на неї так, як її серце хотіло-бажало.

— Не питала я, — а він не казав мені, — жалувалася Текля й потішала: — Не журись, Марійко-голубко, та й не сумуй, душко, бо все буде добре, — а сама думками себе била-убивала, як би то хлопця молодого приворожити та й до дівчини молодой, коханої привернути. І придумала вона при цій пригоді невинних хлопців-конокрадів, їх усіх до себе запросити ніби в гостину, на храм.

І вже тепер у хаті, слово по слові, засадила вона своїх гостей за стіл і ворожити їм стала. Вперед, щоб не зрадити своєї ціли дорогої, Ользі вона картами кинула, а потім Катріні, а потім Марії, а потім Василеві...

— Ой, Василю, — говорила вона сумно-невесело, — злі ти думки носиш у своїм серці. Принадив ти до

себе раз, (колись то, бо карта не каже якраз коли то було) дівчину-рибчину, гарну чорнобриву й так, як каже карта, покинув ти її без причини і всадив ти її людям недобрим у зуби. І нещастя жде тебе за цей гріх великий, дивись, крейцовий туз догори ногами лежить коло тебе, хлопця червінного. І нещастя це жде тебе десь у дорозі далекій, десь далеко звідсіль, сам дивись на цю девятку крейцову, що лежить коло цього проклятого туза, бо вона тобі дорогу стелить. Та й кажу тобі щирю правду: стережись тої дороги, бо не добром вона пахне; ніколи мені й нікому карта так ясно не падала, як тобі тепер упала, як на лихо, аж мені страшно, а ти сам знаєш, що я сама не дуже довіряю їм часом, але тепер...

І похитала Текля мовчки, але дуже загадочно, головою й сум страшний на її лиці малювався. — Спляю я ці карти й від сьогодні ніколи нікому ворожити не буду, — говорила вона, мов би комусь дуже велике лихо заподіяла, згортаючи помяті, грубі картки поперу. — Такі дурні образки, а таку правду говорять, — додала й глянула скрито на Василя та й подумала: “Поможе, чи не допоможе?”

Тихо було в Текліній хаті, так тихо, хоч мак сій. Її слухачі, що зпочатку хихикали й жартували собі з неї, з її вороження, сиділи мовчки й серіозно та й тільки очима водили то на Теклю то на Василя. Не знали вони що думати та й що казати; жаль було й дівчини, що Василь покинув та й його самого жалували, бо хмара чорна-грізна над ним збиралася. Але кожне відчувало щось інакшого: Ользі терпло серце зі страху перед нещастям, що ждало її братчика десь там за горами та за долами; Катерині підскакувало серце з утіхи, що карта не говорила нічого про нову Василеву коханку й це давало їй надію, що вона може заступити її місце; Іванове серце тріпалось, але він не знав чого, бо раз воно тішило його, що Василь грішні думки носить і це може відстрашити Марію від нього, а другий раз воно злостилося на Теклю, що та остерігала його пе-

ред дорогою далекою, де, на його думку, коли б вона не сказала була того, нещастя скрутило б йому вязи й він мав би Марію мов у верші; Марієне серце завмирало й суятилося мов пташка у гніздечку, бо Василь глянув кілька разів не в її очі, але прямо в її зіниці й цим він вляв у її душу, мов сонце крізь віконце, промінчики надій, що вона не стане тією дівчиною, що мала б навести на нього те велике нещастя, про яке карта казала; Василеве серце, ну, воно йому вже іншої співало.

Дивився Василь на Теклю, як вона ворожила йому, та й чудувався, звідкіль тая карта довідалася, що він також має думку вернутися з батьком до старого краю. Та ж він нікому про це не говорив, навіть і Солов'єві, котрому звірявся зо своїми тайнами душі, але про неї він йому й півсловом не спімнув. “Щось є в тих картах тайно-укритого”, подумав він собі. Та й страшно йому стало й до гріху в душі признавався хоч він іще й не зробив того. Душею рад би був злетіти до рідного краю, але в тім самім часі його душа як перепелка підпількала за чорними Маріїними очима й у цім його гріхи були. Так і поглядав він тепер на Марію й шукав у її очах прощення, бо кривдив він її цілий тиждень.

А Текля спостерігши Василові теплі погляди на Марію, завела тої пісні, що каже, що понад тими гороньками сходить місяць з зіроньками, а понад ними підлітає сивий сокіл з вірлоньками. І підлетів цей сокіл дуже високо й тяжко було йому летіти, так тяжко, як тому серденьку, що вірно любить.

— Ей, любить, любить, — додала зідхнувши ніби тяжко Текля й обняла Марію й обцілувала як мати дитину. Та й таки зараз затягла другої пісні, що говорить про дівчину, що плачучи сиділа та й свого милого благала: “Нагадай собі, пригадай собі, як ми ся любили, в зеленім саду у винограду за ручки ся водили. Я ягідки рвала, тебе годувала; я мід-вино брала, тебе напувала. Я годувала тебе, я напувала тебе, як маленьку дитину, а ти поїхав, мене понехав, як у

полі билину. В полі билиною вітер хитає, а за тобою моє серденько гине-умліває.”

— Так-так — умліває, — додала знов Текля, але не встигла докінчити останнього слова, як у хату — мов злід землі — влетіла дверима куропатва та й прямо у вікно гепнула собою. Дівчата співонили, настрашилися, а на дворі реготалися хлопці. Текля відразу догадалася, що то була Павлова робота, що то він зловив, як вона називала, дурного петрика, відхилив непомітно двері й пустив його в середину хати. Вона вибігла на двір і почала сварити його, але він, мов би ніколи ніякої курки в житті не бачив, оправдувався, що нічого не знає й бився в груди, приговорюючи, що “бігме, вуйно, що я неправду говорю”. І зараз таки почав говорити, що мама казала, щоб вони всі йшли скоро до них, бо мама з вечерєю жде.

— Щастя маєш, що той ствій дурний петрик вікна не вибив, — говорила Текля ніби сердито, але таки зараз подобріла та й: — Біжи, Павлику, й налляй води в цебер для корови. Я зараз здою її й підемо всі до вас, — сказала приязно.

Сказано, зроблено. І пішли вони гуртом до Воркуна храм докінчувати. І докінчували вони до пізної ночі, співаючи та розмовляючи. Соловій пробував і музику розвести на гребені з папірком, щоб молодь потанцювала, але, як його талан так і його інструмент замість викликувати танцююче дрижання, викликали щирий сміх, від котрого хлопці аж по землі качалися. Вистарчало це й за танець, і з цим усі розійшлися до своїх домів.

* * *

— Видиш? Не казала я тобі сидіти вдома й не йти на той Воркунів храм? — дзвонила півголосом другого дня рано, по Димитрію, Калина Дуб до свого чоловіка, Павла, що сидів коло печі на стільчику й зашивав розпорений чобіт. — Але ти вперся, витяг мене силою й випив від того кривоногого Вакаря.

— Що випив? — запитав Дуб, не піднімаючи на-

віть голови, щоб глянути на свою сердиту жінку.

— Ти ще питаєш? Ти ж не чув як він хляпнув словами тобі й мені в лице, що ніби ми дулися в краю, мов воші на морозі?

— О, то-то він до мене таке пив? — питав Павло оглядаючи діру скільки він зашив, а скільки лишається ще зашивати.

А ти думаєш, що до кого? Хто ж там був інший такий як ми? — пояснювала Калина, краючи сердито біле полотно Іринці на сорочку.

— Не мав би я чим печінки сушити, — сказав Павло недбало. — Сказав то сказав, то що з того? Вінок тобі з голови не впав, — додав він сіпаючи голку, щоб вирвати її зо шкіри.

— Не впав, не впав, але я сиділа там, як на грані й мало не луснула зо стиду, — ятрилася Калина й гляділа сердито на чоловіка. — Ти вважай, не зломи голку, бо лиш одну маю. Такий зелепуга має підкидати ко-мусь під ніс, що хтось дувся. Сам валявся попід панськi жолоби, а тут він уже між газдів засунувся... Що? Зламав уже? Я не казала тобі, уважай? — зателенькала вона питаннями, як почула, що щось хруснуло в Павлових руках. — Головка моя бідна! Всі ви мене лиш до гризоти доводите й коли б не я, то...

До хати ввійшов Осип з дровами і grimнув ними поза Павлом під припічком.

А ти, хлопчику, не можеш легше кидати тими пати-ками? Чи думаєш, що я маю щодня замашувати діри в землі за вами? Остання година мені вже з вами. Ро-о-озволочив тебе о-той півголовок, Воркунів Павло! Щоб ти мені там більше ноги не показав, чуєш? — наказувала вона сварливо-плаксивим голосом.

— Біжи, хлопче, до вуйка Григорія й попроси, щоб дав шила й голки та й смоли до дратви, він здається має смолу також, — сказав Павло до Осипа.

— Га? Що? До Воркуна? — завертіла Калина словами й випустила роботу з рук. Вона скипіла злістю. — То так ти діти виховуєш, га? Я, я, я... — зая-

кала вона й раптом урвала, бо Павло кашлянув і прогудів кашлем.

— Біжи скоро, чого ждеш? — сказав він до Осипа, що водив очима то на батька то на маму й, як показувалося, не міг розтолкувати собі їх настроїв. Але вкінці обкрутився на одній нозі, вхопив окраєць хліба зо стола й пустився до дверей, щоб виконати батьків розказ.

— Про голку не згадуй, чуєш? Бо візьмуть у зуби й рознесуть по селу, що в мене вже й голки нема, — затремтіла вона голосом наздогін за хлопцем. — Я ще знайду для тебе одну й коли зломиш її, то таки забирайся мені з хати, щоб я тебе на очі не виділа, — грозила вона Павлові, розв'язуючи маленький клуночок із нитками й окрайками полотна. — На, та й уважай!

Павло взяв голку, але не брався до шиття. Він устав, випростував крижі, пройшовся по хаті, став коло вікна, взяв недокурену цигарку, запалив і втягнув у себе смачно гіркий дим та й дивився крізь вікно на ново-збудовану стаєнку з ненакритим іще дахом.

— Чого стоїш? Чому не шиєш? — запитала вона по довшій мовчанці, кинувши зором на його босі ноги.

— Жду на шило. Шкіра тверда, голка не видержить, — відповів він не обертаючись.

— Що ти, чоловіче, якийсь такий став, що до тебе й слова розумного не можна сказати? — питала Калина лагідно. — Я до тебе говорю, як до чоловіка, а ти до мене з фуком і ніби чого? Чи ж я не правду говорю про Воркуна? Чи ти думаєш, що я дурна, сліпа баба, нічого не бачу? Ге-ге-гей! Ти як би мав мої очі й мій розум, то навіть і не глянув би в його бік. Але де там! Ти з ним поводишся як із рідним братом, а він сміється з тебе в кулак. От хоч би й учора втикнув тобі назбитки під бік Вакаря в саме почесне місце за столом, під образи, а мене коло тої слинявої Тетяни посадив. А ти сидиш коло нього та ще й говориш, що якась то ніби біда звязала тебе з ним якимсь перевеслом. Та чому ніби то не біда? Ти до нього "Дай Бо-

же”, а він тобі, “Ти дувся, як вош”. І маєш, Павле, книш, тебе бють, а ти спиш. Бігме, правду говорю. Або таки з тим цвинтарем: “Єлена, кажеш, вибрала”. Чому не мала вибрати в такого, як ти? Не бійся, знала вона добре, де її фарма кінчиться, то лиш ти не зав де твоя починається й тому вона вела тебе, мов сліпого коня на мотузку, й завела мало що не під твої двері та й вибрала найкраще місце. Ге-гей, та то така масно-язика, що готова видурити цілу фарму в тебе. А що ж? Цвинтар мені під ніс всунула, щоб я вночі на двір боялася вийти. А той Грицько? Він уже би школу будував, бо з дітьми ради не може дати. Порозпускала їх Єлена так, що вже чужу худобу займають. Не бачив учора? І чи сказав він тому своєму півголовкові Павлові хоч півслова за Дьордієві коні? Та де! Він замість узяти запруту й змастити його, аж би кров сикала, то він ще похвалив його: “Вчися”, каже, “сину, їхати на чужих, поки я наші прижену додому”. Фай-й-йна наука! Посилай ти свого, щоб також такого вчився, чому ні?...

Калина тут урвала свою бесіду, бо Павло обернувся, глянув на неї з кривим успіхом на лиці. Гірко було йому слухати жінчиного, як він називав, калатання писком, але що ж він міг робити? Та й сказати правду, вона мала трішки рації за цвинтар, бо коло цвинтаря вже й церква мусить бути і треба буде більше землі відпустити. А як ще й школу схотять там збудувати? Знов давай землі й то найліпшої. Але...

Павло напився води, сів на сталець і почав сукати дратву.

— Не питав ти, чи Воркун на правду має вже десь там коні? — запитала Калина цікаво, притишеним голосом. — Чула я, що хлопці щось шамрали, що він має вже десь там у місті чи де й я мала таки на язиці запитати Василя, чи то правда, але через грижу забуваю.

— Щось там жвиндів Василь, що Грицько замовив для себе пару кобилок у Маєра, ніби говорив йому,

щоб він не продав кому іншому, лиш йому, розуміється, коли він матиме вже гроші, — пояснив Павло крізь зуби, бо держав ними нитку.

— Ти пиши до краю, нехай там продають наше поле й нехай висилають гроші скоро, бо й нам також треба купити коні, — заговорила Калина прудко, неначе збиралася десь у дорогу. — Поки Грицько заробить на свої, то ми будемо вже мати свої в стайні.

— Поле їсти не просить, а без коней обійдемося якийсь час, — проворкотів Павло, сукаючи в долонях нитку. — Хто знає, чи ми будемо тут довго...

— Що ти говориш? — запитала нагло Калина й закліпала жваво очима, зиркаючи здивовано на Павла, що перепускав через пальці всукану нитку й тим випростовував скриклі.

— Те, що чуєш. Може ще й цілувати будемо його!

— Кого цілувати? Що? Як? — зателенькала вона питаннями й дивилася на Павла великими очима, не розуміючи його бесіди.

— Та ж наше поле.

— Де?

— Та в краю.

— Защо?

— Бо ліпша там маленька нивка, як тут ціла фарма.

— Ну, та й що?

— Там ліпше жити.

— Чи може хочеш вертатися?

— Хоч би й завтра.

— Ти п'яний?

— Не п'яний, але дурний, бо тебе послухав.

— А я не кажу тобі, що ти дурний?! Ще гірше вдурієш, як вернешся, бо на чім там газдуватимеш?

— Для мене вистане.

— А діти?

— Діти як собі полюблять: поїдуть або лишуться.

— Мати Божа! Ти таки на правду з ума зійшов, — лебеділа Калина крізь плач і збиралася лічити Павла

своїми словами, але в тій самій хвилині застукав хтось у двері й не встигла вона завязати хустки на голові, як на порозі з'явився Дьордій Поштар.

— А-ай, гості в хату, — залебеділа Калина солодко, як побачила його й таки на миг ока вхопила шматку й стирала по старому звичаю лавицю для гостя дорогого. — Сідайте, будьте ласкаві, щоб, як то кажуть, старости сідали, — припрошувала й поправляла на собі хустку й одержу, мов би Дьордій справді прийшов сватати її.

В тім самім часі Дьордій сказав “Слава Ісусу”, а Павло встав із свого стільчика й відповідаючи “На віки слава”, підніс його, подув на нього та й підсунув гостеві, щоб сідав на жінчине запрошення.

Не маю часу сідати, бо вже й так пізно, — звинявся гість, потупцюючи. — Я лиш повернув до вас глипнути як ви поживаєте сьогодні по вчорашнім храмі.

— А то куди ви так дуже спішитесь? — запитала цікаво Калина, стираючи стіл. — Та сядьте хоч на мінуточку, о-тут-о, — показувала вона на місце стертої лавиці.

— Йду на поправки до Грицька, — відповів Дьордій посмішкуючись. — А потому підемо всі, кілька нас там буде, до Вакаря на толоку, щоб стаенку скидати для його корови. А ви не йдете? — запитав і здається не свідомо таки сів на лавицю. Калина аж засіяла з радости, бо був це добрий знак, коли гість сяде на таке стерте місце, а ще як на Новий Рік, то о-го-го, воно більше як певне, що старости вже завуглом хати.

— Мені ніхто не казав учора, ні один, ні другий, — відповів Павло нахмурившись. Не по-сусідськи видавалось йому таке, що дальшого сусіда запрошують, а ближчого оминають.

— Ти не потрібний їм, — шарнула Калина словами й глипнула на Павла таким оком, що каже: “Видиш? Не казала я тобі? А ти ще порскаєшся.”

— Та то й мені ніхто нічого не казав, — пояснював

справу Дьордїй, бо завважав, що вони обоє не почувалися добре від жартобливого говорення, — але то моя вижибонїла мене з хати. Казала, що Тетяна говорила їй учора, що сьогодні Грицько зо Степаном прийдуть до неї, ніби до Вакаря, щоб допомгти йому колибу звести, бо сьогодні-завтра ляпне снігом, потиснуть морози й не матиме де своєї корівчини загнати. А вона доїтьса ще й треба їй бодай затишного місця. А ви чого брикаєте сьогодні босака? — запитав Поштар завваживши, що Павло підгинає ноги під лавицю, сидячи коло стола, мов би ховав їх.

— Розсадив десь чобота й нема в чім на двір вийти, — відповів Павло сварливо. — Сїв зашивати зломив голку та й післав хлопця до Грицька, щоб шила дав, бо без нього не мож нічого зробити. Ну, та й сиджу тепер босий. Василь і дівчата пішли до ставу осоки нажати, а я мав іти паровиці з неї вязати, бо хочу колешню пошити, але видно, що вона не буде пошита цього року.

— Та яке то пошиття з осоки, — ганив поштар. — Постоїть рік-два та й діри видно. Нема то понад житну солому.

— Що ж ваші сьогодні роблять? — запитала Калина. — Ви балакаєте, а я забула запитати.

— Брикає там по хаті та й не може вчорашнього Воркунового храму нахвалитися. Казала, що ще й сьогодні піде туди.

— А-я, а-я, та й я так кажу, — притакнула Калина й покрутила невдоволено губами. — День був такий гарний, що не мож було в хаті всидіти.

— Але воно було коло чого сидіти та й таки кажу, що такої гостини рідко де можна здибати, — хвалив Дьордїй та й несвідомо поров Калинину душу.

— Знає вона варити, але й знає він як гостити, — сказав Павло і шпигнув свою подругу в самісеньке серце. Вона присїла на ліжку так, мов би з неї всі духи вийшли.

— Та то й я мала на думці справити вчора щось такого, як о-то Єлена справила, але цілісенький тиждень так мені голова скіпала, що я світу Божого не бачила та й не в голові мені був храм, — оправдувалася вона пригноблена й коли б була могла, то була б викинула обох чоловіків мов котів мітлою з хати.

— Справте на св. Михаїла, — сказав Поштар на сміх. — А потім Тетяня справить на святого Николая, а Текля й собі вибере якогось святця та й будемо балуватись. Але чого я сиджу, спитайте мене! — додав і схопився, щоб іти. — Ви, як зашите чобіт, прийдіть також, — сказав до Павла. — Знаєте, сусідська річ вимагає такої помочі.

Поштар вийшов, а за ними вийшли, як належить-ся, Павло з Калиною й добалакували дещо поступаючись стежкою до дороги, звідки чути було голосну балачку хлопців. І поки вони розійшлися, хлопці були вже коло них і всі вони були обтикані пірям по-індіянськи й кожний мав лук і стрілу.

— О, я не кажу? Яке було пірячко в Єлени, вони все забрали, — сварила Калина й дивилася сердито на збиточного Воркунового Павла, що підходив до неї, немов закрадаючись, як малий котик до старої курки.

— Гу! — гукнув він і прицілився до неї зо свого лука стрілою, не маючи найменшого поняття про те, яку любов вона ховає до нього.

А Калина затріпала зо страху руками, відступилася скоро вбік і сховалася за Дьордія, що гогокав на цілий рот сміхом із хлопячого жарту. — Та я тобі зараз вязи скручу, як злапаю тебе в свої руки, — грозила вона Павлові аж червона від злости. — Стріляй у маму свою, що так тебе гарно навчила. А ти, Осипе, йди до хати, чуеш? І скинь то піря, бо я тобі його з волоссям повимикаю.

Павло стояв і здивовано дивився на вуйну Калину й не міг представити собі, защо вона розсердилася на

нього. “Може думає, що я правдивий індіянин?” подумав і навіть утішився з цієї своєї думки.

— А дай-но того свого лука мені, — сказав Поштар до Павла, — нехай спробую, чи поцілю я в оту тополю.

І спробував він раз і другий, а далі каже: — Візьміть ви, Павле, та спробуйте свого ока й руки, бо мої скривилися вже.

Спробував і Павло раз і другий раз, а хлопці аж шипіли з радости, що й старі чоловіки заінтересувалися їх забавками. А Калина стала збоку та й не знала що робити та й що казати. А тут Поштар неначе на те, щоб її ще більше роззлостити, каже: “Візьміть ви, сусідо та стрельте собі раз у ту тополю.

— Не мала б я роботи та з хлопцями розум наклала, — сказала вона вже подоброму, ще й засміялася трохи, хоч таки зараз споважніла, бо Павло Воркунів узяв Корнилів лук і гей би так, як би дивився в її сторону.

Та вкінці Павло сказав, що вони йдуть до вуйка Дьордія позичити великої пили, бо вуйко Соловій із татом будують стайню для вуйка Вакаря. А що Поштар ніс пилу з собою, то ж пішли вони разом на північ, лишаючи Павла з Калиною на стежці. Аж нараз Павло Воркун раптом вернувся й біг прямо до Калини. Вона змішалася й, як видно було, хотіла втікати до хати, але він, недобігши до неї, закликав: — Я забув вам сказати, що мама просили вас, щоб ви прийшли сьогодні до нас. Але прийдіть, чуєте? Мама має вам щось сказати, — додав він це вже від себе, бо те “маю вам щось сказати” він нераз чув між жінками й між дівчатами. Та таки тепер наніс він вуйні Калині повну голову думок.

* * *

Воркун пригадав тепер його перший празник на новій землі. Пригадав, як то вони якось так przypadково парохію заснували без зборів, без переговорів, а

так, що один із них сказав те й було прийняте. Такі тяжкі часи були, але якісь гарні й спокійні. І цей покійний Павло Дуб був першим головою їх парохії — малий Семен цвинтар започаткував, а Павло започаткував парохію.

РОЗДІЛ Х.

Зима, зима, зима...

Кожний із нас знає, що то є зима, а також кожний із нас памятає одну, або й більше зим таких, що одною чи другою дорогою далися нам у знаки. Згадуємо ми їх, ті знаки, а з ними й ті зими, кожної іншої зими, коли зайде про них мова, та ще й доказуємо, що одної такої не було ще ніколи й хто знає чи буде, хоч признаємо, що були ще гірші, але головню тая одна була таки найгірша. Це вже така наша людська натура памятати й пригадувати все, що ми у своєму житті пережили дуже зимного, чи дуже гарячого, та й пригадуючи, прибільшувати трошки тую силу, що бавилася з нами не дуже то милосердно. І тому, з цієї причини, ніхто навіть не пробував перечити Григорієві Воркунові, що він сотки разів заложувався у цілий свій масток із тими людьми, що прїхали пізніше до Канади як він, що перша зима, коли він прїїхав, була найстуденіша зима зо всіх зим не лиш тих, що він сам пережив, але й тих, що сама Канада пережила від коли, скажім, вона вродилася. — То ж то чоловік не міг писка отворити, бо слина в роті мерзла, — говорив він на доказ її суворости. А хто-як-хто, але Тома Вакар присягнув би був сотки разів на хрест святий, що Воркун святу істинну правду говорив, бо й він сам не пригадував собі такої, як він називав, остеклої, щоб у печі вогонь трїщав, а у ведрі у кутку на лавиці вода грубим льодом замерзала. Та це було в хаті, а що було на дворі то...

Та, сказати правду, зима того пропамятного року, не лиш для Воркуна й Вакаря, але й для всіх наших нових переселенців, була собі звичайна, Канадійська зима. Ви ж знаєте, що то значить звичайна, Канадійська зима, головню в степових провінціях, а як не знаєте, то скажемо вам, що вона складається з коротких днів, із вітру, зо снігу й леду так, як і кожна інша зима на землі. Але тут її сезон тягнеться десь від св. Покрови в осени, до

св. Юрія на весні. Яка вона буде, — гостра чи м'яка, — то дуже легко можна пізнати по свинячій селезінці. Бо коли цей, укритий тайною силою предсказувати погоду, орган грубий із одного кінця й тонкий із другого, то це ясне як сонце, що й зима буде ніби тяжка з одного, але шилувата з другого кінця. Як селезінка, скажім, тонка з початку, то снігу може не бути аж до св. Введенія, (коли по старому звичаю, літо в зиму уводиться), але за те він може лежати на землі до самого, св. Юрія, а коли противно, то сніг може впасти колинебудь зараз по св. Покрові і стопитися перед св. Благовіщенням. Та кінці тут не грають великої ролі — головна є середина й коли селезінка покажеться груба на середині з тонкими кінцями, то знайте, що й зима буде тяжка на середині, а кінці будуть м'які, мов розморожена бараболя.

Як звичайно середина зими починається на св. Введенія, а кінчиться на св. Стрітіння, (коли то вона так, про око, стрічається з літом, значить, є вхід і мусить бути й вихід). В цій порі вона має часом дуже паскудну натуру, і за це не люблять її люди. Самим снігом вона не дуже тішиться, (от порохить ним час від часу), бо що ж ніби сніг? Впав та й лежить, а до того ж його навіть наймолодші діти люблять і бавляться ним та й у нім. О-то ж снігом вона не дуже докучлива, але дуже вона помітна своїми вітрами й морозами!

Сердиті ці вітри й ці морози! Часом, коли вони розгуляються, трудно людині носа вказати на двір. Вітер, мов бричем рубає, а мороз, то вже й не знати до чого його порівняти. Він часом, чи розлоститься чого, чи так із своєї власної охоти, як потисне, як насяде, то аж замкнута св. Димитрієм земля тріщить, тріскає розколинами, мов сира дощина на сонці літом. Нападає його така дурійка, звичайно, тоді, коли снігу є під коліно та й сонце дуже ослабне й замість того, щоб гріти, воно виходить на небо пізно, десь коло дев'ятої години рано, таке якесь сердите та надуте, мов би зачаділе й посвітить трошки, мов не своїми руками, десь до третьої години по полудні й ховається дуже скоро, неначе воно

свій ніс і вуха, (що не знати нащо виставляє в цей час), відморозило. Та яке воно є, то є, але мороз трошки встидається його, на пару градусів, але коли воно запре за собою двері, то він, го-го-гой, таки дуріє й лізе тими градусами в долину, мов пустий хлопець драбиною. І шибаеть собою так день-від-дня, нераз і кілька тижнів, то вгору, то в долину, тридцять, сорок, пятьдесять; тридцять, сорок, пятьдесять, а часом і нище злізе, до шістьдесятого градуса досягне. І тихо тоді на дворі, так тихо, що навіть дим із комина стоїть собі в повітрі стовпом, мов леядний сомпель. Не вказує вітер свого носа, не показується, бо боїться, щоб крил не поломив об замерзлі дерева, що сторчат, мов залізні в той час; хіба вибіжить часом на хвилинку десь коло півдня, пограється трішки сухим, черствим, або, як казав Воркунів Павло, дурним снігом, (бо він не міг його в кулю стулити), мов хлопець піском і забіжить скоро у свою хату та й цілу ніч дримає й снить який то йому святий Николай дарунок принесе на Різдво. Та й хто ж би то виходив на двір у таку лють? Повітря тягнеться тоді, як казав Павло Дуб, мов морожена сметана, але така черства, як товчене скло. І йти в нім, то треба пороти його носом так, як поре чересло дуже пісковату землю. А подивитись на небо, коли місяць у повні, то висить він у повітрі мов кукурудзяна паланиця підперезана поясом витканим із мряки й здається, що він помагає морозові, сил йому прибільшує.

Бавитися з таким морозом із голими руками то є те саме, що пхати їх добровільно у полум'я вогню. Та й жартувати з ним, не завившись досить грубо від ніг до голови, є цілком нерозумно, а хто спробує то потім жалує ціле своє життя, розуміється, як може ще жалувати.

І самовидно, що наші переселенці не могли забути такої, звичайної, першої зими у новому світі. Їх чоботи зроблені були більш на показ, як на тепло, а вся одіж то могла послужити їм через бабине літо та й через найтоншу частину селезінки, але коли прийшло до грубої, коли мороз почав лазити по драбині, то їх вузенькі штани, нагортки й плащі задержували тепло тіла так багато, як

задержує, як казала Єлена Воркун, біле рядно, котрим мерців накривають. І хоч ця зима почалася пізно — перестудилася була, чи може коклюш мала, бо розстелилася білою веретою аж по св. Михайлі, — але сяк-чи-так, то мороз не зважав на те, що в них не було відповідного шмаття, і вівся у їх печінки до самого споду.

* * *

—Аби цей мороз шляк трафив, — бурмотів Тома Вакар, що, завитий лахами від ніг до голови, ледве вкотився до хати Григорія Воркуна.

А вас що носить ночами у таку студінь? — питав здивований Воркун, запираючи скоро двері й обтикаючи їх лахами.

—Е-й, дайте мені спокій, ще ми й того бракувало, — сварився він десь там із під хустки в котру був завитий так, що лиш очі видно йому було. — Не досить одної біди, а тут ще й десята лізе.

—Що ж там такого сталося? — питала стривожена Єлена, засвітивши маленький каганець і очищувала гніт, щоб не коптів.

—То ще вам треба казати? Чи ж ви не знаєте? — питав він і визирав дуже то винувато зза хустки на Єлену. — Ідїть ви там, до мене, бо де буду за бабою-повитухою шукати?

—О-о-о, — окнула Єлена й успокоїлася, і таки в тій самій хвилині схилилася з поспіхом за чоботами під ліжко. — Як буде дівчина то назвете Варваркою, а як хлопець то Николаєм, — говорила вона потихо з головою під ліжком пригадавши, що вчора було свято св. Варвари, а завтра буде св. Николай. — Де ж то вони зчезнули звідсіль? — запитала заклопотано, мацаючи за чоботами.

—Хто? Варварка й Николай? — сміявся Воркун.

—Е, тобі лиш мудрішки в голові. Питаю, де чоботи зчезли з під ліжка.

—Питай Корнила. Я бачив, що він натягав якісь учора.

—Ой, Господи! Та ж я йому вуха обірву за них. І

де ж він подів їх? — грозила й питала вона під ліжком. — Возьми каганець і посвіти мені, бо тут між цим драгтям і я можу загубитися.

Воркун узяв із печі, як він назизав, жидика й держачи його далеко від рота й носа, щоб не згасити, прикляк і присвічував жінці. Та ледве світло прояснило трохи темряву, як Єлена подалася прудко назад мов би щось страшного там побачила.

— Ти чого? Що там? — питав і дивився здивовано Воркун на жінку.

— Щоб ви показалися один із одним, дивись, — сварила вона твердим але притишеним голосом, щоб не почули ті, кого вона мала на думці. — Подивися лиш, що ті шибиники вистроїли, — заставляла вона чоловіка не-то сердито й не-то по доброму.

Воркун схилився, посвітив і аж бухнув сміхом із того видовища, що він побачив. В самім куті під стіною, на зробленім із сіна й з якоїсь там вереточки ліжечку, лежали два мертві зайці накриті по шию Корниловим плащиком. Лежали вони, мов би двоє дітей спало, ще й лабками обнялись.

— То-то певно твої Варварка й Николайко сплять? — сміявся тихцем щиро Воркун із хлопчакої видумки. — Не знати коли то вони впросилися на ніч? Замерзли були бідні в ноги...

— Вже ти розум вистарів із тими гецами, дивись, — воркотіла Єлена й сердито підлізла на руках до сплячих у вічному сні біленьких кріликів. Вона сіпнула з них плащик і: — Я не кажу? Дивись, що вони зробили з чобітьми? — шептала вона сварливо, побачивши запханих кріликів до половини в холяви її чобіт, і при тім викидала їх на хату лишаючи бідних зайчиків босих і невикритих. — Через ті хлопчаці вибрики може жінка минутися, — воркотіла вона обвиваючи ногу онучею, маючи на думці Тетяну. — Ну-ну-ну, а це що знов? — допитувала вона й сердито викидала з чобота сіно й зайчі лапки та приговорювала: — А-ди-о, о. Напхали Бог-зна чого. А-й-і-і, а-а-ажжся просять бити... Я тебе зараз там наїржу! — погрозила вона Корнилови що виставив був голову з під

теплої, вовняної верені й засвітив очима, але зараз таки заховався, і цікав сміхом. — А там на дворі, дуже зимно? — запитала вона Вакаря, як вже взула чоботи й вдягалася в кожух.

— Єй, кажу вам, там тисне й пече мов окропом.

— Одягнися й ти добре, — радив Єлені Воркун, — бо одно мале вродиться, а друге старе може ногами закинути. Дивись, як вони вбралися, мов Явдоха, у сім кожухів, — говорив він, приглядаючись Вакареви, що мав завиту з носом і ротом голову Тетяниною, вовняною хусткою, а поверх неї й поверх овечого кожуха обвився він ще й веретою, що звисала з голови на плечі, перехрещувався на грудях і звязана була своїми кінцями на спині. Ноги мав обвиті міхами аж поза коліна й подобали на гуцульські коновки, а цілий він із переду подобав на туркиню, а з заду на ескімоса.

— В цім дрантю, що я набрав на себе, ні духу, ні луху, — гудів Вакар зпід лахів. — Не встигну вийти на двір, а студінь уже таки тиснеться крізь нього мов зимна вода крізь решето.

— Але й тисне-тисне-тисне, — сказав Воркун, поглянувши на замуровані вікна. — Вже два тижні як сціпило й не видно, щоб пустило скоро.

— Ти пильнуй вогню, щоб не вигас, бо ти любиш захропіти та й змерзнуть бараболі в ямі, — наказувала Єлена, готова вже йти в дорогу. — Та й дітей не пускай на двір, бо перестудяться й бухукатимуть, — додала глянувши на чіч, де під стіною стояв шафлик із розчиною. — Не знати, чи то кисне чи не кисне, а може вже й застило? Нехай Марія замісить рано...

— Гай, гай ідть уже, бо там десь Варварка, або Николка прохухав уже вікно й дивиться чи ви йдете, чи ні, — жартував Воркун, отворяючи двері й здавалося силою випхав їх у білу студену хмару, що котилася гураганом у хату.

* * *

Воркун запер скоро за жінкою й за Вакарем двері, глянув під припічок і на згадку, що він мусить іти на

двір внести дров, його аж у дрозж кинуло. Але не було ради. Жінка наказувала пильнувати вогню, а хоч би й не наказувала то без нього не можна обійтися, і він рад-не-рад зібрався й вийшов на двір. Тут він іще таки коло порога став і заглядав за Великим Возом на мрачному від морозу небі, щоб знати яка менш-більш година була, але нагло почув, що йому крутиться в голові й поки він спустив голову з неба...

—Що це? Де я? — питав себе, коли останні крутіжі докінчували носити ледве видну в тумані хату довкола нього. “Та ж я на снігу лежу”, подумав собі й відразу спам’ятався. Він зірвався, побіг до купки нарубаного дерева, набрав на руку полін і побіг до хати мов би за ним вовки гнали. Кинув дрова під припічок, роздягнувся, наклав свіжих полін на вогонь, заложив руки назад і став плечима до печі.

“От, як то скоро може чоловік крепнути”, думав він про свою пригоду. “Впав і навіть не знав коли й як і коли б гримнув у якусь біду головою й полежав довший час, то були б знайшли діти рано твердого мов замерзлого шупака. А-гі! Аж ми мороз спиною лізе”, прошептав і здригнувся.. “Тепер я знаю, що то значить захлиснутися морозом — та ж це таке саме, що втопитися. От, вискочив чоловік із теплої хати, пірнув у замерзлу мраку й капут! Треба дітям і таки всім наказувати, щоб завязували лица хустками, коли йдуть на двір із теплих хат”.

Поміркувавши кілька хвилин про свою пригоду, Воркун згасив каганець, щоб нафта дармо не горіла, поправив вогонь, щоб горів ліпше, сів на стільчик, сперся лівим ліктем на припічок, положив лице на долоню й так підпершись вдивлявся у жаріюче полум’я й скакав думками на всі сторони знаного йому світа.

—Тату, мама чого пішли до вуйни Тетяни? — запитав, десь там із темним сумерком покритого ліжка з під верені, малий Корнило і цим роздув Воркунові думки.

—Вуйна дуже слабі.

—Чому вони слабі?

—Я не знаю.

— Вони знов наїлися печериць?

— Яких печериць?

— А тих, що вони в літі наїлися. Вони були дуже слабі, а їх Семен умер від них. Його поховали там-о-о, у лісі, де є великий хрест.

Воркун пригадав, що Єлена розповідала йому про це Тетянине нещастя й розповідаючи плакала.

— Не всі печериці дібрі їсти, — сказав Воркун глухо. Неприємна була для нього ця зормова.

— Я вже ніколи не буду їсти тих дурних печериць, бо я не хочу вмирати, — жибонів малий і затих.

“Бідна та Тетяна, та й той Вакар”, думав Воркун, коли хлопець замовк. “Іде їм все з рук, а не до рук. Ніби на що йому цих родин? Йому так треба їх, як мені вінка на голові. Та, чи воно видержить через ці морози? А може? Гм. Як би воно було якесь багацьке, то захлинулося б морозом так, як я перед хвилиною, але дитина такого хирляка, як Вакар, то житиме, чому ні? Цигане купають своїх дітей у зимній воді, або в снігу, коли вони лиш уродяться; гартують, як коваль розпечене залізо; видержить такий гарт, то добре, а ні то . . .

— Тату! — шепнув знов Корнило півголосом.

— Що там?

— Я також був умер, але я не казав мамі.

— Чому не казав?

— Бо мама казали мені не лізти на тую похилу, високу тополю, бо битимуть, як я впаду й забюся. А я виліз на сам верх, упав і забився, та й тому не казав.

— Як ти вже вмер, то чому не спиш? — питав Воркун хлопця, придушуючи сміх. — Жмури очі й спи, бо то ще далеко до днини.

— І Павло казав мені тоді, як я впав, щоб я жмури очі, бо я вже вмер. Він засвітив був свічку, але мама прийшла й вигнала нас із хати . . . Тату, Павло щи-и-ип . . .

Павло заткав Корнилови долонею рот і не дав йому докінчити слово. Він щипнув його, щоб він мовчав, бо він справді забився був. Павло дурив його, що батько йде з роботи й коней веде та й підсадив його на тополю. Він

виліз на сам верх, галузка під ногою зламалась і він зісунувся, мов застрілена куропатва, впав на голову й приголомшився. Павло зо страху вхопив його на руки й заніс до хати, положив на ліжку й обливав водою. Він відійшов, але Павлови прийшло на думку бавитися в похорон. Він вмовляв його, що він вже вмер і на доказ за-світив свічку, бо так було й коло Семена, як він умер. Але надійшла Єлена й розбила похорон, а Павло наказав йому, щоб і слова не писнув, що він упав із тополі. Тепер він забувся й виспівав свою пригоду й за це дістав щипанця.

Воркун чув, що хлопці щось там мотузилися, але не звертав уваги. Він поштуркував вогонь і знов зловив думкою Вакаря. “Запускає він коріння в цей, новий край, як пересаджена, молода верба. Сина поховав тут і це здається буде перший гріб із наших, а тепер ці родини когось там у нього, чи то Варварки, чи Николки, й це буде перше, що вродиться тут, у цім новім світі. І як воно видержить, не вмере, то старий край для нього буде такий чужий, як нам цей, поки ми сюди пріхали. Та й мої скоро забудуть, бо то діти, що ж вони знають? От, аби було що їсти та й хата тепла, а решта...”

—Тату!

—Що там знов?

—Мама возьмуть мене на коляду до церкви?

—До котрої церкви?

—А тої там далеко, вдома, не знаєте? Ми йшли до неї в ночі, а там було багато людей, та й таких багато свічок горіло, повна церква свічок, таких великих, більших від мене й всі вони горіли. А там вгорі, на хорах люди співали. Я там видів вуйну Теклю й Марію — їм лиш голови видно було. А там, знаєте тату, де піп стоїть у церкві, там усе так блищалося й дим палахкотів.— Я видів, бо мама взяла мене на руки, а я дивився, а там таких багато голов було, повна церква. Мама казала мені вчора, що коли ми вже будемо мати коні, то поїдемо знов до тої церкви. Я піду колядувати до вуйка Онуфрія, вуйна дасть мені булку з маком і яблуко, а вуйко дасть мені

грейцар . . . Тату, Павло каже, що я не дістану булку, але фігу з маком.

—Гай, гай, мовчи. Ти дістанеш дві булці, — втішав Воркун хлопця й мало не заплакав із його балачки. “Думаєш, що воно мале, дурне, а то дивись, як воно памятає все”, думав він, глянувши спровола на півтемну кімнату в сторону, де було ліжко. “Як ідеш десь далеко у світ і коли береш діти з собою то мусиш брати також і церкву й коляду й великдень, бо що ж вони робитимуть без них? Здичіють”.

Пригадалось йому тепер, що Текля з дівчатами забагли були справити собі вечерниці в вечері перед св. Андреем, от кілька днів тому. “Дурненьке воно собі, й дівчата й ті вечерниці, але мало до плачу не прийшло між ними. Такий мороз, сніг мов потовчене скло, а вони походилися тут, до мене, й Ганніні, й Калиніні, й Тетяніна та й зиркають одно на одного. Є ніби св. Андрей, але тут ні kota, щоб хапав намащені маслом варяниці; ні прядива, щоб чоловічків смалити; ні плота, щоб волічкою колики повязати й по них пізнавати своїх женихів, чи вони будуть прості, чи горбаті, чи вдівці; ні псів, щоб гавкали на калатання ложками; парубків тут обмаль, щоб можна для них дорогу переснувати нитками та й попелом посипати; та й босими ногами не вийдеш, щоб чоботи кинути через хату, щоб вони своїми писками показали звідкіль старости прийдуть. Щастя, що Текля вдалася така, що й з повітря щось витягне й доведе, що воно таки правда. Служила кілька літ у попаді й навчилася від попадянок багато всяких дівочих витребеньків. І вона той вечер перевела, як сама знала, то картами, то ложками, то вугликами, то зернами пшениці, ну, та й співами. Дивився я на те, слухав я того всього, та й сміявся з ними та й із них, бо якесь воно здається таке дурненьке, таке простеньке, але скільки дає воно втіхи й радости та надій, що трудно висловити. Без таких дурниць і життя було б не миле, бо . . .

—Тату, Павло каже, що я не вмію колядувати, —

відізвався Корнило уже більш голосно. — Тату-у-уг, він мене щипає.

—А сидить ви там тихо, бо викину на двір як котів, — посварив Воркун хлопців.

—Правда, що я вмію? — домагався Корнило рішення.

—Вмієш, вмієш, але мовчи.

—Видиш? А ти кажеш, що я не вмію, — доказував малий брат старшому. — А я таки вмію.

—Як вмієш то колядуй, — заставляв його Павло.

—Я сам не вмію, але з мамою й з Марією вмію.

—Марія вміє, а ти ні, — дразнився Павло.

—Так, так, ти вмієш, — сказала Марія й погладила малого братчика по лиці, і зараз таки почала шепотом співати одну з коляд. Корнило відразу вчепився її голосу й підбігав за нею, а далі й Єлисавета почала підтягати. Та й Павло почав був вигукувати й покривляти голосні ноти, але Марія простягнула руку через Корнило, і сіпнула його за ніс. По її співі в цей час чути було, що вона сердита була на нього. Це розгнівало було й Павла й він готовий був наробити гамбарасу, але випадково підвівся й глянув у сторону, де сидів батько з осяйним полум'ям вогню лицем. Воно видавалося йому таке якесь принадне, таке ніби сердите й лицарське, мов у казці. Він оперся на лікоть, забув за свій гнів і довго, довго приглядався в тую, молоду ще, помальовану світлом вогню, блідо-багряву твар. Давно вже нестрижене чорне волосся розстелялося по великому, широкому чолі й стискало з косматими бровами, що стріхою звисали над буйними в рісниці очима. Чорні вуса разом із чорним заростом лица свідкували про батькову силу, бо хто ж міг би бути сильніший від його батька? Він дивився з темного кута на цей образок і разом із співом, що легонько наповняв ледве освічену кімнату, він пригадував тієї вечері й досвідки там далеко, в тім другім “вдома”, коли то вони за маминим, або за батьковим голосом вивчалися співати коляд, слухали різних байок і казок. Так гарно було йому тепер на душі дивитись на батька й пригадувати як він не раз сидів і хитався спячий, але пробував не заснути, щоб лиш дослухати

казки до кінця. Він навіть не зчувся коли то він злучив свій голос із сестриними й піднесеним, діточим, Корниловим і співав коляду...

І продовжали діти цю пробу співу, пробу, що віками з покоління в покоління передавала пісні, скарби народної душі, й не дала їм загинути навіть у найтяжчих часах громадського життя. Воркун слухаючи діточого співу (ліжко співало йому з темного кута) і нісся з ним душею через поле широке, через море глибоке там, де Мати Божя Христа-Дитину родила, купала, та в шовковій пеленки вповивала й в ясла на сіно спати Його ложила. А над тими яслами сірі воли стояли й своїм духом Божую Дитину гріли. І бачив він очима своєї душі в білих хмарах ангелів, що звізду ясну несли й хорами співали так дознаку, як то хлопці-колядники йшли й звізду несли хата від хати та й сповіщали людям прихід Спасителя світа. І пригадував він свої діточі літа коли то його люба мама фуркаючи веретеном пряла прядиво пізніми вечерами й ранними досвідками та й притишеним, протяжним голосом пісень, стародавніх коляд співала. Він лежав накритий вовняною веренею, (так гарно-тепло було йому на тій постелі, мов пташці у мягкім, пухкім гніздочку), і слухав тих пісень і ловив їх слова, ловив мамин голос і тягнув своїм голосом з початку не сміло так, як тепер його Корнило, але пізнійш то вже й перед вів співаючи їх. Пригадував також і батька свого, що сидів коло великого корита й теребив шульки кокурудзів та й байок розказував — він всіх їх памятає й своїм дітям розказує.

Гарно та тепло було Воркунови на душі. Він поштуркував час-від-часу патином ватру та й думками своїми батьківськими пестив дітей своїх. “Ой, діти, діти... Втіхи й радости повні ви для мене мов невичерпані кринички зо свіжою й чистою мов кришталь водою”.

* * *

—А тебе чи не вигнала жінка з хати за якусь провину? — кричав Воркун на Соловія, що закинувши сму-

шевий ковчир на голову рипів і таки підбігав скоро до хати. Він не бачив Воркуна, що стояв із сокирою в руках коло дверей його стайні.

—А ви чого ходите по надвірі, мов у Петрівку? — питав Соловій, оглянувшись.

—Худобу напоював, та й хочу волів запрягати.

—В таку студінь? На що?

—Дерева з ліса притягнути.

—Та, на що вам коли така купа лежить іще непорубаних? — питав Соловій, показуючи головою на досить велику купу сухих дров.

—То я не собі, але Вакареви. Але ти йди до хати, бо видно, що ті твої цугові чоботи печуть тебе, — сказав Воркун завваживши, що Соловій дуже нетерпеливо переступав із ноги на ногу як бистрий кінь.

—А нехай то свисне, як то тисне той мороз, — сказав Соловій уже в хаті, лопкаючи себе руками по боках. Він ходив по хаті, піднімаючи ноги вгору й фиркав ними як віл, що часом набере якогось болота між ратиці.

—Ти не фиркай, але роззуйся й нагрій ноги, бо тут нема жартів, — радив йому Воркун, оглядаючи свої рукавиці, що він ушив собі з сукна. Тая з правої руки вже розпоролася була.

—Не далеко йшов, а то вже й запарі зайшли й у пальці й у п'яти, — воркотів Соловій, сівши на стільчик коло печі й натягнув ногу, щоб Павло чобота зтягнув.

—А ти куди справився? — запитав Воркун, шукаючи голки на віконниці.

—Йду до вуйка Дьордія.

—У таку студінь? Певно берези сухої на твій варстат? — питав Воркун. — Гей, діти! Ви не маєте, десь тут у хаті, якоїсь нитки, щоб я цю рукавицю зашив? — питав він і водив очима по хаті.

—Я маю вже готові й кросна й воротила й набивки, але не стало мені доброго, сухого дерева на поножі, на скрипиці, на диркавницю, на потягач, — відповідав із утіхою Соловій, виставивши ноги до вогню аж на прищок.

—Тебе цей мороз як потягне то будеш скрипити гірше як твої скрипиці, — сміявся Воркун, вкушуючи нитку, що Корнило держав на пальці.

—Та не годен сидіти в хаті цілими днями без ніякої роботи. Але виджу, що й ви не дармуєте, — сказав Соловій, побачивши в куті коло печі обтесаних двоє грабивнів. — Зубці вже маєте?

—Натесав їх зо дві копи й поставив на піч, щоб добре висхли, — говорив Воркун пробуючи всилити нитку у вушко голки, але на велику втіху Корнила, що призирався батьковій роботі, нитка не ціляла там де батько хотів. — Почав був випалювати діри в грабивні, але надимив у хаті й ці мої мало мене з хати не викидали з граблями й зо всім, — сказав він, коли вже всилив нитку.

—А ви чому не взяли мого сверлика? Я маю такого, що як раз добрий для зубців.

—А хто ж то знав, що ти маєш його? Ага. Я забув тобі пригадати, щоб ти замість того твого ткацького варстату зробив сани. Купити їх нема за що, а без них, як без рук. Чи дров притягнути, чи де поїхати, нема чим.

—А чому ви мені не нагадали скоріше? Я вже був би змайстрував якісь копаниці.

—Запитай Дьордія, може має він щось такого з чого можна зробити їх. Скажи, що я відроблю йому, корчуватиму день-два. Я дам дерево, а ти сани зробиш, чуєш?

—Та чую та й зроблю, як лиш дерево буде. А той сніп прутя під лавицею нащо? — запитав Соловій, глянувши під лавицю.

—Нарубав і вніс, щоб розмерзалось. Хочу пробувати виплести кілька кошів. Тільки тутешна лоза якась дуже кучерява й крохка.

Її треба всадити в гарячу піч і розпарити, — сказав Соловій, взуваючись.

—Коби то були в нас дві печі, то в одній палив би й хату грів, а в другій бавивбися з лозою, — сказав Воркун, шиючи. — А так, як тепер, коли вогонь лиш трошки вигасне, то мороз пхається до хати як свиня до корита.

—Але тих дров не мож настанчити так горять, —

нарікав Соловій, вставши на ноги й вгортався у свій ватований плащ.

—Ой, як би то прийшлося купувати їх, так, як у старім краю, ото дзвенькали б ми зубами.

—А де тітка Єлена? — запитав Соловій, розглядаючись по хаті готовий до відходу. Він бачив, що Марія місила тісто на хліб, Єлисавета припричувала в хаті, а Воркунихи, котру він почав вже в Канаді називати тіткою, не було.

—Ог-го! — гогокнув Воркун ніби дуже гордо. — Тітка, братку, на дуже високу посаду поступила й вже мало коли буде ночувати вдома. От пішла ще десь по півночі до Тетяни — тут він моргнув оком на Соловія — та й ще не вернула. Поверни, як меш йти й перевідай чи все щасливо відбулося. Дістанеш краватку — тут Воркун душив у собі сміх — і матимеш новість рознести по селу. Не забудь і до Дуба повернути, та сказати. Вуйна Калина аж підскочить із радости.

—О-о, то тому ви хочете Вакареви притягнути дров, — сказав Соловій, зрозумівши річ.

—Та треба допомогти йому в цім випадку, бо він носить дрова на плечах і принесе одну ломаку, порубає й поки принесе другу то та вже згорить. Захопив його цей мороз неприготованого. Хати не обкидав довкола глиною, та й загати з сіна не зробив, бо відробляв за щось там Дьордієви, корчував і тепер у хаті зимно, як у псярни. Казала Тетяна, що хліба не годна спечи, бо тісто не хоче киснути. Поставить зверху на піч то підпариться, а поставить коло печі то застигне.

—Крипирують вони обоє на цім світі, — сказав Соловій, натягаючи рукавиці. — Як цей мороз пукне то треба буде піти й допомогти йому хату обложити сіном, бо де дитина маленька там мусить бути хата тепленька.

—Так, так, тепленька, але як вона ці морози перебуде то не треба їй буде загати, — сміявся Воркун. — Загартоване буде як сталь. Ти скажи там Василеві й Іванові нехай прийдуть і ми щось таки сьогодні зробимо з

тою загатою, та й дров допоможуть нарубати, бо чекати поки мороз пукне то вони всі там попукають.

—Я скажу їм, — обіцяв Соловій і вже ловив двері за кілок, коли Воркун знов спинив його.

—Не забудь запитати Дьордія чи не збирається він поїхати до міста ще перед Різдвом. Воно вже за плечима, а в нас не лиш тих дрібних витребеньків, але й муки не стане на книші.

* * *

В неділю по св. Николаю, (котрого люде дуже влучно називають зимним, а головно в Канаді, де він, як казав Вокрун, сам аж біліє від морозу на образі), в хаті Дьордія Поштаря були несподівані гості. Був Соловій, були Воркун із жінкою, був Вакар і були Павло з Калиною. Причиною їх сходу була рознесена Соловієм по селу вістка, що Дьордій збирається їхати до містечка наступного тижня.

А ви знаєте яке то значення має оте їхання перед Різдвом до міста. Не є воно, це значення, властиве, скажім, одній околиці, чи одній расі, чи нації — воно є інтернаціональне, чи радше сказати християнське, і від давен-давна, від коли старі люди памятають, розуміється тії, що мешкають поза містами, що кожного року перед Різдвом, кожна християнська родина їхала, чи йшла пішки до містечка, або вже бодай до крамниці, де б вона вже не була, за ріжними покупками, щоб ними відріжнити це велике свято від звичайних свят і днів. Та, самовидно, були й виїмки, що дехто не міг з певних причин їхати, передовсім такі християне, як кожний із наших нових переселенців. Їхати майже три повні дні в таку морозяну лють, як тоді була, в один бік, а три дні назад у шматтю, що вони мали було немислиме. Та й жаден із них навіть і саний не мав, хоч Дуб і Воркун із Соловієм могли вже в крайному разі поїхати своїми волами коли б трохи тепліше стало. “Одинокий Поштар, як не поїде, то треба буде дурити дітей і таки нас самих, що тут, у Канаді, Різдва нема й як будемо здорові, то спровадимо його

го на другий рік із краю”, думав собі Воркун тої, згаданої тут ночі, коли його діти колядувати вчилися. Але це самоодурство цілком не вдоволяло його, бо він уже так, як би дивився на дітей і на жінку, що хлипають плачем, скулившись по кутках на Святий Вечер і на Різдво, пригноблені до крайности на душі й на тілі. І який він був утішний того дня, коли він тягав волами Вакареви дров із ліса, Соловій, (що вернувся від Поштаря й разом із Василем і Іваном рубали ті дрова й також сяк-так обложили сіном Вакареву хату), повідомив його, що Поштар збирається їхати до містечка, коли лиш трохи мороз усухне. З цієї причини в цюю неділю вони обоє з жінкою ще десь від півночі обчисляли та розмишляли що то Поштар мав би купити для них і коли вже трішки сонце підійшло вони вже були в дорозі до свого спасителя сусіди.

— Не знаю, як то воно буде, але як знаєте в кого є діти то Різдва не можна пропустити, щоб воно пройшло собі отак, як перше ліпше свято, — говорила сумно між іншим Єлена Воркун. — Хоч ми відбилися далеко від старого краю, але старий звичай таки треба держати хоч цим-тим, бо без нього душа задубіє в нас старих, а в дітей таки зкамяніє коли від малечку не знатимуть його. Та й таки без нього цілий рік буде ніякий.

— Ой, так, так, — годилася Ганна Поштар із побожною міною на лиці. — Коли б того Різдва не було то не було б ніякого порядку в цілім році; не знав би християнин жадного рахунку без нього. А так є воно, а потім є Великдень і дрібніші свята та й знає він що коли робити й що як рахувати.

— А я маю рахунок у Теклінім молитовнику, — відізвався Соловій, сидячи поруч із Поштаревим Іваном за столом і пождюхували один одного крадьки, щоб старші не завважали.

— Тай твій рахунок, дуже добрий тоді, коли ти знаєш, що сьогодні за днина, — сміявся Воркун, — а не знаєш, то шкода й книжки отворяти. Старим людям не треба було його.

—Правду кажете, — потвердила Ганна. — Моя покійна мама знала на память що коли було, коли хто родився, коли хто женився, коли туча падала, геть усе, — хвалилася вона. — Вона знала цілий рік наперед коли яке свято припадає . . .

—Як піп у церкві сказав, — засміявся Поштар. — Скаже він було на казаню, що кілька й кілька є зимних мясниць та й вона тоді була вже дуже мудра та, твоя мама, бо вже знала коли буде Великдень, а там уже й до Петра й Павла могла дорахуватися.

—Ой, знала, знала вона, — стояла при своїм Ганна. — Та й я знала, але від коли приїхала сюди то-м геть згубила рахунок. Святкую яке небудь свято та й потерпаю чи то той день чи ні.

—Нам треба буде скоро якогось попа роздобути, бо прийде до того, що не знати будемо коли Великдень, — сказав Воркун. — А до того він уже й сьогодні здався б Вакареви Варварку охристити.

—Як воно показується, то нехрищена буде вона рости, сказав сумно Вакар, — бо де, до кого понесу її охристити?

—Як виросте то треба буде бігати за нею по корчах, щоб зловити та христити, — жартував Воркун і сам не дуже то смішно сміявся, бо почував, що таку справу, як христини, не повиннося брати на сміх. І, щоб замазати сказане він потягнув бесідою в другий бік. — Я вже всякої думав і бачу, що чоловік дуже мало думає тоді, коли переноситься зо старого в нове. От, гадає собі, висунеться, втече від своїх злиднів, полетить, сяде й вже все готове буде. Ніби буде земля, буде худоба й уже більш нічого не треба. А то, як воно видно, з самою землею й самою худобою життя якесь таке наге, як то кажуть, голе та у вінку. Прийде Божа неділя, чи якенебудь свято, та й кукаєш, зазираєш, як ворона в порожню кістку. От, Різдво надходить, але що з нього? Понаїдаємося, як буде що їсти, та й випулимо очі одно на одного, як сови на бантах. Мої діти вчуться та й переспівують коляди вечерами й досвідками, але що з того? Каже мені якось то не

давно мій Корнило: — Тату, чи я піду з мамою до церкви на Коляду? Там таких свічок багато й голов і на хорах співають і коло престола ясно. — Але що ж я міг йому сказати? Не добре мені зробилося та й таки тоді побачив кілька то нам тут треба ще, щоб ми були людьми так, як треба

—Ой, таки святу правду говорите, — відізвалася Калина, що сиділа побіч Ганни й ніби слухаючи бесіди шептала щось безнастанно до неї. — Діти підрастають і от вже й родяться та й не знати, що з ними робити, бо нікому ні звінчати, ні христити та й самому нема куди вийти ні в неділю ні в свято...

—Сидимо мов у пустини, — додала Єлена й видно було, що збиралося їй на плач.

—Та чекайте трохи, не журіться, — розраджував Поштар, накладаючи дров у піч. Він слухав розмови й чув, що вона скоботала вже своїми словами приспаний за старим краєм жіночий жаль, що готов уже був розсіпатися сльозами. Він не любив плачу й спробував відігнати його. — Ні сіло, ні впало, а ви вже хочете мати все, що там у краю було. Воно треба трохи потерпіти, заждати й поволеньки все пристараємо. От, я збираюся їхати до міста, а ви кажіть, що вам закупити й якимсь обійдемо це Різдво, а на друге то вже ліпше буде.

—Та й це правда, — потвердив останні слова Павло Дуб, глянувши скрито на свою жінку. — Хто то знає, де ми будемо до другого Різдва?

—Ми можемо наїстися печериць і лежати в рядку з Вакаревим Семеном, — сказав Воркун жартуючи. Він цілком не знав кудито Павло біляв словами, бо йому й на гадку ніколи не приходило, що він, Павло, покушавши Канадійської зими, облизався й закусив сердито зуби з твердою постановою показати тим твердим, сухим морозам п'яти, коли лиш гроші одержить з краю.

—Ти все таке говориш, як не люди, — посварила Єлена Воркун за те, що він смерть згадав. — Ти ліпше скажи, що Дьордій мають купити для нас у місті, а не мели язиком непареної.

—Та то твоя справа казати, — відмовлявся Воркун, — бо ти газдиня в хаті, а не я. А мені як куплять кавальчик отого твердого тютюну за десять центів, щоб я мав чим закадити на свята, та й буде з мене.

—Ти лиш себе пантруєш, а діти тобі не вголові, — воркотіла Єлена. — Шустку на тютюн він би давав, файна робота.

Що? Я вже не варта в тебе десять центів?—

—О, ти в мене дорогий. Я не проміняла б тебе навіть і за цента, — лебеділа Єлена жартуючи, — але десять центів таки шкода видавати на тютюн. Курив ти кору з червоної лози дотепер то кури її й далі, однакова користь. За десять центів сушениць буде на два рази зварити для дітей.

—Та я би хотів, так трошки, запашити ту кору тютюном бодай на Різдво, — просив по діточому Воркун.— Ми з Соловієм зложимося по пять центів, добре?

—За пять центів цукру буде чим дітям пшеницю посолодити кілька разів, а від того диму ми лиш кашляємо.

—Але ти твердого серця, — нарікав Воркун і прислухувався її, як вона вичитувала Дьордієви, своє замовлення.

—Купите для нас за шустку сушених сливок, за шустку цукру, за шустку рижу, за шустку олію, за дві шустки сухої риби, за шустку... Ади, мала я ще щось на язиці та й забулам, — говорила вона й біла себе легонько пальцями по губах.

—Може тютюн, — підкинув Воркун і затулив збиточно долонею рот.

—А йди ти зо своїм тютюном... Але таки нагадала. Свічок, або воску купіть мені за десять центів, бо Святий Вечер не буде святим без свічок.

—Мені здається, що ти ще щось забула, — сказав Воркун і похилив голову на бік, ніби показати жінці, що вона не все знає.

—А ти чого сидиш і не нагадуєш? Коло готового то ти вже дуже мудрий... О, була б забула. Купіть мені

за шустку меду й за шустку ладану, бо який то Святий Вечер буде без ладану? Та й зрахуйте кільки то я тих шусток нашусткала.

—Десять, — сказав Поштар.

—Ой, головко бідна! кликнула Єлена. — Так багато? Та ж це купа грошей. А тепер іще муки зо два мішки та й пішла десятка. Але що робити, як треба то треба. Ти вже дай їм гроші, — сказала вона до Воркуна, а сама сіла вигідніше коло Ганни на ліжку. — Аж ми легче стало, що збулася клопоту. Ой, добре, що нагадала, припишіть іще там сіль, перець і якогось там коріння. Це буде три шустки, ц-ц-ц, — зацикала вона з жалю за шустками.

—Ти вже більше не нагадуй, — сказав посмішкуючись Воркун, — бо збанкрутуємо коли ти будеш так розкидати грішми, як вітер половию. — Він знався вже трохи на купівлі й знав що декотрих речей вона дуже трошки замовила, бо це перший раз у Канаді робила вона замовлення. Приміром, за шустку сливок то й Корнилови буде мало на свята, але він мовчав, бо почала була Калина вичитувати своє замовлення.

—Мені купіть всього того, що Єлена вам наказала, по три шустки кожного, — сказала вона гордо.

—А мені вже по пять центів кожного купіть, — відізався Вакар із за стола. — А про мене купуйте мені що ви хочете, бо я на тім всім не розуміюся. От, дам вам десятку й перше всього купіть мені два мішки муки, бо це перше, а що вже з тої десятки лишиться, то купіть вже щось із того, що будете людям купувати.

Замовив і Соловій свої покупки, а тим часом Катерина запарила чай і Ганна запросила гостей до підвечірку. А коли вже вони збиралися відходити, Воркун із Соловієм стали коло печі ніби запалювати штипки з недокурених папіросів.

—Як ти думаєш, одної буде досить? — шепнув Воркун Соловієви до вуха так, щоб мало хто бачив, а передовсім Єлена.

Щоб була трошки більша від тої, що ми мали на

Димитрія, знаєте? Я зроблю з неї три, — шептав Соловій і закашляв голосно.

— Уважай, бо ти ті свої делікатні вуса обсмалиш, — перестерігав Воркун Соловія голосно, щоб всі чули. — А кілька така коштує? — шепнув питаючи.

Соловій показав палець, а другою рукою показав на півпальця.

Воркун пошкробався в голову. Видати півтора долара на горілку було цілком багато.

— Я стану до спілки з вами, — шепнув йому Соловій, коли побачив Воркунове заклопотання.

Від цих слів Воркунови засвітилися весело очі. Він штухнув його на знак згоди ліктем у бік і ще й рукою за рамя стиснув щиро.

— Ви що там змовляєтесь і щипаєтесь як хлопці? — ніби сварила Єлена веселих чоловіків.

— Та йдім уже до дому, бо вже вечеріє, — сказав Воркун, не зважаючи на жінку.

Же як були всі на дворі й Поштар запер за ними двері, Воркун вдарив себе по полах. — І не комедія? — сказав він голосно. — Рукавиці забув на припічку. — І поки Єлена оглянулася він був уже в хаті й шептав Дьордієви, щоб купував речі по півтретя шустки, бо так він дістане опуст. — Ви знаєте, як то є: фунт за шустку, а три фунти за півтретя, розумієте? Зайдіть до того там різника й скажіть, щоб дав мені всі свинячі голови що лиш має та й костий мішок, або й два. Вони тепер не зіпсуються. А що-як-що, але без флящини тої білої, чистої як сльоза — тут він моргнув на Дьордія ще й губами цмокнув — таки не приходіть до дому. Возьміть таку, щоб нам обидвом із Соловієм стало свята опровадити. Та й ша! Бо моя як би довідалася то гирю обірве мені. Цукру возьміть за п'ять шусток, бо не буде чим заправити коли возьмете лиш за шустку. Купіть дітям горіхів торбинку та й цукорків Це здається буде все, — сказав він надумуючись. — Будьте здорові та й дай Боже щастя вам щасливо поїхати й вернути.

Отак бажаючи він натягнув рукавиці, що навмисне

забув був, щоб вернутися й справу поалагодити, і вийшов.

— Не маєте ви листів на пошту? — кликнув Дьордій із порога.

— Листів? Добре, що нагадали, — сказав Воркун вертаючись. — Я вже цілий місяць носився з думкою на- лисати до краю, але не мав чим і на чім. Як маєте якийсь білий папір і чорнило то позичте, а я вам віддам, як купите мені в місті.

Вони зайшли до хати й за хвилю Воркун вийшов у- же заосмотрений у писарські прибори й навіть думав уже, що то він має писати в листі.

* * *

Тим часом коли старші відвідували Дьордія Поштаря в торговельних справах, то Василь Дуб, користаючи з на- годи, що його батьків і Воркунів не було вдома, зібрався о скільки міг по парубоцьки й почимчикував до Марії. З початку йшов він навіть досить гордо, порипуючи своїми пасованими чобітками, в тирольськiм капелюсі й щільно защіплений по військовому нагортці котрої ковнір ледво сягав кінчиків вух. Але чим далі відходив він від хати тим більш прискорював хід. Капелюх, здавалося йому, здій- мався крадьки вгору неначе хотів утечи в ліс і він на- тискав його то трошки наперед, то назад, то на один то на другий бік, але він, той капелюх, цілком здурів був, бо не стояв там, де його треба було. Та при цiм натяганню капелюха почали й його руки гедзитися. Коли Василь вийшов із хати, то вони грілися в кишенях, але за кожним разом, коли вони мусіли натягати капелюх, їх тепло гу- билосся, і десь у половині дороги вони покорчилися, по- синіли і шукали теплогo місця то в рукавах, то під на- горткою, бо в кишенях не було вже нагрітку. Та й із ли- цем і вухами було щось не тее, попiнькували вони черво- ніючи й синіючи від пересердя мов індиків ніс, а далі вже й біліти починали. Словом, корчилося Василеве па- рубоцтво зо всіх боків і по п'ятнадцять мiнутах ходу

стало під Воркуновими дверми як замерзлий панський пессик.

А Марія, ще від самого ранку, предчувала, що якийсь дуже важний гість прийде сьогодні в їх хату. Василь був у них на вечерницях перед св. Андреем і, о скільки вона могла зрозуміти його очі, відчувала, що він має щось дуже важного сказати їй, як лиш буде нагода, і ця неділя, на її думку, була як раз відповідна для того секрету, бо батьків не було вдома, а Єлисавету й хлопців вона вирядить, щоб пішли подивитися на маленьку Тетянину Варварку й буде найсвятіший спокій. З цієї причини вона здоїла корову ранше як котрогобудь іншого дня, хату поприбирала чистіше як колинебудь, та й сама прибралась гарніше як звичайно. Поробивши отак все й коли вже вийшли всі з хати, одні за своєї волі й потреби, а другі з її намови, вона ходила задумано усміхнена по хаті й прислухувалася й вухами, й очима, й серцем, і душею чи не скрипить її любчик-голубчик чобітками по снігу. Але це не вдоволяло її, щось тягло її на двір і вона кілька разів ніби дурила себе, що треба внести дров, або води й вибігаючи за цими речами вибігала аж на дорогу й виглядала чи не рухається якась чорна пляма на білому снігу, десь там на горбку.

Але всяке ждання є собі довге ждання, і Марія за своєї нетерпеливості почала ворожити чи Василь прийде чи не прийде. Вона взяла миску з пшеницею, що була вже приготована на святвечірну кутю, брала пальцями кільканадцять зерен, ставила на стіл і парувала їх. “Пара, пара, пара...”, шептала вона за кожним разом коли відлучувала двоє зерен від купки й дуже тішилася коли й останні зерна виходили парою. Це впевняло її дуже твердо, що він прийде, а щоб бути таки цілком певній то вона набирала пшениці три рази, три рази парувала й всі три рази вийшло по парі, хоч один раз нестало одного зерна, але вона знайшла його під мискою, що якось нехотючи закоптилося там ще перший раз, коли вона набирала пшениці з миски. І так паруючи вона мимоволі гумкотіла пісеньку, що каже: “О, Боже мій, де милий мій? Нема. Казав,

прийду. Його нема, а я ще жду. А хтось іде, там на горбку. Ось він вже йде, ось він . . .

Марія схопилася зза стола, бо хтось постукав у двері. Серце її затріпалося й мало що не вискочило горлом, але вона зловила його рукою поки воно було ще в грудях, підбігла до дверей і стала не знаючи що робити. Подумавши хвилинку, вона побігла до вікна, глянула в кавальчик дзеркала, що там лежало, поправила волосся, оглянулася довкола себе й вже от таки мала сказати прошу, але в тій самій хвилині той хтось заgrimав у двері аж вікна задрижали, і не ждучи на її “прошу”, до хати увійшов скоцюблений Василь, а Марія, мов би зо страху, забігла за стіл коло ліжка, і стояла як вкопана.

Стояли вони обое отак мовчки довшу хвилину мов би були цілком незнакомі собі. Василь покалатував час від часу зубами й дивився то на гарячу піч, то на Марію, а вона дивилася якомсь здивовано на нього й не знала що робити й що казати, бо її любчик-голубчик замість того, щоб палахкотіти до неї гарячою любовію, стояв серед хати заплаканий на очах і під носом і дрижав так, як то дрижить молодий іще бичок, коли напеться зимної води зимою. До того ж його ніс, личка, борода, краї й кінці вух покриті були білими плямами й робили його вигляд дуже баткатим.

— Не лапайся за вуха! — крикнула Марія нагло, коли побачила, що він підносив руки в їх сторону. Вона підбігла до нього. — Дивись, які твої пальці! — майже заплакала, побачивши білі кінці пальців. — Сідай тут, — сказала й силою садила його на сталець коло печі, — та й сиди тихо. Та ж ти змерз як кістка. Снігу внесу. Відсунься від вогню, бо то недобре. А ноги як? — говорила вона й випорожнявала велику бляшанну миску. За хвилину вона мала вже сніг у хаті й обложувала ним Василеві заморожені місця. — Руки не пхай у сніг, бо пальці ще гірше змерзнуть. Це сніг сухий і витягає тепло. Клади їх в цю миску, — говорила вона, налявши в миску недавно внесеної зимної води. — Так. Зараз запарі зайдуть і відійдуть. Хто ж то видів іти тепер на двір без рукавиць,

не завитим добре й в капелюсі? — сварила вона його й держала легенько одною рукою його голову, а другою прикладала сніг за порядком до кожного замороженого місця. Що хвиля вона мусіла гріти й свої пальці проти вогню бо були вони червоні від зимна, мов печені раки й трудно снігу ними набирати. — Я питала тебе, як ноги, але ти мовчиш.

— Не чую ніг, — сказав Василь тихо.

— Зтягай чоботи, скоро, — але що Василь своїми руками не дуже то багато мав сили зтягнути, то вона сама ізтягла їх, розвила онучі й оглядала. — Не видно білого, але вже недалеко було, бо зимні як лід, — говорила вона по матірньому й держала своєю зимною від снігу рукою пальці його ноги, щоб загріти їх трішки.

І так, замість щирої й теплої та любої розмови, Марія обтулювала свого любого хлопця зимним снігом. Легенько вона повертала його голову й оглядала чи зникають білі плями на лиці та й допитувала чи вже запарі відходять у пальцях. І, щоб скорше привести їх і його цілого до нормального стану, вона брала тії делікатні пальці у свої долоні й хухала на них так, як хухає нераз мама малому хлопчикови котрому стане зимно в його маленькі ручки. Любо робилось їй у серці при цій роботі. Заглядала вона йому в його великі, сиві очі, бавилася його волоссям, пестила його й приговорювала, що все те розморозиться, відійде, і хоч облізе шкіра, але за те буде нова, гарніша від старої.

— Не буду я вже більш мерзнути так, — сказав Василь і тулився головою до Маріїних грудий. Заморожені місця починалися ятрити й він сам починав уже горіти від тепла печі, від свого власного, а найбільш від Маріїного.

— Так тобі треба, — сварила вона його любим голо-сом не прислухуючись до значення його слів. — Ти вийшов із хати мов у Петрівку, в капелюшку, без рукавиць, а студінь не жартує.

— Я там ходив у найбільші морози в капелюсі, але вух і лица ніколи не морозив, а коли змерзав у руки то

натирав снігом і зараз вони ставали гарячі, аж пашіли.

—Воно там було так, а тут інакше. Тут треба добре одягнутися й привикнути.

—Я не мушу привикати, — сказав Василь невдоволено.

—Що ж будеш робити? — запитала вона піднімаючи його голову й заглянула допитливо в його чої.

—Поїду, вернусь назад...

—До старого краю? — запитала гей би налякана й відступилася трошки від нього, щоб ліпше приглянутися йому.

—Ум-гу, — гукнув Василь на відповідь і глянув на Марію здивований трохи з того, що вона відступилася від нього.

—Коли? — запитала вона таким тоном, що придушує плач.

—На другу зиму мене не буде вже тут, — відповів він і встромив свої очі в горючий вогонь у печі.

Марія, почувши слова, зміряла Василя очима від ніг до голови й поволеньки відступаючись почала гризти верхніми зубами спідну губу. Коло серця почало щось вертітися, зтягати його в долину, млоїти, і цілий перед хвилиною веселий її світ темнів і ставав порожний, квасний мов стара бочка від квашеної капусти. Вона сіла на ліжку й дивилася вперто в землю; відчувала, що на місці любови в її серці до любого їй хлопця зроджувалася, закрадалася ненависть до нього.

—Що сталося? — запитав Василь по довшій хвилині мовчанки. Він відвів свої очі від вогню, дивився допитливо на любов йому дівчину не розуміючи причини чого вона так нагло змінилася. Та ж він не поїде до краю без неї...

—Нічого, — відповіла вона, але навіть не глянула в його сторону.

—Ти гніваєшся на мене? — допитував він і обсервував її зо страхом у серці.

—Ні, — відповіла напівсердито.

—Ну, то чого ж так...? — питав він, але не знав як висловити її наглу зміну.

—Мені голова розболілася, — сказала вона, лягаючи на подушку й захлипала.

—Через таку дурницю, що я вуха відморозив? — почав сміятися Василь. — Вони загояться й більш не будуть мерзнути, бо там тепліше, як тут, — продовжав він, пробуючи розраджувати її без найменшої свідомости, що власне такими як це словами доводив її до плачу. — Там нам було ліпше як тут і, як вернемо, то не буде гірше, як тут, — тягнув він далі, сподіючись розвеселити розхворілу дівчину. — От, Різдво приходить, але що з того? Сидіти будемо, як у арешті, — додав він і сам задумався пригадуючи Різдво в старім краю.

Марія не відзивалася. Лежала лицем до подушки й хлипала. Василеві слова різали її серце. Його слово “нам” найбільш пекло її, бо вона приписувала, що Василь розуміє під ним нікого іншого тільки свою родину й прийшов тут до неї, щоб похвалитися планом повороту. Яка ж її користь із того?

—Ти знаєш, що я там не потребував ходити в зарібки, а тут то мушу, — почав Василь знов. — Та й яка з того користь, з тих грошей, що я заробив? Вони лежать собі в мамині скрини, а я сиджу та й дурію, бо не маю куди вийти. Сьогодні вийшов і сама бачиш яке то ходження, — сказав і засміявся глумливо.

Марія лежала спокійно й признавала йому рацію. “Чого ж він має терпіти тут, коли йому й там добре буде?” — подумала й бігала думками по родинному селі. Криві вулиці, господарства одно за одним вздовж цих вулиць, там Павло Дуб, Василь, мешкав у тій великій хаті з великою стодолюю й стайнями коло неї. А там майдан, толока, де танці хлопці справляють літом і зимою. Заквітчана нива дівчат і хлопців, а між ними й Василь гуляє з Параскою Підгірного. Параска... Параска... і Марієне серце відразу зівяло на згадку цієї дівчини. Та ж ціле село шептало, що Підгірнячка рихтує свою дівку для Василя, але вона, Марія навіть і думки не мала сердитися на цю дівчину тоді. Чого ж вона мала сердитися коли вона була певна, що він, Василь, не для неї, а вона, Марія,

не для нього. Але тепер? Серце її скипіло заздрістю й ненавістю до цієї Параски...

—Літом комарі печуть, що немож видержати, а зимою морози тиснуть, що не мож з хати вийти, — нарікав Василь далі, оглядаючи свої червоні пальці. — Там я спав у саду ціле літо, а як трохи холодніло то спав у стодолі цілу зиму, а тут і в хаті коло печі можна закостеніти коли б не накрився добре. Хто ж тут танцюватиме на снігу від полудня до вечера так, як там у зимні мясниці? — сказав він сердитим півголосом.

Марія мовчала і за кожним Василевим словом зростала в неї заздрість до нього й до Параски. Уявляла вона собі їх обох, що вони танцюють, шепчуть щось одно одному, заглядають ув очі собі та й усміхаються щасливі з кохання свого. А вона тут... Що ж вона тут? Хто ж її серце розвеселить? Для кого ж посадить вона свою любов надію в своєму серці?... Для...

—І, що ніби з того, що тут землі багато? — тягнув далі Василь, не знаючи, що тепер діялося в Маріїнім серці, що вона скривилася болючо й виливала потоком сльози на подушку, бо Іван Поштар штиркнув у її думки. — Але що з того? Поки її виробимо то дідами станемо. Та й до того, як казав Маер, тут морози вбивають збіжжя кожного року, а грядки, як сама знаєш, змерзли ще перед Першою Богородицею. Роби, працєю, але за дармо...

Марія слухала Василевих слів, притулилася твердо до подушки й дрижала мов серна, що втікає перед вовком й застрягне в намулі. І от уже мала зірватися з ліжка й втечи кудись, але на дворі зчинився галас і зараз таки вбігли до хати хлопці, Павло й Корнило, а за ними й Єлисавета. Поява дітей захопили її так скоро, що вона не мала навіть часу втерти заплакані очі. Вона схопилася, звертілася, побігла до ведра, набрала в жменю води й промивала лице.

—Добре, що ти прийшла, — говорила вона до Єлисавети з вдаваною веселістю, — бо мені голова так розболілася, що аж плакати мусіла. — Тепер перестала трохи й я піду, та й пройдуся трохи, до Теклі, — сказала й сама

зраділа, що пригадала цю свою порадицю Теклю. — Ти скидай чоботи й постав їх коло печі, а онучі на піч, щоб загірлися, — додала йдучи до ліжка.

Василь сидів на стільчику й не знав, що йому робити. Він глипав у сторону Марії, але вона найменшої уваги не звертала на нього. Перешіптувала щось із Єлисаветою, що роздягаючись зиркала збиточно то на Марію, то на його босі ноги й усміхалася скрито. Та й хлопці, червоні як маки, роздягаючись базікали кожний своє й хвалилися йому, спеціально Корнило, що він не змерз а-ні крішки й просив його, щоб він розшпінкав його кожушину, бо йому руки застрягли лиш тому, що Павло віз його на санках і перевернув у сніг тут уже перед хатою. А Павло прихвалював йому свої, як він називав, холошні, що Воркун ушив йому зо старої коровячої шкіри, що ваялася десь там на подвірі в Поштаря, і твердив, що він може бути в них на дворі цілий день і не змерзнути навіть так багато що сине за ніхтем, хоч тепер змерз у одну пяду й у один палець, але за це винна Марія, бо вона не висушила йому його онуч. Взагалі, їм обидвом, Павлови й Корнилови, сподобалася зима, бо від неї застивають зайчики коло стіжка сіна, та й коли плювати то слина мерзне таки коло рота, а коли вилляти воду коло криниці на лід, то він траскотить так, як зимне шкло від окропу.

Та не інтересна була для Василя хлопча бесіда; він відчував, що став тут, у цій хаті, зайвий, чужий і небажаний. З тяжким серцем, мов із каменем у грудях, він взув чоботи, встав, зробив кілька кроків, щоб спробувати чи не тиснуть онучі ноги, взяв капелюх, став коло дверей і дивився на Марію сподіючись від неї бодай ласкавого погляду з її очей. Але вона поводитася так, як би його не було в хаті. Вдавала дуже веселу, сміялася якось так голосно, крикливо, мов би глумилася над ним. “Що ж то сталося з нею?” питав себе думкою й чорнів із жалю та розмишлював чим то він розгнівав її. “Чи сказав він хоч одно слово згідливе проти неї...? питав і стояв мов, як то кажуть, у дурні пошитий.

Мимоволі пішов до ведра, напився горнятком води, вернувся, став коло стола, взяв у руку пшениці з миски, пересипав її зо жмені в жменю, глянув на Марію з кривим усміхом на лиці, підійшов до неї, вона схопилася з ліжка, глянула на нього такими очима, що кажуть “чого ж ти тут заважаєшся?”, пішла до печі, наловила дров і станула зазираючи чогось на піч. Він станув коло вікна, глянув у дзеркало, засміявся до себе загадочно й пустився, як видно було, до дверей із дуже завзятою постановою втечи геть у світ. Але коло порога задержався, глянув ще раз на Марію, а що вона обернена була до нього плечима, він скривив губами мов до плачу й зловив рукою кілок.

—Будьте здорові, — сказав силувано, голосно.

—Так не йди, — кликнула Марія нагло так, що він раптом обернувся й став мов укопаний. — На, бери цю хустку й завий вуха й ніс, бо вони болітимуть, коли знов обмерзнуть. Та й рукавиці мої бери, вони вовнянні, теплі, — говорила вона таким порожним голосом, ну, нічого в нім не було, ні жалю, ні щирости, ні приязни тільки тонка злість дзвонила в нім.

—Не треба, я й так зайду, — відказувався Василь і хлипав голосом. — Тепер йтиму за протягом і не так зимно буде як сюди йшов.

—Завий кажу вуха, бо якась не любитиме тебе безвухого, — наказувала вона, ніби жартуючи. — Воно не зашкодить тобі.

Василь послухав. Він узяв хустку й почав обвивати свою шию, але якось дуже нескладно виходила його завязка.

—Давай сюди, я завию тебе, — сказала Марія й при цих словах вихопила хустку з його рук і зложувала її в трикутник. — Сідай тут, на ослін, бо так, на стоячи, я не годна завити тебе так, як треба.

Василь сів покірно, мов висварений мамою хлопець, і вслухувався як Марія дихаючи плачем завивала його. Вона насунула йому його капелюх аж до вух, привила цей бідний капелюх хусткою з верха, обвила нею лице

аж поверх носа, завернула кінці на карк і там завязала їх. — Тепер іди, — сказала вона заглядаючи йому в очі, — але уважай, щоб ти Парасині не сказав, що я тебе завивала, та й від морозу відтановляла, бо нагнівається на тебе... Ну, чого чекаєш — запитала, прищуривши на його свої очі; зависна робилася коли дивилася на нього, і вже обернулася була піти собі геть, але побачивши на лавці свої рукавиці вона вхопила їх і: — На, пробуй натягати на свої руки, може натягнеш, — говорила, але в тім самім часі вхопила його праву руку й почала сама натягати. — Це важна рука, бо ти ставитимеш її разом із Парасчиною на Євангеліє коли будете присягати одно одному; уважай, щоб ти не відморозив її, — сказала, побавившись рукою й кинула нею при останніх словах так, як кидається зненавидженою речю. — Давай другу, — сказала знов і вхопила ліву руку й задумано поволеньки натягала рукавицю на неї. Вона відчувала, що він терпів біль у пальцях, бо були вони червоні й він не згинав їх, і хотілося їй взяти їх у свої долоні, похухати, загріти їх, але що ж? Не для неї сотворені ті любі, болючі пальці; вони кому іншому будуть належати...

Марія впустила Василеву руку, оглянулася по хаті й завважала, що Єлисавета давала хлопцям щось їсти й не звертала уваги, що там вона, Марія, робила з Василем. Користаючи з цієї нагоди, вона на миг ока зіснула хустку з його лиця й поцілувала його пристрасно в губи. — Це тобі на пам'ятку від мене, — шепнула й здержуючи плач сказала голоснійше: — Йди вже, — і побігла до ліжка, де вона лягла лицем до подушки й захлипала, розуміється, від болю в голові.

А Василь сидів на лавці, і коли на світі був денєбудь і колибудь так до крайности здивований і задурманений хлопець за час свого романтичного періоду як був тепер Василь, то можемо заложитися в нашу голову, що жаден із них недописав би йому. Він дивився на Марію так, як то згїрдливо й на сміх кажуть люди, як теля на нові ворота. Бо й що ж він міг робити тепер? Тут не було місця ні для його сміху, ні плачу, ні злости, ні заздристи, ні

втіхи, ні жалю, ну, одним слово, ситуація була ніяка в котрій нехотілось бути, але й вийти з неї не було дверий.

І можливо сидів він би був так до, як то кажуть, суду-віку, але Марія, полежавши кілька хвилин, зірвалася, взулася, вдягнулася й вийшла на двір не кажучи й слова нікому. Це збудило його з затуманного підхмілля й посидівши ще кілька хвилин сподіючись, що вона верне, ну, внесе дров до хати, але хвилини минали, а її не було. Розсіяний встав із лавки, сказав дітям “будьте здорові” і поскрипів снігом до дому, де, коли лиш увійшов, ляг не роздягаючись на лавку за столом, і де застала його мама, як вернула від Поштаря. Випив він здорово від неї за хустку й за рукавиці, бо на її думку, ці речі не добром пахнули й обіцяла, що кине їх у піч. Але він навіть не піднявся; встав звідтіль аж на другий день рано.

А Марія вибігши на двір побігла прямо до своєї перадниці, Теклі. Тут вона, коли лиш увійшла в хату, гепнула собою на ліжко й зайшлася плачем. Текля, зчудована такою несподіваною візитою, з початку тільки очима кліпала зо здивовання, але за хвилину сиділа коло хлипаючої подруги й розпитувала, що сталося. І довго допитувала поки бідна дівчина почала крізь плач розповідати, що він, Василь, був сьогодні в неї й виразно сказав їй, що вернеться до старого краю, бо тут він не любить бути, бо там йому ліпше буде, бо там йому ліпше було, бо там є куди вийти, бо там, вона напевно знає, жде на нього Параска Підгірного й лиш тому він хоче вертати, бо Параска багачка й одиначка й далі й далі, що він, Василь не любив її тільки дунив і з ума з розума зводив і просила Теклю, щоб вона нікому-нікому про це не говорила, бо возьмуть її люди в зуби, що вона чиплялася до нього, а він показав її дулю, а то не правда, бо то він за нею лазив і вона тепер навіть не хоче не лиш бачити, але й чути про нього. Її плач і слова змішувалися з собою, бо плакало її серце, голосила душа й ціле тіло хлипало з розпуки й жалю . . .

Довго Текля голубила та втихомирювала свою любов подругу поки успокоїла її нічим іншим, тільки обіцянками,

що хоч вона й не хоче вже й чути про нього, то вона таки зробить так, що він навернеться до неї, вона приворожить його й він навіть ніколи й не подумає про іншу дівчину крім неї. І цим вщепила Текля в Маріїне, її власними думками розбите серце, маленьку надійку, а ця надійка засміялася легенько в її серці мов хвора маленька дитинка на маминих руках. Від цього усміху душа її усміхнулась і плач торгнувши її кілька разів утік так, як втікає пустий хлопець від своїх збитків.

* * *

—Будемо сьогодні листи писати до краю, — сказав Воркун до Павла Дуба, коли цей запрошував своїх сусідів до хати, коли вони розходилися йдучи від Дьордія Поштаря. — Сьогодні напишемо, а завтра чи позавтра забере їх Дьордій на пошту як буде їхати до міста.

—Добре, що ви пригадали, а то я збирався писати від коли приїхав сюди, але до сьогодні не писав; не знаю куди тут на пошту йти, — говорив Павло, оглядаючись немаче шукав тої пошти очима в лісі.

—Та ж ви були вже в місті від тоді.

—Був, то що з того? Вдома не мав чим і на чім писати, а в місті забув купити тих причандалів на листи.

—А тепер маєте?

—Здається Василь привіз щось там із міста, але що ж писати їм?

—Пишіть, що тут добре й було б ліпше, але нема вже куди, — радив Воркун підсміхаючись.

—Та вже гірше не може бути, бо нема вже куди, — сказав Павло грубим голосом.

—Писати треба правду без пересаді ні в один, ні в другий бік, — напоявив Воркун, — бо, як знаєте, всюди добре, де нас нема.

—Правду кажете, — годився Павло, — бо навіть тут було ліпше коли нас не було.

—Та й я так кажу, — відіззався Вакар тупцюючи ногами на снігу. — Ми їхали та й біда їхала за нами та

й ще гіршою стала мабуть тому, що ми втікали від неї.

—Та вже як воно є то є, але завяжіть ви свій жовч коли будете писати, — сказав Воркун і засміявся голосно. Він певний був, що Павло не напише доброго слова про новий для них світ, ну й таким описом віджене багатьом охоту людям їх села їхати сюди.

Побалакавши отак, поздоровкалися й розійшлися.

* * *

—Ти Степане роздягайся так, як вдома, сідай, загрійся й зараз, як я обійду свою худобу, будемо писати, — говорив охочо Воркун уже в своїй хаті. — Текля дасть собі раду вдома та й, як кажуть діти, Марія є з нею, то ж не скучно її буде.

Соловій послухав, і по роботі так, як говорив Воркун, сиділи вони обидва за столом і укладали лист до Воркунового брата, Петра.

—Лиш ти, братку, пиши все те, що я казатиму й не крути іншої, бо бігме набереш поза вуха, — грозив Воркун своєму писареві. — А ти Павле приглядайся добре чи вуйко буде по правді писати, бо ти в мене вчений трохи, і коли побачиш, щось не тее, то тільки моргни оком на мене.

—Та вже я мушу, коли так, — сказав Соловій. — Ну кажіть уже, що писати.

—Та пиши те, що належиться з початку; ти знаєш, от, пиши... А-би його хвороба взяла. А знаєш ти яка то наша пошта, та й день? — питав Воркун шкробаючи головою.

—День можна написати так: "Перша неділя по зимнім Николаю", але адреси не знаю, — відповів заклопотаний Соловій.

—О-то файно, — сміявся щиро Воркун, — заїхали й живемо, але не знаємо де.

—В Канаді, — сказав малий Корнило, — недалеко Вакаревого ставу.

—Та й я, синку, знаю, що в Канаді, але їй ні кінця ні міри.

—Поштар дістає свої листи в місті.

—А я забув за це; запитаю завтра, як понесу лист, і допишемо окремо адресу, — говорив утішно Воркун.— Гай, пиши...

Дорогий Брате:

Доношу Тобі відомість, що ми з ласки Пана Бога здорові котрого здоровля зичемо Тобі, Твоїй жінці й Твоїм дітям. Ти десь певно думаєш, що ми потопилися в морі й нас вже риба поїла, що так довго не давали про себе чутки, але ми дякувати Богу живемо й не зле нам поводитьсь, звичайно, як у Канаді.

Не будемо Тобі описувати як ми їхали, бо це можеш собі уявити сам, тільки подумай, що море не є собі перша ліпша калабаня, але це брате така собі велика купа води, що ледве переїхали за два тижні й за два дні. А шіфа хоч собі великий гарам, але кидало нею як трісочкою, а нами як гарбузами на порожньому возі. Але це пусте, бо нам нічого не сталося й приїхали ми сюди всі як один муж.

Коли ми приїхали на послідну стацію то не задержувалися дуже довго, бо приїхав якийсь фармар, що називається Дьордій Поштар, і забрав нас до свого дому. Але поки ми поїхали то я з Соловієм купили пару порядних волів і віз і все це таке велике, що аж страшно приступити.

Цей Поштар прийняв нас гарно. Він тут не довго бо лиш три роки, але їсть лиш печену солонину, сир із сметаною, яйці, молоком запиває, а його хліб такий білий як паска. Йому зісти десять яець зараз то те саме, що Тобі там половинку... (Тату, вуйко написав шість а не десять, — зарпортував Павло. — То нічого, не буде-го в череві боліти, — сказав Воркун і диктував далі).

Не знаю, як описати Тобі наші фарми, бо це брате велич така, що трудно обійти за годину. Ідеш та йдеш, а то все твоє та й твоє, бо вона півмилі довга й півмилі широка. Лиш подумай собі, що те, що ми тут, себто я, Соловій, Вакар і Дуб із сином засіли, то є можливо більше землі як тая, що там половина нашого села має.

Не потрібно буде тут за тії бідні курки сваритися, щоб із города в город не перелітали. Є тут куди їхати возом і не треба його заносити, щоб обернути так, як у краю. Земля тут добра, чорна, і бараболі, що ми посадили, коли ми лиш приїхали, виросли такі великі як кінські голови... (Тату, вуйко написали не кінські, але котячі, — замельдував Павло знов. — Та й це не зле, — сказав Воркун придушуючи сміх, — бо не страшно їм там буде). Можливо, що хтось напише звідсіль, що тут земля лісами забита й тяжко чистити її, але це не дуже страшне, бо моя жінка з дітьми прочистила за літо два рази більше як те, що я мав у краю. О-то ж бачиш, що я вже маю чотири морги чистої, виораної землі, і як так будемо причиняти кожного року, то за десять років буду мати сорок моргів; буде де розчіпіряться.

Дров тут не купуємо, бо є їх на кожному кроці, й я до тепер спалив тут більш за останніх кілька тижнів, як там за п'ять років. Хату й стайню будував із дерева, що рубав таки на тім місці де будував їх. А сіно, братку, росте тут по шию. Жінка з дітьми прихапци напрутала два великі стоги, що наших трое штук худоби матиме на два роки.

Я був у роботі ціле літо, бо знаєш, коротко грошей було в мене, і заробив за той час близько сорок доларів і корову, що вартує пятьдесять доларів. В краю, щоб так багато зробити, треба п'ять років цілих гарувати.

Імо тільки білий хліб, бо чорного ніхто тут не видить. А схочемо мяса, то за двадцять і пять центів купимо собі свинячу голову й імо аж розперізуємося.

Морози тут ясні й крепкі, але за те коли вийти на двір, то можеш ходити по снігу й цілий день із сухими ногами, бо сніг не топиться. Але морози морозами, вони не вічні. Потиснуть через кілька тижнів і заберуться. Є тут чим палити в печі, роботи на дворі нема, і сидимо ми та й гріємося.

Соловій посвистує тут, бо має вже корову й одного бика, — диктував Воркун і заглядав чи Соловій пише, що він каже. — Він також був у зарібках, заробив грошей

і тепер не має чого вчепитися й майструє ткацький вар-
стат, бо хоче ткачем бути.

Вакар, той фірман, що з нами приїхав, киркає тут
по троху. Він бідує трохи через свою натуру, бо навчив-
ся дивитися за тим, що пан дасть, а тут панів нема й кло-
піт йому. Але тягне поволі. Має вже корову, свою хату,
стайню й коли б так не той припадок, що вмер йому
хлопець, то було б йому таки цілком незле. Але одно йому
вмерло, а друге на те місце народилося й є, як то ка-
жуть, хліб за хліб.

Павло Дуб, задубів трохи, бо, як знаєш, він у краю
носив руки на спині й тільки заглядав за робітниками, а
тут робітників нема та й треба самому сіпатися з робо-
тою. Але багачеві не пся мама де б він не поїхав, так і
Павлови. Взяв одну фарму на себе, а одну на свого сина,
Василя, і коли вичистить їх то стане десять разів біль-
шим багачем, як він у краю був. Але покищо він негоден
привикнути тут і можливо схоче вернути назад до краю,
але це вже буде залежати від Павлихи.

Як хочеш то можеш й ти спродати свої клапті поля
й їхати сюди, але я тобі не кажу ні сяк ні так, щоб не
було нарікання потім. Мені тут добре, але Тобі може бу-
ти зле, бо один любить попа, а другий попадю, ну, знаєш,
як то воно є. Приїдеш, буде нас більше й буде веселіше, і
коли б Ти мав намір їхати, то збирайся скоро на весні,
щоб захопити землю близько мене, бо заберуть її якісь
чужі люди. Подумай над цим добре й розміркуй, щоб Ти
не проклинав мене, що ніби я зворохобив Тебе й завів
під дурного хату.

Поздоровляю Тебе з родиною по незлічені рази до
милого зобачення. Покланяйся там від нас до нашої фамілії.

Твій Брат

Григорій Воркун.

—Ги-ги-гий, то-то зібе тя на терміть, як приїде, —
казала Єлена, лежачи на ліжку, коли чоловіки скінчили
писання, — бо ти таки так крутиш, крутиш, таки в живі
очі брешеш.

—Та що ж я брешу, жінко? — боронився Воркун.— Нехай сам Соловій скаже, що я непоправді казав писати.

—Все правда вуйку з одного боку, — сказав Соловій із сміхом.

—А що ж обходить мене другий бік? Бери й опишу їого, як маєш охоту, а я сам не хочу навіть паперу псувати, — говорив Воркун досить серйозно так, що й сам Соловій годився з ним. — Сидить там один із одним мов хробаки в костюмасі й ніби виргаються, але ніби що вони там вивергають? Де колись була одна хата то тепер там дві, три й ціле село, мов муравлиско, аж кишить від людей, і що ступінь то все пліт — ціле село лиш плоти. Та ж то гріх від Бога, щоб тут дармували такі простори, а там люди один одному боки штуркав, як на Великдень у церкві...

—Але як приїде сюди й покушає цього добра то...

—Не поздыхають не бійся, — перебив Воркун жінчину бесіду. —Як ми яюсь видержуємо то й вони не зроблені з воску. Робити треба всюди, чи тут, чи там, а там нема на чім, а тут є, розумієш?

—Розумію, розумію, — відповідала Єлена, —але воно таки треба було написати правду про комарів, про ці морози...

—А нам хтось писав? — запитав Воркун. — Комарі дякувати Богу нікого з нас не заїли та й морози...

—Вуйнин Василь обморозив сьогодні й ніс й лица й вуха й бороду, — сказав ізза стола Корнило. — Він був босий у нас у хаті.

—Другий раз не відморозить, бо раз попікся, то другий раз уже стерегтисьяме й не вийде на двір у капелюшку, — сказав Воркун, посмішкуючись із хлопця та й із Василя.

—Марія завила їого в хустку як дівчину коли він ішов до дому.

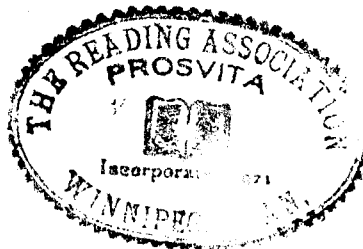
—От, бачиш, як то мороз привчає розуму. Завийся й не бійся.

Було вже близько півночі коли Соловій написавши ще своєму батькові листа, пішов до дому. А Воркун вніши

кілька нарук дров, довго ще сидів на стільчику коло печі й думав про старий край.

* * *

І тепер, по більш як три десятки літ, він пригадав цей його перший лист писаний до брата. Пригадав і у-сміхнувся, бо він, той лист, зворохобив відважних людей у його рідному селі й зараз таки на другу весну чотири-надцять родин перенеслися в новий світ.

РОЗДІЛ ХІ.

—Тату, будуть наші бики й корова говорити сьогодні вночі? — питав малий Корнило Воркун свого батька, приглядаючись як він наливав по трохи в жменю теплої води з горняти й мочив нею своє заросле лице, потім натирав його милом від шмаття й розтирав це мило долонею поки шума не зробилася, а потім брав брич, гострив його до своєї долоні й зазираючи одним оком у кавальчик Марієного дзеркальця та й затискаючи твердо зуби тягав тим бричем по твердому, мов дріт, волоссю.

—Будуть, — відповів Воркун півротом, бо в тій самій хвилині він скривився був так, щоб легше було голити правий бік лица, і не міг повним ротом говорити.. — А ти звідкіль це знаєш? — запитав, втираючи брич до долоні.

—Наш Павло казав мені, що вони говорять у вечер на коляду, — відповів хлопець, спершись ліктем правої руки на лавицю, підпер голову долонею та й не спускав своїх великих, чорних очей із батькової операції. — Чому вони не говорять кожного дня? — запитав по хвилині мовчанки.

—Не говорять, бо їм так приписано, що цілий рік мають бути німі, а на коляду можуть побалакати собі трішки, — відповідав батько, намілюючи лице, бо висихало воно скоро.

—А то чому лиш на коляду? — допитував розцікавлений хлопець.

—Бо так їм Бог дав за те, що вони маленького Ісуса гріли; коли Він уродився.

—Як гріли?

—А так, дихали на нього та й гріли, бо Він лежав у яслах на сні та й зимно було Йому, не знаєш?

Корнило відповів, що він ніби знає, бо так у колядах співаєтьсЯ, але по його голосі чути було, що він був ще дуже далеко від того, щоб закінчити розмову. Він мовчав хвилину, дві, щось думав і обертав своїм язиком між

зубами й губами так, як батько робив, щоб ліпше брич брав.

—Про що вони говорять? — запитав по довшій надумі.

—Вони говорять між собою про своїх господарів, як вони доглядають їх, чи годують їх добре, чи напоюють вчасно, чи не бють, чи чисто в стайні держать, та й чи тепло їм у тій стайні.

—Нащо вони говорять таке?

—Щоб Ісус чув і коли все добре, то тоді Він обдарує добрих людей гарною худобою, а коли ні, то й тая буде гинути, що вони мають./

—Вуйків Іван ніколи не буде мати худоби, бо він дуже бе її, — сказав Корнило, пригадавши молодого Поштаря. Він нераз бачив як цей Іван бив патиком навіть їх волів, коли помагав Єлені цілину орати.

—Він іще молодий і навчиться не бити, — сказав Воркун, шкрабаючи підборіддя.

—А ви чули вже як вони говорять? — запитав Корнило, підіждавши хвилинку поки батько не втиратиме брича.

Воркун глянув скося на хлопця, бо притискав він його, як то кажуть, до стіни питаннями. — Я не чув, бо в нас не було биків, — відповів не скоро, натираючи долоною розпашіле лице. — Та й також той, що слухає може вмерти . . .

—Чому вмерти?

—Бо люди грішні.

—Бо бють худобу?

—Ум-гу, — гукнув Воркун втішний, що виплинув на чисту воду з розмовою.

—Я не бив іще наших биків, — сказав утішно хлопець і станув на пальці, щоб глянути на стайню, де стояли їх воли.

—От зійшовся такий із таким, та й забиває один одному баки, — сказала зарум'янена й усміхнена Єлена, розтачуючи на столі тісто на пироги. — Ти кінчи скоро те своє шкрабання, бо захопить тебе вечер із бричем у ру-

ках, — додала вона повним поспіху голосом. — Сонце вже впівдня, а то ще гальман роботи стоїть незробленою.

— Я вже свою роботу скінчив, — хвалився Воркун, — а тепер, коли б ти дала мені теплої води, я вмився б і починав би вже святкувати.

— Дров маєш досить нарубаних?

— Думаю, що досить.

— Дивись, щоб стало, бо то три дні свят, а як потисне мороз, то зубами будеш січи їх, бо я сокири не дам, бо то був би гріх неспасенний, коли б ти на таке велике свято дрова рубав, — грозила й остерігала вона Воркуна. — Наляй Марійко татови води в тую велику бляшанну миску, — сказала спокійно, гуркаючи тачалкою. — А ти уважно мийся, не бридзкай по всій хаті, та й не болоть по землі... А той цвіркун де вже зчез? — запитала, оглянувшись за Корнилом.

— Вибіг на двір, — сказав Воркун, хлюпаючись із головою в мисці.

— Біжи Марійко, подивися, чи він зібрався так як треба, бо перестудиться, — сказала вона й таки сама підбігла до вікна, щоб глянути. — Трохи потепліло, та й не мож-го в хаті вдержати.

— Він одягнувся у свій кожушок, не змерзне сьогодні, бо там тепло, — сказала Марія, стоячи коло припічка, завиваючи голубці.

Та й сказати правду, то на дворі потепліло так, мов би на весні. Західно-полудневий вітер філями котився по лісі, по снігу, і від нього цілий світ став м'який і теплий. Білий сніг чорнів із верха, галузки на деревах вигиналися, та й зайчики зробилися трошки більші. Прочистилися вікна в хаті від заморозу й весело було глянути крізь них на подвір'я, та й на небо сине та чисте.

— Ой, Боже, яка то зміна велика зробилася на дворі, — сказала Елена, споглядаючи що хвилина на двір, де Павло з Єлисаветою, а потім із Корнилом згромаджували сміття й тішилися теплим верем'ям. — Возьми Марійко хустку й завий малому шию, бо він, дивись, який розхристаний.

—Сьогодні можна вже й голому ходити, — сказав Воркун, втираючись довгим, білим рушником. — Тепло, як серед літа.

—Ти готов піти до Вакаревого ставу купатися, — воркнула Єлена насмішливо, але таки зараз почала нагаляти його до роботи. — Ти не запишнюйся, мов молодий до шлюбу, але нанеси води до хати, та поналивай у тії великі баняки, щоб грілася на купіль для дітей. Сам вже виминдрився, а за других ні ду-ду. Та рухайся, скоренько, бо цієї днини лиш крішка. Не встигло сонце зійти й зараз таки заходити хоче, а ти знаєш, що сьогодні гріх робити коли воно зайде.

— Я то зараз на миг ока все пороблю,—сказав Воркун, вдягаючись у кожух.

* * *

Коли хтось із людей, християн, не переживає, не має й не відчуває того особливого, спеціально-святочного настрою на Святий Вечер, то тому комусь, хоч би він був мудріший від Соломона, бракує, як кажуть люде, одної, або й більш клепків у голові. Розуміється, що тут треба зробити виїмок для хворих та й для тих, що знаходяться у великих клопотах, але й ці, як би воно не було, без огляду на їх хворобу, чи на їх клопоти, відчувають іще більше, як здорові люди, той святочний настрій, бо нераз котяться як одним так другим сльози по лиці з утіхи, що вони в своєму нещастю діждалися цього Святого Вечера. Загально, тішуться люди цим урочистим святом і скріпляють себе духом побожного спокою, бо Ісус Христос, Спаситель світа народився.

—Сьогодні навіть худібка більш весела як колинебудь, — говорила Єлена з побожною міною на лиці, набираючи в миску солодкої пшениці, куті, для Воркуна, щоб він поніс до стайні й дав покушати їх волам та й корові, щоб і вони знали, що в людей сьогодні велике свято.

Та й сказати правду, в Воркуна в хаті благодать Божа сіяла. Десь коло п'ятої години Єлена мала вже все

готове для вечері, та й всі вони готові вже були починати це велике свято. Вимиті, вбрані в білі святочні сорочки, кожне з них заглядало по хаті чи не зісталосся ще щось незроблене, або не на тому місці, де воно повинно стояти; Єлена обчисляла миски чи матиме для всіх страв і брала по одній та й витираючи й відложувала на бік, щоб готові були; дівчата поправляли постіль і зложені одна на одну подушки вбрані в вишиті пішви та й собі, одна одні, поправляли то стяжки, то цятки, то волосся, то одєжу; а Корнило із Павлом клінчали на колінах на лавиці коло вікна й зазирали на дуже дрантивими хмарами покрите небо, щоб вечерну зірку на ньому знайти та й перемовлялися, що більше щасливий буде той, що перший завважає її, ну й за цим щастям перегони робили, заговорювали один одного, щоб ніби увагу відвернути на щось інше.

Аж нараз задзвонив Корнило радісним голосом: — Зірка мамо! Зірка тату, із за хмари вийшла, — та зо втіхи й радости обняв Павла з любови великої й малощо обидва з лавиці не попадали.

—Тихонько діти, бо гріх такий крик справляти сьогодні, — говорила тихонько Єлена, накладаючи страви на сіном і білою скатертю накритий стіл. А Воркун засвітив свічку жовту, воскову, встромив її в поставичок маленький і поставив на верх трох хлібів круглих, що Єлена поставила серед стола. І тихо стало в хаті, тихенько так, що чути було як кожне з них дихало. Малий Корнило припершись плечима до лавиці й водив очима то за мамою, то за батьком, як вони побожно й спокійно приготувлялися до вечері. Мама його таке гарне лице мала тепер, що він малощо міг видержати, щоб не скочити й не обняти її за шию та й не обцілувати її своїми устами діточими. Вся її доброта, вся щирість малювалися усміхом на її лиці та й на її запишнених устах. А батько його з поважно веселим лицем наложував горючих вугликів на маленьку мисчину. На тії вуглики кинув він кілька цяткок ладану пахучого тоді, коли вже всі страви були на столі.

І перехристився він і почав псалму пятьдесяту з

пам'яті говорити й кадило пахуче понад столом три рази носити. Та й по хаті, по під образи, по кутах, коло печі, а потім і на двір вийшов і хату довкола обійшов та й до стайні зайшов із святою молитвою й кадилом запашним. А в хаті молилися діти, впавши на коліна й зложивши руки побожно, а Єлена з глибини свого серця, притишеним голосом, на колінах посилала молитви свої до Бога, до Народженого Христа-Спасителя й благала щастя й здоров'я для дітей своїх та й для всіх своїх рідних, що там далеко за морем осталися. І важилися в неї в душі, мов малії діти на дошці, утіха й смуток, що на згадку рідні з'явилися. І дві перлові сльози покотилися по її лиці, але вона скоро спрятала їх, бючи поклони.

— Христос Родився, — сказав Воркун, як вернувся із надвіря. Він поставив мисчину на стіл, щоб запах розносився по хаті, засадив дітей поза стіл, а сам, як пан-господар, край стола сів. І набрав він трішки пшениці в ложку й вінчувати став: — Із Різдом Христовим та й з колядою вінчую я вас, тебе моя подруго й вас мої діти любі, щастям і здоров'ям, щоб ми всі ції свята щасливо пережили й других у здоров'ю діждали. Щоб Ісус, Дитятко малее, благословив нас і нашу худібку через цілий рік; щоб ні злого ні лихого нещастя в нас ні видати ні чувати. — І кинув він тії набрані в ложці зерна звареної пшениці під стелю на знак найкращого бажання на гарний урожай і по цім всі до їди взялися.

— Мамо, на що ж ви поставили ці дві ложці на стіл, для кого? — запитав цікавий Павло, побачивши їх коло Єлени.

— Це синку для тих братів твоїх, дітей наших, що померли, Федька й Николая, — відповідала Єлена тихо-сумно. — Їх душі кожного Святого Вечера у гості приходять до нас і над столом літають та й заглядають чи не забули ми їх. Та й всі душі наших батьків і прабатьків відвідують дітей своїх на коляду й тому то гріх страви зо стола збирати по святочній вечері. Великий і святий це вечер.

Пропостившись цілу добу, бо так звичай святий велів,

вечеряли вони солодкої пшениці — куті, і риби праженої й студенцю рибячого, і козарів смажених і бобу й сливок і пирогів із капустою то й зо сливками, голубців і маківників і книшів. І хоч пісні тії страви були, але смачні вони були, смачніші від всіх страв із цілого року.

— По трошку діти їжте, кожної страви по трошку, щоб вам не завадило, — напоминала Єлена дітей своїх, що поважно, але жваво ложками своїми від миски до миски звивали.

А коли вже наїлись до схочу: — Ну, діти, заколядуйте так, щоб ціла Канада зраділа й всім своїм людям розповіла, що Святий Вечер у нас сьогодні, — сказав Воркун веселий та щасливий і таки сам почав тої, що з давендавна різдвянним гимном стала, Бог Предвічний народився.

І залунала пісня щиро, протяжно й мило з шестеро грудей любовію й святим настроєм насолоджена. Воркунів грубий голос перед вів; а Корнилів голосний мов дзвіночок грався любо з маминим тихим, мягеньким, із Маріїним голосно-солодким провідним, із Єлисаветиним, що біг у парі з Маріїним, із Павловим, що виривався вперед, вгору, щоб бути вище всіх; гуділа солодко ціла хата, мов арфа Давидова. Бреніли півтемні закутки; усміхалися побожно образи на стіні у мрачному світлі. Бавилася пісня з коверцем на стіні (він ясно з утіхи сміявся своїми взорами та червоними, зеленими й жовтими красками); та й вишиті подушки, мов маленькі дівчатка з кучерявими головками, виглядали з сумерику на ліжку й радісно в долоні, здавалося, плескали з утіхи. А маленьке світло свічки на піраміді хліба танцювало легенько за голосом Корнила малого. А ніч холодна, канадійська, зазірала здивовано крізь вікна та й здавалося перешіптувалася з лісом про все те, що вона бачила й чула, що в хаті діялося.

— Вінчуй Корниле, то й коляду від мами дістанемо, — сказав Воркун весело, коли вже коляду скінчили.

А Корнило: — Вінчую вас щастям і здоровлям та й

з колядою, і як'ми діждали, щоб так і опровадили й другої коляди діждали.

—Дякуємо, дякуємо вам за коляду, — сказала усмінена Єлена й встала з ослона, пішла до печі та й принесла торбинку оріхів і цукорків зо жменю. — Оце тобі св. Николай на коляду передав і наказував, щоб ти всіх обділив, — говорила вона, висипаючи в миску, як то Воркун називав, діточі лакіткі. — Преси всіх, щоб брали, — додала, поставивши миску перед пустуна малого.

Із цим побожно-святочний настрої уступив більш веселому, діточому, і лускаючи оріхи діти пісні заводили старих і нових, усіх, що знали. А Єлена засвітивши свого каганця набирала на припічку в миски й горшечка свято-вечерної страви, завязувала їх у білі плахти й ставила рядком на лавицю.

—Це Марійко понесеш до Теклі, це я до Тетяни понесу, ти Павлику возьмеш це до вуйни Калини, а ти Саветко зберися й підеш із цим до вуйни Ганни, — говорила Єлена, розтальовуючи кожному по вузликови. — Так воно повинно бути, щоб нашої святочної вечері всі покушали за душі наших дітей, та наших покійних предків. Та й ніхто голодний не сміє бути сьогодні, на Святий Вечер, бо в Бога все рахується.

За кілька хвилин були вони, всі післанці, готові йти зо святочною вечерею, але під хатою під вікном залунав веселий голос Соловія.

—От, вже й колядника маємо, — сказав весело Воркун, що сидів коло стола й слухав як то той колядник виводив голосом. Та й всі хатні стояли там, де їх захопила несподівано пісня, та й посмішкуючись весело погумкували за колядником коляду.

Але Соловій не співав цілої пісні. Він переспівав перших два віршики та й останній і почав вінчувати щастям і здоров'ям, повними кошарами й великими отарами, теличками й овечками, зеленим винцем і красним молодцем, а на закінчення притулив голову до самого вікна й голосно погрозив, що “дайте коляду, бо вам хату рознесу.”

І, розуміється, щоб такого небезпечного колядника

втихомирити, Воркун подякував йому крізь вікно за коляду й просив у хату.

— Христос ся Рождає, — привитав Соловій, увійшовши у хату.

— Славіте Його, — відповів Воркун і вже хотів розпочинати балачку, але Соловій почав знов вінчувати та приказувати різні побажання з нагоди Різдва Христового, а коли скінчив, він приступив до Єлени й подав їй один із двох вузликів, що держав у руках. — Це за душу жіночиної мами, — шепнув він і поцілував її в руку. Вона прийняла, поцілувала його в чоло, поставила вузлик на стіл, розв'язала, перехристилася, покушала принесеної страви й зараз таки вийшла з дітьми з хати.

— Сідай та й поколядуймо трохи, — просив Воркун Соловія й таки силою попихав свого гостя за стіл. — Покуримо собі трошки, ге, — манив він, витягаючи із задної кишені капшучок із тютюном, що Поштар купив йому, розуміється, без відома Єлени. — А то що в тебе таке щось тверде під плащем? — запитав цікаво, діткнувшись рукою у щось плескати з правого боку під грудьми в Соловія.

— Та ж я приніс вам то... знаєте? — шепнув Соловій і оглянувся, чи Корнило не підслухує.

— Ш-ш... шикнув Воркун і таки посунув Соловія лавицею в кут за стіл. — А-ди, хтось ложку впустив та й не підняв, — говорив він голосно, зігнувшись під стіл і в тій самій хвилині тягнув зпід Соловієвого плаща дві фляшки розведеної з цукром і поставив їх у куток під лавицю, прикриваючи сіном. — Гарні свята, дуже гарні свята цього року, — говорив він, як вже справився зо сховком і світив весело очима, мов би барилку грошей золотих приніс йому Соловій.

— А ложка де? — запитав Соловій і зареготався з Воркунової видумки, а далі почав ніби нарікати, що його запрошено до хати, але навіть не почастиють по старому звичаю чаркою горілки, і при цім витяг із кишені малесеньку флящину й подав Воркунови приговорюючи, що це мав би бути добрий лік від всіх хворіб, що навіть

і здоровій людині цілком не шкодить, як вона з розумом випе його.

—Ну, то покушаємо його, — сказав весело Воркун і скоренько пішов до вікна, де стояв маленький келишок. — Це якесь, братку, червоне, — приговорював він наливаючи, — й масне мов олій, бо тягнеться. Ну, Степане, з Різдром Христовим, дай Боже всего доброго, — сказав і підніс чарочку до свічки. Він випив, посмакував, подумав щось, похитав вдоволено головою та й: — Це братку, дай тому Боже здоровля, що цей лік так гарно приправив; файний, бігме файний.

—Тату, та й я хочу того ліку, — сказав Корнило, що товк поліном оріхи на стільци коло печі. Він завважував, що батько щось укривав перед ним, але оріхи були інтересніші для нього й він не дуже слідив за його рухами. Але того чогось дуже файного забаглося й йому.

—Це синку ліки й пють їх лиш ті, що мають уже вуса, — сказав Воркун ніби з відразою до червоного трунку.

—Ти заколядує мені, — сказав Соловій до хлопця.

—Дасьте мені грейцар?

—Дам.

—А де колядувати, тут, чи на дворі?

—Де хочеш.

—Я на дворі люблю.

—То йди, але зберися, бо там зимно.

І пішов Корнило та й колядував під вікном. Воркун із Соловієм слухали уважно, мов би Корнило справді був якийсь чужий, далекий колядник і тішилися обидва, а коли по вінчованню запросив його Воркун до хати, він засадив його за стіл і просив їсти та й обидва з Соловієм дали йому по пять центів. І лишилася ця маленька, незавидна сценка у їх памяти як один із найкращих споминів у їх житті.

Соловій попрощався й вийшов, бо мав іще до Вакаря йти з вечерею, а Воркун покурював, колядував і розмовляв із малим хлопцем так, мов би й він сам був іще підростком.

В хаті Вакаря було сумно, невесело. Єлена Воркун ледве здержала плач, коли вона увійшла до середини, побачивши в напів освіченій кімнаті Вакаря, що сидів на стільці коло печі чорний, не голений — не мав найменшої признаки на собі, щоб показувала, що то Святий Вечер. Та ще більше сумно стало їй коли вона глянула на темне ліжко, де сиділа бліда, висохла, мов із гробу встала, Тетяна, що держала на колінах маленьку Варварку й дивилася на неї шклянними очима. А там коло Тетяни сиділа Софія й тулила до маминого плеча свою голову без найменшої втіхи на її лиці. В куті на ліжку по під стіну лежав Адрій і здавалося спав, бо навіть не глянув коли вуйна Єлена увійшла в хату. Маленький каганчик ледве блимав на опецьку, і здавалося, що він більш рад був би не світити й не показувати нікому нужди, що шкірилася з кожного закутка. Словом, сум сумом був накритий у цій бідній хатині, і він пригнобив Єлену на хвилину так, що вона забулася, щоб повінчувати відразу коли увійшла до хати.

Але постоявши пів хвилинки по привіті “Христос Раждається”, вона повічувала домашних, пробуючи бути веселою так, як належить бути за час цього великого празника, підійшла до ліжка, подала Тетяні вузол, поцілувалася з нею в лиця й в руки, витягла з рукава свічку, засвітила до каганця, підійшла до стола й станула там.

— Чого ж ви так опустилися, що навіть сьогодні стола сіном і скатертею не застелили? — сказала вона з доктором оглядаючи голі, нові ще дошки недавно зробленого стола.

— Та нащо ж було застелювати, коли нема що на нього поставити, — сказала з плачем Тетяна, втираючись хусткою.

— То ж ви нічого не варили? — запитала Єлена, мов би налякана.

— Варила Софія пшеницю та й ще щось там, але що ж вона годна зробити сама, — відповідала Тетяна, пригортаючи до себе дівчину. Вони обидві хлипали. — Я

не могу на ноги стати, з ліжка злісти, та й вже нічого не кажу.

—Хліб пекли?

—Пекла дівчина, але не вдався. Глевкий такий, мов глина.

—Ой, Боже, Боже, — прошептала Єлена, заглядаючи за чимось таким до чого можна б було свічку притулити, або застромити. — Горнятки у вас нема? — запитала зажурено.

Софія встала, знайшла якесь там горнятко, набрала в нього з міха муки й подала Єлені.

—Ідіть ви всі сюди до стола й покушайте нашої страви, — просила вона, розв'язуючи вузол. — Знайди Софійко ложок та й збуди Андрія, гай скоренько, говорила любо, розстелюючи білу плахту на стіл і положила миску в котрій були й смажена риба, й голубці, й біб, і пироги двоякі та й зверху хліб круглий. — Дай мені ще миски на пшеницю, — сказала оглядаючись і готова була сама за всім бігти й все робити.

За хвилину сиділи Андрій і Софія коло стола й при світлі свічки їли зо смаком солодку з тертим маком кутю. —А ви чому не йдете? — запитала Єлена Вакаря, що запхав, як то кажуть, голову в долоні й сидів не рухаючись.

—Та, я буду так, як є, — відмовлявся він тупим голосом. — Я дякую вам, що прийшли та й хату трохи розвеселили, бо гріб є більше веселий, як вона.

Єлена почувши ці слова глянула на Вакаря та й не знала, чи жалувати його, чи насварити за його нездарність, але в тій хвилині увійшли в хату Ганнина Катерина й Ольга Калинина з вузликами в руках. Дівчата повінчували господаря й господиню, подали вузлики Тетяні, посідали на ослін і розглядалися по не побіленій вапном кімнаті. А Єлена трішки з цікавості, а трішки з услужности взяла від Тетяни вузлики, розв'язала хустки й викладала на стіл принесені дівчатами страви. Та й щедрий був Ганнин вузлик, бо всього вона наклала в нього, всього, що приготувала на Святий Вечер, а по при пісню

вечерю ще й кавалок свіжого мяса, свинини, завиту в шмату прислала, щоб мала Тетяна що на Різдво зварити. Та й Калинин вузлик не був бідний так, що зо стравами обидвох, могла Вакарева родина два дні пережити. Єлена набирала в мисцину солодкої куті й подавала Тетяні на ліжку, а потім і інших страв та й припрошувала, підмовляла її, щоб вона не скрадалася, але їла, багато їла, бо від такої доброї страви в неї сили прибудуть, вона зможе встати й буде мати чим маленьку Варварку плекати.

І так балакаючи захопив їх із колядою під вікном Соловій. Він так, як і у Воркуна виводив голосом і сповіщав прихід Ісуса. По вінчованню він увійшов до хати, привитав господарів по різдвяному, подав Вакареві завязану в хустку миску й не призираючись нікому почав, як казала Єлена, з дівчатами ціпи вязати жартуючи з них, що вони ніби в коляду пустилися, що їм не пасує, бо то хлопяча робота.

— А ви чому спустили ніс мов індик? — запитав він Вакаря, що сидів далі на стільці з мискою в руках і не знав, що робити з нею. — Ходіть сюди до стола, я вам дам такої медицини від котрої ваш ніс вгору підскочить, — говорив він, жартуючи витягаючи з кишені маленьку флящину. — Дивіть, який це червоненький лік, — приговорював, — я його зо всякого коріння зробив.

Приступив Вакар якомсь дуже несміло, до стола, погравив миску, і видно було, що мав велику охоту втечи з хати й сховатися в лісі зо стиду перед людьми, але Соловій засунув його за стіл і сам, як то кажуть, засів його та й дивився очима по столі чи не знайде чогось, щоб послужило за келішок для його медицини. Зрозуміла це Єлена, знайшла якесь там горнятко, подала й почувались чоловіки.

З принесеною вечерю, з чужими людьми нова радість засіяла в Вакаревій хаті. Соловій із дівчатами затягнули коляди й прогнали нею понурий, пригноблюючий настрій, що висів над ліжком і всюди по закутках. Співали й Андрій із Софією, та й Тетяна ледвечутно помагала

своїм слабим голосом, і навіть маленька Варварка вперто дивилася своїми півотвореними очима на свічку на столі та й щось мругала губенятами. А Вакар, напившись Соловієвої медицини, слухав співу, усміхався якось ніби й весело й криво, ніби обдумував як би то, якими би то словами подякувати колядникам за коляду.

—О-тут-ми серце тріскало, як ви колядували, — говорив він і бився кулаком у груди при кінці своєї подяки. — Та ж то такий сум тяжкий приляг був мое серце, такий тяжкий як найтяжчий камінь давив його, як сидів я там, коло печі. Чи думаєте, що я не рад Святому Вечерові, що я не люблю його? Ой, не знаєте, як то гірко думати, що люди веселяться, а ми сидимо тут мов закляті. Дякую вам всім, дякую, — дякував він, як Соловій із дівчатами відходили.

—Скажу я вуйкови Григорієви, щоб прийшов до вас із бричем, — жартував Соловій, вже на дворі.

—Скажи вуйкови нехай не з бричем, але з буком прийде до мене, — відповів Вакар, — бо я без нього й торби січки не варта.

—О, я забалакалася та й забула сказати, що тато й мама просили вас всіх, щоб ви прийшли завтра до нас у гостину, — сказала Катерина вернувшись у хату.

—А до нас на другий день, — сказала Ольга скузуючись, що й вона через Соловія забула передати батьківські запитання.

—Подякуйте там своїм мамам за все добре, щоб їм Бог віка продовжив, — дякувала Тетяна, — але нехай вони не сподіються нас, бо самі ви бачите, яке то в нас.

—Ходи Андрію з нами, до нас, — просила Катерина хлопця. — Там буде Павло й Осип, вони в коляду збираються.

—Іди, іди синку хоч ти між людей, бо сидиш тут мов у арешті, — сказала Тетяна. — Провітришся трохи; на дворі тепло.

Дівчата вийшли тільки Єлена лишилася та й довго вона сиділа коло Тетяни та й розважала її. Та й Вакар

став більш балакучий і навіть старих коляд нагадував та й співав собі коло печі.

* * *

Десь уже пізно, коли Воркун першим сном захропів був, та й Єлена ледве забреніла було сном потім, як вона силою пригнула Корнила, що ждав на Павла, щоб із ним разом викрастися з хати, сховатися в стайні й слухати, що то говоритимуть між собою їх воли й корова, як під вікном розлялася коляда. З початку тихонько спокійно, мов відгомоном, лунала вона, Єлені, що заслухала її з просоння, а далі...

—Ге... Чу... Га... Ти чуєш старий? Колядують, — шептала вона, не знаючи, що сказати напочатку, коли пробудилася й переконалася, що то не сон, але правдиві колядники.

Воркун раптом перестав не лиш хропіти, але й дихати.

—А щоб їх... А дивись... Збуди скоро Корнила, бо плакатиме, коли довідається, що колядники колядували, а він не чув, — шептав він Єлені.

Чудно якось робиться на душі й на серці коли пізно вночі колядують колядники під вікном. От лежиш собі в теплім ліжку, в темній хаті й слухаєш з початку крізь сон, а потім уже свідомо, як святі тони милують тебе, колишуть і несуть разом із словами аж до Вефлиему, куди трох царів зірка ясна вела. І бачиш, як ті царі сходу несуть злото, миро й ладан, клякають перед Дитиною й зложують ті дари дорогії. По тім бачиш Ірода злосливого, що наказує воїнам своїм, щоб Ісуса шукали й дітей невинних убивали. Та й до Єгипту летиш думкою разом із Йосифом, що веде осла на котрому сидить Діва Марія з Дитятком маленьким. Давно це сталося, давно це було, але здається тобі, що ця Божественна Драма відбувається десь там у Святій Землі тепер, у тую хвилину, коли пісня ллеться, пробивається крізь вікно до хати. Відчуваєш і клониш голову перед царем предвічним, щоб Він

ізволив тобі щасливий вік мати, а по смерті з Ним у небі царствувати.

—Як то гарно, аж душа радується, — шептала Єлена й дихала коляду за колядниками. Вона тулила з любови Корнила до своїх грудей, мов би боялася, щоб Іродів воїн не забрав його від неї й не стяв так, як отих отрочат малих, про котрих пісня співала. Та й сам Корнило притаївшись, мов маленький котик, коло своєї мами й пряв шепотом пісню слово за словом, бо він знав її всю на память.

—Лиш тихо будь, — шепнув Воркун, хоч сам не переставав що хвилина шептати, що йому здається, що він знаходиться тепер у старому краю, що він слухав би цих колядників цілу ніч, що він іще не чув, щоб хтось так гарно колядував, як колядували тепер ці колядники, що він не забуде цього вечера поки житиме, бо він такого гарного як цей не памятає ще. Багато він нашептав так, що Єлена мусіла кілька разів шепнути йому, щоб він тихо був.

При кінці коляди Єлена встала, засвітила свічку, глянула у вікно, а там на шибках, мов на образку, побачила вона усміхнене Марієне лице з одного боку, а з другого поважно веселе Василя Дуба, та й між ними співучу голову її Павла. Радість сіяла з їх лиць і мов проміння сонця проходила вона крізь шкло до середини й розсипалася по хаті. — Ой, діти, діти, які ви щасливі, — шепнула вона, оглядаючи стіл чи стане страви прийняти любих колядників. Стояв уже й Воркун коло печі та й ждав, щоб подякувати колядникам і запросити їх у хату.

Скінчилася пісня, а за нею вінчування й не встиг Воркун подякувати, як до хати вкотилися Поштареві Іван і Катерина, Дубові Ольга, Василь, Олена й Осип, Вакарів Адрій, Воркунові всі трое та й, як казав Воркун, на затичку до капелюха, Текля всміялася в хату. Вона остання увійшла й таки з порога почала вінчувати господарів, називаючи Воркуна ясним сонечком, Єлену місяцем круглолицем, а їх дітей зірками дрібними, та й дзвінко вимовляла, що до їх хати прийде гарний молодець і принесе в дарунку й перстенець і гребенець і вінець і цей перстенець

буде комусь там пальчики ломити, а гребенець кучері розчісувати, а вінець головку клонити, та й при останніх словах вона вхопила Воркуна за боки, обкрутила ним кілька разів із втіхи великої, пустила його та й до тітки Єлени підбігла, щоб обцілувати її. А Воркун стояв і мав дуже велику охоту зловити її долонями по під пахи так, як ото ви нераз робите з дівчатками маленькими кучерявими, та й піднести її вгору, а потім, ну знаєте, цмокнути її в самісенькі губи. Але він не зробив цього, бо...

— Дякуємо, дякуємо, — говорили разом господарі веселі та й раді гостям своїм дорогим. — Роздягайтеся та й за стіл сідайте, щоб щастя в нашій хаті сідало, — припрошувала Єлена, та й на стіл гарячих голубчиків, риби смаженої, пшенички й пиріжків накладала. — Пробігались, провітрились, та й поголодніли вже, — шептала вона сама до себе.

А колядники тим часом обтрясали одні одних із снігу, бо видно було, що не йшли вони з колядою дорогою так, як до церкви йдеться, але, ну, знаєте, молодь і сніг мають свої порахунки, коли верем'я ласкаве; за бубликами одне одного в сніг посилають.

— Де ви були, що ви чули, розповідайте? — питав і просив Воркун, коли хлопці й дівчата вже за столом сиділи. Він кидав оком під стіл і мав дуже велику охоту почастивати старших хлопців тим ліком, що Соловій приніс йому, але не мав відваги. Боявся, щоб жінка не сварила його за марнотравство та й за те, що дітям злий примір показуватиме. — Нехай уже й так буде, я вже на святого Степана старших частуватиму, бо тоді й жінка інакшою буде при гостях, — подумав і закинув думку частувати хлопців.

— Вже ми ціле село обходили й всюди добре гостили, — відповіла Текля весело. — Де ми були всюди лиць добре чули, що Христос народився.

— Славім Його, — сказала Єлена побожно й просила нічних гостей до їди, бо на її думку вони дуже голодні були.

Сміявся й радів Воркунів стіл, раділа ціла хата ра-

зом із столом, а далі й колядою заспівав поважно святочно.

Посиділи колядники отак годинку та й вийшли, щоб і Теклину хату колядою розвеселити.

— Наші діти, знані діти, але на коляду дуже поважні гості, — сказав Воркун до Єлени, коли затих гомін по них на дворі.

— Великий це день і святий, — шепнула Єлена, перехрестившись лягаючи на ліжко.

* * *

Проминула Свята Ніч — прийшло Різдво. Ціла нова громада в Поштаря гостювала. Навіть і Тетяну привіз Дьордій саньми. — Бо то гріх би великий був, щоб вона дома сама сиділа на таке велике свято, — говорила Ганна, коли посилала його за любовою її сусідою. — Не тому вона хвора, що мала дитину, але тому, що журба та й нестатки їдять, гризуть її мов ржа залізо. Привезеш сюди між людей, розважиться потішиться разом із нами та й душа її стане на місці.

Та й так воно й було, як говорила Ганна. Побула Тетяна в Поштарів, а другого дня в Дуба, а третього в Воркуна та й трішки румянців на лице набрала, повеселішала, бо більш сил прибуло у неї.

Гостилися сусіди за порядком у кожного, бо Текля на Новий Рік гостину справила, а Тетяна при помочі Єлени й Марії на Йордан сусідів спросила на обід. Гостилися вони й довго, довго згадували цю першу коляду в новім світі. А Воркун навіть і тепер, коли вже смерти з косою вижидав, заложився би у свою найкращу пару коней, що до тоді й від тоді приемнішої коляди він не пам'ятає. — Не було тоді в жадного з нас нічого, ні за нами ні перед нами, бо наша Канада була дика, ми її великими руками до людей приводили та й Святий Вечер, Різдво на ній посадили, — говорив він нераз, пізніше, як із сусідами розмовляв.

* * *

РОЗДІЛ XII.

Марія Воркун, по тій своїй пригоді з Василем Дубом, коли вона відтановляла його снігом від заморозу й коли, не зрозумівши його бесіди думала, що він викинув її зо своїх ума й серця, а на її місце посадив уявлену нею Парасину Підгірного до котрої він постановив вертати, ходила, як то люди говорять жартом, мов мішком приби-та. Надія, що Текля Соловій нарисувала їй обіцянкою, що вона приверне його до неї своїми чарами, малощо по-могла їй, бо тільки глянути було на неї, то той, хто знав її веселу вдачу, відразу пізнавав. що якась дуже велика зміна зайшла в її естві, така зміна, як ото заходить у хлопця, підростка, котрому міняється голос із милого сопрано-тенорка на хрипливий, заїржавлений басок. Не природні були її рухи, мова, сміх, все це було якесь нер-вове й нестійне. Біжить було вона кудибудь, розженеться та й раптом задержиться й задумається, мов би непевна була, чи йде вона в тую сторону куди її треба, або го-ворить щонебудь то посипле словами, мов раптовий дощ і нагло перестане так, як би її слів не ставало. А сміх її виходив завсіди такий якийсь залізний, терпкий, що й слу-хати не хотілося. Та й не спала вона спокійно, бо якісь сні паскудні снилися їй від котрих вона схоплювалася, кричала, плакала і дрижала, як осиковий лист, коли вже Єлена вспокоювала її. З цього всего вона марніла, бо й їсти вона малощо їла, от, вщипне крішку хліба та й по їді.

З початку Єлена, Маріїна мама, хоч і завважувала тую значну зміну своєї донечки, але пропускала її отак, поза очі. От, дівочі примхи, думала собі, минуться. Але день за днем минали, а тії примхи нето що губилися, але збільшалися, і Марія на очах ниділа, мов квіточка, котру хробак підгризає в корінчиках.

—Чого ж ти дитино така зментрожена, що з тобою

сталося? — запитала вона Марію в неділю перед Різдом, сидючи на ліжку й приглядаючись їй як вона ходила нервово по хаті й заглядала, мов би когось нетерпеливо вижидала, в одно то в друге вікно.

— Нічого не сталося, — відповідала Марія й в цю хвилину задержалася довше коло вікна.

— Як то нічого? Та ж сліпий бачив би, що ти не їш так, як їла, не спиш так, як спала, та й марнієш, мов замотиличена ягничка.

— Вам лиш так здається, мамо, — задринчала донька голосом в котрім чути було, що в її серці піднимався бурею жаль та й плач кружляв уже малими хмарками в її очах. — Я здорова й пережию це, — додала спершись ліктями на віконницю.

— Це, це, а що ж це має минутися? — питала скоро Єлена, лапаючи донечку за слова. — Скажи мені доню, бо гірко й жаль мені дивитися на тебе.

— Та ж я про зиму говорю, мамо, — ратувалася дівчина перед любою мамою й при цих словах обернулася швидко й побігла, сіла коло неї, обняла її за шию, голову свою положила на її плече та й захлипала ніжним плачем.

— Зима, доню, зима минеться й літечко знов прийде, чого ж сумувати? — розважала мати доню, а в неї самої сльози вихром закрутилися.

— Нудьга, мамо, нудьга така аж серце розриває, — хлипала Марія словами.

— Иди, піди доню до Теклі, або до Ольги, або до Катерини, розважишся трохи та й нудьгу загубиш, — радила Єлена й пригортала та й гладила дитину по голові. Здогадувалася вона чого то дівчина такий великий сум переживає, але не знала який би то лік її приписати.

В цюю хвилину увійшов до хати Воркун. Він здається в снігу з хлопцями бавився, бо обсніжений і веселий був — він дров приніс оберемок.

— Гей, а то чому ви обнялись, мов малпи на цирку? — питав він голосом веселим, обтрясаючись від снігу.

— Я дам тобі зараз малпи, дивись, — сварила його Є-

лена. — Снігу мені до хати гірш хлопців несеш. Не міг ти на дворі отріпатись?

— Пороху не буде, — жартував Воркун, розглядаючись та й крадьцем снігу в жменю напрутав і поважно до ліжка підходив, щоб кожух положити. В його очах жарти, мов хлопчики малії скакали, і він ніби дуже уважно положив кожуха, але раптом, шусть! Марії снігу поза плечі, а Єлені в пазуху понатикав.

— Та йди ж... Га... Гі... Здурів ти, чи що? — це так Єлена; а Марія: — Йой, — крикнула й схопилася, схилилася та й студінь зпід сорочки з плечий витрясала. А Воркун ще й долонею поплескав, щоб ліпше пристало, і відбіг аж до печі та й радів із своїх збитків. Тішився він, що жінка ніби дуже сердито краплі снігу з пазухи витягала та й з цілої сили кидала ними в нього, пробуючи в саму його голову поцілити, а заплакана донька випростовувалася, мов би її хтось по члечах зграблом чесав, та й дивилася на його пімстиво-любими очима. Плач засох на її лиці й сміялась вона, мов мала дитина, що поплакавши маму свою вздрить.

— Не знаю, що то в тебе за розум та й за втіха снігу комусь поза плечі пхати? — воркотіла Єлена, обтрясаючись долонями дознакисько так, як то роблять пташки, коли покупаються, дзубками себе гладять, щоб пірячко гарненько лежало. — Марія стояла й держала кілька грудочок мокрого снігу в жмени й обмірковувала як би то батькови за обшивку втикати їх, ну, відвдячитися збитками за збитки. Вона поволеньки підступала ніби до дверей...

— А ви чому обнялись і слинились, мов біда з журбою, — говорив Воркун і фронтом держався проти свого любого ворога, бо сподівався він нападу.

— Ти нічого не розумієш і не мішайся до нас, — сказала Єлена. — Ти пазь там, щоб у печі горіло.

— В мене в печі горить і в хаті мусить горіти, — говорив він ніби дуже строго, — бо коли будете кнюсіти то я вам повну хату снігу нанесу. — Тут він присів і накладав дров у піч, а Марія скористала з нагоди, скочила,

втикала йому снігу за обшивку, і аж вдолоні заплескала з утіхи.

—Чекай небого, я тобі . . . — почав був він ніби сварити доньку, але на дворі закричали хлопці, Марія глянула у вікно й зраділа.

—Вуйко Дьордій їде, — сказала, і як то кажуть, бо-са та й простоволоса на двір вибігла.

За хвилину зарипіли перед хатою сани, заскрипіли кінські копита, залунали хлопячі говкання, стало тихо, потім діточий клекіт і до хати увійшли хлопці з пакунками в руках. За ними увійшла Марія з червоними ногами й Поштар завитий у футро. Він іще вчора приїхав щасливо з міста, переночував, відігрівся по подорожі, а сьогодні розвозив людям покупки. Різдво привіз людям.

Поздоровкався він із хатними, походив по хаті поки Воркун два мішки муки здійняв із саний і заніс до хати.

—Закуріть скоренько свіжого тютюню, — сказав Дьордій, витягнувши пачку того, як то назвали, старого друга, і подав Воркунови.

—Та розгорніть на хвилинку, та розповідайте, що бачили, що чули в місті, — просила Єлена, оглядаючи пакуночки. Втїшна вона була, що вони, ті пакуночки, були багато більші, як вона сподівалася. Та й обчисляла їх чи все є, що вона замовляла, і хлопців легенько по руках плескала, щоб вони нетикали їх там, де не треба, ну, знаєте, як то воно було, бо й ви були малими та й тикали свої маленькі пальчики в пакуночки, коли ваші батьки з міста їх привезли.

—Не маю я часу розгортатись та й розповідати, бо коні на дворі мерзнуть стоячи, — говорив Поштар. — Мені ще до Соловія треба поїхати.

—І я поїду з вами, вуйку, — просився Павло, покинувши пакунки й вже таки збирався.

—І мене возьміть, вуйку, — просив Корнило і благав очима, вхопивши вуйка за руку.

—Та й я поїду до Теклі, — сказала Марія й глянула на Поштаря, щоб пізнати його по очах чи він радий буде провезти її.

—Про мене то й всі ви збирайтеся та й поженемо, як кажуть, коней у заводи, — сказав Поштар недбало.

Зібрались хлопці й Марія, і поки Поштар вийшов на двір, то Павло держав уже поводи в руках і готов був коні поганяти, а Корнило сидів коло нього й поцмокував із втіхи.

—Гони, — сказав Поштар до Павла, сівши з Марією на заді саний, на дошки. — Тільки уважно, щоб не перевернув, чуеш?

Чи на світі був тоді більше утішний хлопець від Павла, то ми сумніваємося, бо непересадно буде сказати, що вся утіха з цілого світа знаходилася в той час у його хлопчому естві, а між людьми лишилася можливо лиш якась п'яна, що не могла зайти до нього на час. В кріпко холодному повітрі він бренив, ну, не знаємо до чого порівняти його, скажім, мов найбільше чутливо-приємна струна арфи, якої ми самі навіть не чули ніколи.

Та вже як би воно не було, то сани заскрипіли, копита зарипіли по снігу й веселість поїхала вперед. Гойкав Павло, цмокав Корнило, підбігали коні, а Дьордій і Марія розмовляли собі, виколисуючись за рухами саний.

—Питав мене один міщанин там, у місті, за дівчиною до хатньої роботи, — сказав Дьордій о-так собі побіжно в розмові. — Не маеш ти охоти йти на службу?

—Я маю охоту, — сказала Марія й дуже врадувалася новиною хоч і не знала чому. — Але не знаю чи батько й мама пустять?

—Чому не пустять, — сказав Поштар. — Роботи вдома нема, а гроші здадуться.

—А він кілька платитиме? — запитала цікаво Марія.

—Вісім доларів за місяць.

—Я поїду з вами, — сказала похапливо, — лиш нікому не кажіть, — шепнула й оглянулася, чи хлопці слухали їх розмови.

Обоє вони не розмовляли більш і так мовчки заїхали до Соловія.

Поштар не задержувався довго в хаті. Соловій заніс накуплені речі до хати, і перечисливши їх завважав, що тайною вповитого пакуночка не було, флящини не було. Він запитав пошепки Поштаря й довідався, що він передав їх Воркунови із іншими покупками, в мішку. Це й заставило його поїхати разом із Дьордієм, ну, та й з хлопцями до Воркуна, а в хаті лишилися Марія й Текля.

Слово по слові Марія розкрила перед своєю подругою всі свої жалі й муки та й закінчила тим, що для неї не лишається нічого іншого тільки йти на службу й забути за все, що було й не було.

— Не знаю, як то мамі пояснити? — говорила задумливо. — Скажу їм, вони піchnуть плакати та ще й захворувати можуть із жалю. Я знаю їх, — додала приглядаючись як Текля розвивала й заглядала до кожного пакуночка, що Поштар привіз.

— Ти ліпше покинь тую думку, — радила їй Текля, не маючи найменшої охоти розлучатися з любовою її товаришкою. — Що ж із тих грошей що заробиш, коли люди возьмуть тя в зуби, що, мовляв, по містах розволочилась, повійницею стала. Ти знаєш, як то в краю про таких говорили, що по містах служили, військовими називали.

Гірко стало Марії від цієї перестороги, блиснула надія на щось краще та й відразу згасла.

— Але й тут не маю я чого сидіти, — говорила сумно розбита думками дівчина. — Нудно мені й гірко, так гірко, аж дурманію.

— Гай, гай, не бери собі так дуже до серця тую твою нудьгу, — сміялася весело Текля й обняла готову до плачу дівчину та й втикала в її уста грудочку білого цукру. — От Різдво йде й весело буде. Зберемо всіх великих і малих хлопців і дівчат, підемо з колядою по хатах на Святий Вечер, а потім гостини й у Ганни й у Калини й у вас, ну, та й я приготуюсь на Новий Рік, весело пройде більше як тиждень часу. А там і Йордан іще прийде й не обійдеться так, щоб ми пропустили його без сходи, а там далі... Та чого ж тим журитись? Якось воно буде, бо через свята може багато дечого змінитися на добре.—

Тут Текля моргнула на Марію збиточно, зловила її за руку, обкрутила довкола себе й пустивши її взялась щось смажити, пригрівати, щоб свою гостю любу погостити.

Марія, здавалось, послухала своєї поради, бо не згадувала вже про місто. Розмовляли обидві з Теклею, планували як то колядників зібрати, щоб мало хто знав, щоб несподіванку кожній родині принести на Святий Вечер.

— Викрадемося ми обидві, — говорила весело Текля, — я Степана з вечерею вишлю, а ти шепнеш Єлисаветі та й Павлови, щоб у дорогу, до вуйка Дьордія, вибрались та й Вакаревих із хати витягли. А там Дубових якось викличемо з хати подорозі, ну, а Йвана й Катерину то вже хтось із нас виманить на двір.

— Я тобі вечерю принесу та й так зроблю, щоб мама післала Єлисавету й Павла до Дуба й до Поштаря, та й наговорю їм як і що робити, — дораджувала Марія й тішилася, що план гарно складався, та й з цим вона до дому пішла.

Але хоч і настрахала Текля Марію мійською службою, та й вона сама ніби пробувала змести зо свого ума думку про місто, але чим більше вона відгонила її від себе тим більше вона вrostала в її ум. Та й не зле це було для неї, бо мала вона коло чого кружляти своїми думками. Привернулась до неї звичайна її веселість, хоч і не зовсім, але все ж таки й смак її вернувся й сон її спокійним став та й нудьга десь у снігу застрягла й за-костеніла, бо лиш згадка про неї лишилась у Марії. Приготування до свят займало час, а потім самі свята мов сон солодкий проходили, з уявленою службою, з заробленими доларами та й купленою коровою за них.

Колядуючи вона з Теклею перед вела та й план їх що до йоти вдався. Весело було, бо й веселість розносили вони по селу. Василь залавляв коло неї, держався її й в дорозі й при коляді; світив очима й Іван Поштарів та й ставав коло неї, але вона, мов би заморожене серце мала до них і завсіди з Теклею по під руку йшла, а до

них лиш так із приличности усміхалася й говорила, та її про свою службу думала.

Минули свята, Різдво, Новий Рік, Йордан, минулися гостини, а з ними й всяка веселість минула. Зима пустувала зо своїми морозами мов, як то кажуть люди, стара п'яна баба з малими бахурами, раз сердилася на них, раз по доброму їх до збитків заставляла. І тиснули вони, морози, аж сніг рипів, аж шибки в вікнах тріскали, а по тім нагло десь утікали перед вітром західно-полудневим й ховалися, мов дійсні пустяки перед батьком своїм. А тим часом нудьга цілу громаду присіла в її безділлю.

—Людина без роботи, мов піч без вогню, — говорила Єлена Воркун до Ганни Поштар, що прийшла була відвідати її в свято Стрітєння Господнього. — Сидимо ми та й кисемо, діти вже поплісніли від сидження в хаті, бо яке вже там було обува то пірвали й тепер лиш їм очі видно, бо лица їх мох присів. Чоловік то ще знаходить собі якусь роботу, от, якісь там коші плете, коли дуже зимно на дворі, а як трохи мороз попустить то йде в ліс і щось там кленцає, рубає дерева, а ми сидимо тут у цій кучі та й кукаємо крізь вікна, мов арештанти крізь ґрати.

—Та то кара Божа, як прийде зима, — говорила Ганна вже з досвіду. — Де яке є пірячко то ми з Катериною передеримо, скінчимо та й тоді руки хоч на полицю постав. Просила я Дьордія, як він їхав до міста перед Різдвом, щоб купив нам бодай одно руно з вівці, щоб було коло чого час збувати. Поки би твою вовну виправ, вибілив, а потім зп'ряв на нитки то й не скучалося б. Але не купив, казав, що не міг знайти, де б то купити. Вже я на другу зиму не лишусь так, як цієї. Конопель посію та й щось таки робитиму з прядивом.

—В краю зима залюбки проходила, а то навіть і не ставало її, бо ціла пилипівка проходила з прядінням, днями й ночами пряли, а по святах, як самі знаєте, сходили м'ясниці коло золення й білення пряжі, а потім коло звання її з самотоки на клубки, а з клубків на сновавку й дивись, а то вже піст великий заїде, вже варстат у хаті

й робиться полотно, й верені, й рушники, й лавишники, й пояси та баюрки, ну, а коло коверців то такі треба було посидіти. Було коло чого пипнити, а тут дривіє християнин, мов старе бервено в лісі, — говорила Єлена, мов з книжки читала.

—Та й тут можна вже дещо виткати, бо чую, що Соловій змайстрував уже ткацький варстат.

—Бачила я те, що він здобовав і тепер нам лиш вовни й прядива на основу пристарати.

—Посіємо конопель на весну.

—Я вже навіть насіння маю з коловатниць що я цього року насіяла тут між грядками, — хвалилася Єлена. — Та й ростять вони тут так як і в старім краю. Тільки треба заставити чоловіків, щоб бателевки й терлиці поробили, бо підуть до роботи та й не буде чим тих конопель ізтерти.

Переговорили це жінки та й замовкли. Ганна, як видно було мала щось, як то кажуть, на язичі говорити, але здержувалася чомусь, не знала, здається, з котрого боку починати, а Єлена нагадувала, здається, щось, про що хотіла запитати Ганну, але забувала.

—Ой, так, так, — сказала вона, зітхнувши тяжко.— Від сидження чоловік гірше мучиться як від роботи, бо й спина й руки й ноги болять не знати від чого та й пощо. Та ми старі якомсь сяко-такo перебуваємо дні та й ночі, але тії наші діти то вже не знаю, що казати. Такі якісь сукриті та відливі стали мов оси. А найгірш Марія моя така якась стала нетерпелива, що коли б могла то й завтра брикнула б Бог-зна куди, щоб лиш вдома не бути. Десь то ваш Дьордій намацав там якогось пана в місті, що дівчини потребує до хатньої роботи, і від коли вона це вчула та й більше нічого не говорить лиш про тую службу. От і сьогодні пішла, здається, до вас питати вашого, коли до міста поїдуть.

—І що ж ви думаєте, пускати чи ні? — запитала цікаво Ганна.

—Або я знаю що робити? Що ж ви думаєте?

—Та я не кажу ні сяк, ні так, бо то й моя також

вихриється їхати, — сказала Ганна зажурено. — Та й таки скажу вам правду, що я боюсь пускати, бо піде то й тільки я бачитиму її коли відходитиме, бо поїде та й пропаде.

—Та й я так думаю, але що ж я сама годна зробити, коли вона з батьком руку тримає, — нарікала Єлена. —Він замість того, щоб наводити дівчину на розум то він ще й ворохобить її. Сидять якосьто обое та й плани вкладають, рахують кільки то вона мусить місяців робити, щоб за гроші зароблені корову купити. Я сиджу та й слухаю дурних, плачу й сміюсь, бо скубуть вони горобця поки не зловили. А вони обчислили, що за пять місяців буде корова та й тішуться обое як діти бульками з мила. Я вже кільки ночей несплю через це. Лежу колодою та й розмишляю в голові, що робити. Пушу, може пропасти так, як кажете, а не пушу то ще гірше пліснітима як до тепер плісніє. І як у один бік зле, так у другий недобре.

—А ви думаєте, що мій Дьордій ліпший від вашого? — почала й Ганна нарікати на свого чоловіка. — Мій каже, що ми тільки за дармо хліб псуємо й відвіз би нас всіх на зиму десь до роботи.

—Я вже не казала б нічого коли б то було десь близьенько, бо я би кожної неділі пішла та й відвідала та розпитала як її живеться між чужими людьми. А там як поїде, до того міста, та й так, як камінь у воду буркне й пропаде. Та ж вона ще дитина, де ж вона була, що ж вона знає?

—Ви коли б не взяли мене на сміх то я би на добре порадила тих наших дітей та й нас самих, — сказала Ганна й оглянулася, чи не підслухує хтось їх розмови.

—Та де мені до сміху тепер, — сказала Єлена й подивилася цікаво на Ганну. — Кажіть, може й справді щось доброго скажете.

—Я так, як старі люди проказують, що жени сина тоді поки він іще молодий, дурний, бо коли нарозумиться то тоді трудно притягнути його до женячки так, як вола до ярма, — говорила Ганна пошепки. —А я й кажу, що коли б ми могли зпарувати мого Івана й вашу Марію то

ліпше не могло би бути. Тоді вона до роботи не пішла би та й була б близько вас. Та й таки щиру вам правду кажу, що вона йому дуже до пари підходить. Він трохи сукритий, але вона скоро вигнала б із нього тую злість та й упертість. Вона знає як коло нього ходити, бо нераз я бачила, що вона одним пальцем буде водити його туди, куди сама схоче. Оце я й хотіла сказати вам сьогодні, бо в нас чисте пекло в хаті. Хату забаг Іван будувати на своїй фермі, каже, що хоче вже сам на себе робити. А нащо ж йому тої хати коли він у нас одинак і все те що ми маємо буде його? Катерина сьогодні-завтра одружиться, бо скажу вам тайну, що ми обидві з Калиною вже все обговорили, і її Василь і моя Катерина вже так, як повинчані. Ждемо тільки весни, щоб їм сяке-таке весілля зробити. І видите як то воно добре було б: моя донька з хати, а невістка, ваша Марія на її місце до хати. Тоді мій Іван навіть би й не писнув відокромлюватися від нас.

Єлена слухала слів доброї Ганни й тільки головою похитувала. Про такий економічно-матремоніяльний план доброї сусіди вона навіть ніколи не думала. Та й про дружиння Марії не мала вона часу думати, бо Марія для неї була ще ніби малою дитиною, але в тім самім часі доброю й послушною робітницею з котрою, здавалось її, вона ніколи не розлучиться. Не добре їй зробилося від цього Ганниного сватання.

—Та й ще вам скажу, тільки будьте так добрі, і не кажіть нікому, що Калина бється за тим, щоб Іван Ольгу сватав, віно велике обіцяє, — шептала, мов на сповіди, Ганна. — А я мовчу, нічого не кажу, бо хто то знає, що то буде. Та й таки не дуже я похочую вязатися з одною родиною, бо здається, гріх воно, щоб братя сестрами мінялися, чи як ви кажете?

—Не знаю, нічого не скажу вам, Ганно, бо в моїй голові, мов вітер у горшку, гудить, — сказала Єлена, якось дуже, як то кажуть, загадочно. — Все ви файно говорите, але тепер, любко, трудно нам старим парувати

дітей поки вони самі не спаруються. Та й гірке життя тих котрих силою зведуть до купи.

—Та й я того не хочу, щоб ми силою парували їх, бо то не яблуко вкусити та й кинути, — пояснювала Ганна свій погляд на справу. — Воно не є так дуже тяжко звязати їх, але розв'язати...

—Самі вони розв'язуються пізніше, розбіжуться, та й сидять із другими на віру, — додала Єлена свої слова до Ганниних. — Але таке сидження без шлюбу то те саме, що бочка без обручів, бо що ж держить їх у купі? Перша ліпша сварка розжене їх, от хіба діти, що їх наплодять, ніби держать їх разом, але яке то вже життя? Ні чести від Бога, ні від людей, ні для них, ні для їх дітей.

—Святу правду говорите, — згодилася Ганна, — але не зашкодить часом на добру дорогу дітей напутити, бо що ж вони знають? Гарне личко й чорні очі їсти не дадуть. Це так мені Калина говорить.

—Кожний по своєму розуміє та й по своєму говорить та й у кожному є трошки правди, — сказала Єлена й чути було по її голосі, що вона дуже би рада була, коли б ця, їх бесіда, скінчилася.

—Поговоріть ви з Марійкою та й повчіть її, що ліпше буде для неї одружитися як іти в зарібки, — радила Ганна так щиро, як лиш могла. — Я за пазухою буду носити її.

—А ваш Іван як?

—Іван, Іван? Та ж він завтра з підскоком взяв би шлюб із нею, — сказала похапливо й утішно Ганна. Здавалося їй, що вона вже торгу добила. — Іван зігнеться коло неї, мов ягнятко коло вівці. Тільки допоміть, прихваліть та й сплещемо весілля таки цих мясниць. Ой, яка то би я рада була мати вас за сваху й вашого чоловіка за...

—Ти як не вступиш тепер до хати, то як тя морсну цим шупаком, то аж ти булька з носа вискочить, — почувли жінки голос Воркуна, що сварив когось на дворі.— Чи хочеш, щоб я тебе за вуха тягнув? — продовжав він далі сварку, отворяючи двері.

— Ти чого розкричався як пастух коло худоби? — почала була Єлена сварити Воркуна, коли він показався в дверях, але зараз таки змінила тон. — Ой, Господи! А ви де такої риби наловили? — запитала, побачивши у Воркунових руках п'ять не менших як десятьфунтових щупаків.

— В лісі наловили, — жартував Воркун, — а коли не віриш, то запитай Степана, — додав він, кліпнувши на Соловія, що також держав у руках три великі риби.

— Вас обох питати то те саме, що гави ловити, — сказала Єлена й вже таки оглядала щупаків, що Воркун положив на лавицю. — Возьмете для себе одного, як зможете занести, — шепнула утішно Ганні, — бо знаю, що й вам уже голова висихає від журби що варити та й що їсти. Жиємо ми лиш клюкцями та й бараболями.

Отак поговорюючи, Єлена взялася приготувати перекуску для своєї гості й для чоловіків. — Прикро воно, дуже прикро з їдою, — говорила вона, рубаючи тоненькими гріночками сало, що Ганна принесла їй, щоб, як вона казала, було чим дітям губи поскоромити. — До Різдва було ще як було, цяпкалася по трішки корова та й було чим душу загріти, а там дещо зо свят лишилося, була свиняча голова котру ми, як то кажуть, лизали більше як два тижні, але тепер уже випало з коша та й камінь вимели. Дітям тільки очі світяться, пожовкли, посиніли, аж жаль дивитись на них.

— На другу зиму то вже не буде так як тепер, — заговорив Воркун дуже рішучо, розтираючи в долони суху кору з червоної лози, щоб, як він казав, запахталити її замість тютюну. — Ми обое, я й Марія, підемо до роботи, заробимо грошей, купимо ще одну корову, але таку, щоб доїлася в зимі, а до того молока я десь там у місті, чи коло міста надіблю велику льоху, заріжу, притягну до дому й лежимо, їмо та й лиш фуфукаємо.

— Ой, ви вже обое таке нафуфукуєте, що буде що видіти, — сказала Єлена й глянула на Ганну, щоб очима сказати їй: — Видите, що він говорить? І згадуйте йому, чи їй, щонебудь про весілля.

—Побачиш тоді, що я правду говорю тепер, — твердив певно Воркун. — Марія як братиме вісім доларів на місяць то знаєте ви кільки то вона заробить до другої зими? Більше як пятьдесять доларів, чи ви розумієте це, чи ні? — говорив він із запалом.

—Аж підскочила Маланка, а молоко хлюп із збанка, —засміялася Елена, пригадавши цей жартобливий віршик, що ніби якась, здається, старша вже дівчина несла на голіві в горшку молоко на торговицю, та й думала, що за гроші, що вона возьме за нього, купить яєць, посадить квочку, будуть курята, вона продасть тії курята, купить порося, продасть уже ніби свиню й купить теличку та й на згядку цієї телички підскочила з радости, ну, результат відомий: розплилась теличка по землі.

—Захочай ти собі свою Маланку під постіль, — сказав Воркун ідучи до стола, де Елена поставила вже перекуску. — Сідай Степане й поки та наша льоха буде, то полижемо цієї, — додав, побачивши шкварки в мисці.

При перекусці Воркун розповів жінкам, як то вони знайшли рибу та й як зловили її. — Та ж то в тім, Вакаревім, ставу риба аж кишить, — говорив він, кусаючи великими куснями хліб і полизував сала. — Ми тут із голодними животами вертимосся, мов вовки, а вона плечі гріє до сонця у тому відпарі. — Тут він розказав, як то вони обидва з Соловієм пішли до Вакаря, як витягли його з хати на став, як вони там бродили снігами, як надибали якісь купки трави, а в тих купках були якісь кудлаті сотворіння, такі, як шурі, але великі, і вони повтікали під лід, як вони надибали відпар коло берега, де було риби, мов оселедців у бочці так, що її хребти поверх води видно було, як він вирубав досить грубу й довгу жердку й як він парнув кільки разів тою жердкою по тих хребтах, як Вакар аж заплакав із радости коли вони жердками викинули на лід більше як двадцять риб, як вони ледве несли тую рибу до Вакаревої хати, як вони післали Павла й Вакаревого Андрія до Дуба й до Поштаря з рибою...

—Видно, що Бог не забуває за нас, — сказала по-

божно Єлена, вкусивши крішку хліба. — Я сиділа тут та й чорніла від думок, чим то дітей годувати.

—Сидіти й думати хтонебудь потрафить, — кинув Воркун жартком-камінчиком у Єленин город.

—Ег, ти таки думаєш, що нема нікого іншого понад тебе, — воркнула Єлена й глянула надійно на рибу.

Зараз по перекусці гості вийшли, Воркун простерся на ліжку, щоб відпочати по довгій прогульці, а Єлена чистила щупаків і тішилася, що матиме чим дітей годувати через кілька днів.

* * *

—Ти спиш? — запитала Єлена чоловіка, маючи дуже велике бажання поінформувати його про Ганнине сватання, поки ще дітей не було в хаті.

—Сплю, — муркнув Воркун і сам усміхнувся зо своєї відповіді.

—В нас сьогодні старости були, — сакзала вона дуже легенько.

—Тебе сватали?

—Готові ще цих мясниць весілля справити, — сказала Єлена не зважаючи на питання чоловіка. — Ти коли б був добрий і встав та надоббав трохи квасної капусти з бочки...

—На весілля?

—Свіжа риба дуже смачна з квасною капустою.

—На весілля не варять риби з капустою.

—Ти не муркоти мов з просоння, але встань, зроби те, що кажу та й знов ляжеш собі, — навчала Єлена чоловіка. — Є там крішка тої капусти, але так закостеніла, що я не годна вгризти її. Дітям вечерю треба зготовити, вже вечеріє.

Воркун послухав, взяв сокиру, пішов у сінці, надоббав капусти з бочки, вніс у хату, поставив на припічок, взяв пушками тої, як казала Єлена, ожеледи, ніби замерзлої капусти, посмакував її й сів коло стола.

—Що то ти мимриш мені про якесь сватання? — запитав він, чмакаючи капусту.

—Ганна Марію сватала за свого Івана, — сказала Єлена, наливаючи окропу в миску з капустою.

—А ти що сказала їй?

—Нічого.

—Щастя маєш, що нічого, бо я...

—На кого-ж вона ждатиме? — сказала Єлена й не дала чоловікови висловити свої погрози.

—Ти й та твоя Ганна ліпше зробіть, коли будете пильнувати своїх печей і не закручувати собі голови сватаннями.

—Та я в цім нічого не винна, бо то вона це почала.

—Шкода її заходу.

—Хвалилася, що коли Іван не возьме Марії, то Павлиха йому Ольгу під ніс із великим віном пхає.

—То нехай бере її, коли вона дурна.

—Хто дурний?

—Ольга буде дурна, коли б згодилася вийти заміж за такого лобура, як той Іван.

—Так не говори, бо то сусідська річ і коли б довідалися то погнівалися би на віки.

—Сусідська річ є така, котру можна позичити й віддати, а діти то вже інша річ, — пояснював Воркун.

—А що ти зробиш, коли Марія згодиться вийти за нього?

—Викопаю собі гріб, ляжу й лежатиму поки не здохну.

—Ц-ц-ц-, — зацикала Єлена насмішкувато. — Який то ти впертий зробився. Ти не знаєш, що сама Ганна колісала б Марію з любови, коли б вона згодилася бути її невісткою.

—Нехай вона собі свого Івана колише, — сказав недоволено Воркун і ляг на ліжку.

В тій майже хвилині увійшла в хату Марія. Вона була весела, і з тої веселости аж по хаті бігала, роздягаючись.

—Іде вуйко Дьордій до міста? — запитав Воркун із ліжка.

—Іде та й мене возьме з собою, — хвалилася й ті-

шилася дівчина. — Казав, щоб я була готова позавтра.

— Дивись доню, щоб ти гіркими сльозами не плакала колись за цим теперішнім твоїм сміхом, — перестерігала Єлена, стоячи коло печі й дивилася любо й сумно на доньку.

— Чого ж я мала би плакати, мамо? — питала Марія й пестилася коло Єлени, мов кіточка. — Сиджу тут та й червивію з нудьги, а поїду там, зароблю грошей, принесу вам і пристараємо щось за них, бо самі бачите, що всі ми голі й босі.

— Ей, дитино, гроші грішми. Будуть вони й минуться, але через них ти можеш свою добру долю згубити, бо вона лиш раз у житті трапляється, — говорила Єлена й пригорнала доньку до себе.

— Моя доля, мамо, не омине мене, бо раз вона мені приписана, тоді коли я вродилася, то хоч би я й замурувалася в скалу, вона мене всюди знайде. Не втечу я від неї, мамо, чи буду тут, чи поїду Бог знає куди.

— Ти не втечеш, але вона може втечи від тебе, — сказала загадочно Єлена й дивилася сумно крізь вікно на почорнілий ліс.

— Ти, коли поїдеш, то твоя доля рустиме за тобою, мов вовк у лісі, — відізався Воркун із постелі й засміявся скрито.

— Ти ніколи нічого поважно не думаєш, — сказала Єлена трошки сердито. — Чи не бачиш ти, що тепер її доля судиться, і нам та й її треба сказати людям сяк, або так, бо не можна таку важну справу з поважними й добрими людьми збувати смішками.

— Як так, то чого ж ти торочиш про якусь долю й не скажеш їй просто в очі, що Ганна приходила сватати її за свого Івана? — жбурнув Воркун уже аж за дуже поважно словами.

— Оооо... — вивела Марія каблукую голосом, — тому то Ганна цілувала мене сьогодні коли стрінула на дорозі та й намовляла, щоб я сиділа вдома. Казала, що дівчатам не пасує йти в зарібки, а спеціально я, бо на її

думку я малаби в якомусь дуже щасливому чепци вродитись.

—Гарний чепець вона рихтує тобі, — сміявся порожнім сміхом Воркун. — Насунеш його на голову й не пізнаш себе.

—Коли б на світі був тільки він один то я не пристала б бути його жінкою, — сказала Марія, почервонівши від пересердя.

—За це тебе й люблю, — похвалив її Воркун. — Держись і не піддавайся ніяким намовам.

—Гай, гай старий. Ти трохи думай над тим що гадаєш і що говориш, бо багато є таких, що ззамалоду фітькають парубками, а потім старими дівками остаються, — навчала Єлена спокійно. — Зиркають потім крізь вікна, зазирають та й свою долю проклинають, бо навіть і пес на них не гавкне. А тут нема в чім вибирати й треба на рака казати що він риба.

—Шкода, що ти не дівчина, — засміявся голосно Воркун, — бо мав би Іван скоро жінку так, як в пальці тріснути.

—Та й матиме, бо Павлиха не так думає, як ти, — проворкотіла Єлена сердито. — Вона готова половину свого маєтку дати Ользі, як віно, щоб лиш Іван женився з нею. Та ж сама Ганна говорила, що вони вже так, як би вмовилися обидві.

—Як вмовилися то чого ж вона ще шукає підків із здохлого коня? — питає Воркун.

—Бо вона Марію більш любить, як Ольгу. Не бійся, вона добре око має, бо Катерину з Василем вони обидві з Калиною вже спарували, посваталися вже, що таки ще цих мясниць звінчають їх.

—Хто вам це казав, мамо? — запитала Марія, певним голосом і відступилася від Єлени до вікна.

—Ганна казала, — відповіла Єлена. — Катерина не хвалилася цим сьогодні перед тобою?

—Ні, — сказала тихо Марія. — Говорила мені, що поїде разом зо мною до міста й лишиться там на службі.

Вуйко Дьордій казав, що він може всім нам дівчатам вишукати роботу в місті.

— Вона певне жартує й хоче тобі несподіванку вчинити, — здогадувалася Єлена. — От ніби їде до міста на службу, а там приїде й буде речі на весілля купувати. А може й Василь поїде й таки десь там шлюб возьмуть? Побачиш, чи не правду говорю.

— Шкода хлопця, — муркнув Воркун і глянув якимось загадочно на доньку, що дивилася вперто крізь вікно.

— Шкода, але що зробиш? То лиш ти береш все на кпини, а багаті єднаються, збивають маєтки до купи, — воркотіла Єлена, обдираючи маленьку цибульку, щоб кинути в киплячу вже рибу з капустою. — Ти би мене з хати вигнав коли б я так бігала по селу, як бігає Калина, а вона не бігає за дармо, і хто як дбає так і має.

— Ов-ва, — сказала Марія зрезигнованим голосом, — я поїду сама, — додала трохи пізніш і лягла на постіль. — Зрадниця, — прошептала ледвечутно, заривши голову в подушку.

На цім їх розмова скінчилася, бо до хати увійшли хлопці, що пробігавшись майже від ранку на свіжому повітрі й голодні були, мов вовчики. Єлена дала їм по кавальчику хліба, щоб втихомирити їх поки вечера буде.

* * *

Василь Дуб, від тої неділі коли то він прийшов від Воркуна завитий у хустці, ходив сумний мов добрий син котрому добра мама умре. Мовчазний такий зробивсь неначе воду в роті носив і говорив лиш тоді, коли його питав хтось про щось, але й те дуже скупко, одним словом відповідав. І щоб бути далеко від людей, він день-у-день, мороз-не-мороз виходив зранку в ліс, рубав дерева, і навіть їсти в хату не увійшов би був, коли б не кликали були, а ввечері, зараз по вечери лягав за стіл на лавку, і там засновував себе мрійливими думками, мов павук павутинням.

Але клопіт із ним був той, що то не він, але Марія

була павуком, а він сам був звичайною мушкою, що випадково попала в наснувані її гарною вродою й вдачею сіти. Запугався був бідний хлопець та й дзінькав своїми думками у тій на показ дуже тандитній пряжі. В дійсності, він боровся між двома відмінними й розмежованими від себе простором і обставинами світами: один той, там далеко за морями й за горами, повний природних і людських утіх, котрі завершені були тепер Парасиною Підгірного, котру Марія пригадала йому випадково, а другий цей, холодний, нагий і суворий та й дикий котрого хоч не-хоч Марія вкрашала своїм любим покровом. Він сіпався тими своїми думками то до одного то до другого; обидва манили його до себе своїм змістом; але трудно йому було поставити, проголосити серцем і душею певний вирок.

Згаданій вже неділі він мав дуже тверду думку висвітлити Марії свою постанову, що він вертає до старого краю й має дуже велику охоту, щоб і вона їхала з ним. Він навіть настільки був рішався, що коли б в неї закрадалися б були страхи перед зрадою, то він одружився би був із нею тут і вже вкупочці поїхали би в рідне село. Але не сталося так, як він думав, бо мороз перешкодив йому висловитися ясно. Марія не зрозуміла його, розсердилася та й сказати правду з хати вигнала. Та саме собою вигнання, коли б воно було відбулося без того пращального поцілунка, можливо, не кинуло б було ним у розстрій, бо він зляпався би був Парасини й поїхав із легким серцем до краю, але той поцілуй...

— Чого ж ти, сину, ходиш, мов той когут, що здихати хоче? — питав Василя його батько завваживши, що син мало що їсть і ногами ледве плентає. Вони випадково в стайни зійшлися.

— Не зле було б коли б й я здох, — воркнув Василь, викидаючи з худобячої постелі замерзлі клубки гною.

— Вже доїв тобі світ?

— Доїдає.

— Потерпи ще до весни, а тоді я відвезу тебе туди

звідкіль привіз, — говорив Павло сумно. — Ти не винуй мене, бо знаєш, що я не за все винен...

—Я не виную.

—Хоч сказати правду, то ти маєш право тепер навіть і випарити мене за мою дурну натуру, — тягнув далі Павло.

Василь глянув на батька й жаль зробилося йому за тим, що він не може висповідатися перед ним і розказати чого він вдійсности сумний і що мозолить його серце. Ну, знаєте, стидно дітям розкривати перед батьками свої любовні справи.

—Я забрав вас із теплого гнізда непоірених іще, і завіз сюди не знаю нащо й пощо, — долав Павло й втер крадьки рукавом очі.

Завважав це Василь та й не видержав. Стид його зник і щось десь там із глибини його грудей заставило його сказати батькови дійсну причину його суму. Думав, батько якусь добру раду дасть.

—Добре сину ти це говориш, але брати на плечі ще одного жербака тоді, коли й ми на жебраків спускаємося, то це якось не сходиться до купи, — сказав Павло, коли Василь сказав, що без Марії то йому все одно що й не жити, і з цієї простої причини він хотів би забрати її з собою до краю. — Там дякувати Богу є багато дівчат і гарних та й з маєтком...

—Але такої як Марія нема, — перебив Василь батькови бесіду.

—Можливо, що й нема, але памятай, що любов їсти не дає.

—А щоб ви сказали, коли б я одружився з нею й лишився тут? — питав осмілений Василь.

—Поблагословлю тебе так, як лиш батько може благословити, бо й сам я люблю її не менше від тебе, — сказав Павло щиро, по батьківськи.

—А то чому воно так, що тут можна, а туди не можна? — питав розцікавлений хлопець.

—Ти ще молодий і не розумієш, — поясняв Павло трошки з гумором. — Тут, то ви обоє мусите від почат-

ку дороблятися й що доробите то буде ваше, а там що вже маєш то й з того жиєш, бо дороблятися нема на чім і куди, бо тіснота там. Ти ж знаєш, що ти, коли б був там то не міг би вже мати стільки поля, що я мав, бо вас є вже пятеро й кожному треба було щось дати з того поля. І тому, коли хто там женить сина, то шукає для нього такої дівчини, що найбільше ґрунту принесе з собою його синові. Тому то Марія тут добра для тебе, а там то ні.

—Я вже бачу, як то воно є, — сказав Василь.

—Як бачиш, то роби так, як уважаєш, що ліпше буде.

—Я так і зроблю, — сказав він, хоч не мав іще й поняття що то він зробіть. Втішний він був тільки з того, що знав уже, що й батько знає чого він сумний ходить.

* * *

Василь із батьком, як вже знаємо, порозумілися були, але з мамою він навіть не пробував прийти до якогось порозуміння. Говорити з нею про старий край шкода було, а споминати щонебудь про Марію, то було те саме, що викликати вовка з ліса до ягнят, а на її заходи одружити його з Катериною він тільки криво усміхався.

—Ти не будь дурний і роби так, як я кажу тобі, — говорила вона день перед тим, коли Поштар мав їхати до міста й везти дівчат на службу. — Я вже все для тебе приготвила тільки ти якось тягаєшся, мов муха, що ненароком впаде в сметану, і до сьогодні півслова не сказав Катерині. Ганна казала, що Катерина колинебудь згодиться одружитись з тобою тільки жде, щоб ти сватав її. Мені голова схне, я бігаю, мордююся, а ти й вухом не ведеш. Що з тебе за парубок? Мені аж соромно від людей, що я мушу падькатися за всіма вами. Засватаєш ти Катерину то Іван і Ольгу возьме, але він жде і хоче бачити, чи ти будеш для них таким, як він є для нас. І як то буде файно коли ви поберетесь! Буде наша фамілія разом, в купці. Лиш ти не втягайся, але йди, ну, так, для порядку, й зроби свої освідчини перед Катериною, а потім і старих по звичаю старому попроси, щоб видали її за

тебе. Бо, як сам бачиш, тут навіть нема кого за старостів узяти. Кого ж возьмеш, Воркуна? Та ж цей свою підтиче тобі під ніс. Засватаєш, поїдеш зо старим і з нею до міста, купите, що вам треба буде, возьмете десь там шлюб і буде спокій моїй голові.

—Піду, піду, — обіцявся був Василь, вислухавши мамині докази, — але аж літом, бо тепер зимно їхати та й весілля зимно робити.

—Чого ж ждати до літа? Чи ти хочеш випустити таку гарну дівчину з рук? Вона, коли побачить, що ти не рипаєшся за нею, піде до міста, старий знайде для неї роботу, бо він ласий на гроші, а там вона може знайти собі іншого й лишишся мов на цідилі. Та й таки я не хочу мати за невістку дівчину, що по наймах волочилась, бо з такої не буде господині...

—Марія поїде...

—Марія, Марія, що тобі Марія? — зарипотіла Калина на згадку цієї дівчини. — Вона може їхати, бо вона зросла в наймах та й умре в них, бо вона такої фамілії. Вона й Катерину попсоє, бо намовляє її, щоб їхала з нею до міста. Та й поїде коли будеш такою мамалигою як ти є. І я таки на розум тобі кажу, що ти мусиш цими днями зробити те, що я кажу тобі, бо з хати тебе вижену. Я вже все настроїла так, як треба, і навіть обіцяла, що ти прийдеш і вони вже ждуть на тебе. То ж уважай і не нароби мені стиду, бо як я гляну їм у очі коли ти змики тиш?

Говорила це Калина з великою вірою, що Василь слухав і відчував все те так само як і вона, а те, що він трошки втягався, то приписувала його стидливості, бо молодий він був іще та й не розумів, що добре, а що зле. Та й тішилася з того, що він вислухавши її вийшов і пішов у тую сторону куди вона посилала його, та й духом летіла за ним із цікавості великої, бо рада би була послухати, як то її син свататися буде.

І ви, можливо, подумаєте, що Василь не взяв поважно справи до серця, але це була б дуже велика помилка з вашої сторони, бо коли б вас, розуміється тоді, коли ви є

в такому віці, як був Василь, поставила ваша люба мама в таке саме положення, як поставила вона його. То й ви би не посмішкувалися, але пошкрібалися загадочно в голову й сказали: — От, маєш тобі книш, тебе женять, а ти спиш. — Але ми не знаємо чи Василь сказав так, тільки знаємо, що він був у Поштаря, і навіть з Катериною говорив, ніби освідчувався.

—Чи Марія напrawdę йде до роботи? — питав він Катерини, бо не мав він нагоди питати самої Марії про цю справу.

—Вона вже не годна всидіти дома, але бігає до нас і питає коли то батько їхатиме до міста, — відповідала зарум'янена дівчина, бо вона завсіди рум'яніла коли Василь говорив до неї.

—А ти не їдеш? — запитав він, тягаючи пальцем по столі й мимоволі писав слово “Марія.”

—Я не знаю, що робити? — сказала Катерина, бавлячись тороками баюрка котрим підперезана була. — Батько не спиняє мене, але мама не пускає, бо вона іншу думку має, як батько. А що ти кажеш, повинна я їхати? — запитала й шукала своїми очима його очей, що дивилися на невидно написане слово “Марія” на столі.

—Твоя воля їхати, або не їхати, — відповів Василь не здійснюючи очей зо стола.

—Як би так було як мама каже то я не поїду, — сказала Катерина, якомсь задихано й приглядалася любому її хлопцеві, чи розуміє він її слова. Дуже бажалося їй, щоб він запитав, що то мама каже.

Але Василь дуже якогось тупого хлопця вдавав, ну, не розумівся на речах.

—А Маріїна мама, що каже Марії, не знаєш? — запитав він і цим стягнув на себе дуже злобний і проникливий погляд Катерини. Вона сіпнула сердито тороками, встала й ніби воду пила.

—Марія не слухає своєї мами, — сказала вона півголосом і зневажливо.

—Я також поїду до роботи коли лиш потепліє, —

сказав Василь спокійно й при тім стер долонею невидне, але любе йому слово зо стола.

—Та й я поїду, — сказала сердито Катерина.

На цім Василеві освідчини скінчилися, але наробив він ними дуже багато грижі для своєї мами. Вона з нетерпеливостію зараз, на другий день, побігла до Поштарів перевідатись про його сватання, і, коли довідалася, що він не довів діло до такого кінця, як вона бажала, розсердилася дуже.

—Ти не бери собі до серця, що він удає з себе такого зелипугу, — говорила вона Катерині в очі. — До роботи не їдь, але сиди вдома, і до весни його серце навернеться до тебе, бо Марії не буде й не буде кому йому голови завертати.

—Я не хочу вішатись йому на шию, — сказала Катерина гнівно й більш не відзивалася збираючи й пакуючи своє шмаття, бо завтра мала вже з батьком їхати, як то кажуть, у світ за очі.

* * *

На другий день рано, зараз по півночі, обтикала й обтулювала, плачучи нишком, Єлена Воркун, свою доньку Марію, що сиділа вже на Поштаревих санях на сіні побіч Катерини, і хлипала з жалю, що рідню покидає.

—Дивися дитино, — шептала Єлена крізь плач і може вже десятий раз поправляла вереню то по боках, то на ногах дівчини, — як тобі буде там зле то вернись до дому, бо нема ніде ліпше як вдома. Не забувай за Бога та й за нас...

—Я також буду там незадовго, — сказав Воркун, що стояв коло саний і якимось не дуже то добре почувався. — Останні гроші я вже дав вуйкови на муку, і коли зімо її то й можемо розлізтись з дому як голодні миші з церкви.

—Я приїду на Великдень до дому, — сказала Марія глухо з під хустки, і цими словами велику надію батькам посади несподівано.

Стояв і Василь коло саний і ждав якоїсь нагоди, щоб попрощатися з дівчатами. Але не осмілювався, бо коло саний з одного боку стояла Єлена, а з другого Ганна й відпихали його, мов якого ворога від своїх доньок. Аж коли рушили коні, коли посунулися сани по м'якім снігу, бо лагідне верем'я було тоді, Василь вчепився саний подав мовчки дівчатам руку на прощання, а Марії втикав у її руку лист зложений так що його можна було незаметно в жменю взяти. Тепла була ця цидулка. Марія сховала її коло самого серця й на світі для неї не було нічого тепер тільки вона й той кавальчик паперу, хоч і не знала що було на ній написано.

— Поховали й тепер ідім до порожньої хати, — сказала Єлена, коли вже за дзвіночками слух загубився в лісі.

— Гай, гай, не говори мов з просоння, — сварив ніби Воркун жінку, але й йому самому тужно та сумно було.

— Привезли сюди на край світа, в пустиню, та й розлізатися починають, бо нема коло чого держатися, — продовжала вона з докором, думаючи про дітей.

— Та вам іще не так зле, але моя осиротила мене, — хлипала Ганна. — До кого ж я тепер говоритиму днями цілими? Хата пустою стала, бо старий фірманитиме, а молодий...

Тут Ганна заголосила й не докінчила.

З цим вони й розійшлися, щоб ніч доначовувати.

* * *

РОЗДІЛ XIII.

Прийшла весна...

Та, не прийшла вона так скоро, як ото ми сказали, ніби в такім розумінні, що вона нагло прибігла звідкись, розсипалася по землі, і лежала так, як ото ви нераз робите, коли маєте час, приміром, возьмете верету або ковдру, розстелите десь там у затишку, і грієте спину, або живіт, або якийбудь інший бік вашого заквашеного зимою тіла проти теплого сонця. Цього, так наглого приходу, як ви самі знаєте, вона ніде не робить, а спеціально в тій частині західно-степової Канади, що лежить менше-більше на північ від п'ятогодесятого рівника. Тут вона не квапиться приходити, а коли спуститися на добру пам'ять Воркуна, то ця весна, про котру йде мова, була більше пізна, як всі інші весни, що він пережив. Та не лиш він, але й всі старші переселенці доказували це й здригалися споминаючи її. Причина їх невдоволення була двояка: перша була тая, що вони міряли її прихід мішками муки, що лежали вже порожні, а друга, що вони призвичаєні були на її скорий прихід у старому краю. Приміром, Степан Соловій доказував на старокраєвий рахунок, що вона повинна бути на своїм пості точно на двадцять і третього березня, а Єлена Воркун розтягала трохи тую точність і доказувала, що вона мала б з'явитися між святами Сорок Святих і теплим Алексієм. Але обоє вони потерпіли велику невдачу зо своїми доказами, бо той день, того березня й того року був мало що тепліший від двадцять першого грудня, а св. теплий Алексій сидів коло печі й грів руки так само, як і св. зимний Микола. Заблудила вона була чи що, бо ніби прийшла аж по св. Благовіщенню, але й то не з повним, як то кажуть, своїм почотом.

—Сьогодні Благовіщення, в краю вже повна весна, а тут все показується так, мов би то був перший тиждень великого посту, — говорив Воркун, що сидів коло стола й, як казала Єлена, мордував себе коло книжки, що Со-

ловій дав йому читати. Він в цій хвилині відложив її на бік, позіхнув ліниво й глянув на двір.

—Тату, чи наші ластівки прилетять сьогодні до нашої хати? — запитав Корнило, що клінчав на лавиці й, малюючи пальчиком пташки на шибках, зазірав крізь вікно на небо, де північно-західний вітер бавився сивими клаптями хмар, що, перелітаючи понад землю, розсівали по лісі сніжні крупки. Він пригадав, що минулого року він сидів із батьком і Павлом на лавці коло криниці, на Благовіщення, і приглядався зграї ластівок, що якимось непевно літали понад хату, сідали рядком на півзення, співали весело, зривалися нагло, і декотрі залітали до хорім і оглядали, там під дахом, старі глиняні гнізда, що поприліплювані були на латах. Він тішився, що до них вернула їх власна ластівка, тая, котрій Павло відрубав ножицями одну стрілку з її хвостика минулого літа, щоб переконатися, чи вернеся вона.

—Не знаю, сину, чи прилетять вони, бо далеко воно й страшно їм летіти через широкий океан, — сказав Воркун сумно.

—Чому ви не взяли їх із собою? — сказав докірливим голосом хлопець і хухав на шибку, щоб ліпшу пташку намалювати.

—Не взяв, бо в них були маленькі ластівятка тоді, коли ми вибиралися в дорогу, — відповів батько свідомою неправдою, щоб виправдатися перед хлопцем.

—Напишіть до вуйка Петра, щоб він забрав їх із собою, коли буде їхати сюди, бо вони так гарно співають, отак-о: пітя-вітя, пітя-вітя, пітя-вітя-чире-єнк.

—Напишу . . .

—Напишіть, щоб і бузьків привіз, бо вони так смішно кланцають дзьубами, отак-о: Тут він задер голову взад, підносив її поволі та й ніби клектав по бузячому кл-кл-кл-кл . . .

—Напишу, щоб привіз.

—Та й колесо старе, таке як то вуйко своїм бузькам поставив був на свою хату, щоб вони мали на чім гніздо робити.

—Та й колесо...

—Та й жайворонка, того тату, що в полі співає фітятів-фітятів-фітятів-пів-пів-піль-піль-піль і висить у повітрі, мов на шнурочку й зноситься поволеньки все вгору та вгору так, що його ніц не видно. Я дивився, тату, але його не було там, де він співав, а наш Павло казав, що він у Бога на вікні співає. А потім він, тату, отак-о вжі-і-і-ть (тут Корнило показав рукою, як то прудко й з вихиласом жайворонок з неба на землю сідав) і сів собі на грудку землі. Чи привезе його вуйко?

—Як зловить його, то привезе.

—Та й соловія, того тату, що ніби каже, що кліш вівцю вкрав. Він у нашім саду в ночі співав кліщ-кліщ-кліщ, вкрав-вкрав-вкрав, втік-втік-втік, ловіть-ловіть-ловіть, потоком-потоком-потоком, вже втік.

—Ми маємо вже тут соловія, — сказав Воркун і усміхнувся нишком.

Корнило глянув цікаво на батька, і зловив його усміх...

—Е, це вуйко Соловій, а то тая пташка, знаєте? — сказав він ніби трошки ображений тим, що батько бере його на збитки.

—Знаю, знаю. А зозулі не хоч? — запитав розвеселений балачкою Воркун і вже сам пригадував хлопцеві пташки.

—Тої, що з вудвудом дражниться?

—Як дражниться?

—А так, як наш Павло показував мені, що вона ніби каже куку, а він каже її на збитки вуд-вуд-вуд. А-ну ви так робіть, як зозуля, а я буду робити так як вудвуд,— сказав розцікавлений хлопець і присунувся до батька коло стола. — Ви зложіть язик у трубку й дуйте так, ху-ху, а воно казатиме ку-ку, а я буду казати вуд-вуд-вуд.

—Попроси маму, нехай мама покукає трошки з тобою, — сказав Воркун і аж дрижав із радости та пританеного сміху.

—Е, мама не знають кукати, ви ліпше знаєте, — сказав Корнило і рад би був сам витягнути батькови язика,

і зложити його в трубку. — Отак-о тату, — показував він своїм маленьким язичком маленьку трубочку.

Послухав Воркун хлопця, зложив язик у трубку й кукав, а Корнило перелятий утіхою, як то кажуть, по береги, вудвудкав за кожним разом і сіяв із радості. Дивилася Єлена, як то вона називала, на старого та й на малого, і ніби сварила думкою старого, що накладає розум із малим, але й сама раділа з їх пустоти, бо весну вони пригадували, розчиняли її в хаті. Перенесла ця, їх дурненька забавка, всіх їх у поле необмеженої краси старокраєвої весни та й звязувала їх душі з нею. Уявлялися їм зелені, нивами помережані поля, а понад тими полями жайворонки, як казав Воркунів Павло, у Бога на вікнах співали, величали Його своїм безконечним співом і просили в Його ласки для них і для своїх синів землі, що від ранку до ночі порпаються по тих надіями засадженими полях. А там знов цвітучі сади, мов молоком і вином обляті, вималювані весною, дихали серцецілющим ароматом, а в їх запашній красі, в їх розкішній зелені гралися радісними голосами Божі пташки день і ніч і прями доли хлопцям і дівчатам. Веселий край, багатий край, але його власні діти — сини землі — мусіли покидати його . . .

— Будете ви інакше кукати, коли муки не стане, — сказала Єлена, що зо своїми пестрими красою уявами, мимоволі, глянула на піч, де під стіною стояв більш як половина неповний мішок із мукою.

— О, лиши цю балачку на завтра, — сказав розбавлений Воркун, скінчивши кукання, і таки зараз пристав із хлопцем до балачки про птаха, що його косом називають.

— Ви знаєте, тату, що кос дуже сердитий робиться, коли йому покривляться, — говорив із запалом Корнило. — Він сидить собі на дереві та й свище філфа-афів, та й трошки перестане, і знов філялафів. Наш Павло казав, що він ніби каже: “Катріно-Параско, ходи сюди”, і він тому сердитий, що хтось свище так само, як він.

— Хто ж би то не був сердитий, як хтось комусь щось перебиває, — сказав Воркун і пробував наслідувати своїм свистом спів коса. Корнилій ніби покривлявся йому та й

сміялися один із одного.

—Вийде так, що на самий Великдень будемо голодні сидіти, бо крішки хліба не буде в хаті, — сказала знов Єлена, коли старий із малим перестали були на хвилину й мочили язиками губи, бо висхли від свистання.

—Приїде Марія на свята та й привезе нам і хліба, й сала, і...

—Привезе тобі фігу з маком, — сказала Єлена на-смішливо та й заглянула крізь вікно. — Хтось, здається йде сюди? — прошептала й почала вигладжувати одержу на собі. — Була я якось у Дьордія, та й питала, чи не поїде він до міста перед Великоднем, а він тільки рукою махнув.

—Не поїде?

—Каже, що тепер ніякої дороги нема, ні для саний, ні для воза, та й тому не їде.

—Буде воно зле, як так воно є, — сказав Воркун. Він глянув на півміха муки та й пошкробався в потилицю.

—Та ж я до тебе говорю про це, а ти кукаеш собі з хлопцем.

—І що ж ти думаєш я маю робити?

—Роби щось.

—Що?

—Або я знаю що?

—Вуйків Василь іде до нас, — сповістив Корнило, що клінчав і приглядався тому, що мама казала, що хтось іде до нас.

—А то що за празник буде? — запитала сама себе Єлена. — Та ж від Різдва його нога не була в нашій хаті, — додала вона й почала на скору руку лавицю стирати.

Василь постукав у двері, увійшов у хату, привиталися й на просьбу Воркуна сів на лавицю коло стола. А Єлена тим часом жибоніла, що йому треба попелом ноги посипати, бо він вже давно в них був і притім розпитувала, чи його мама здорова, що вона поробляє цими часами, ну, знаєте, як то воно є, коли то прийде до вас знакомий гість у недуже то наглій справі, а отак собі, зо звичайною візитою. Загально, таким надійним гостям, яких

представляв Василь, всі тії добрі люди, а спеціально мами, що мають такі доньки, що вже підрастають до людей, дуже раді. Нема тоді в них таких думок, що кажуть: “Чого цей приліз тут? Що його принесло, лопата чи весло? Чого він тут залавляє?” Та й багато інших думок кільчиться в його присутности, хоч про око питають, чи не паде дощ, чи не збирається на дощ, чи він не перепудився передвчорашнього грому, це так літом, а зимою питають чи в нього ще ноги цілі та й чи зуби не потріскали від морозу. Але сказати правду тут у них кожний гість був пожаданий, а Василь мав той привілей, що таки дуже був пожаданий.

—Що ж там твій батько робить? — запитав Воркун вже по тім, коли Єлена скінчила свою вступну промову.

—Батько кривають по хаті...

—А то що сталося? — запитала налякано Єлена. Слово криває настрахало її.

—Розсадили сокирою стегно та й...

—Як розсадили, дуже розсадили? — допитувала чутлива Єлена, і здавалося їй, що то її стегно, уявлюючи біль розрубаної рани.

—Довбали корито на воду для худоби та й якось там сокира сповзла та й замість в дерево в ногу попала.

—Ццц, — зацикала Єлена. — За що то нас Бог карає так тяжко? — сказала крізь плач. — Коби хоч гангриня не кинулася поки загоїться рана.

—Загоїться, не бійсь, — потішав Воркун жінку. — На таких, як ми, то рани присихають скоро, мов на псах. То лиш треба була натовчи вугілля й засипати рану. Бачиш цей шрам? — говорив він, показуючи свою долоню. — Там жменя вугілля заросла двадцять років тому, та ще й тепер чорніє.

—Батько засипали, але бояться, щоб не прокинулася та й післав мене до вас можливо ви знаєте якийсь лік, щоб скорше загоїлася, — говорив Василь поволі й поважно.

—Як би так літо, то ліків повно в лісі, але тепер де їх знайти? — журилася Єлена. — В краю я завсіди мала

намочені листки з лелії, вони всьому помагають, а тут нема звідки взяти їх.

— Коли б ближче до міста, то там купив би якоїсь масти? — міркував Воркун. — Але поки туди й звідтіль, то може бути за пізно.

— Я був сьогодні в Поштаря питати чи він не їде до міста...

— Він не поїде, — сказала Єлена, ще й рукою махнула.

— Не хоче їхати, каже, що дороги нема доброї, — додав Василь.

— Не знаю, чи то ми каліки якісь, чи без язиків, що без Дьордія й крока не поступимо? — сказав трохи гнівно Воркун. — Воли маємо, вози є, але боїмося їхати ними. А щоб ти сказав, Василю, коли б ми обидва смикнули таки завтра до міста вашими, або моїми волами?

— Я з вами можу й зараз їхати, — сказав Василь із охотою.

— Завтра їдемо, чуєш? — сказав Воркун із твердою постановою і, при цім встав ізза стола й почав ходити по хаті. — Воли стоять у стайні й не зле виглядають, а ми журимося тим, що Дьордій не їде кіньми. Біжи до Соловія й накрути його там, щоб також їхав з нами, або скажи нехай прийде сюди, а я його сам накручу, — сказав він до Василя.

— Та то й Вакареви треба дати знати, бо вони там вже цілий тиждень лиш рибою живуть, хату засмерділи тою рибою, — сказала Єлена. — Післала сьогодні Єлисавету з двома бохонцями хліба, щоб хоч Тетяні було, бо вона дитину плекає й ходить така, що лиш кістками калатає.

— А Павло де?

— Павло випросився йти з Єлисаветою.

— Як так, то я сам мушу побігти до Вакаря.

Василь із Воркуном вийшли, а Єлена обчисляла вже що то Воркун мав би купити за тую п'ятку, що ще заважалася в них.

Та не встигла Єлена вичислити все те, що потрібно було її купити в місті, як до хати увійшла Текля Соловій, і відразу почала ніби сварку за те, що до неї мало хто загляне.

—Що то ви вже тут повмирили, що ніхто не наверне до моєї хати? — воркотіла вона, віддувши по дитинячому губи. — Від коли Марія поїхала, то вже стало так, мов би всі люди ноги повідморожували.

—Який добрийдень таке й спасибіг, — сказала Єлена, зацитькуючи свою гостю й садила її на постіль. — Ти до нікого та й до тебе ніхто не йде.

—Я майже кожної неділі буваю у вас, а ви до мене ніколи...

—Я до Тетяни йду щодругий день, бо та жінка може всиротити діти колибуть, коли б не доглянув її, а ти дякувати Богу здорова.

—Я сьогодні ждала, ждала, щоб хтось прийшов, бо дай Єлисавета, та й не видержала, бо сонце вже далеко з полудня й так вам кажу навкучилося було мені, що малощо не плакала, та зо злости вибігла сюди.

—Та ж там Василь пішов до вас.

—Василь нагнівався на мене й навіть говорити не хоче.

—За що нагнівався?

—Казав Степанови, що то моя робота, що Марія пішла до роботи, бо я видумала її Параску Підгірного.

—Не знаю, що там між вами є, — сказала Єлена.— Він гнівається на тебе, а його мама на мене, що то ніби я й Марія підмовили Ганнину Катерину, щоб вона їхала до роботи тільки на те, щоб Василь не одружився з нею, а Ганна знов дується на мене ніби за те, що я штудерую Марію видати за Василя.

—А Ольга казала мені якось, що її мама й Ганна також дуються, за Івана, бо він якось, зараз по тім, коли дівчата відіхали, розсердився був дуже, що вони обидві картали його за щось там і виспівав їм геть усе. “Ви мене з двома жените”, мав він кричати до Ганни. “Ви про Марію думаете, а до Ольги посилаєте мене”. Калина

як це вчула й від тоді навіть і не згадує її про Ганну.

—А Ольга що каже?

—Ольга тішиться, що має спокій тепер, бо мама не сушить її вже Іваном. Каже, що коли Марія знайде для неї роботу, то вона також поїде, і просила, щоб я це написала Марії.

—Ой, Господи, який то дурний клопіт, — сказала Єлена й зідхнула тяжко. — За дурно, за пусто ворогувати! Та ж то діточа справа паруватися, а не їх. Як вони будуть жвендіти щось про мене, то так збештаю одну й другу, що не вмиються в чистій воді. Твоя квочка сидить добре? — запитала вона, забуваючи за “клопіт”, бо її квочка встала з яєць і вийшла з під постелі.

—Я свою вибила вчора, бо вже двоє яєць роздушила.

—Моя уважна... Та, де ти летиш на лавицю? — питала Єлена курку й забігала, щоб зігнати її з лавиці. — На їж трохи, та й підеш на двір проспацируватися, бо вже ти очі скаправіли від сидження... Ти другої квочки не садиш? — запитала вона Теклі, мяцкаючи варені бараболі з хлібом і кидала по грудці для голодної курки.

—Посадила би я ще й три, бо три розквокалися, але яєць не маю, бо тії три, що не квочуть хоч ніби несуться що другий день, але більше яєць виливають.

—Та то й мої так роблять, та й не знаю, що то за примха з тим виливанням? Мої чотири несуться, бо одна сидить, а дві вже навурсились сидіти, але я за цілий тиждень тільки шестеро яєць спрятала. Дітям по одному варю, яешницю роблю для них, най Бог простить за гріх, бо то піст великий. Ми обоє з старим живемо рибою й хлібом, а дітям, таки треба хоч щось крішку ліпшого зїсти, бо вже й так повитягалися мов би їх хроби їли. Але що то одно яйце на них трох на день? Це так як псови муха. Це ніби таке, що ні їм, ні під квочку.

—Степан говорить мені, що курки виливають яйці тому, що не їдять зерна ніякого та й не мають де порпатися. Від самих бараболі шкаралупи не буде твердої.

—Та Бог його святий знає чому воно так, але як воно показується, то наш Великдень буде без писанок. Не

буде яець, та й не буде чим закрасити їх, хоч би й були.

— Ми сховаємо цей Великдень на другий рік, — засміялася сумно Текля, — бо який то Великдень без писанок?

— Як Марія щось не пристарає для нас, там у місті, то й муки не буде на паску.

— А вона як приїде до дому?

— Вуйко Григорій збирається їхати завтра до міста з Василем. Василь й того пішов до вас.

— Чому ж ви не сказали цього скорше?

— Я думала, що Василь сказав тобі?

— Вуйко хочуть, щоб і Степан їхав з ними?

— В трьох ліпше буде їхати, бо Поштар каже, що тепер тяжко їхати.

— То й добре, — сказала Текля й встала, щоб вже йти до дому.

— Чого так спішишся? Є ще час до вечера.

— Листа напишу до Марії.

— Вона приїде на свята.

— А хто знає чи її пустять.

— Мусить приїхати, бо які ж то свята будуть без неї тут?

— Я напишу на всякий випадок.

— Завтра прийдеш і підемо до Ганни яець під квочки купити.

— Та ж вона гнівається на вас? Ви маєте бештати її? — жартувала Текля, сміючись.

— Е, що там бештати? Я вже й забула за те. За що сварити її, коли вона Богу духа винна. Кожна мама бажає своїй дитині добра, і пробує пригорнути його до неї, хоч часом не так, як треба. Не забудь взяти для Тетяни миску муки, як будеш завтра йти сюди та й хліба, як маєш свіжий, бо гріх будемо мати за неї та й за її діти, коли б повмирили з голоду.

— Возьму, принесу, — сказала Текля вже в дверях і побігла по дівочьки до дому.

Воркун застав Вакаря, як звичайно, на стільці коло печі.

—Чи ти колибудь встаєш з того стільця? — питав його Воркун насмішливо. Між людьми Воркун говорив до нього “ви”, але коли вони були лиш обидва, то відносився до нього мов до хлопця.

—Чого буду вставати? — питав навурсений Вакар. — Добре, що ще сидіти можу, лиш не знаю доки.

—Ти нічого не висидиш так, хоч би ти сидів і цілий рік.

—І що ви хочете, щоб я робив? — запитав Вакар грубо.

—Роби щось.

—Що?

Воркун затявся, бо пригадав, що й дві години не минуло, коли то він поставив був Єлені таке саме “що”.

—Я їду до міста завтра й скажіть, що вам купити,— говорив він уже до Вакаря й до Тетяни, що лежала на постели.

—За що купити? — запитав Вакар.

—То в тебе нема вже ніяких грошей?

—А то ви думаєте, що тих кілька доларів, що я заробив, то множились у мене, як воші? Десятку дав за гомштат, десятку стратив на речі, тоді коли їхали до дому, а десятку дав Поштареві, як він їхав до міста перед Різдом, і по грошах, бо він мені ні centa не привіз назад. Маю, здається, ще три шустці й дам вам, щоб ви мені пошторонок купили.

Воркун пошкробався в потилицю.

—Як би не та риба, то ми би вже давно забули як то дихається, — продовжав далі Вакар. — Муку вже ви-фляцкали, корова вже перестала доїтися, і тепер хоч бери й гризи її від хвоста живою, щоб на довше стало, бо іншої ради нема.

—Ти не питав Дьордія, чи не лишилося бодай долара з тої десятки, що ти дав йому перед Різдом?

—Не питав і коли він сам не здогадується, то значить, що не лишилося.

—Я дав йому також десятку, але він накупив мені більш речей, як вам, — сказав Воркун загадочно.

—Може він обтягнув, що лишилося, за те, що привіз речі.

—Може бути, але він повинен сказати. Я ж йому казав, що за його роботу ми відробимо йому, бо нема в нас готівки платити йому.

—Ви казали за себе, а я нічого не казав.

—Та йди до нього таки тепер і кажи йому, що нехай дає гроші, а ні то муки.

—Не піду хоч би я мав здохнути тут.

—Чому?

—Бо він був у мене тиждень тому й бачив, що я не розпливаюся в добрі, та й вона говорила, що в нас тільки миска муки залишилася, а він посвистав та й...

—Він чого приходив до тебе?

—До роботи кликав, якесь там дерево звозити.

—Ти ходив?

—Три дні робив.

—Ну й чого ж ти кнюсиш тут? — питав його сварливо Воркун. — Я як вхоплю якусь жердку, то так тя вигаратаю, аж підскакуватимеш. Та ж в нього п'ять повних міхів муки лежить у шпихлірі.

—Красти не піду.

—Не посилаю тебе красти, але за тим, що тобі належиться.

—Я не знаю чи належиться й тому не хочу лізти в очі.

—Гай, гай, не будь такий сукритий, — говорив Воркун легенько. — Я йду в той бік зараз, та й ти ходи зо мною, і може якось і щось розкрутим. Павло Дуб ногу розтяв сокирою й хочу відвідати його, а там вже й до Поштаря поступимо.

З гіркою бідою Вакар одягнувся й вийшов із Воркуном.

Дьордій Поштар лежав на постелі та й кутив, коли Воркун із Вакарем увійшли в хату.

— Чи ви не ходите по селу як якісь благовісники? — питав він своїх сусідів, так собі ніяково, коли Ганна попросила їх сідати.

— Ти встань старий, не лежи колодою коли є гості в хаті, — говорила вона щиро й дивилася по хаті чи все стоїть в порядку.

— Або вони якісь чужі, чи що? — відмовлявся Дьордій, але таки піднявся й сперся ліктями на стіл.

— Та не чужі, але воно таки не годиться господареві лежати коли є хтось чужий у хаті, — доказувала Ганна й розшпортувала вогонь у грубці. — Що ж там ваші поробляють? — запитала вона чоловіків про їх жінки.

— Єлена сидить та й журиться, що не буде в нас, цього року, свяченої паски в хаті, — сказав Воркун пригадавши, що вона ще досвіта споминала про цю справу.

— Ми вже четвертий рік будемо без свяченого яйця, — сказала сумно Ганна.

— Та й яюсь живемо, — додав Дьордій недбало.

— Та чоловік може жити навіть так, як бики живуть, але що з такого життя? — сказала Ганна. — Ти минулого року й про Різдво таке говорив, коли я спінула тобі за коляду, але цього року ти інакше говорив, коли колядники заколядували нам.

— Я приймаю так, як воно є...

— Кожний так приймає, але треба старатися, щоб воно щось було, — перебила Ганна. — Великдень іще більше свято, як Різдво, ти знаєш, як то весело було в краю на Великдень?

— Тут так не буде, бо тут треба рукавиці вбирати на Великдень, що не знаєш вже як то було останніх двох років? Та ж вода в цебри замерзла була, розуміється, в ночі.

— А все ж таки Великдень є Великдень і треба його святкувати так, як Великдень святкується, — не піддалася Ганна.

— А то хтось боронить тобі святкувати?

—Та ніхто не боронить, але ти якось так говориш, мов би в тебе не було нічого святого.

—Гай, гай, якось то буде, — сказав Воркун. — Великодня нема ще, а ви посваритися готові. Я, от, до міста збираюся їхати завтра та й прийшов до вас може щось маєте передати Катерині, або купити щось вам.

Дьордій глянув на Воркуна, і усміхнувся.

—Ви чим: возом чи саньми? — запитав недбало.

—Возом.

—Беріть і сани на віз, може здадуться, — сказав Поштар і засміявся штучно.

—Як буде то буде, але ми мусимо заїхати й приїхати, — сказав Воркун, навіть дуже серіозно. Він не злюбив Дьордія за те, що він якось так дуже скептично віднісся до його поїздки.

Дьордій засміявся голосніше як перше.

—Вам добре сміятися, Дьордію, але нам не до сміху, бо голод не пан, — говорив Воркун, гей би сердито. — В мене є ще трохи муки на дні в мішку, але Томко з жінкою й дітьми вже більш як тиждень не бачуть хліба в хаті.

—Ой, Боже! Чимже ж вони живуть? — запитала Ганна крізь плач. — Я тепер мушу день-у-день вдома сидіти, бо дівчини нема (тут вона спустила голос до плачу) та й не маю часу навіть Тетяни відвідати. Як вона там: здорова, дужа?

—Щастя, що пса нема, а то хвостом звалив би її з ніг, — сказав Вакар. — Лиш очі й ніс лишилися з неї.

—Піду я, таки зараз піду, а ти з Іваном якось дасьте собі раду без мене, — говорила Ганна й таки вже вдягалася. — Питала я тебе колись то, як ти був в них, як і що в них, але ти й слова не сказав.

—Нащо ж я маю чужу біду розносити по селу, — сказав Дьордій, скручуючи папіроску. — Як їм біда нехай самі кажуть.

—Е, ти не маєш серця, — сказала Ганна невдоволено.

—Як маєте досить муки то позичте хоч півміха Ва-

кареви, — відіззався Воркун. — Віддасть, коли привезу йому.

—Вакар не має язика? — запитав Дьордій і глянув на Воркуна якомсь непосусідськи.

—Має, і то навіть досить терпкого, але просити, чи зичити він не має смілости, — відповів Воркун, і глянув досить сміло на Поштаря.

—Закуріть, — сказав Поштар і посунув столом до Воркуна капшук з тютюном, — та й скажіть Вакарєви, що я маю його півтора долара, що лишилися з тої десятки, що він дав мені перед Різдвом. Я думав задержати їх за те, що привіз речі, але коли йому так дуже прикро тепер, то я дам йому півмішка муки за них, а за привіз буде корчувати мені три дні.

—Трошки солєно, але нехай буде, — сказав Воркун, — чи як кажете Томку?

—Та багачам нема що пхати пальці між зуби, бо відкусять, — сказав Вакар, ніби жартуючи. — Вони мають мене в руках, а не я їх.

—Щоб ви робили, коли б ви мали мене в руках? — запитав Дьордій і глянув насмішкєвато на Вакаря.

—Я дер би з вас шкіру так, як ви з мене.

Дьордій засміявся голосно. — Видите, які ви без серця, — говорив він ніби з докором. — Бо сказати правду, я всім вам дуже дешево рахував всякий привіз. Три долари від одного цілком не багато коли порохувати, що я за кожний раз трачу вісім днів часу, мордюю себе та й худобу.

—Три долари за один раз? — запитав, мов би наляканий, Воркун.

—Три долари, або шість днів роботи, — потвердив Дьордій.

Воркун присів на лавці й зробивсь половиною менший як був.

—Ви не відробили мені ще й за те, що я ходив із вами землю оглядати, памятаєте?

—Кілько ви рахуєте за те? — запитав Воркун півголосом.

—Пятку, або десять днів роботи.

—Пятку від кожного з нас?

—Розуміється.

Воркуна так, мов би вже не було на лавиці. Сидів він скулений і числив у пам'яті кілька то він винен грошей, чи роботи сусідови. Багато виходило. За те, що привіз його з міста, як з роботи вертався, три долари; два рази привіз муки, перед Різдом і тоді коли Марію відвіз, то буде це шість доларів, а пятка за оглядини землі то разом зробить чотирнадцять доларів, або двадцять і вісім днів роботи. Він мало що не йойкнув коли вже з сумував рахунок.

—То ж як ми стоїмо обидва з нашим рахунком? — запитав він несміло й непевно, щоб впевнитися чи його числення сходиться з Поштаревим.

—Ви винні мені сімнадцять доларів, або тридцять і чотири дні роботи, — відповів Дьордій.

—І мені також таке вкροїлося? — запитав Вакар і дуже kwasно скривився.

—Я кожного трактую однаково, — сказав Дьордій і якось дуже смішно дивився на своїх приголомшених сусідів.

—Був я панським слугою в краю та й здається, що така сама доля знайшла мене й тут, — проворкотів Вакар і завертівся так, мов би хотів уже відходити.

Воркун не відзивався. Він сидів, мов на грани, і слухав як йому зимна дроз пробігала спиною. Та ж він від коли жие то такого довгу не мав іще!

—Ти не торгуйся так, як жид, але йди, запряжи коні, кинь мішок муки на сани, не смішися півміхом, та й завезеш мене до Тетяни, бо я з голими руками не піду до неї, — заговорила Ганна і завязувала в полотно якусь миску й горшок.

—Я муку на плечах понесу, бо Дьордій схочуть, щоб їм один день робити за те, що відвезуть, — сказав Вакар і встав із лавиці, щоб вже йти.

—А ви як думали: за дармо? — засміявся Дьордій.

— Рахуймося як жида, і жиймо як сусіди, — додав він і пакнув здорово свою папіроску.

— Та йди вже до тих коней, — наглила Ганна сердита, що Дьордій не показував ніякої признаки вставати й запрягати.

— Чекай, нехай гості посидять трохи, — відмовлявся він. — Скажуть, що хочу їх з хати збутися; ми навіть не поговорили собі так, як належить, по сусідськи. Ви, — звернувся він до Воркуна, — коли таки дійсно хочете їхати до міста взавтра то уважайте, бо то не жарти. Дорога кепська, розкаль, бо сніг топиться, і всюди в ярках вода під снігом і не знати як глибоко. Шубовтните та й тільки забулькотить за вами й за волами. Найгірші ці двадцять миль від нас, бо тут ніхто не їздить, а там далі є вже добрий прослідок. Я поробив багато знаків, дивіться за топільками, що лежать вздовж дороги по боках та й за знаками на деревах поки вийдете на вбиту дорогу по при телеграф. Шкода, що жаден із вас не їхав зо мною до міста в зимі. Стара дорога правцює зимою через стави, але тепер небезпечно їхати ледом і треба держатися літного прослідку. Тільки уважно треба слідити, бо заблудити так легко, як лисого голити. Як починає темніти не їдьте далі. Беріть із собою сокиру й багато сірників, бо без вогню трудно переночувати. Як заїдете волами за чотири дні до міста, то перехристіться.

До хати увійшов Іван і став коло порога, мов би чужий.

— Запряжи коні, — сказав йому Дьордій.

— Нащо?

— Не питай, але зроби, що кажу.

Іван вийшов, а Ганна почала просити Воркуна, щоб він забрав дівчата з містечка до дому, бо вона дуріє без своєї та й без Марії всі сумують.

— Ви вмієте приговорювати, — підхліблювалася вона до Воркуна, — і зробіть так, щоб вони на свята приїхали. а посвятах пішки до міста не підуть.

Воркун ніби обіцяв, що щось такого зробить, але думка про довг говорила йому що іншого: він сам остав-

ся б у місті, коли б знайшов роботу, бо довгу хотів збутися.

За кілька хвилин їхали вони саньми до Вакаря. Снігу на дорозі майже не було вже, і Дьордій мусів крутити кіньми по боках, де попід корчі можна було ще зимової дороги здибати.

— Ви не беріть собі до серця, що я вас так цупко обрахував сьогодні, — сказав Дьордій до Воркуна, завважавши, що цей похнюпившись стояв мовчки, мов би на похорон їхав. — То є дуже уміркований рахунок.

— Чи я вам кажу, що ні? — сказав глухо Воркун. — Я вже гризуся, як би то віддати вам той довг.

— Я не напіраю, бо знаю, що ви грошей не маєте, а відробите тоді коли мені треба буде робітника.

— Та вже буду я старатися від сьогодні не залізати в довги, — сказав Воркун твердо.

На роздорожу Воркун скочив скоро з саний, поздоровкався не дуже то привітно, і пішов зо схиленою головою до дому.

* * *

Довго, довго не міг Воркун забути своєї першої подорожі, своїми волами, цієї першої весни, до міста. Та сказати правду, він ніколи її не забув, бо лишилися йому на пам'ятку кольки в попереці, що відзивалися кожний раз коли приходила тяжка робота. — Та ж вона, тая подорож, варга була не три долари так, як Поштар брав від мене, але двадцять разів більше, — говорив він пізніше, коли йшла мова про перші піонірські роки.

— Виїхали ми дуже рано, от, коли почало бріщати, — розповідав він тим, що пізніше приїхали, і осіли в його сусідстві. — Набрали повну фіру сіна, кілька хлібів у мішок та й із хати, здавалося нам, що то фрашки, от, сидиш собі й ідеш собі. Василь зібрався по панськи, Соловій по парубоцьки, думали хлопці, що з сучими ногами аж до міста зайдуть.

— Але таки першого дня, вже десь пополудні, бо сонця видно було зза хмар і попасали ми отак, навгад, прий-

шли ми до потока закиданого ледом і снігом. Стали ми та й міркуємо, що робити, чи їхати, чи вертатися. Був ніби просідок зверху по снігу, і Соловій, скочив із воза, побігав по снігу та й каже: — Гоніть вуйку, ми переїдемо, досить твердо тут, — але не докінчив він слова, як сам застряг по пояс. Ледве-го Василь витяг із тої снігової каші./

—Розпалили ми вогонь, щоб Соловій висушився, бо над вечір іще приморозок брав, та й коло вогню радилися, що робити: їхати трудно, а вертатися стидно. Взяв я рискаль і почав прокопувати сніг. Копаю, а то так самісенько, як Поштар говорив: снігу в пояс, під снігом вода, під водою лід, а під ледом, ну знаєте, меду там не було, тільки вода. Тяжко буде переїхати, бо колеса відразу застрягнуть аж до леду, сказав я хлопцям. Та й не знати чи той лід видержить.

—Коли б ми самих волів перегнали на другу сторону, а там вони витягнуть воза шнуром, — сказав Соловій зарившись без штанів у сіно й дзеленькав зубами.

—Ти, казав я йому, тепер нічого не замочиш, іди з волами на другий бік, а ми поїдемо вже возом.

—Соловій подякував мені за таку раду, і не оставався нам нічого тільки вертатися. Але Василь вхопив сокиру, вирубав кілька сухих кавалків дерева, виніс їх і зробив із них місток по снігу. — Як поломимо ми сніг і змішаємо його з водою, то тоді легше буде волам іти та й воза не задержуватиме, — говорив він охочо й не переставав бехкати запакований твердо з верха тяжкий сніг.

—Поміг я Василеви, збурили ми тверду шкаралупу, але трудно було загнати воли у тую кашу. Крутили, вертіли вони то сюди, то туди, мало воза не перевернули. Ледве Василь затягнув їх у воду, шнуром тягнув, та й сам обмочився по вуха.

—Перешолопали ми ту кашу з гіркою бідю, але при березі стали. Стрімкий берег був та й ожеледою вкритий, бо у затінку до півночі він був. Спробували воли лізти, ховзалися, падали, ну, знаєте, худобина на леді не має ніякої сили. Випрягли ми їх, вивели на рівний бе-

ріг, вчепили до воза шнур і так витягли його разом із Соловієм.

—Розпалили ми вогонь та й сушитися стали, бо й вечеріло вже, і треба було ночувати.

—Пять днів ми їхали, поки заїхали до того нещасливого міста. Хліба нам не стало, сіна волам забракло так, що п'ятого дня всі ми, пять нас, два воли й нас три, постили цілий день. Їхали ми по при якісь хати тут то там, але що зробиш коли в тебе нема язика того, що треба.

—Приїхали ми до міста та й прямо до тої пекарки жену воли, бо хліб уже привиджувався нам. Купив я один бохонець, виніс і ми його розідрали як голодні пси. Зїли ми його, визбирали крішки та й розглядалися де б то сіна волам купити, чи вже навіть украсти, як не дадуть. Щось я подумав та й кажу до хлопців: та ж тут десь мусить бути моя Марія та й Катерина Поштарева.

—Де ж ви знайдете їх? — сказав Соловій та ще й рукою махнув.

—Зараз я їх знайду, сказав я, та й загнав воли до того господаря, що ми йому першому дрова рубали. Заїхав я на вулицю по при його хату та й говкати почав, ніби воли задержував. І що ви собі міркуєте? Не встиг я крикнути щось чи не три рази, як з хати вибігла Марія та й з радісним плачем до мене: — Ой, тато, тато, — кликала, та аж мені на шию скочила й обняла з радости. За нею й господар вийшов і господиня та й зачали щось там говорити; веселі були та й здавалося тішилися, що ми приїхали.

—Досить, доню, цієї радости, сказав я до Марії, коли вона почала була розпитувати про маму та й про всіх,—бо нам любо розмовляти, але волам голодним ніяково стояти. Іди та й запитай свого пана, де би то їм сіна дістати.

—Пішла Марія, щось там сказала йому, а він вийшов на вулицю махнув рукою, щоб за ним їхати, і запровадив нас до великої стайні, де якийсь там півндіян розпряг воли, забрав їх до стайні, а нам справляв рукою на хату, що стояла коло стайні.

—Зайшли ми до хати, тепло в ній було, та й два ря-

ди ліжок, одно над одним так, як у тім кораблі, що ми їхали ним до Канади. — От виспимося цієї ночі, — сказав я до хлопців і вже таки чув, як мене ломило на сон.

—Вийшов я на двір, до стайні, щоб на волів подивитись і що ви собі думаєте? Лежали вони на своїй постелі та й лежачи сіно їли. Аж-ми жаль стало дивитись на них. І вірте мені, або не вірте, але від тоді ні я їх, ні ніяку іншу худобину не вдарив: шанував мов дітей своїх.

—Як вже світло засвітили до хати увійшли Марія й Катерина. Що то за радости було! Принесли нам і хліба, і мяса, і чаю, всего принесли та й розмову розвели розпитуючи про все, як там вдома. Не знаю як довго вони там із Василем і Соловієм розмовляли, бо я зів трохи хліба, напився чаю, (мяса гріхувався їсти, бо то піст був), звалився колодою на ліжко та й заснув не роздягаючись.

—Накупила Марія, другого дня вже, всего, що треба було, (я вже не мішався до купівлі, бо вона вже шваркотіла якось там з тими крамарями), та й не знаю, чи вони дали їй все те за дармо, чи платила вона, бо не впоминалася в мене за грішми. Давав я їй своїх три долари, але не хотіла брати, казала: “держіть собі, вони здадуться вам.”

—Відпочивали ми цілих два дні. Говорив я дівчатам, щоб їхали до дому, але шкода було їй згадувати. Сподобали собі роботу та й не скучалося їм. Першого тижня, говорили, тяжко їм було привикати до всего нового для них та й банували за мамами, але скоро призвичаїлися. Та й добре, що не їхали, бо набідилися б були цілу дорогу, бо то ні спати, ні їсти не можна було так, як належиться.

—Цілих чотири дні їхали ми до дому та й наносились тих мішків із мукою та й іншого дрантя. Ледве теплі приїхали, але таки приїхали, і навіть сам Поштар дивувався, як ми вдома зявилися.

—Василь якоїсь там масти привіз Павлови до рани, хоч вона присхла вже була, та й на Великдень Марія передала їй сала, їй масла, їй мяса: десь вона все те розкру-

тила. Та й якогось там шмаття вона надавала й Єлені, й Єлисаветі та й хлопцям, кожному щось призначила, навіть Тетяниній Варварці якесь там дзуркало передала.

—А я тиждень цілий сидів коло печі та й спину вигрівав, покурював собі, бо Марія й за мене не забула та й купила для мене цілий фунт тютюну за двадцять центів, кінська підкова називали його. Відпочивав я, але від тоді то вже й десятому заказуватиму не їхати до міста на весні: сиди вдома хоч і в голоді, але не найшся ніякої хвороби дорогою.

—За одним я жалував, що не намовив я Вакаря, щоб поїхав був і покушав того їхання, бо він не переставав нарікати на Поштаря, що той із нього шкіру здер, хоч Поштар спустив усім нам до половини відробку, але на грошах не спускав, значить підніс нам платню у двоє за роботу.

—Не все я вам сказав як то було тої подорожі, бо їхав я дев'ять днів то й треба говорити дев'ять, щоб розказати докладно як то було. Тепер я розповів вам лиш те, що скоро пригадав. Та й ви вже знаєте як то могло бути зо своєї подорожі, бо не одному з вас хребет тріскав, коли воза з болота випихав, або мішки двигав через воду.

* * *

РОЗДІЛ 14.

Минув Великдень. Григорій Воркун наказував усім, щоб ніхто не згадував того Великодня, бо його як би й не було; був ніби він приписаний на ту неділю, котру призначили йому Соловій із своєї книжки, а Ганна й Єлена зо своєї пам'яті, але явився він так явно й славно, як явилася весна двадцятьпершого березня.

— Це такий Великдень, як віз без коліс, — говорив із гирким гумором Воркун до Єлени, збудившись того дня дуже рано. — Та добре, що день хмарний, та й дощем росить, менше жалю буде.

— Мое серце мов камянне стало, — шептала крізь плач Єлена, — бо навіть писаночки не маю, щоб нагадувала його... В старім краю святять паски сьогодні, дзвони дзвонять, людей повно коло церкви, веселість велика там, а тут...

— Гай, лиш тихо, бо дітей побудиш, — витхомирював Воркун жінку. — Менше слів, менше жалю.

— Що ж я скажу їм, коли повстають?

— Скажеш, що на другий рік справимо подвійний.

— О-го!

— Побачиш!

І так одно одного смутило й одно одного втішало, перебули вони свято Христового Воскресіння, а по ньому взялися вони, як то Воркун гойно називав, свої лани пшеницею й вівсом засівати.

Ще до свят приготувляли вони ріллю під сійбу. Виорану цілину треба було спушити, бо зерно, як казав Воркун, вибагливе мов дитина; не зробиш йому мягкой постелі, не спатиме й не ростиме як треба. Та щоб спушити землю, треба було господарського знаряддя та й сили для нього. Воркун мав дерев'яну, своєї роботи борону, мав дві сапі, сокиру, свої, жінчині й діточі руки, воли, а вдатку, для посилення всіх згаданих,

він причисляв свої зуби, бо, — поясняв він дітям, — як не затиснеш зубів при роботі, то будеш почуватися як нековане колесо на твердій, нерівній дорозі.

І цікаво воно було подивитися, як то Воркун роздробляв своїм знаряддям і своєю силою виорану цілину. З самого початку, як сонце й вітер просушили були вже ріллю, він уявляв, що вона перемерзла і скрушила за зиму, і, коли вибирається коріння, він запряже воли до борони, гейкне на них, борона вісться в скиби та й тільки шумітиме й пересипатиме землю як попіл. Але його уява цілком зниділа перед дійсністю, бо, коли вони вибирали й запрятали, здавалось їм, найменші корінчики та й сподівалися, що робота піде дуже гладко, він не дуже то з легким серцем ішов за бороною, що бігла павуком по скибах і, здавалось, сердилась на піврані скиби, що шпортали її.

— Гов, а-гов! Зіпри воли! — кричав він Єлені, коли вони пройшли кільканадцять кроків. — З цієї нашої роботи така користь, як то кажуть, що біг пес через овес та й не шкодило ні псові, ні вівсові. Сідай, Корниле, на борону, побачимо що з того буде...

Погнала Єлена воли, поїхав Корнило вгору то вдолину, мов на кораблі. Зпочатку гигикав сміхом, але щодалі його сміх на плач перемінювався. Неприємна їзда була; коріння штуркало його зо всіх боків; руки пооббивало йому...

— Старий, а розуму не маєш, — хлопця на борону висадив. Хто ж таке видів? — сварила Єлена чоловіка, та й зацитькувала хлопця. — Каменем привали її, великим каменем, то й скакати не буде.

Послухав Воркун жінки, пішов де було каміння, вибрав одного такого, що ледве приніс, положив його на борону і — гей!...

Пішли воли крок, два, три... Дряпає борона, торгає скиби... Четвертий, крок, пятий, шостий, а на сьомім вгору здіймилася, мов би щось живе її зо споду піднесло, і — гов! Скотився камінь; легче бороні стало. Підніс її Воркун, вичистив, заглядає — кілька зубів

бракує, не видержали навали. Але нема часу на сентиментальність; Воркун нові зуби заложить увечері, а тепер роби, небого, тими, що осталися.

Положив Воркун камінь, погнала Єлена воли, скотився камінь, тяжкий камінь.

— Біжи, Павле, до хати та й принеси той шнур, що під постеллю лежить, бо цей каміньчик мої дні вкоротає, як я буду що хвилини, за кожним кроком, його на борону саджати; привяжу біду й може буде держатися.

Побіг Павло, приніс шнур, привязали, пішли... Піднялася борона раз, другий, третій, але що далі то все рідше, а вкінці цілком перестала здійматися.

— Завертай, жінко, воли додому, бо наша борона вже пішки лазить, — сміявся Воркун та й чухався в потилицю. — Пів дня ми стратили й ніякої признаки не зробили, хіба те, що борона зуби погубила.

Випрягли вони воли, погострив Воркун сапи, і по обіді взялися вони просапувати пядь за пяддю свій лан, щоб спушити його. Легко робилося на душі, коли сапа поринала, кусала глибоко землю, але цього легкого дуже мало було, бо кожна пядь заснована була корінням мов павутинням. Гримне Воркун сапою, шарне, відкусить вона кавалок скиби — серце радіє; вдарить він нею в скибу, гримне вона в корінь, задрижить глухо сапивно, заболять руки — гірко робиться на душі. Але нема часу бавитися почуваннями: робота мусить бути зроблена.

Відсапував Воркун той корінь, брав його руками, затискав зуби і тягнув. А він немов живий: вигинався як вуж, викручувався — ні зломити, ні витягнути його. А Єлена бігала, підбігала, хотіла допомогти чоловікові але не знала, як тую поміч дати. Ловила вона Воркуна за спину, тягла, дознаку так, як у тій байці, що розказує про діда й бабу та дівчину маленьку й мишку куценьку, що ніби вони всі якусь там ріпку тягнули.

— За корінь бери та й сіпай враз зо мною, — радив

і сопів Воркун, — бо його немов яке лихе держить зо споду.

І сіпали вони обое, аж руки вмливали, а корінь держався...

Рубай його там, де земля рушається, — казав Воркун Єлисаветі, що сокирою орудувала. — Але вважай на ногу.

Єлисавета цюкала, але не втрапляла. Злість і досада бралася Воркуна. — Дивися, де беш! Бий твердо, згори, так!...

Воркун з Єленою потягнули, вирвали корінь, заточилися й мало що не попадали й держали в руках такого миршавого, кріслатого, до нічого нездатного коріня. — Таке дрантя, а так багато сили й часу забирає поки вирвеш його з землі, — воркотів невдоволено Воркун і кинув ним з досади об землю.

І так один корінь, два, три, багато їх одного дня, другого й третього, до Великодня та й, як казала Єлена, по Велицидні сапали вони, цюкали раз-попри-раз, поки не скінчили.

— Крішка того поля, а як багато роботи приймає, — говорила Єлена визбируючи й запричуючи найменші коріньчики з присапаної ріллі.

— Але як уродить, то... — говорив Воркун, напружуючи болючу спину.

— Не буде кому їсти, — докінчила Єлена за Воркуна. Вона зловилася руками за крижі та й застогнала.

— Не журися, коли б тільки вродило, бо, як кажуть, до хліба зуби знайдуться, — говорив Воркун. — Тякжо воно на початку, привикнемо, а потім свистати будемо, — додав він, обвівши оком ліс. — Великий він із верху, здавалось тяжкий для рук, але той у землі ще тяжчий. Будемо його гризти кавалок за кавалком; сили земля нам дасть.

Заложив Воркун нові зуби в бильця борони, заволочив ріллю, виволочив її мов грядку вздовж і впоперек; три міхи пшениці а два вівса посіяв рукою, а по

сійбі ще кілька разів пішов бороною, щоб зерно добре накрити.

— Як би тільки вдесятеро нам Господь зародив, то знаєте, діти, кілько то міхів буде? — питав Воркун та й сам аж сіяв з радости.

— П'ятьдесять! — крикнув Павло й аж підскочив з утіхи.

— П'ятьдесять, — сказав Воркун та й сам собі не вірив; багато здавалося йому; на цілий рік стане на хліб та й куркам.

А Єлена дивилася на засіяний кавалок поля — велику надію посіяв там її чоловік; свій хліб буде на зиму. І вона раділа душею. Тридцять міхів пшениці, Боже милий, та ж це скарб! Чи правда це, чи сон?

Благословила Єлена ріллю серцем і душею та й молитвами просила Бога, щоб урожаєм не хибив.

А Воркун скінчивши сійбу до роботи збирався.

* * *

— Цього року треба зарання збиратися в роботу, коли хочемо заробити більше, як минулого року, — говорив Воркун до Соловія, що прийшов був просити Воркуна, щоб привіз йому насіння від Поштаря. — Скоріше підемо, скоріше роботу знайдемо, ну, та й буде з чим додому вернутися восени.

— Не знаю, що мені робити, — говорив заклопотано Соловій, та й дивився крізь вікно на ледве зелені дерева в лісі. — Здається, доведеться мені бути вдома цього року, бо, знаєте, Текля...

— Текля? Е, що там Текля! — підхопив весело Воркун і усміхнувся. — Баби тут якось дадуть собі раду. Воно аби тільки слабости не було, а самі родини дурниця. Через таку дурничку сидіти дома — хто таке бачив! Ти передай цілу ту комедію в руки тітки Єлени та й не журися: вона вже має трохи досвіду та й зробить порядок з нею.

— Та як я лишу її саму? — питав Соловій. — Є в

нас корова та й курят Текля наплодила з пів сотні — доглянути ж треба.

— Догляне вона сама, поки зможе, а потім жінки спряжуться якось і будуть доглядати, — намовляв Воркун. — Є, дякувати Богу, в нас одна дівчина, в Калини дві, в Тетяни одна, ну та й жінки самі будуть чергуватися, як на варті. Це один пункт. А другий — може приїде хтось з краю та й закватирує в тебе, то й поміч буде. А далі, як знаєш, коли лишишся, то захопить тебе зима, як кажеться, без зернятків і листків та й пахучих корінців, бо тут ані одного centa не заробиш, а розпустиш ще й ті, що може заваджаються ще в тебе.

— Я робив би дещо на фермі: більше поля прочистив би, зорав, сіна напрутав би...

— Фарма, Степане, не втече від тебе, — перебив Воркун Соловієве доказування. — Зрештою, ти й сам бачиш, що вона не всилі годувати тебе, бо вона дика. І поки ти пічнеш їсти з неї хліб, то треба нагодувати її неначе корову, щоб молока дала. Розумієш ти мене, чи ні? А-ну, подумай сам: як би ми не пішли були минулого літа до роботи, то сьогодні не було б у нас коров, а вдатку сиділи б були цілу зиму голодні, або зїли б були наших биків.

— Це правда, що ви кажете, але Текля, вуйку, плакатиме.

— Хто, Текля плакатиме? Ти вже говорив з нею?

— Ні, але я так думаю.

— Ти не думай, але поясни їй справу так, як я тобі пояснюю й усе буде гаразд. Вона не з тих, що люблять пеститися...

— Хто любить пеститися? Про кого ви говорите? — спитала Єлена, що ввійшла разом з Вакарем у хату.

— Говоримо про Теклю, — відповів Воркун. — Я намовляю Степана, щоб ішов зо мною до роботи, а він каже, що жінка буде плакати за ним.

Може син або донька плакатиме, — сказала Єлена здогадливо, — а Текля не з тих, щоб плакала. Обій-

деться вона без тебе, голубчику, як і минулого року обійшлася. Дотого ж я буду її доглядати як ока в голові, а коли треба буде, то й до себе заберу або сама замешкаю з нею. Якось то буде, не журися. А за всі ті клопоти мене за куму візьмеш.

— Ось і бачиш, як то воно все дешево обійдеться! — сміявся Воркун, моргаючи на зашарілого молодого господаря. — Не маєш ти вже що говорити; тільки засій тую латку поля, що маєш оброблену, та й у маршрут збирайся. А ви, Томо, готові вже йти в дорогу? — запитав він Вакаря, що стояв коло дверей, припершись до одвірка.

— О-го, мої ноги не підуть цього року далі, як Поштарева фарма, — відповів Тома пригнобленим голосом. Задовжився я в нього настільки, що й літа не стане, щоб довг відробити. Та й то ще не кінець, бо, поки мій хліб зародить, треба чужого купити в Дьордія, бо в кого та й защо куплю, коли в мене зо своїх грошей, що я мав, тільки тридцять центів осталося. А вдодатку, як знаєте, моя жінка недужа. Піду, лишу її саму з дітьми, то скоро може вона лягти рядом з моїм Семеном на цвинтарі.

— Ріллю просапали вже? — запитав Воркун і глянув на Вакареві босі ноги і штани, що не могли вже признатися до ніякого коліру, а форма їх була така, як би ви, скажім, встромили два патики, ніби ноги, в дві колінкові, бляшані, старі та й іржою повищерблювані димарні рури. Про них можна було сказати, що вони були колись штанами, а тепер лишилася лиш назва з латкою на латці.

— Просапував, але ще не скінчив, — відповів глухо Тома. — Не маю я сили те прокляте коріння тягнути. В очах свічки світяться, бо живіт до хребта присох і — кажу вам — гірко воно, так гірко, що й у пеклі не може бути гірше. Я проміняв би своє становище з чортом колинебудь.

— Ви, коли б могли, та й купили б собі одного, — жартував Воркун сміючись. — Скоро доробилися б ма-

етку, але за те треба душею заплатити.

— Я дав би йому не тільки душу, але й усе, що тільки маю, щоб забрав мене звідсіль, — сказав Тома різко і гнівно.

— Забере та й у пекло занесе, у вічний, пекучий вогонь, — страшив Воркун сусіда, не привязуючи великого значення до балачки.

— Гірше не може бути там, як тут є, — буркнув Вакар і завертівся, мов би хотів іти вже.

— От, гарну бесіду розвели, — сказала Єлена, що краяла хліб і розложувала грінки на столі. — Один зачав плести а другий підсукує дурне дурним і нащо та й для чого воно? Неділя свята сьогодні; люди моляться по церквах та й просять Бога, щоб їх і нас усіх ласкою своєю обдарив, а ви своєю балачкою готові свої душі запропастити. Майте розум, бо немаленькі вже.

Чоловіки дивилися на Єлену; вони не бачили її ще такою сердитою, як тепер; та й голови похнюпили, застидалися. А Вакар спустив свою голову аж на груди, бо знав і відчував, що то вона його репіжила словами. Це вже другий раз сьогодні вона бештає його; от, недавно, в його власній хаті, сварила вона його, що він стидався просити Воркуна, щоб йому рілля заволочив своїми волами. Замість попросити та й заволочити поле як належить, він тягав з дітьми кракату тополлю по землі. Єлена, як почула про це, розсердилася й не пожаліла слів. Хто ж бачив таке? Воли дармують, борона є, тільки сказати, навіть і просити не треба, бо весна раз у рік і відмови не може бути, але ні! Він мачкувався з дітьми тягаючи тяжку жердку по гордопах та й злістю сикав. Силою вона витягла його з хати, щоб до Воркуна йшов волів і борони просити. А він замість сказати чого прийшов, чортів нагадав.

— Сідайте та й полуднуйте, — сказала вона, положивши миску рибячого студенцю на стіл між накроєний хліб. — Дякуйте Богу, що цієї риби нескупо,

а то не було б що на зуб узяти, — додала й сама вкусила хліба.

— Сідаймо, хлопці, коли просять. Сідайте, Томо, не давайтеся просити...

— Їх до всього треба шнуром тягнути, — сказала Єлена і глянула докірливо на Вакаря. — Сідайте, сідайте, не дивіться, що говорю трохи гостро, — припрошувала вона змізернілого сусіда. — Недобре так цілком опускатися, як ви опустилися. Всіх нас однакова біда притискає, але біда бідою, а жити треба та й на завтра треба дивитися, бо хто не дивиться, той сьогодні нічого не варт. Іжте та й радьтеся, що та як робити, щоб до роботи вибратися скоро, бо час не стоїть. Не заробите грошей, будемо скавуліти від холоду й голоду на другу зиму, бо не буде чим хребта накрити та й до хліба щонебудь купити. І Хліб, може дасть Бог, зародить нам, але шмаття купити треба для себе та й для дітей, бо плісніють у хаті цілу зиму не маючи в чім на двір виходити. Ти підеш завтра та й заволочиш їм той клапоть поля волами, — говорила вона Воркунові, — бо вони ломакою копірсають та й роблять таку признаку, як прутом по воді.

Чоловіки їли; смачно висисали рибячі кістки з голови, витягали з рота ості, складали їх кожний перед себе на стіл і, нахмурившись, слухали Єлениної бесіди. Сам Вакар, слухаючи, признавав у своїй голові, що вона говорила правду про нього. Сидно було йому, але душею дякував їй за посилення його пригнобленого духа.

— В четвер раненько ми маємо вже бути далеко звідсіль, — сказав Воркун як його жінка скінчила свою бесіду. — Завтра заволочу, Томо, ваше поле та й твое, Степане, заскороджу...

— Коли б тільки Поштар не спинив мене, — сказав Вакар, — бо я взяв у нього насіння на відробок.

— Нащо ж ви брали на відробок, коли можна було позичити й віддати в осени? — сказав Воркун.

— Я не знав, що можна так зробити. Я тішився, що й так дав.

— Якось то буде, — сказав Воркун. — Поїдемо до нього та й полагодимо справу. Він нам ще й муки позичить.

Попоїли чоловіки, встали, перехрестилися й, видобуваючи зуби остями, говорили про все те, чого в них нема, але що їм конче потрібне. Прицім обисляли незароблені ще гроші й міркували, що за них мають вони купити. Воркун постановив розвести свиней, а з машинерії купити залізну борону й диски.

— Для мене роздобудь жорна, бо не маю на чім крупів для курят нажорнити, — сказала Єлена й дивилася втішно на свої квочки, що порпалися з курятами на подвір'ї.

* * *

— Вам нащо такого великого города? — питала Єлени Калина Дуб, що прийшла відвідати свою сусіду в тайних, дипломатичних справах і застала її при роботі коло глядок.

— Та, де ж це великий? — сказала скромно Єлена, припліскуючи долонями землю, мов постіль, що на неї мала б зараз лягати. — Є тут, дякувати Богу, досить землі й коли б я мала більше насіння, зробила б його багато більшим. Не зашкодить, як уродить; буде й для нас та й буде що другим дати. Ви, здається, чули вже, що нові люди приїдуть і осядуть недалеко від нас; треба буде допомгти їм бодай городиною. Прикро воно, як нема влітку зеленини.

Калина покрутила носом. Не сподобалося їй, що Єлена садить город та й про імігрантів думає. — Можливо, що вони приїдуть загоді та й будуть мати досить часу посіяти свої грядки, — сказала вона, бажаючи довідатись від Єлени коли то на її думку мали б нові люди приїхати. Говорив Павло, коли вернувся з містечка, куди повіз був своїми волами зарібників, що Воркун одержав від свого брата лист, в котрім є докладно написано про всіх тих, що збираються їхати до Канади. Але

Павло не дослухував та й не допитував про все точно, а лиш так — п'яте через десяте схопив і не вдоволив Калину своїм оповіданням. Це невдоволення пригнало її до Єлени, щоб довідатися з першого, як то кажуть, джерела про зміст листа, що Воркун передав Павлом Єлені.

Вони вже мабуть пливуть десь на морі, — сказала Єлена й завзято скородила граблями нову грядку. — Але поки вони приїдуть, поки осядуться, то й весна промине; не знаєте як то воно минулого року було? Хоч посіяла я всього, але тільки бараболя, морква й капуста зародили, а решту ярини мороз убив. Посію, нехай росте, не пропаде. Тут я посіяла моркву, а на тій грядці петрушку, — говорила вона й показувала граблями. — На тій довгій посадила горох, а там далі кілька рядків бобу натикала. На цих — вона обернулася в другий бік — будуть буряки, а на тамтій цибуля, попри цибулю часник, за часником хвасоля. Я й огірків посадила. Казала Ганна, що пробувала розвести в себе огірки, але вони, хоч і посходили були, однак мороз їх убив; хочу спробувати, чи вдадуться мені. Попід ліс будуть соняшники а попри них коловатні. Я й коноплі посіяла онтам на горбку та й під капусту землю приготувала. Двигала я з Єлисаветою мішком гній зперед стайні та й кожну грядку трохи погноїли...

— Хто ж то їде, запитала Калина, перериваючи Єленину бесіду; вона ждала нетерпеливо, щоб Єлена скінчила говорити про грядки, але їй і на думку не приходило про щось інше розмовляти.

— Їде мабуть Петро, обидва Підгірні та й ще хтось там, — відповіла Єлена. — Бараболь посадила я цілі три міхи, щоб і для них стало, як приїдуть до нас. А маку всюди порозсівала і як зацвіте вліті, буде на що дивитися. А ви вже засадили свої грядки?

— Щось там дівчата копирсали, не знаю, що вони засіяли, — відповіла Калина й зараз таки: — А Підгірні з родинами їдуть?

— Здається, що з родинами; буде гарна купка

дітей, як уже приїдуть, — відповіла Єлена. — Будуть мої грядки як подаровані; вліті без них як без рук; бо куди круть-верть, а все в город побіжиш: чи по закришку, чи по зеленину, намичеш, сполочиш та й є чим їду перекинути. Добре вам: у вас будуть дві корові з молоком і городом не потребуєте дуже клопотатися, от, щоб тільки на закришку було дещо. Взавтра йду до Тетяни і поможу їй грядки засадити. Як лишилося вам насіння, яке б воно не було, дайте їй. Дівчат своїх вишліть їй до помочі, бо вона сама не годна. Трохи я, трохи ви, складемося та й матиме жінка город засіяний... Вогнями шпигає мене в крижах, — сказала вона випростовуючись. — Люблю порпатися в цій землі, коби лиш крижі не боліли. Єлисавета помагає сьогодні Теклі сіяти, бо вона в такому стані, що не годна розігнатися з роботою.

Калина стояла, тупцювала коло Єлени та й не знала, що робити, чи стояти й слухати її неінтересної балачки, чи йти геть. Ідучи сюди вона думала, що вони посідають десь у холодочку, побалакають, Єлисавета прочитає лист і вона довідається про все, що хотіла знати. А Єлена й думки не мала сідати та й розмовляти.

— Ви не бачили моїх курят? — говорила Єлена споглядаючи в сторону своєї хати. — Ходіть та й подивитесь. Такі, кажу вам, гарні, аж любо дивитися на них. Сімдесятеро їх маю та й дві квочки на яйцях сидять...

— Сідесятеро! — скрикнула Калина. — Нащо вам так багато?

— Здадуться, як будуть, — відповіла Єлена і бігла вже на подвіря, щоб показати й похвалитися перед сусідою своїм доробком. Приїдуть Воркунів брат, Підгірні обидва, тай треба буде дати їм по кілька курочок на розплодок; треба допомгти їм тим, чим можна, бо знаєте, як то воно тяжко на початках. До того ж наші, ваші та й Підгірних діти приходять до людей; знаєте, діти й ростуть на те, щоб, як виростуть, дружились; і це треба мати на увазі, бо весілля може заско-

чити нас котрогобудь дня.

Єлена говорючи не йшла, але бігла стежкою до хати, а Калина нащуривши вуха, підбігала за нею й ловила жадібно її слова. Про це вона хотіла побалакти, розпитати Єлену, особливо про Підгірних, що належали до старокраєвих багачів, та й діти були в них дорослі вже; в Дмитра Підгірного був парубок Антін, що вже військову службу відбув, а в Романа була дівчина, Парасина, що могла вже колибудь стати до шлюбу. Інтересно було для неї знати, чи ці двоє їдуть також, чи може вже подружились і осталися в краю.

— Ви певно маєте вже якусь надію на весілля, що приготуєтеся до нього, — сказала Калина, підбігши за Єленою.

— Яка там надія! Хто може знати котре чиє буде? — сказала Єлена і заствляла Калину дивитися на її курята. — Дивіться, як гарно пійкають. Не маю крупів і мусимо товчи пшеницю каменем, щоб годувати їх. Ганна казала мені, що крупи добре мочити в солодкому дзері; ростуть від них курята, мов на дріжджах; але не маю його і жду пски корова не вположитья. Дивіться які тії мартівки гарні; вже пишками вкриваються; буде що по Петрі зарізати, як їх якась нендза не поїсть... Рахував ти сьогодні курята? Є ще вони всі? — запитала вона Павла, що городив з Корнилом пліт з лозового пруття перед хатою, де Єлисавета мала квітник розвести.

— Я рахував їх десять разів, але за кожним разом інакше виходило, — сказав Павло.

— Як інакше? Куди інакше? — залепетіла Єлена настрашившись, що курят було менше, як повинно бути, та й сама зачала рахувати.

Але що до рахунку то курята, як ви самі знаєте, є дуже невдячні; не розуміють, що ви їх рахуете; бігають одно поза одного, мов навмисне, щоб ви свій рахунок змилили, і, як казав Павло, за кожний раз, як їх перерахуете, інакше виходить: раз більше, раз менше. То ж і Єлені не вдалося дійти рахунку.

— Є, здається, всі, бо мені більший рахунок вийшов, — сказала вона, хоч і не довіряла собі. — Поки ту дробину вигодуєш, то голова посивіє. Але треба їх і на мясо й на подушки; дівчата підрастають до людей та й треба придане для них старати... Ай, я стою, та й навіть до хати вас не прошу; рідко приходите до мене; працюєте тяжко; я вже своїх ні рук, ні ніг не чую, задеревіли. Стережіть, хлопці, квочок, бо ворони сновигаються вже. Зайдіть на хвилину до хати; хоч знаю, що ваш час дорогий, але зайдіть, прошу; покажу вам хустку, що моя Марія передала для мене; написала карточку; пише, що добре їй там, на тій службі; вже й Єлисавету підмовляє, щоб їхала, але я не пушу. Пустила б я, чому ні, коли б так Текля не була при надії, та й як би Теляна була здорова; а то, знаєте, сусідська річ; піде вона та й лишить усе на мою голову, ради не дам. Візьми, Корнильцю, трохи крупів та й курят погодуй; але чекай, я те сама зроблю, — сказала вона й побігла до хати за крупами. Забула вона й за хустку та й за Калину, що стояла коло порога та й марнувала свій час дорогий. — Дивіться, як вони гарно підпілітькають, співають маленькі тютючки. Ваші вже десь у піря вбралися? — запитала, розкидаючи рукою крупи поміж курята. — А-гуш, ти дурна, чого їжишся? На, їж, та й не заводь бійку, — сварила Єлена сердиту квочку, що наїжилася була й відганяла інших від крупів.

Калина стояла й тупцювала; замолочила її Єлена своєю незвязаною бесідою; і не знала як би то вирватися від балакучої сусіди. Перед хвилиною тішилася вона, що вони зайдуть до хати й побалакають собі про те, за чим вона прийшла, але, як видно було, Єлена не дуже то перлася в хату.

— Ви вже певні того, що Підгірні їдуть сюди зо своїми дітьми? — запитала вона, пробуючи закінчити цим свою розмову.

— Здається, їдуть; Бог їх знає; побачимо як прийдуть. • Я вже журюся, чим то прийняти їх; прошу Бога,

щоб корова скоро вположилася, щоб молоко було, бо не маю ні яєць, ні мяса... О, ви вже йдете? Дякую вам, що відвідали мене; я відпочила трохи, балакаючи з вами; прийдіть іще як будете мати час. Не забудьте вислати завтра дівчат до Тетяни на толоку та й насіння передайте, як маєте. Не забувайте також за Теклю; мені здається, що вона моя донька; сусідське діло, знаєте: треба добром та й лихом, (щоб про нього й не чути було), ділитися.

Попрощала Калина Єлену та й пішла додому. Що вона думала про свою сусіду, то тільки Бог знав; все ж таки ми певні того, що вона не леліяла її думками, бо коли прийшла додому, відразу напала словами Павла й дівчат, що сиділи коло стола й полуднували, закидаючи їм нездатність до нічого, тільки до їди.

— Другі люди рухаються, працюють, планують, знають навіть де заяць обідає, а ви туманами волочитесь, — говорила вона сердито. — Десь ви ходите, одна з другою, — це вона до дівчат, — і не перевідали та й не сказали мені, що Єлена буде мати десятки курят, що вона півфарми всякої ярини насіяла. Приїдуть наші односельчани та й у кулаки будуть сміятися з нас. Вона вже про весілля думає й чепуритиме свою Марію для Антона Підгірного. Жаль її, що не має парубка, а то відразу сватала б Парасину за нього...

— Як хто дбає, так має, — сказав Павло, висуваючись ізза столу. Він не скінчив їсти; вийшов на двір, щоб не слухати жінчиної балачки.

* * *

Засіяли жінки свої городи та й до корчування взялися; кожна, як тільки могла, свою господарку розробляла. Не було в них, як казала Єлена, часу сісти та й хліба зісти, бо робота горами лежала. Та й зле було б, коли б хліб був; весна бідна на їду; всякі припаси минулися за зиму, а тепер жили більш надіями, як хлібом. Ждали на корови, щоб поположилися; будуть телята, буде й молоко.

Та кому як кому, але дітям телята снилися й при-

виджувалися, а молоко пахло з кожного горшка. Малий Корнило Воркун обходив їх корову зо всіх боків, говорив до неї дуже ласкаво, окрайчики хліба давав їй, ну, робив бідний хлопець що тільки міг, щоб тільки намовити її, щоб скоро телятко привела. Нераз, бувало, сварить німу Маланку (так Єлена свою корову називала), грозить, що постіль її не вичистить за її впертість, але вона на це тільки хвостом легенько покиувала, румигаючи.

Вкінці прийшов той день, веселий день: Єлена застала одного ранку маленьку теличку, що, спотикаючись, пробувала ходити по стайні. Замурликала Маланка, мов би шептала Єлені: видиш уже є, народилася твоя надія, тішся так, як я тішуся. Втішилась Єлена, радість на її лиці концерт веселий справила. Втіху хлопців не описуємо, бо нема слів, щоб висловити її, але скажемо, що за короткий час усе село знало про новину; бігли діти дивитися на теличку та й удадтку кулястру їди. До вечора навіть маленька Тетянина Варварка знала, що на світі якась дуже велика зміна сталася, бо замість пшенишним ріденьким джуром, солодким білим плином напоювали її.

• — Два дійки для телички а два для нас, — розпоряджала Єлена коровячою манною. — По трішки, по ложці буде нам, Варварці та й Теклі, поки їх корови не поположуться.

Веселіша весна зробилася від тих ложок молока: мало його було, але кожна крапля з нього переповнена була любим, розмашистим життям; глибші стежки міжсусідські воно витоптувало, глибші, як нераз повні цебри, — знаєте, як то між людьми буває. Горшків з молоком на ліво й на право, але квасне воно та й життя з ним квасніє.

Поволеньки збільшалася радість: Теклина корова вположилась, а потім Тетянина; нових сил громада набиралась. Перед Зеленими Святами нові, сподівані імігранти приїхали. Поштар привіз їх із містечка та й порозселював довкола зародку нового села. Збагати-

лася громада дев'ятьма родинами, що мали разом сорок душ. Немало до цього зросту причинився Воркунів лист, котрого він написав перед Різдвом, бо зворохобив цей лист не лиш Воркунового брата, Петра, але й двох братів Підгірних, а за ними й інші потяглися, ну, знаєте, людям тільки добро змалюй і дорогу до нього покажи, то вони зараз таки й тиснуться, щоб, як кажуть, того добра для себе пригорнути. Тішилася Єлена та й розталювала: одного Підгірного з родиною в Теклі примістила, другого в Тетяни, а чоловічого брата в себе задержала. Інші знов у Дуба та й у Поштаря тимчасовий притулок знайшли. Залюднилась околиця; свіжі ноги, нові стежки на новій землі протоптували все далі й далі в ліс; нове село коріння розпускало й у нову землю всисалося.

Десь уже по св. Петрі кричав завзято й на ціле горло маленький Борис Соловій у Теклі на колінах. Він кричав і покигував дрібно-грізно своїми маленькими кулачками, мов загорілий патріот, ніби проголошував, що ніхто інший, тільки він має право називати Канаду своєю рідною батьківщиною, хоч пізніше Тетянина Варварка надувала гордо свої губинята та й доказувала йому, що вона скоріше бачила Канаду, як він.

* * *

Тимчасом, як нові переселенці будували для себе гнізда, Калина Дуб, зо страху, що Парасина Підгірного, що мешкала тепер з батьками в Теклі Соловій, може завернути Поштаревому Іванові голову, вела завзяту кампанію, щоб свою Ольгу з Іваном звінчати. Хотіла вона показатися перед своїми краями, що не знизилася вона до Воркуна, але з багачками руку держить. Не спала вона, мозолила себе думками, як би то скоріше весілля справити. Прицім, як можна було сподіватися, золила вона своїми словами свою доньку; слідком ходила за нею; приговорювала та й нарозумлювала, щоб вона покорилося, схилила свою молоденьку голівоньку перед її старшою, досвідченою й послухала доброї ради.

— Дивися, доню, бо Парасина або Марія вирве тобі золоте яблучко з рук, — лебеділа вона гостро-ласкаво. — Дві фармі будеш мати, а в придатку коні, воли й корови і всього добра гальман та й свекруху таку, що на руках тебе носитиме. Ліпшого щастя не діждешся та й не знайдеш, хоч би ти й цілий світ сходила.

А Ольга слухала своєї доброї мами, міркувала, переглядала думками багатство, що ждало її, й були хвилини, що в них схилялись її думки до маминої ради, але було це тільки тоді, як вона якийсь час не бачила Івана. Добрий він видавався тоді; навіть гарніший і більш пристійний, як справді був.

Але такі хвилини рідко траплялися. Іван, відколи його сестра Катерина поїхала на зарібки, не мав з ким дрочитися та й перемовлятися; нудно було йому сидіти вечорами й неділями; і, щоб бодай трохи відганяти нудоту, йшов та й відвідував Дубів дуже часто. Прийде, бувало, в неділю перед полуднем та й сидить там до пізного вечора; сидить мовчки, тільки за дівчатами очима водить. Калина тішиться, прилипчиком його називає й розповідає йому всякі історії про щасливі подружжя, про їх солодощі та доброту. Навчає бувало його всякими добрими прикладами, і так приготівляє мяку, пухкими ковдрами вистелену будучність для своєї доньки. А він слухає бувало бесіди та й як не теше патик то бавиться шнурком замотуючи й розмотуючи його зо своїх пальців; або лягає горілить на лавицю, заложує руки під голову і, слухаючи, посвистує собі під носом якусь, тільки йому відому, мелюдію.

— Тобі конче треба вже жінки, — доказувала йому одного разу Калина, коли вже імігранти приїхали, — бо твоя мама не може дати собі ради з роботою. Ти мушиш робити вдома й на своїй фармі, та й не маєш часу помагати їй; як оженишся, будеш мати жінку, легше буде тобі й мамі, та й маєток ваш збільшите скоро. Що ж ти думаєш про це?

— Нічого не думаю, — пробубнив Іван, лежачи горілиць.

— То зле, що ти нічого не думаєш; час не стоїть, минає, і що не зробиш сьогодні, того ніколи не здогониш завтра.

— Ов-ва! Однакова користь, — сказав Іван і положив ногу на ногу, бо дотепер його права нога висіла з лавиці.

— Як будеш так говорити й очікувати, то дівчата, що бажають і ждуть, щоб ти їх сватав, повіддаються за інших, а ти лишишся на сміх людський.

— Нехай бере їх дідько, коли вони потрібні йому, — засміявся грубо намічений Калинин зять.

— Я знаю, ти жартуєш, — примащувала Калина зятя словами перед дівчатами, що загігикали сміхом. Вона скліпала швидко очима та й не знала що робити: злоститися, чи бути лагідною для нього й для дівчат.

— Жартую й не жартую, — сказав він, перевертаючись набік, — але остогидло вже мені слухати про женячку від мами й від вас; чи нема вже що іншого говорити? Ви й мама бажаєте, щоб я з Ольгою женився і траскаєте язиками мов пранниками, а я мовчу та й сміюся з вас, дурних. (Тут дівчата аж душилися від сміху, а мама тільки очі витріщила.)

— Що ж ти думаєш робити? — запитала Калина, придушуючи в собі злість. Вона встала з ліжка і стала коло вікна зиркаючи сердито на зухвалого парубка.

— Буду робити те, що схочу, — відповів він, віддучи зневажливо губи, — та й не позволю, щоб баби женили мене. Коли б ви були мовчали, то я був би ще в зимі оженився з Ольгою, — додав він, зажмуривши очі мов би до сну збирався.

— Ти правду говориш? — запитала втішно Калина і глянула цікаво на порубка. — Чому ж ти цього давно не сказав? Я б слова не промовила була. Але ти мовчав, нікому нічого не казав, навіть з Ольгою не поговорив так, як належиться.

— Або я мушу говорити з нею? Вона вдає з себе велику рибу й хоче, щоб я лазив за нею, але нехай вона дідька зїсть, то я того робити не буду. Схоче

вийти за мене, добре, а не схоче, матері їй гарбуз; знайду собі другу; є того зілля всюди досить.

— Не все зілля пахне гарно, — сказала Калина, примилуючись словами до Івана. — треба вибирати таке, що росте на добрім полі й добрими руками виплекане...

— Кожну треба на своє копито набивати, — буркнув Іван і перебив Калині примірну бесіду. — Схоче Ольга слухати мене, добре; а не схоче, то я їй взязи скручу.

— Е, ти тільки таке говориш; ти добрий хлопець, — примашувала теща зятя. — Ти не знаєш ще, що то значить жінка для чоловіка; оженишся, пізнаєш, то тоді на руках будеш носити її.

Іван не відзивався вже; він гукнув лукавим сміхом, встав, підійшов до Ольги, щипнув її твердо за рамя, вона співонила з болю, він глумливо засміявся й вийшов на двір.

Така принагідна бесіда Калини з Іваном відкрила Калині один дуже важливий факт, себто, коли б вона й Ганна були менше пригинали Івана до женячки, то він був би вже жонатий з Ольгою. Запам'ятала вона цей факт і від того часу навіть і півсловом не споминала йому про весілля та й Ганні наговорила, щоб мовчала. Мовчали вони обидві та й ждали на його слово.

Але ця бесіда, хоч урадувала Калину з одного боку, але з другого нанесла їй стільки клопоту, що прийшлося їй відлежати в ліжку більше як два тижні. Причина до цього була дуже ясна: Ольга слухала теї бесіди. До цього часу Ольга прислухувалася до маминої ради й мовчала; Іван не сватав іще та й не було потреби рішати за або проти; але вислухавши його висловлені думки про значення жінки, які він піддержав своїми твердими пальцями на її рамени; синець, мов би кінь вкусив її, носила вона більше як місяць, поки він щез; пішла вона своїм серцем і душею різко проти маминої волі. І коли він висловив був своє довго ожидає слово, і коли Калина нишком, щоб лихі люди не довідалася, приго-

товляла весілля, то Ольга вже, як то кажуть, сухими сльозами плакала, бо мокрих уже не мала.

Бачив це її батько та й жалував дівчину; заступався за неї перед жінкою. — Не топи дитини, бо гріх будеш мати, — говорив він та й злістю кипів. Але здержувався Павло від ділової дискусії; не хотів рейваха рубити в хаті.

— Дурна вона та й ти такий удався, — сварила вона його. — Сидіть ви обое тихо та й дивіться готовому. Не ворог я її. Кого ж вона ждатиме? Нехай вона не дивиться, що Іван трохи дикий і осоружний; не візьме її ніяке лихо, коли вмітиме ходили коло нього; я повчу її як і що робити, щоб ту дикість вигнати з його голови. Чи смачно вам буде, коли він буде возити другу попри нашу хату?

— Що ж ти зробиш, як вона таки не хоче?

— Як не хоче? Та ж я її мама! Мусить послухати. Пилити буду її словами, поки не перепилю.

— Дитину запропастиш...

— Дурний, у молоці буде купатися, як ми візьмемо його в свої руки; я загнуздаю його для неї.

— Боюсь, щоб ти зубів не рахувала, коли будеш запрягати його.

— Не журись! — махнула вона рукою.

Павло ніби перестав був журитися, але ходив і думками забивав себе, як би то справу або заколотити, або розколотити в такий спосіб, щоб весілля нишком розбити. Але слабкий він був у таких схемах; треба було когось до помочі взяти, втаємничити в справу, але кого ж мав він взяти, коли там не було нікого такого, щоб був йому вірним другом? Коли б так Воркун був дома, то може придумав би якусь раду та й тайну задержав би, бо про неї найбільше ходило йому.

Отак борсаючись думками, Павло забивав стовпці, щоб фарму дротяним плотом обвести. Був він уже недалеко цвинтаря, де Єлена, йдучи за якоюсь потребою до Ганни Поштар, стала з ним на розмову. Слово по слові, розговорилися вони про свої господарські справи,

спімнули зарібників, а коли Єлена згадала, що для неї на фермі без Марії як без рук, Павлові прилетіла щаслива гадка до голови, що воно добре було б і для Ольги забратися тепер із дому та й уникнути насильне дружиння.

— Ваша дівчина спокійна; заробляє гроші та й клопоту ніякого не має, — сказав Павло, оглядаючись за Осипом, що помагав йому в роботі; не хотів він, щоб хлопець слухав їх розмови, забуваючи, що перед хвилиною післав його свіжої води принести. — Я тішився б, як би Марія для Ольги якусь там роботу знайшла, — додав він сміливіше.

— Нащо Ользі служби? Вам за гроші не так прикро як нам, — сказала Єлена і вже хотіла йти далі.

— За гроші не прикро, але інша біда глумить нас, — сказав сумно Павло і дивився в сторону, де була його хата.

— Ой Господи, що за біда? Яка Біда? — допитувала стривожена Єлена. Страшила її всяка біда, своя й чужа.

— Така, що сміх людям говорити про неї, — сказав він, та й голос притушив; зажалував, що домашній клопіт почав перед сусідою відкривати. Думав: висміє та й по селу рознесе.

— Кажіть, що сталося, бо мені серце зо страху беться, — сказала Єлена й вертілася, щоб бігти туди, де біда була.

Глянув Павло на стривожену сусіду; не бачив у неї ніякої лукавости та й розповів їй з чого його клопоти розвелися.

— Ой, гріхи наші та й годі з тим багатством, — сказала Єлена, вислухавши Павлове оповідання. — Добра ваша дівчина, покірна і слухняна. Шкода видавати її за нелюба. Правда, Калина не зле думає; кожна мама рада б неба прихилити своїй дитині. Але за багатством вона сягає; але що з того багатства, як життя доброго не буде?

— Яку ж ви раду маєте на цей клопіт? — запитав

Павло й зазирає в очі; поради в них шукає. — Чи не добре було б, щоб вона до містечка забралася? Марія примістила б її десь там у добрих людей.

— Сьогодні п'ятниця, а в неділю рано Петро Воркун і Підгірні будуть їхати до містечка нашими волами. Ото ж, як Ольга схоче, може поїхати з ними до Марії; Петро знає той дім, де вона працює.

Павло, як почув пораду, мало що не поцілував сусіду. Але він здержався від тої подяки, тільки попросив її, щоб вона цілу ту справу заховала так, немов би її ніколи й нечула.

Зраділа Ольга, коли батько розкрив перед нею свій плян. — Збери свої манатки, винеси крадьки на двір, сховай у корчі, а вдосвіта сама викрадешся з хати й поїдеш і побудеш там, поки вогонь не перегорить.

Поїхала Ольга, а Калина зо злости розболілась і, лежачи на постелі, домагалась, щоб Павло якнайскоріше забирав її до старого краю.

РОЗДІЛ XV.

Марія Воркун, як ви вже знаєте, стала за служницю тому міщанинові, котрому Воркун першому дрова рубав; паном Фрейзером його називали. Сталося це цілком випадково, так, як би ви, скажім, ходили з рушницею на полювання, лазили цілий день по лісі, і, не забивши нічого (й нікого!), розсердившись замкнули очі й стрілили в корчі, та й забили, собі на дивовижу, зайця. Якраз таке сталося з Марією. Не застрілила вона пана Фрейзера, ні, навпаки, вона йому принагідно в пригоді стала.

Як вам уже відомо, Дьордій Поштар мав тільки одно замовлення на служницю в містечку, а він привіз дві, Катерину й Марію. І, як добрий і пильнуючий себе батько, Поштар посадив свою доньку в приготоване місце, а для Марії, думав, знайде якесь інше. Але трудно було знайти те якесь інше місце для неї; два дні шукав і розпитував людей за ним, але людям навіть і не в голові було наймати наймичок. Не було ще в той час багачів у містечку; на доробках були люди; та й можливо, що багато з них не то щоб Марію наймили, але й сами на службу пішли б. З того всього ціла справа дійшла була до того, що Поштар, третього дня рано, забрав Марію на сани та й готовився їхати до дому. По дорозі вступив він іще до складу будівельного матеріалу, щоб дошок купити на віконниці й на двері для Іванової хати.

Власник, цього будівельного складу, пан Фрейзер, знайомий був уже з Поштарем; торгували вони вже нераз обидва. До того ж пан Фрейзер був один із тих добрих людей, що не дивилися на імігрантів кривим і зневажливим оком; розсудною був він людиною; приємно було з ним торгувати й розмовляти, бо не було в нього ніякої погорди до людей іншої раси. Словом, був він добрий серцем і душею та й такої вдачі, що в найгіршому тільки добро бачив. Приємний і веселий з лиця був він; хотілося розмовляти з ним; і коли Поштар увійшов до середини вони привиталися руками й словами, мов би давно не видані

брати. І, пожелавши собі взаємно доброго ранку, почав Поштар розказувати очима, руками й трохи ротом чого він хотів.

—Me... board... door... house, you know, — говорив Поштар, пояснюючи очима й руками англійські слова; він знав їх, але не вмів іще звязати їх в речення.

—Так, так, я знаю, — сказав пан Фрейзер. — Ти хочеш хату будувати, — додав він, і почав показувати йому плани хат.

—No, no, Mister, — заперечував Поштар руками й головою. — Me want board... door... you see? — тут він хотів сказати “вікно”, але не знаючи його англійської назви, показав рукою на вікно в кімнаті. — Я хочу дощок на двері й вікна; синові хату будує; розумієте мене, чи ні? — сказав він по українськи, сміючись і киваючи пальцем на пана Фрейзера.

Пан Фрейзер, як показувалося, зрозумів свого купця; він кивнув головою на нього й зараз таки вийшли з кімнати до складу дощок. Поштав вибрав такі, що були йому потрібні, відложив на бік, пан Фрейзер обрахував їх вартість, Поштар заплатив, взяв дошки на плечі й вийшов до саний.

—Хто то сидить на санях? — запитав пан Фрейзер, побачивши скулену й закутану в хустку й ув овечий кожух Марію.

Поштар не розумів питання, але, глянувши на Фрейзерові очі, він догадався про кого воно було.

—Me bring girl... here... work. No work... me take girl home, — відповів він по англійськи, розставляючи руки й перехилиючи безнадійно на бік голову. — Привіз, думав, знайду для неї роботу, але не знайшов і мушу везти її назад до дому, — додав він своєю мовою, на пояснення англійської.

Пан Фрейзер глянув на Марію, потім на Поштаря, подумав щось хвилинку, мабуть звязував граматикою Поштареві поодинокі слова в повні речення, щоб довідатися про їх значення, і кивнув із здивовання головою. — Воно

Увага! За значенням англійських слів, глядіть при кінці книжки.

зле, сказав він, наближаючись до саний. — Добрий ранок, панно! Не зимно вам? — привітав і запитав він Марію, з лагідною усмішкою.

Марія піднесла голову, глянула на пана Фрейзера, і аж тоді зрозуміла, що він до неї говорив, а не до Поштаря. Все ж таки не почувала вона ніякої цікавості знати, що він сказав і чого хотів. Але коли він вклонився її легенько на привіт, і, як видно було по його очах, мав велику охоту познайомитися з нею й розвести бесіду, вона мимохіть почала приглядатися йому; цікавий зробився він для неї. Чорні, грубі вуса на повнім, червонім лиці; розумні очі, що спокійно й поважно дивились на неї; нагадували трохи її батька. Та й його кремезна постать і ціле, добродушне обличчя, носили на собі близький, притягаючий до себе, батьківський вираз. Вона полюбила цього чоловіка; якийсь дуже близький він став для неї, мов родич; і, усміхнувшись, вона віддала йому привіт хитнувши ледведвидно головою.

Маріїн усміх і її легенький поклін заімпонували п. Фрейзерові.

— Зимно сьогодні, — сказав він, пробуючи притягнути її до розмови. Але зараз таки нагадав, що вона не розуміє його, почав показувати рукою на хмарне небо й на північно-західний вітер, що жалив лице. При тім підносив плечі й дрижав, мов би його чорна, сукнянна шапка з дашками на вуха, сукнянний, короткий кожух і штани, індіанські магуси й шкіряні зверху, а вовняні з середини рукавиці були ріденькими ряднами через котрі прошивався вітер, мов вода крізь решето.

Марія зрозуміла його рухову розмову, усміхнулася, і похитала заперечуючо головою, ніби говорила, що її цілком не зимно.

Поштар відвязуючи коні від стовпця, прислухувався їх півнімі розмові, і при цім прийшло йому на гадку запитати п. Фрейзера чи не наймив би він Марію до роботи.

— You... girl... work... take — сказав він, привязуючи коневі до шиї шнур, — Maria good... work, — додав він, прихвалюючи Марію.

—Я? — сказав п. Фрейзер і раптом задумався. Він зрозумів Поштаря і це принесло йому нову думку до голови.

І, сказати правду, була це щаслива думка для Марії. Це щастя було в тім, що пані Фрейзер захворіла була; не так дуже тяжко, щоб вона, Боже борони, як кажуть, зо смертю розмовляла; на застуду вона заслабла. А ви знаєте цю слабкість; вона така, що ані сидиш, ані лежиш, тільки з носом бавишся. То ж і пані Фрейзер не могла відрізнитися від людського роду з цією хворобою; вона трохи лежала, трохи сиділа, трохи ходила, але завсіди з хустиною коло носа, і, отак хиряючи, не могла дати собі ради з хатньою роботою. Це очевидячки відбивалося на п. Фрейзерові, бо, по при свою роботу в торгівлі, мусів він її помагати. Ця поміч пригадалася йому тепер.

—Чекайте хвилинку, — кликнув він на Поштаря, що збірався сідати на сани й їхати. — Я побіжу до хати жінки запитати, а ви тим часом йдіть до канцелярії; там тепло, — додав показуючи руками, що то він хоче робити, і куди вони мають іти. Це скінчив, він пішов скоро вбік, де була його хата.

—Щось буде нового, — сказав Поштар до Марії, стоячи коло гарячої, сталеві печі. — Несподівано можеш іще роботу дістати, — додав він, оглядаючи кольорові образи великих стаєн і хат на стінах. — Не знаю, що він говорив, але до хати дармо не побіг; певне жінки радитися пішов.

—Коли б то Бог дав, — сказала Марія, гріючись коло печі. Сидячи на санях вона не відчувала холоду, але тепер дрижаки почали лазити по її плечах і по спині, та й на сон ломило. Вона сіла на скринку, що лежала недалеко печі.

Але це не була ота Марія, що перед кількома днями знали її батьки й знайомі; сама Єлена не пізнала б була своєї доньки на перший показ, а по голосі то цілком ні. Триденна, скулена подорож і безуспішне шукання роботи з одного боку, а недоїдання й невиспання з другого, разом із журбою й знесиллям, зробили з неї, молоді й ве-

селої дівчини, стару бабу з хрипливим голосом.

Покидаючи батьківський дім, Марія була повна пес-трих надій, що заробить грошей і pomoже своїм батькам підробитись на їх нові господарці. Які гарні були ті надії! Вона купала своє серце в них. Невигідна, довга й холодна їзда, неспанья, сухий хліб не холодили тої купелі, навпаки, вони загрівали її; словом, надії рясними китицями розросталися, мов багатий виноград погідного року.

Але скоро цей виноград сохнути почав. По двох днях шукання за роботою він зсохнув на суху полову, а коли Марія сиділа вже на санях коло Фрейзерової торговлі, готова в дорогу до дому, то й тої полови не стало; вітри безнадійні розвіяли її. Сиділа вона на сіні отак, як порожний мішок з котрого висипали зерно; порожна така була в своїм серцю й в голові; життя таке мізерне, марне, глузом вповите здавалось, що не жаль було покинути його на віки. Перший досвід із сірого, звичайного життя, що поза працю й дрібненьких розривок не знає розкошів, пригнітив її молоденький світ, туманом накрив її будучність в котру дивилась вона тепер як у темну ніч.

Скулившись, мов та людина, що її всі зуби болять, сиділа Марія непорушно коли Поштар і Фрейзер вийшли на двір вибирати дощок. Не цікаво її було приглянутись чужому чоловікові, п. Фрейзерові. От, людина собі, чужа для неї, та й не молода уже, літ близько шістьдесять на показ. Кинула на нього оком, мов би на якусь дуже буденну річ, та й пірнула в свою хустку. Але його приємний привіт із щирим усміхом зрушив її з отупіння; вона глянула на нього знов та й відчула, що щось неясне, але надійне збудилося в її душі; ледвезамітний промінчик світла освітив її безнадійну, чорну будучність. А коли вона сиділа вже на скринці коло печі, то те щось неясне-надійне розпирало її груди.

За яких п'ятнадцять хвилин Марія дивилася на світ великими й веселими очима; пан Фрейзер сповістив її руками й головою та й не зрозумілою для неї мовою, щоб вона забрала з саний свої речі, і йшла до його хати. Але

на це не згодився Поштар. Він відв'язав коні й повіз її, щоб знати в котрій хаті п. Фрейзер мешкає.

* * *

—Тяжко мені було з початку в того пана Фрейзера, — розказувала Марія пізніше своїм дітям про свою службу. — Роботи я не боялася, але не знала я мови та й не раз плакала з розпуки, що не розуміла того, що пані або пан Фрейзер говорив до мене. Та, щастя, що вони обоє були добрі люди; такі добрі, що я відразу полюбила їх як своїх батьків, та й згадувати буду їх добрим словом поки очей не замкну.

—Пригадую собі, от, як би вчора, здається мені, як прийшла я перший раз до їх хати; до кухні завів мене п. Фрейзер. Показав він мене своїй жінці, щось там говорив до неї, вона глянула на мене й повела очима від ніг до голови, похитала невдоволено головою, здвинула плечима, отак, як то люди здвигають, коли хтось дає їм таку реч, без котрої вони можуть без страти обійтися, та й дала мені головою знати, щоб я йшла за нею. Завела вона мене на гору сходами, на перший поверх, до кімнати. Щось там сказала мені та й вийшла, а мене лишила як на роздорозж; не знала я що з собою робити.

—Стала я серед кімнати мов серед густого ліса на маленькій прогалині заблудивши й не знаючи куди йти й що робити, та й порадоньки нізвідки дістати. Поволеньки почала я розглядати обстанову: ліжко таке пухке на показ і мережаним простиралом накрите; комода з великим дзеркалом, а на ній якісь скриньочки та й якісь дивні забавки лежали; шафка низенька з великим білим збанком у великій мисці, а по при миску в мищині кавалок рожевого мила та й рушники на поперечці висіли; велика шафа на одежу; куртина й фіранка на вікні; знімки фотографічні на стінах; на підлозі диван; все таке чисте та свіже, але чуже, чуже для мене було, бо нічого з того я ще в своїм житті не бачила тільки чула, що в таких покоях великі пани мешкають.

— Розглядаючи так, моя цікавість мимохіть зростала. Підійшла я до дзеркала, глянула, — Боже мій! — мало я не крикнула, побачивши себе. Не дармо пані Фрейзер невдоволено головою покрутила як глянула на мене в кухні. Тільки бігме, правду кажу вам, що я сама себе не пізнала; спудало якесь стояло передо мною. Очі такі червоні, кабарі, мов у курки, що на сліпоту хворує; лице таке бліде, брудне, зівяле, мов би гарячка його жовтільницями помалювала; на голові хустка якось так смішно-криво зав'язана; помята одежа сіном засмічена; ніколи я такою себе не бачила та й аж заридала зо своєї власної показності.

— Але, що ж я могла виплакати там? Я в найми наймилась і треба було до якоїсь роботи братися, бо проженуть заплакану неробу. Це я так подумала та й сердито роздягнулась, зняла хустку з голови, глянула в збанок і зраділа, бо там вода була. Не вмивалась я, дітоньки мої любі, вже сьомий день, от тільки снігом лице натирала в дорозі та й в містечку, бо тут ми в якійсь стайні спали. Наляла я води в миску та й милом, (а воно таке пахуче було!) лице, шию, руки намила, вимила, рушником витерла та й від цього я повеселішала. Розплекла й розчесала свої коси, одежу обгладила руками та й іншою стала; я навіть усміхнулася до себе в дзеркало, сама себе розвеселила, трошки, небагато.

— А тут, раптом, чую, хтось у двері стукає. Я настрашилась, от, проженуть зараз, що я в чужій хаті мов вдома розпоряджуюсь. Слухаю, а то пані Фрейзер, застукавши й відхиливши трошки двері, щось там говорила до мене. Але я стояла, мов задеревіла, та й думками вуйка Дьордія ловила; проженуть, думала я, то треба буде пішки за ним бігти, щоб його дігнати й до дому дістатися. Дивлюсь далі, а вона поволеньки голову свою до кімнати висувала та й за мною очима шукала. Знайшла мене (я до комоди плечима притулилася й ждала, мов злодій, що зловлять його при його недобрім вчинку), та й якось так весело й здивовано нахмурилась, що мій страх відразу загинув. Вона усміхнулася по матірному, кивнула головою,

відтворила двері навстяж і говорючи кликала мене, щоб я за нею йшла.

—Зійшли ми на долину, до кухні зайшли, дивлюсь, а там стіл накритий стравами: мисцина вівсянної каші, молоко в шклянному збанку, шклянна посудина з цукром, тарілка зо смаженими яйцями й з тоненько покраячим салом, грінки хліба зарум'янені на вогні й покриті маслом, слоїк із вареними сливками; глянула я на ті дари Божі та й голод такий нестерпний відіззався в мене, що ледве здержала себе, щоб по вовчому не кинутися на них. Сім день я крім сухого хліба нічого більш не їла; заморена була голодом.

—Приставила пані Фрейзер крісло до стола й просила мене сідати та й їсти. Та, не знала я від чого починати, от, сіла та й сиджу; очима страви їла. Завважала вона мою несмілість і щось приказуючи посипала цукром кашу, наляла молока, показала рукою на ложку, усміхнулась та й вийшла. “Дякувати Богу, що ти вийшла,” подумала я собі, “тепер я дам собі раду”. Недовго вона задержувалася в сусідній кімнаті, і коли вернула, на столі майже нічого не лишилось. “Ну”, подумала я, тоді, “можеш мене тепер з хати вигнати, не боюсь”. Але вона, замість вигнати мене з хати, наляла мені горня кави, сливок із слоїка в мисцину набрала, та ще й бубликів на стіл поставила.

—Походила пані Фрейзер по кухні хвилинку, в піч дров наловила, в котел води наляла, та й стала коло мене зложивши руки до лиця, ніби показувала, що спати йде, бо хвора була на нежит. Пішла вона, а я лишилась господиня, як то кажуть, на всю хату. Поснідавши, оглянулась я, що то робити; начиння не мите стояло в бляшаний, великій мисці. До цього не треба було мови, я вимила, обтерла, поскладала, попрятала в кухні, вичистила піч, замела підлогу, вишукувала собі роботи, щоб снідання відробити, та й хотіла приподобатися господині. В кожний закуток я заглянула, кожній речі я приглядалася та й міркувала на що й для чого вона була. Потім води й дров принесла; розмахалась я, а тут вже й по роботі бу-

ло. Вийшла я на двір, та й взяла дрова пилити й розколювати.

—Порубала я годину-дві, аж чую, кличе мене господиня в хату, рукою махала через вікно. Я побігла, входжу, а вона говорить до мене руками й хитає головою, щоб я дрова не рубала, бо будуть мене руки боліти. Багато вона наговорила, а далі заставила мене бараболі шкребтати та й з цим почали ми обидві обід готувати; почалася моя школа при цій роботі. Показує вона пальцем на бараболі та й вимовляє назву по англійськи, а я за нею те саме роблю, наслідую. За бараболею пішов ніж, вода, лушпина, миска, котел, все, що під руками було. А я роблю, що вона каже робити, та й повтаряю назви; вона сміється та й я сміюся, тішились обидві, мов маленькі дівчатка при забаві. Так нас і пан Фрейзер застав, як на обід прийшов.

—Так почалась моя служба: день за днем я скоро привикала до нових обставин; мови вивчалась; порядок в роботі зрозуміла; і за місяць часу я могла вже цілком заступити пані Фрейзер із хатньою роботою.

—Дітей в них було троє: два хлопці й дівчина, але тільки один хлопець був вдома. Це був малий, от, літ не більш, як десять, Артуром називали. Двоє старших були у школах десь у великому місті: Джон, літ двадцять, і Маргарета, моя ровесниця. З Артуром ми скоро сприяливались, добрий був хлопчина, як не був в школі то мене держався; від нього я мови вчилась; а зо старшими, я на шкільні, літні свята познайомилася. Добрі були; зневаги ніякої я від них не зазнала ніколи; за свою сестру уважали мене. Чи йдуть, було, куди, чи якусь забаву справляють вдома то завсіди я була з ними разом. Приспішимо, поробимо обидві з Маргаретою всю роботу, зберемося — ми обидві одну кімнату мали — одна одну приберемо, причепуємо, кокоаємо та й хіхікаємо, мов ластівки на весні, з утіхи. Зійдемо долину, а Джон прижмурить збиточно одно око, перехилить на бік голову, та й кланяється нам, мов принцесам. Відхилить він лікті, вклониться легенько головою мені й сестрі на знак, що він готов вести нас на забаву. З початку я стидалась, відмовлялась,

бо п'ятно наймички висіло надо мною, але пізніш воно зникло, пропало; вони своїм поведенням і відношенням притоптали його, і я числилась як член їх родини.

—На забаві, між людьми, всякі там були, я не дармувала. Джон і Маргарета знайомили мене зо всіми, панною Воркун, я була знана, (хоч у хаті кликали мене Марая), і жадного танцю я не просиділа. А той, Джон, щоб йому легко гикнулось, гарний був хлопець, мов намальований; чорнявий, високий, стрункий, та й очима вмів говорити; дівчата липли до нього мов пчоли до меду. А танцювати він танцював мов пером писав. А зо мною, з наймичкою, він найбільше танцював. . .

Тут Марія, з певних і тільки її відомих причин, переставала розповідати свою історію; засміється, бувало, та тільки рукою махне; гарна була, але минулась.

* * *

Пан Фрейзер наймав Марію тільки на короткий час, от, поки пані Фрейзер не видужає. Він не журився, що вона робити буде, коли скінчиться її служба, чи піде до дому, чи шукатиме іншого місця для себе; він знав одно, що вдержання двоє дітей в школі, далеко від дому, коштувало його досить багато, і це виключало держання постійної служниці. Та й пані Фрейзер була ще більш скупа як її чоловік, і навіть у цім випадку противилася найманню якоїсь там німої імігрантки й цим викидати дармо кілька доларів з кишені. Але він перемовив її, доказуючи, що вони не збідніють через страту двох, або трох доларів, що він думав заплатити Марії за роботу, але противно, такий спосіб знайомства з новими поселенцями принесе користь у його підприємстві, а тепер увільнить його від хатньої роботи. Пані Фрейзер згодилася, і приняла Марію.

Але воно не сталося так, як обоє Фрейзері постановили зробити. Минув день, два, три, пані Фрейзер, дарма, що Марія не знала мови й вони обидві не могли розмовитися, полюбила свою наймичку.

—Ця дівчина не знає, що то сісти й сидіти без діла, говорила вона, до свого чоловіка, кілька днів пізніше при обіді. — Цілий день вона робить щось; скінчить одну роботу й зараз таки іншої шукає, як не в хаті то на дворі; хвилинки не просидить дармо. Попряче в хаті, позамітає, порохи постирає та й на двір біжить дрова рубати й вимахує сокирою мов пером. Я кажу їй, що та робота не для неї, бо хто ж бачив, щоб жінка дрова рубала, але вона засміється та й ще з більшим захватом рубає. А прати то що дня прала би; знайде якібудь брудні, старі лахи та й у цебер пхає. Повипирала вже всі старі блюзки, спідниці й панчохи мої й Маргаретині, привчилася вже залізком вигладжувати, і поскладала їх у шафу; не знаю, що вона думає робити з ними?

—Даш їх їй, як буде відходити, — сказав пан Фрейзер, — замість плати грішми дрانتя порохуєш.

—Стидно воно, щоб дівчина за старі лахи працювала, — спротивилася пані Фрейзер. — Та й сама вона відмовляється вдягати навіть мої старі ходаки; ходить боса в хаті, а на двір свої викривлені чоботи взуває. Я ледве впросила її, щоб мій светер вдягала коли йде по воду, або по дрова; а то розхрістана виходила; твердь якась не дівчина. Має тільки дві конопляні сорочки та й одну спідницю; я дивуюсь як вона видержує холод без спідного шмаття. Жаль мені її, бо працює та й розумна; скоро вчиться мови, дивись, — і тут почала показувати вона, що Марія вже знає.

А Марія, сидячи коло стола разом із своїми господарями, не розуміла їх бесіди; вона коло малого Артура сиділа та й з ним півніму розмову вела. Він був доброї вдачі хлопець, неперидливий, та й мимохіть став за вчителя її. І тепер, коло стола обідаючи, він пошепки називав речі по англійськи. Назве кілька в порядку та й заставляє її, щоб вона перезвала їх та й тішуться обое коли вона помилки не зробить. А вона їсть та й очима по речах водить і сама для себе називає їх пошепки. На це пані Фрейзер увагу чоловікові звернула.

Засміявся пан Фрейзер, — вона вдійсності не вміє

без діла сидіти навіть і тоді коли їсть, — сказав він, глянувши збиточно на Марію.

І лишилась Марія у Фрейзерів тиждень, два; пані Фрейзер виздоровіла, але немов би забула, що Марії вийшов речинець із службою. А далі й місяць пройшов та й другий проходив; Марія мови вивчалась і розмову почала трохи-по-трохи розводити з господинею.

—There... far-far... farm... mother... father... sister... two brothers... come... old country... no money... no bread... five chickens... one cow... no milk... poor, — говорила вона слово за словом по англійськи. — Me work... you money... me buy flour... small brothers eat.

⁹Пані Фрейзер слухала цієї незв'язаної розмови, розуміла її, та й серцем милувала добру дівчину за її любов до своїх батьків. Зживалися обидві, мов мама з донькою, любов взаємну розводили.

—Добра дівчина, шкода, щоб вона десь там на фармі марнилась у скрайних нестатках, — говорила вона чоловікові, коли знов зайшла мова чи треба їм служниці, чи не треба. — Вона вже цілком виручує мене з роботою, і, коли пристане бути в нас за десять доларів на місяць, нехай остається.

—Та, я й сам таке кажу, — годився п. Фрейзер, — і, коли прийдуть діти на літні свята до дому, поїдемо ми десь трохи на прогульку, а їх оставимо; Джон буде торговлі доглядати, а вона з Маргаретою дадуть собі раду з хатньою роботою.

—Треба поговорити з нею про це, бо може вона сподіється більшої заплати хоч і це дуже мізерна, — сказала пані Фрейзер. — Сама я ніколи не пристала б гонити собою від ранку до ночі за таку маленьку платню.

—Скажи їй; ви обидві розумієте себе; та й підкинь зо два долари, коли домагатися буде.

Але склалось таке, що пані Фрезер не мала часу поговорити з Марією про плату до того часу, коли Воркун приїхав до міста перед Великоднем. Він приїхав та й прямо до Фрейзерів заїхав, ніби до знайомих, щоб допомогти Марію знайти.

— Це мій батько приїхав, батько, — і аж дзвеніла з радости, підскакуючи, коли Марія, почувши знайомий голос, глянула у вікно й пізнала Воркуна на возі.

Глянула й пані Фрейзер у вікно та й собі чомусь зраділа. — Він, твій батько? Я знаю його й тих других знаю; вони дрова рубали для нас минулого літа. Добрий чоловік. Та й Васел приїхав, — сказала вона усміхнувшись. — Шкода, що Маргарети нема вдома; вона залюбилась у нім.

— Маргарета... Василь... любить? — запитала Марія, і засміялася голосно. Але не було часу на балачку. Вона вихопилася на двір та й до Воркуна побігла, щоб привитатись, розпитати про домашніх та й про сусідів.

Вийшов і пан Фрейзер і пані Фрейзер та й поздоровкалися з чоловіками. Того ж вечера дав пан Фрейзер Марії двадцять доларів як плату за два місяці. Маріїні очі світилися й радістю й втіхою й дякою, й всім, що в людині може бути найкраще. Вона від коли жие не мала ще так багато грошей не то своїх власних, але й чужих в руках не держала.

— Може ти хочеш до дому їхати, — питав її пан Фрейзер, пробуючи сказати їй, що він не може платити їй більше на місяць.

— No, go home, — відповідала вона. — Me here work... month... one, two, three, four, five, six, seven... — рахувала вона пальці на кожний місяць — lot money... me buy one cow... you know.

— О, ти хочеш корову купити батькови, — сказав Фрейзер.

— Yes, yes, cow, big cow, — потвердила Марія.. Вона приглядалася чотиром п'яткам, що дістала від Фрейзера, і щось міркувала нахмурившись. — You give lot money; me sixteen... you twenty give, — говорила вона, стараючись пояснити йому, що після її рахунку належить тільки шістьнадцять, а він дав їй двадцять доларів. Вона рахувала на Поштарів рахунок, по вісім доларів за місяць.

—Я заплатив тобі за два місяці, — сказав Фрейзер, показуючи два пальці.

—You... ten... month? — питала недовірливо Марія, заглядаючи Фрейзерові в очі.

—Так, — притакнув він, не знаючи чи то було мало чи багато для Марії.

—Good, — аж підскочила вона з радості. — No... tell... father... now..., — наказувала вона Фрейзерові, покиваючи пальцем для тайни; хотіла вона батькови несподіванку зробити, принести до дому більше грошей як він сподівався, але не могла ще висловити свого плану, щоб і Фрейзера втаємничити в нього.

Накупила Марія для Воркуна всего, що конче треба було, передовсім поживи; шістьнадцять доларів стратила зо своїх грошей; та й відпровадила його до дому накидаючи йому повну фіру далекосяглих надій.

* * *

Марія й Катерина мало відвідували себе відколи вони прийшли до містечка. Сказати правду, Катерина була заздрістна й не дуже дбала бачити свою сусіду, а по прице, служила вона в молочарника, трошки далі за містечком, і цей молочарник висисав, як то кажуть, із неї всю робучу силу. Мав він череду коров, що треба було кожного дня доглянути, нагодувати, напоїти й видоїти, то ж і її заходилася з цієї роботи поважна пайка, хоч і хатньої роботи мала вона досить. Шестеро дітей, двоє господарів, два слуги, одинадцятро їх разом, також вимагали, щоб їх нагодувати, напоїти й випрати їх шмаття, застелити ліжка, вичистити хату, та й кухню держати завсіди в руху, бо снідання ловило обід, а обід вечерю; дуже мало вільного часу було між ними для неї. До снідання помагала вона слугам корови доїти та й по вечери не обходились вони без неї, до доення займали.

Та й господарі, пан і пані Грифін, не були дуже привітної вдачі. Він працював разом із слугами, розвозив молоко по хатах в містечку, і, як казала сама пані Грифін,

ночував і днував у стайні, от, тільки того, що наїстись до хати увійде. А пані Грифин ходила як вужавка, худа й згорблена трохи, бо непосидюща жінка була; з роботою лягала й вставала. Вона раз-у-раз нарікала на біль голови, сердилась на всіх, сварила всіх, за що сам пан Грифин і слуги називали її недоброю гускою, а діти, передовсім хлопці, дражнилися з нею як лиш вміли. Та, гріх був би говорити, що вона була злою людиною, нерозсудною й примховатою, ні, такою вона не була, навпаки, вона була аж надто доброю бажаючи допомогти кожному в роботі й тому бажала, щоб кожний пильнував свого заняття й сердилася, коли бачила, що хтось уникає, ховається по закутках, від роботи. Але ця, її сердитість, більше шкодила їй як помагала, бо не тільки слуги, але й старші діти не видержували працювати, майже безпереривно, від раннього ранку до пізної ночі день-у-день, не маючи навіть вільної неділі. Бо, по при корови, пан Грифин, вів також і мішану господарку; обробляв землю, годував череду свиней та й дробу без рахунку; це треба було доглянути й тому всі, що жили під його дахом, діти й слуги, ніколи не мали вільного часу на забавні розривки. Такий стан, очевидячки, заставляв їх красти час для своїх розрад тоді, коли можна було вкрасти й за це пані Грифин сердилася.

Катерина, знайшовшись у такому господарському крутіжжі й уважаючи, що кожна служба не є забавою, потонула із головою в той крутіжж. Не знаючи мови вона робила тільки те, що пані Грифин показувала їй, а скінчивши не шукала за іншою роботою, бо й не треба було; пані Грифин гляділа дуже близько за тим, щоб служниця не їла хліб дармо та й підсувала її роботу одну за одною, мов би снопи в молотарку кидала. Будила її в п'ятій годині рано, заставляла розпалювати в печі, внести дров і води, застелити й приготувити стіл для снідання, а в тім часі, коли вона сама готовила снідання, посилала її помагати слугам дойти корови. По сніданні, що відбувалося пунктом о сьомій годині, мила Катерина начиння кухонне й молочарське, застеляла ліжка, замітала вісім хатних

кімнат, приготувляла ярину для обіду, місила тісто на хліб, годувала дріб, збирала яйця, наливала з криниці води в жолоб, приготувляла стіл для обіду, а по обіді мила начиння й прала шмаття, приготувляла ярину для вечері, а по вечері мила начиння, помагала слугам доїти корови, мила молочарське начиння, гладила випране шмаття, а десь в сусідстві одинадцятій години ледве йшла до своєї малої кімнати, звалювалась снопом на ліжку, забуваючи дуже часто навіть роздягнутися, і відразу засипляла, глухим і сліпим на всі людські почування, сном.

Плило Катеринине життя, крутилось і вибивало колію з котрої вона нічого не бачила. День за днем загрузала вона глибше; сповняла призначену роботу з таким самим чуттям, як виповняє триб у колесі; і навіть не думала про зміну та й про батьків. Часом, при роботі, заплаче нишком, як нікого не було коло неї, згадавши свою добру матір, але мало коли таке траплялось. Ходила й робила вона мов глуха й німа, ніхто до неї та й вона з ніким не пробувала розмовляти. Мстилася бідна дівчина сама над собою тільки за те, що недорівнювала своєю вродою Марії; за Василем її серце рвалось-розбивалось, з ума її зганяло; один любий погляд його очей підніс би був її на небо; але що ж із її любові? Користь із неї була така сама, як із пустоцвіту. Тому вона й до роботи пішла, щоб його не бачити, щоб жаль серця не рвав, а тут вона той жаль в роботі топила.

Катерина не знала, що Марія осталась у Фрейзерів; сам Поштар не сказав її цього, бо й не повертав до неї, як їхав до дому, а Марія, зо страху, щоб не прогнали з роботи, перших кілька тижнів навіть і не думала виходити нікуди, хоч знала, що Катерина працює в якогось багача, фармара, недалеко за містечком. Аж пятої неділі, пополудні, Катерина, черпаючи води з криниці в жолоб, почувла, що хтось кличе, говорить до неї здалека. Оглянувшись вона й ведро з водою впустила, здивувавшись, побачивши свою подругу. По голосі пізнала, а по одежі не та Марія була. Прибрала її пані Фрейзер, як сама любила, мов свою доньку, в новий кафтан, в нову спідницю,

волосся якось так розкішно зачесала й у дві косі легенько на плечах розтрясла; любо було глянути на любу, веселу дівчину. Глянула Катерина та й заплакала; самі сльози з очей ринули; Василь у її умі з'явився та й Марію попід руку вів.

Прибігла Марія до Катерини, побачила сльози, та й сама заплакала; обнимати та й розпитувати стала чого вона плаче.

— Нічого, так собі, тебе побачила, — шептала Катерина, та й тулилась до Марії; сум великий до великої втіхи пригортався.

Попестила Марія Катерину — легче стало на серцю та й розговорились.

— Ти й в неділю цілий день працюєш? — питала Марія, олядаючи Катерину. Бідно була вона вбрана; викривлені старі черевики, стара, брудна й пірвана спідниця, кафтан якийсь, що сам себе стидався, бо не був він вже кафтаном, а звичайною дранкою, та й хустка, онучкою можна було назвати.

— Яка ріжниця неділя, або будень? — сказала Катерина, притулюючись до Марії, мов до матері. — Ти така щаслива, як ангел у небі, — додала, та й руку Маріїну до свого серця пригорнула.

Та не встигли вони перекинутись кількома реченнями, як вибігли з хати старші діти, дівчата, Грифіна, і почали просити Марію, щоб до хати йшла; вони знали її, бо нераз бачили її в Фрейзера, як своєму батькові помагали молоком розносити. Та й пан Грифін знав її, бо ніколи не обходилось, як він молоко доставляв Фрейзерам, щоб вони обоє не передерлись словами; він її чубатою курочкою кликав, а вона його старим когутом називала, жартуючи. Та й тепер він вийшов і привитав її, і до хати просив.

А Марія не знала, що робити; вона ж Катерину прийшла відвідати, не господарів; і дивилась на Катерину.

— Іди, коли просять, — сказала Катерина. — Бачиш, люблять тебе; цілий світ тебе любить, — додала, і почала знов черпати воду.

— Без тебе не піду, — сказала Марія, віддувши губи. — Я до тебе прийшла в гостину; поговорити хочу з тобою; бо п'ять тижнів мов би німою була. Я поможу тобі наповнити жолоб водою та й тоді підемо до твоєї кімнати, добре?

Марія не ждала поки Катерина згодиться, але відразу почала помагати тягнути шнуром воду з криниці; скоро-скоренько їхало ведро вгору, аж колісце за шнуром свистало. Побачив це пан Грифін, зрозумів дівчат, та й відігнав їх від криниці; до хати загнав, жартуючи.

Привитала пані Грифін Марію; познайомили їх її дівчата; та й сідати просила, мов би якусь давно невидану знайому сусіду. Почала розпитувати про паню Фрейзер, Марія відповідала поволі, слово за словом, і так балачку розвели. Діти скупчились коло Марії, кожне хотіло сісти близько неї та й показати що котре знає; якусь небувалу в хаті пана Грифіна веселість Марія внесла. Ніхто навіть і не усміхнувся з її бідненької, англійської мови, а то ще й помагали, слів додавали їй, коли вона губилась в розмові.

А Катерина стояла коло дверей: Боже милий! Як ця дівчина терпіла! Завважала це Марія, перепросила господарів та й до неї прибігла.

Пішли вони обидві до Катерининої кімнати й просиділи там майже над вечір. Як вийшли, обидві веселі були. І від цієї візити Катерина іншою стала, мови вчилась і неділями гарніше прибиралась та й в гості до Марії випрошувалась. Та й пані Грифін якась ласкавіша стала для неї, роботу зменшила, одна одні взаємно помагати стали, а Марію завсіди коли донебудь стрінула її до себе запрошувала.

* * *

Прийшла весна. Марія город скопала, ярини й квіток понасівала для пані Фрейзер. Пані Фрейзер не спиняла її тільки дивувалась звідки то Марія тільки сил набирала до роботи. Вона й хату вибілила з середини; кожну кімнату, кожну дощину, кожний мебіль вона відновила й водою й фарбою й воском і оливою й всім, що до чого треба було.

Для цієї роботи й для города, пан Фрейзер людей наймав і платив досить багато за роботу, а тепер Марія все те поробила.

Робить, було, Марія цілий день; звивається так, мов би днів не ставало; веселість і охота всяку втому відганяла від неї; та й по вечері до хатньої роботи береться, начиння мити, ківли вишкратати, на хліб розчинити, або випрати щонебудь. Але пані Фрейзер дивиться та й жалує свою любу робітницю: — Сама пороблю, — говорила їй, — а ти йди скупайся та й спати ззарання йди, бо струджена тяжкою роботою. — А Марія мов не чує. Скоренько обидві пороблять, що треба; пані Фрейзер сама намагала, щоб сама найбільш роботи зробила; поговорять собі, пошепчуть; Марія вмийється, скупається; пані Фрейзер коси її розчесе, в косу заплете, та й поцілує на добраніч. Посестрились вони були, серцями споріднились.

Робила Марія, працювала, а пані Фрейзер нове убрання з гарної матерії справила їй, та й черевики й свиту й капелюх. Тішилась дівчина одежею, але гляне було, задумається, та й до своєї господині каже: — Багато це коштує... Багато... гроші... Там мама... батько... сестра... брати хліба не мають. Я обіцяла їм купити корову в осені.

Купиш і корову, не журися, — потішала її пані Фрейзер, та й пестила по лиці рукою.

---За ці гроші, що ти за це убрання заплатила, я би всіх своїх вдома убрала теплим шматтям на зиму, — говорила Марія, а сама аж горіла з радости, заглядаючи в дзеркало на нову одежу на собі.

— Не клопочися тим, якось то буде, — сказала їй пані Фрейзер, та й сама раділа приглядаючись дівчині.

І так, непомітно, весна минула, літо прийшло, скільні вакації Маргарету й Джон-а до дому принесли; нове життя для Марії розчинилось. Пані Фрейзер писала в листах до дітей про свою служницю, багато писала, і поки ще вони приїхали до дому, то вже Марію “наша Марія” називали в своїх листах до батьків. А вже як приїхали то відразу мов із сестрою поводились; Маргарета навіть і

слухати не хотіла про те, щоб Марію з її кімнати перенести десь у другу на стриху, де старі речі свій притулок мали. — Наша вона й добра дівчина. Обидві ми, одну кімнату, між себе будемо ділити, — говорила вона, обнимаючи Марію, мов сестру, за стан.

Та й глянути, було, на ці дві дівчині, серце раділо. Обидві одного росту; обидві гарні були. Маргарета русява, з великими синіми очима; лагідна й щира краса обличчя її вкривала. Стануть, було, обидві, та й очі свої загубиш між ними; не знаєш на котру дивитись; дві квітки пишні до купи зійшлися; одна дика, з ліса вийшла, мов русалочка з червоними чічками на лиці й чорним аксамітом головку обвила, а друга з города, з квітника прийшла, мов гвоздик жовто-рожевий. Обидві вони пересаджені були; одну з України, а другу з Шотландії привезли, та й у нову землю посадили на розріст нової нації. І зійшлися вони тут, серцями полюбились без питань, без мови, що, мовляв, ти гірша від мене, бо ти не з того поля, що я, та й в дикому лісі тебе посадили; гордості й покори вони не знали; пані й служниця були тут рівними душею й серцем, дітьми-квітками.

А Джон? Що ж сказати? Молоде з молодим як квітки з пташками на весні, життя вкрашають, веселять світ цілий. Оток і Джон і Марія й Маргарета тільки добро одно в одному бачили та й добро довкола себе снували. З початку Марія стидалась Джон-а, бокувала від нього. Заговорить він до неї, а вона, мов серна в ліс, до другої кімнати втікає та й заглядає звідти крадьки, чи не сміється він з неї, чи жартів не стружить. Або застане несподівано його самого десь у вітальні, чи в їдальні, чи на дворі, та й пташкою пурхне-втече, аж серце билось від якогось незнаного страху. А при столі, при їді, де вона мусіла сидіти разом із Маргаретою проти нього, тут вона горіла зо стиду. Бо він, мов навмисне, бере що небудь із страви та й сам ніколи не возьме поки матері, сестрі й її не послужить. Припрошує її, а вона схилить голову, зарумяниться та й бігти кудись і схватись десь бажалось її. Але з ходом часу почала вона привикати до нього;

день, два, тиждень, і не стямилась вона, коли й як воно сталося, що вона сама вже з ним розмову заводила. Та й був він один із тих, що вміють дівчат дражнити невинними жартами; перемовлятися люблять із ними за що будь; а це було для неї великою втіхою. І, як заведуть нераз обоє, то пані Фрейзер розгонити їх мусіла, бо одно одному попустити не хотіло. І розійдуться вони на хвилинку, а тут дивись, вони вже знов зчепились, і так зблизились, що одно одного раз-у-раз шукало; скучати почали, як не бачили себе через день.

Бачили старі Фрейзери діточу приязнь і, з початку, не казали нічого: “От, діти, нехай бавляться; веселіше в хаті з ними”, — думала пані Фрейзер, а пан Фрейзер навіть і уваги не звертав, а то ще й сам любив настроювати їх проти себе в диспутах. Але пізніше, коли вони, старі, вернулися вже зо своїх літних свят, що вони перебули через більш як чотири тижні десь там далеко зо своїми кривними, інші вже були в них думки. Повернувшись, вони завважали, що за час їх відсутности, Джон і Марія сприятелювались до тої степені, що ходили й поводились, мов би заручені були.

— Воно недобре, що вони звязались так близько, — говорила пані Фрейзер, — і небажані наслідки можуть вийти з їх дружби. Люблю я її, добра дівчина, але, знаєш, не для нього вона, а він не для неї. Іншої вона раси та й, як видно, походить із самого споду соціального життя; недобрё буде коли ми позволимо їм продовжати й розвивати далі їх романтичну дружбу.

— Та, раса расою, — відповідав пан Фрейзер, — не маю я нічого проти раси з якої вона походить. Бо, воно навіть і добре коли раси мішаються через дружиння, розуміється тоді, коли сильніша заасімільовує в собі інтелегентну верству слабшої чи навіть і сильнішої; така мішанина зміцнює народ, додає йому нової крові й сили. І, коли б Марію до школи післав і вичесав із неї селянську вдачу, я ліпшої невістки не бажав би. Вона здорова тілом і душею сильна, гарна на вроду, інтелегентна, рухливої вдачі — чого ж більше треба?

—Я це бачу, але знаєш, вона хоч обчесалась уже поверха, присвоює собі наш спосіб життя дуже скоро, то вдачі її не зміниш уже; вона вже старий горщик і накіпів уже селянськими звичками до тої міри, що трудно буде виварити його. Коли б так був виховав її з маленької по нашому то я нашому Джон-ові не бажала б ліпшої жінки. До того ж, як сам бачиш, вона не належить до тих жінок, що піддаються покірно своїй долі — вона вродилась верховодити тими, що жиють з нею. Не бачиш, що вона між нами поводить ся мов би приказчиця, і хоч-не-хоч всі ми слухаємо її, і навіть робимо, що вона приказує. А Джон-ом вона керує, мов коником, і куди вона направить його туди він іде без вимови. Та й шляхотного життя вона не заведе; бо праця є одиноким її ідеалом; а це не буде йти в парі зо становищем до котрого наш син прямує. Йому треба благородної жінки; вихованої у вищій сфері людей; котра повинна знати як поводитися між тими людьми, з котрими вона житиме.

—Роби, як сама знаєш, — сказав пан Фрейзер, махнувши рукою. — Ти завсіди переговориш мене на своє, — додав, і усміхнувся пригадуючи, що й вона сама не належала до високого коліна по батьках, і мала багато дечого з того у своїй вдачі, що мала Марія. — Поговори з Джон-ом про цю справу, і поясни йому, щоб він не принаджував її до себе; він розумний хлопець, послухає тебе.

—Всяке говорення тільки загострить справу, — сказала пані Фрейзер. — Ти не знаєш іще того, що він навіть вже й бився за ню з Вилиямсоном, що цей посмішкувався з нього за його привязання до Марії, і називав її згірливою Галичанкою. Це мені Маргарета розповідала.

—Я мушу погратулювати Джон-ові за його лицарство, бо й сам я не стерпів би коли б чув, що хтось зневажає її, — сказав пан Фрейзер, затискаючи кулак.

—Та, як би воно не було, але говорити про такі речі з молодим хлопцем, чи з дівчиною, не є приємна справа, бо така балачка провокує опір, — говорила поважно пані Фрейзер. — Не люблять вони поради в такому ділі; ти

сам знаєш, що й ти не любив балачки тих, що пробували розлучити мене з тобою.

Пан Фрейзер засміявся щиро; пригадалась йому боротьба, що він вів проти своїх батьків поки оженився з пані Фрейзер. — Ну й що ти думаєш ми маємо робити в цьому ділі? — запитав він, не маючи охоти мішатись у любовні справи сина.

—Вишлю її до дому, ніби на довшу візиту, поки Джон до школи не піде, — сказала пані Фрейзер. — Вона й сама цього бажає, і навіть згадувала, що любила б побачити свою матір і тих, що приїхали зо старого краю. До того ж вона сама бачить, що в нас нема роботи для нас трох у хаті.

—Вона завсіди про корову думає, — сказав пан Фрейзер, і засміявся пригадавши, що не було й дня, щоб Марія не ходила оглядати дві сусідські корови, що паслися на кінці вулиці на оболоню.

—Купиш для неї корову та й грошей їй даш, щоб мала за що полотно для своєї матері купити.

Отак, порадилися господарі й відпроварили свою служницю; пан Фрейзер купив для неї корову з малим телятком в Грифіна; пані Фрейзер дарунків різних надавала їй; а Маргарета з Джон-ом справили маленьку, пращальну забаву в їх домі та й дарунок від себе дали їй. А Джон, не до вас мовлючи, якось дуже нехотячи й несподівано, стрінув, чи застав, чи знайшов Марію на веранді; вийшла вона подихати свіжим повітрям і дивилась на небо за своєю зіркою на котру десь там, звідкись можливо Василь дивився на ню; та й став побіч неї досить близьенько, і також дихав свіжим повітрям. Тужно йому було на серцю, бажання мав великі говорити, сказати їй щось, але не мав відваги та й сумнівався чи вона зрозуміє його, бо не знала вона ще на стільки його мови, щоб пяною стати від любовного шепоту. Постояли отак кілька хвилин, побавився він, нехотячи, її рукою, накинув ніби крадьки, маленький ланцюшок з золотою колодкою її на шию, запечатав неказану мову поцілунком, вона,

ніби вирвалася, втекла до хати, а він за нею увійшов не зараз, але за кілька хвилин, щоб підозріння замастити.

* * *

Приїхала Марія до дому (Дьордій Поштар привіз її), та й багато шуму наробила. Збігалися всі сусіди та й дивилися на корову, на бичка, на полотно й на дарунки, та й дивувалися, що дівчина такого багато добра заслужила за кілька місяців. І цілком природно, кожна дівчина, що там була, постановила собі в душі йти в зарібки. Та не лиш дівчата, але й жінки жалували, що вони не дівчата, а то скоро ціла громада осиротіла б була від жіночого роду.

Загально всі тішились Маріїним доробком, тільки Калина Дуб дивилась на справу іншим оком.

— Іди до міста, купи одну корову й Ольгу привези до дому, — говорила вона до Павла, — бо я готова дати собі голову зрубати, що Марія тільки й приїхала до дому задля того, щоб із Поштаревим сином звінчатись. Та ж сам Поштар привіз її й сам аж поцмокував прихвалюючи пройдисвіту. А сама вона шкіриться вже до Івана, аж гидко.

Подумав Павло Дуб і можливо не послухав би був жінки, але розпитавши Марії, як Ользі живеться, і довідавшись, що бідна дівчина плаче з туги за домом, та й від тяжкої праці, послухав жінки й поїхав.

Ольга, приїхавши до містечка, як твекла з дому, при допомозі Марії й пана Фрейзера, дістала роботу мити начиння в гостинниці. Робота, хоч не тяжка була на її сили, але за те дуже неприємна була. Бабратись від ранку до ночі в гарячій воді з милом і іншими хемікалами, ця вода повиїдала й постягала шкіру на її руках, що жаль було дивитись на них. До того ж була вона спокійної вдачі, повільна, несміла й завсіди сумна, і все це не зближувало її до кухарів і до служниць з котрими вона мусіла працювати. Терпіла вона невимовно, цілими ночами плакала, але держалась хоч не раз приходило її на думку піддатися

матірній намові й одружитись з Іваном. І день за днем ця думка приходила густіше до її голови, а коли прийшли уже гарячі дні в місяці липні, що робили з кухні справдішне пекло, спеціально коло цебрів із гарячою водою, вона почала вже була визирати чи не приїхав хто з її околиці, щоб з ним поїхати до дому. Але ніхто не приїздив і хоч-не-хоч мусіла вона варитись разом із мисками, баняками, ложками й вилками у задушній кухні. І виварилась до того, що її рідний батько аж заплакав коли приїхав і побачив її. Біліда мов мертва, в бідненькі й обшарпані суконці, з волоссям поскручуваним від поту й пари в мокрі шнурки, з руками вимоклими в воді здавалась вона на мокре котення, що випадково в помийницю впаде.

Забрав Павло Ольгу до дому і дав її в Калинині руки, щоб вона робила з нею, що сама хотіла. А Калина, відтановивши трохи доньку й не пускаючи її ніде між люди, віддала її за Івана. Повіз їх, Івана й Ольгу, Поштар за ріку, як хлопця й дівчину, а звідтам привіз їх як чоловіка й жінку. Пробували Павло з Калиною весілля справити по старому закону, але гості місто веселитись, головно жінки, плакали нишком приглядаючись пані молоді, що ходила мов би на смерть засуджена. Була й Текля Соловій на тому весіллі зо своїм сином Борисом та й пробувала вона зробити те весілля веселим своїми співанками, але чомусь не можна було вицяпкати веселости так, як від ялової корови молока. От, хоч би на примір, пробувала заспівати жартом співанку, що каже: “Ой, віддалась мене мати, віддала, так як тую конопельку у болото впхала”, але замість того, щоб викликати веселий сміх і протести, як то на веселім весіллі буває, то жінки заплакали, а бідна “пані молода” зомліла. Калина й Ганна приписували ці млости голодові та й не спаню, що Ольга пережила за останні два дні як до шлюбу їхала, але жінки похитували головами й ніби годилися з ними, але очима в інший бік дивились.

А Марія не маючи поняття, що вона своїм приїздом прискорила перше весілля в новій громаді, побула вдома

цілих сім тижнів, допомгла Єлені напратати сіна й прочистити трохи землі, відіхала знов до містечка, щоб заробити грошей на третю корову. Та й не сама вона поїхала, але забрала з собою сестру Єлисавету й Парасину Підгірного; вона й Тетянину Софію взяла б була, але Тетяна не пустила, бо не могла дати собі ради зо своєю господаркою.

* * *

РОЗДІЛ XVI.

Нам відомо вже, що Василь Дуб, Воркун, Соловій і Вакар поїхали до роботи, і також, що Павло Дуб відвіз їх до містечка своїми волами. Воркун тепер, по сорок роках, перекинув цю подорож у свої пам'яті мов безвартною картою, а на її місце розгорнув її на котрих змалювані були пережиті події того літа.

Перша карта не зле представлялася. Вони приїхали до містечка пізно ввечері. Переночували на возі, або, як Воркун називав, на свіжій люфті, і раненько, як лиш сонечко зійшло, він кукав уже коло Фрейзерової хати зазираючи, чи не побачить своєї доньки, Марії, і чи лежать непорубані дрова. Але Марія, як видно було, зпаношилась була, і можливо снила в той час солодкі сни про Василя, та й про корову, що вона мала пригнати до дому в осени, бо не показувалась із хати, хоч він й говорив голосно сам до себе, кашляв так мов би хтось жменю перцю кинув йому у горло, та й хвірткою рипав, мов нечистий у півночі. Вкінці, він, щоб найскорше дати про себе вістку, пішов до купи дров і почав із цілої сили гримати сокирою рубаючи поліна.

Воркун був вже добре зіпрів і досить велику купу дров наколов, коли почув голос. Він оглянувся, глянув на хату й побачив у вікні голову пані Фрейзер. Вона пізнала його, усміхнулася й помахувала рукою на доброранішній привіт, та й таки при тім давала знак, щоб він перестав рубати показуючи додоями до лица, що то час не для роботи, але для спання. І, щоб свою німу бесіду зробити більш зрозумілою, вона взяла годинник-будильник, і показувала йому, що й п'ятої години не було ще, а далі старалась пояснити йому пальцем, що вони встають у сьомій годині. Сказавши це, вона усміхнулась і зникла.

—От, спухи, — сказав він, сам до себе. — Сонце вже стало на небі дуба, а вона мені години показує; з

вами скоро доробився би, — додав, ідучи на вулицю з думкою оглянути сусідські подвіря, щоб зміркувати вигляди на зарібок коло рубання дров.

Пройшовшись отак раз і другий, перейшов він на другу вулицю, а потім на третю, пішов до воза, де його товариші воркотіли вже збудившись нарікаючи то на затерплі ноги, то на залежані спини — кожному півголі дошки воза зробили якусь шкоду за ніч — і простягаючись позивали, мов малі хлопчики, котрих збудять ранше як вони призвичаєні будитись.

— Як там справи представляються, пане інспекторе? — запитав Воркуна Соловій, усміхаючись. — Не подерли вам пси штанів?

— Тут, братчику, самі спюхи мешкають та й таких псів держать, — відповідав Воркун. — Пройшов я містечко вздовж і впоперек і не то щоб живу душу бачив, але й пес на мене не гавкнув. Думав, що Марія встала вже, а то її господиня відігнала мене від хати, щоб я їм сну не колотив. Показувала на годинник, щоб у сьомій годині прийти.

— Як там дрова? — запитав Вакар, лежачи. Він лежав клубком, накривши голову кожухом.

— Понавозили їх купами коло кожної хати й буде, думаю, досить муки на наші руки, — відповів Воркун.

— Я маю більшу охоту йти до Маєра робити на фармі, як рубати дрова, — говорив з під кожуха Вакар. — Рубання висотує з мене всі сили.

— Ге, — гекнув Воркун. — Ви, як я бачу, починаєте вже вибиранчати цього року; легкої роботи забагається вам. А воно не знати ще чи до дров на...

Хотів Воркун сказати “наймуть”, але в тім менті почув утішний привіт Марії, що бігла до них підскакуючи з радости цілим своїм еством. Убрана вона була в цвітнису, легеньку суконку з френзлями на плечках, підперезана легенько довгою лентою, волосся мала звязане червоною стяжкою, а на ногах хатні ходаки; утинок, як то кажуть, була вона; бо все якимось так гарно стояла на ній і так пасувало їй, що Воркун, глянувши на неї, по-

чув до неї якусь спеціальну повагу, і не знав чи відноситись до неї на “ти” чи на “ви”.

Але Марія не дала йому часу надумуватися; вона прибігла, вхопила його руку, поцілувала, потім і лице поцілувала й замолочила його словами випитуючи про домашніх та й при тім висловлювала свою втіху так, що Воркун не мав місця на своє слово; він дивився, кліпав жваво очима й усміхався дрібно. — Я чула з просоння, що моя господиня розмовляла з кимось, але не сподівалася вас та й не дослухувала. Але пізніш пробудилась, встала й глянула у вікно; звідти видно сюди, отам-о, — показувала вона рукою на Фрейзерову хату — те вікно на горі, та й побачила віз, воли й мене щось коло серця дюхнуло. Приглядаюсь, та й пізнана вас...

—Та й не всіх, — сказав Соловій, ніби з докором.— Ти нам навіть і руки не хочеш подати, спаношилась.

Та й справді Марія з захвату й втіхи, хоч бачила й Соловія й Павла Дуба й Василя, не привіталась із ними, забула за привіт. — Я тепер звітаюсь із вами, — говорила вона до Соловія, й термосила його руку. Привіталась вона з Павлом та й до Василя підійшла, дрібненько підбігла, простягла руку й дивилась йому прямо в очі; змарнілий він був; мохом лице обросло, гарне лице; але очі його якось так дуже глибоко зазирали в її душу, що аж налякали її. Подав він і свою руку, привітались вони, але якось так мляво, без життя, що самі руки, мов мертві випустили себе. Сказати правду, Василь побачивши свою любу дівчину відразу подумав, що вона вже в панночку перевернулась і про нього всяку думку закинула; не для нього вона цвіла тепер така гарна та й пишна.

Але не було тут місця серцями бавитись; Вакар піднісся з воза, глянув на Марію та й до неї — Це ти, чи не ти? — питав він, і протирав очі. — Та ж тебе би рідна мама не пізнала; дівчинкою малою зробилась; потоньшала, погарніла, така в нашого пана панночка була, метеликом її кликали, — говорив він, і любувався дівчиною.

Привіталась Марія з Вакарем, а далі запитала чи не

голодні вони, чи мають що їсти та й що думають робити. Поговорили з нею чоловіки, порадились що купити мають для своїх вдома й розійшлися: Воркун з донькою до Фрейзера, і Василя взяли з собою, щоб купити дещо з їди. і що він мав принести на снідання.

Того ж самого дня вони, всі чотири, рубали від полудня дрова для Фрейзера.

* * *

Не скінчили вони ще роботу в Фрейзера, як одного вечора стрінув їх на вулиці якийсь чоловік і питає, чи не мають вони охоти робити на залізній дорозі. Цей чоловік, як видно було, знав усі мови з цілого світа й приятелем здавався. — Долара на день одержите, — говорив він, — та й переїзд до роботи за дармо.

Приняли Воркун і товариші агентову пропозицію, і коли скінчили роботу в Фрейзера, дістали вони, кожний по жовтому папірчикові, і цей папірчик по дванадцять годинній їзді потягом завіз їх три сотки миль десь там на полудне в степи на призначене місце до роботи.

Була північ та й дощем росіло, як встали вони з потягу на станції. Та, встати не тяжко було; от, встали та й стали на мокрий поміст; але куди далі йти, що робити, жаден з них не вмів сказати. А до того ж і ніч була така темна, як смола, сусід сусіда не бачив тільки голосами пізнавали себе. Потяг рушив, а вони остались і можливо дивились один на одного чудними очима, але ніхто не бачив цього діла. Бачили вони, що хтось ходив із ліхтарнею, але й ця ліхтарня скоро зчезла тільки вони, ніч, і шум дощу остався, а решта світу темрява прожерла.

—Маємо ми долара на день, — проворкотів сарказмом Вакар, десь там із темряви. — Віщувала мені моя душа, що воно щось таке як це станеться.

—Ви добре зробили б коли б свою душу в мішок завязали й придушили, щоб вона не віщувала такого, — сказав Воркун. Сердитий він ставав на свого сусіда, що наріканням почав плювати.

Постояли вони хвилинку, дві, прислухувалися чи хто

не шукає за ними, чи людського голосу не почують, але ніч була мов темний гріб: кромішна темнота й кромішна тишина обняли все.

—Щось там туманіє, — сказав Воркун, коли вже його очі боліли від напруги й відріжнили чорнішу пляму від чорної. — Ходім, гірше не буде, — додав він, і, рушив із місця.

Прийшли, знайшли, обшукали й втішились, бо ця чорна пляма мала відтворені двері. Була це маленька, безлюдна станція в безлюдному степу, де на просторі тисячів квадратних миль блукали многотисячні череди худоби з кількома пастухами. Служила вона за почекальню для дуже рідких пасажирів, що зарержували потяг, коли їм треба було, а сам потяг приставав тільки тоді, коли злавив пастух, або інша особа, що мала щось до діла з худобою. Вживали її також залізнодорожні робітники, що приходили, або відходили з роботи на дорозі, ждучи на потяг в непогоду. Інших пасажирів вона не знала, і тому не тішилась ані лавками, ані печею, от, була одна маленька лавочка на трох сісти, а одному лягти тоді, коли ждання вухами виливалось.

Поворкотіли наші пасажири; Вакар робив ніч темнішою, а Воркун яснішою, бо Соловій і Василь тільки колине-коли кинули словом; та й розмістились потемки в незнані кімнаті, в незнаному для них світі й не знаючи яке то завтра жде їх. Все ж таки раді були що від дощу сховались.

* * *

Проспавши, чи радше прокнюсівши ніч, засірів ранок, вийшов Воркун на Божий світ, розглянувсь довкола: простір безмежний та й рівний хоч яйце качай. Під ногами великий поміст; маленька будка-станція; дві парі шин; попри них, там далі, загороди з дощок побілені вапном; одна однісенька хата червоною фарбою помалювана; а понад тим всім нудний, дрібним дощем пересяклий, спокій царював. Походив Воркун по помості, позіхнув кілька разів; дроз пробігала по тілі; та й зайшов до будки, щоб жданки

їсти. Його товариші ніби спали ще, хоч, що хвилина, один або другий глипав очима, але скоро замикав їх знов, бо щасливіший чувся в темному просонню, як на видному світі.

Але Воркун не видержував сидіти в півтемні келії; на двір тигнули його думки. Він вийшов знов; до червоної хати щось тягнуло його; там мусять бути люди; та й в тую сторону пішов.

Ходив він, зазирає, аж чує, хтось вітає його з хати. Глянув він на вікно: голова людська рукою махає, говорить щось. Зрадів він; людину побачив; порада буде; та й скоренько побіг, щоб своїх товаришів потішити своїм відкриттям. Повиходили вони на двір і ждали поки голова з хати не вийде.

Ждали вони може з годину поки діждались надійну людину побачити. Вийшла вона з бляшанкою в руці, махнула на них рукою, щоб вони йшли за нею. Повела вона їх до маленької будки, а там зараз два чоловіки з'явилися; вийшли вони з обкиданого глиною тягарового без коліс воза, що притулений був до землі недалеко будки; також із бляшанками в руках.

Повставали вони там та й дивилися один на одного, що то, як казав Воркун, за комедія буде. Щось той, що з хати вийшов, говорив до них, питав про щось, але з тої мови не було користи. Вкінці Воркун догадався, витяг свій жовтий папірець, подав промовцеві, він побігав очима з папірця на Воркуна, а з Воркуна на папірець, глянув на Воркунових товаришів, що також держали в руках свої папірці, забрав ті папірці, запхав у кишеню, розімкнув будку, два чоловіки витягли візок на шинах і з ручицями, як у пожарній pompі, поставили його на шини, поставали на нього, чоловік дав рукою знак, щоб і вони ставали на візок, і за хвилину котилися вони помпаючи візок вздовж залізного шляху.

Отак вони роботу почали; цілий день в голоді, бо хоч мали хліб у своїх клунках, але не вголови їм було взяти його з собою.

—Долара сьогодні заробили, — говорив утішно Вор-

кун у вечері, коли йшли до будки з роботи. — Це значить, п'ять корон; чуєте сусідо? — Це він до Вакаря сказав. — П'ять корон за день, це маєток...

—Очима нам вилізе, — буркнув Вакар. — Ту прокляту підойму заставив мене носити й шини підносити; спина тріскає.

Втягнетесь; п'ять корон сусідо, це гроші, а спина шиною, видержить, — потішав його Воркун. — Тридцять доларів за місяць, шістьдесять за два, дев'яносто за три, сто двадцять за чотири...

—Йой, не знати, як то ми завеземо їх до дому, — сміявся глумливим сміхом Вакар.

—Як неділі відкинемо, то за чотири місяці сотка доларів буде, — сказав Соловій, поправляючи Воркуна.

—Я голоден, як вовк, — нарікав Вакар, розвиваючи свій клунок за хлібом.

—О, то й на їду треба кілька доларів відкинути, — пригадав Соловій, і засмутився трохи.

Отак розмовляючи їли вони сухий хліб за снідання, за обід і за вечерю. При цім застав їх той чоловік, що з хати вийшов, і сказав їм руками, щоб забирали свої монетки й ішли за ним. Зібрались, вийшли вони за ним, а він завів їх до того воза без коліс, показав їх ліжка одно над одним, кухню та й забрався. Цей віз поділений був на дві половини; одну половину займали два старші робітники, а другу вони займали. Вичистили вони її, як могли, та й на старому сні спати полягали; Воркун із Вакарем, а Соловій із Василем; перші на долішньому, другі на горішньому ліжку.

Не злий був "бос", той чоловік, що з хати вийшов. Сердився нерозуміти те, що вони не розуміли його, але вони йому за це роботою відплачували. Нерозумів він сам гамував їх, щоб звільняли, не перлись, але не помагало; залізні лопати аж свистали в пісковатім шутрі. Було трохи клопоту з Вакарем, бо подавався в роботі, сили опускали, і "бос" здається готов був відправити його, але бачив його знесилля, лишив його, щоб дороблявся.

Купували вони їду в сусіднім містечку, куди їхали

раз в тиждні. Воркун був за кухара; пік хліб і варив пироги з бараболями, бо мяса трудно було вдержати, смерділось скоро, а іншої їди вони не знали купувати. Взяли було яловини, багато набрали, бо дешева була, але хробаки скорше дали собі раду з ним, як Воркун із товаришами. Одно сало з пирогами, з хлібом і бараболями держало їх моцними до роботи.

Отак і літо пройшло. Пекло їх сонце, ссали їх комарі, сушили їх степові вітри, але в осени, десь на початку листопада, коли скінчилась робота, спакували вони свої монатки й незмінні, грошеві перекази; кожний сховав за пазуху більш як сотню доларів; пустились вони одного ранку пішки до дому; пішки, щоб на їзду грошей не стратити. Не знали вони, що мають право до безплатної подорожі до містечка звідки приїхали; забувся й “бос” пояснити їм цю справу; і за дармо вони протьопали більш, як сотню миль доти, доки вони всі, а спеціально Вакар не підбився цілком на ноги. Їх клунки, що з початку здавались дуже легкими, ставали з кожною милею тяжчими; Воркун мусів із великим жалем викинути зо свого кавалок, от, може з вісім цалів довгої, сталевної шини, що він на ковадло ніс до дому, та й всяких цвяхів мусів повикидати. Але така полегша не помогла, бо черевики гризли ноги, а швелі й шутер калічили їх коли вони пробували йти босо, і рад-не-рад мусіли вони решту до роги потягом їхати.

Згадував Воркун тепер цю роботу, цю маршруту й усміхався мов дитина в сні. Смішно йому було з його самого, що він тоді, без найменшої думки про вигоди життя, працював тяжко, не доїдав, терпів холод, голод і спеку та й інші прикрости, але у всім тім чувся щасливий, щасливіший був тоді, як пізніш коли ладував уже пшеницю в тягарові вози залізниці тисячами бушлів.

Він пригадав тепер, цю радість, як він приїхав до дому тої осени з сікачами, з бороною, з двома льохами на розплодок і одним старим пацюком на заріз. Як він утішився коли почув від Марії, що вона корову з телятком придбала йому, що вона домашних прибрала й годувала

ціле літо за свої гроші та й має вже завдаток на третю корову (вона знов стала служити Фрейзерам).

Він пригадав також і свого сусіду, Вакаря, що хоч він нарікав на світ і на себе самого, але тої осені він привітніше усміхався, і дивився, як казала Єлена Воркун, веселішими очима на завтра; почав він думати й планувати трохи своє та й своєї родини життя. Докупив іще одну корову, свиней на розплодок, та й шмаття для себе й для дітей.

Він пригадав Соловія, що тішився сином і бігав містечком, щоб щось дуже гарного й доброго купити для нього, але з усього того, що він ніби хотів купити, він купив за порадою Марії дійну корову в Грифіна й фляшчину з пипкою.

Він пригадав Василя Дуба, що він замість їхати до дому лишився в Фрейзера дошки складати. — Воркун підозрівав, що то була Маріїна робота, але не хотів пальцем показувати на доньку.

Він пригадав, як то його витали, вдома вже, й брат Петро й Підгірні й інші та й помахували головами, ніби, казали: — Здурив ти, Григорію, нас твоїм листом, заманив нас сюди, у ці нетри, але... Вони не договорювали, бо він начисляв їм, що за півтора року він придбав п'ятеро штук худоби, три свині, а Єлена зложила три стіжки збіжжя, словом він вбирився в піря багача так скоро, аж його самого дивувало.

Він пригадав, як він молотив ціпом пшеницю й овес, (засіяні на весні), що жінка при допомозі дівчат і сусідів вижала серпом і звезла в стіжки. І намолотив він зерна серцерадну купу з братом Петром та й обидва тишились із золотої пшениці й білого вівса.

Та й пригадав, що наступна зима не була вже такою зимною, як минула, хоч Корнило вибігаючи на двір, щоб пробрикатися на морозі, плював і ловив замерзлу слину в рукавиці. Пригадав, як старий край поволеньку уступав із пам'яті, а думки про будучність у цьому новому займали місце.

Кінець першого тому.

Друкарська похибка.

На сторонах 188 й 189 помішалися рядки. Останній рядок на стороні 188 має бути:
нетрях заснували своє царство сини землі, що йому по-
числені вже дні життя, бо впаде він жертвою многих,
твердих і мозолистих рук, а ці руки, цих синів землі, на-
писавши свої історії... (і т. д. до кінця розділу).

Замість Передмови.

Повість “Сини Землі” є основана на оповіданнях багатьох осіб, українських піонерів у Канаді, що переселилися сюди з України перед 1905 роком. Всі особи названі в повісті є видумані; вони ніколи не жили й ніде не живуть; і тому їх поведення не характеризують нікого з тих осіб, що можливо мали, або мають такі самі прізвища.

I. K.

ПЕРЕВІД АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ УЖИТИХ В ЦІЙ ПОВІСТІ

board — дошка
big — великий
bread — хліб
bring — принести
brother — брат
buy — купити
chicken — курка
come — прийти
country — край
cow — корова
door — двері
eat — їсти
father — батько
far — далеко
farm — господарство
five — пять
flour — мука
four — чотири
girl — дівчина
good — добре
here — тут - сюди
house — хата
know — знати
lot — скількість, багато
me — мені (неправильно
уживане старшими
людьми замість за-
іменника "я").

milk — молоко
mister — пан
money — гроші
mother — мати, мама
month — місяць календар-
ний
no — ні
now — тепер
old — старий
one — один
poor — бідний
see — бачиш
seven — сім
sister — сестра
sixteen — шістьнадцять
six — шість
small — малий
take — бери
there — там
three — три
two — два
want — хочу
work — робота - робити

